

उपोद्घातः ॥

अस्मिन्गद्यात्मके रामायणे दश सर्गा सन्ति । तत्र दशसैर्म्यामष्टमबलेदेववासुदेवप्रतिवासुदेवाना रामरक्ष्मणदशमीवाना विभीषणसुग्रीवहनुमदादीनामन्येषा चातीवमिष्टमुल्लितभाषया चरितं वर्णितम् । पुरापीदं चरितं कलिकालसर्वज्ञश्रीमद्वेमचन्द्राचार्यवर्यविद्वत्पूर्णं चेतश्चमत्कारि पद्यबद्धं त्रिपष्ठिशलाकापुल्पचरित्रस्य सप्तमपर्वरूपं रचितम् । तच्च पुरा भावनास्य श्रीलैलाधर्मप्रसारकाव्यसस्यया प्रकाशितं मासीत् तचायुनाऽलभ्यम् । इदन्तु गद्यात्मकं रामायणमघावध्यप्रकटितमलम्ब्येति मत्वाऽस्माभिर्महता परिश्रमेणानुयोगाचार्यं श्रीमत्पन्थासहस्रमुनिज्ञानकोशाद् हस्तलिखितमेकं पुस्तकं प्रायः शुद्धं समुपलभ्य साक्षररत्नपण्ड्या इत्युपाह्वाऽम्बारालज हरिशङ्करशास्त्रिसमीपे प्रेसकोषि विधाप्य महता परिश्रमेण संशोध्य श्रीशारदासुद्रपालये निर्णयसागराक्षरै मुद्रापितम् ।

अथ कदा कुत्र केन कस्मादिदं गद्यात्मकं चरितं दृढ्यमिति सर्वेषां हृदि स्वाभाविकमेव शङ्काजातं समुपजायते तत्समाधानाय ग्रन्थकत्रव समाप्तावलेखि, यदिदं चरितं संवत् १६५२ वर्षे, आश्विनमासे, कृष्णपक्षे, दशम्यां तिथौ, गुरुपुष्ययोगे, श्रीमन्मन्मन्स्थल्या, श्रीमालपुरनगरे, श्रीमदकबरराज्ये, ज्येष्ठसिख्या स्थिते. स्वस्ति श्रीमत्तपोगच्छे भट्टारकयुगप्रधानश्रीविजयदानसूरिशिष्याचार्यश्रीराजविजयसूरिशिष्यपण्डितदेवविज-

यमणिभिः श्रीहेमाचार्यकृतारामायणमुपजीव्य सत्यपि प्राकृत गद्यबन्धचरित्रे तथा सत्यपि संस्कृतपद्यबन्धचरित्रे आत्मविनोदार्थं कर्मक्षयार्थं च गद्य-
बन्धेन कृतमिति ।

अन्या हस्तलिखिता पुस्तिका नोपलब्धा येन संशोधनकार्ये महान्प्रयत्नोवभूव । यद्यपि दत्तचितैरस्माभिस्तत्कार्यं कृतं तथापि दृष्टिवोषात्
प्रमादात् यन्त्रदोषाद्वा याः काञ्चित्पुस्तकयोऽवशिष्टाः स्युश्चेद्गुणमाहिमिविद्विद्धिः संशोच्य वाचनीयाः इति प्रार्थयते ।

कार्तिक शुरु ज्ञानपञ्चमी

श्रीवीरविजयोपाश्रयः

राजनगरम् ।

कीर्तिमुनिः पन्यासः ।

पन्पासकीर्तिमुनिजीना सदुपदेशाथी रामायणा प्रथमथी ग्राहक थयेला सदुपदेशाथी नामावलि ।

नकल	५०	' शुभाविका चम्पावेन	अमदावाव	फताशानी पोल.
"	२६	शाह भोगीलाल सांकलचन्व	"	"
"	२५	शुभाविका सीतागद्देन स्वर्गस्थ शा. वलसुलभार	"	नागजीभूधरनी पोल.
"	२०	मनसुरारामनां धर्मपत्नी [दलसुपभाइना स्मरणार्थे]	"	मस्कतीमारकेट.
"	१२	शाह कुन्वमल समरथमल	"	फताशानी पोल
"	१२	शाह चीमनलाल मोहनलाल दलाल	"	"
"	१२	शाह छोटालाल मूलचन्व	मधुघा	"
"	१०	मणीभार याडीलाल घनमालीवास	कडी	"
"	१०	शाह याडीलाल वेचन्व	अमदावाव	फताशानी पोल.
"	१०	शाह गीरघरलाल वीपचन्व	"	"

१ भा पुस्तक प्रकाशनमा स्वर्गस्थ शाह वन्दुलाल हीराचन्दनी उद्दमपत्नी धर्मपरायण चम्पागद्देने प्रथम ग्राहक थयेने जे भग्ने मरद करी छे तेपी ज
अने भा पुस्तक प्रकाशित करी एन्वा छीए अने तेमने धन्ववाद आपीए छीए ।

अमदावाद फताशानी पोल.

१०	एक सदगुरुदस्य	
१०	एक सुधाविका	
१०	मास्तर दीरालाल द्वारा	शामलानी पोल
१०	शाह अम्बालाल हेमचन्द	क्षेत्रपालनी पोल
१०	शाह बालाभाइ चकलदास	पाडापोल
५	शाह केशवलाल छगनलाल	फताशानी पोल
५	सुधाविका चम्पाबहेन कंसार	"
५	शाह गौतमलाल द्वारा	समौ
५	शाह हिमतलाल प्रेमचन्द	अमदावाद फताशानी पोल
५	शाह रतिलाल बाहाभाइ	" मुहूर्त पोल.
५	बहेन दीरफोर	"
५	शाह सुन्दरलाल	" लालाभाइनी पोल.
५	बहेन चन्दन	कपडवंज

- २० साध्वीजी श्रीअनुपथीजी तथा कुसुमथीजीना सदुपदेशी सुरत ज्ञानखातानी
 २२ साध्वीजी श्रीजतनथीजी तथा बह्मथीजीना सदुपदेशी द्वः शणगारबहेन अमदावाद
 २५ साध्वीजी श्रीघनथीजी तथा शान्तिथीजी तथा बह्मथीजीना उपदेशी गाम जावाल.

आचार्यवर्यश्रीराजविजयसूरिशिष्यपन्यासदेवविजयगणिभिर्विरचितम् ।

श्रीरामायणम्—गद्यात्मकम् ॥

श्रीसुव्रतस्वामिजिनेन्द्रस्याञ्जनद्युतेः । हरिवंशमृगाङ्कस्य तीर्थे सञ्जातजन्मनः ॥१॥

धलदेयस्य पद्मस्य विष्णोर्नारायणस्य च । प्रतिविष्णो रावणस्य चरितं परिकीर्त्यते ॥२॥

अथास्मिन् जंबूद्वीपे भरतक्षेत्रे लवणाब्धौ योजनसप्तशतविस्तृतः सर्वासु दिक्षु राक्षसनामा द्वीपोऽस्ति । तद्द्वीपमध्ये त्रिकूट-
नामा पर्वतः । उद्यत्वेन नवयोजनानि पञ्चाशद्योजनानि विस्तीर्णत्वेन दीर्घत्वेन शतयोजनानि च । तदुपरि स्वर्णसप्तप्राकारपरिखा
गृहतीरणालङ्कृता श्रीजिनमवनभूषिता अष्टोत्तरशतद्वारा लङ्का नाम पुर्यासीत् । यतः—

शतयोजनविस्तीर्णा सप्तप्राकारवेष्टिता । अष्टोत्तरशतद्वारा योजनत्रिंशद्दीर्घिता ॥१॥

लङ्कापुरी व्यन्तरदेवेन भीमराक्षसेन्द्रेण श्रीअजितस्वामिवारके निष्पादिता । पाताललङ्काऽपि पद्म योजनानि भूमध्यमतिक्रम्य
सपादयोजनशतप्रमाणा समचतुरस्रा स्फटिकवमा मणिकविशीर्षैर्विराजमाना मणिरत्नतेजोभिः सूर्यातिरेकप्रकाशशोभिता प्रतिपद्य-

शुश्रुसमुद्दहरखण्डिता भीमराक्षसेन्द्रेण स्वपूर्वभवपुत्रघनवाहनस्य कार्यं कृता । अथ लङ्कापाताललङ्कयो राज्यं राक्षसीविधामपि घनवाहनाय दत्त्वा भीमेन्द्रः स्वस्थानं गतः । तत्पुत्री घनवाहनोऽपि पुत्राय महाराक्षसे राज्यं दत्त्वाऽजितस्वामिपादान्ते मन्त्रज्य शिवं ययौ ।

सोऽपि महाराक्षाः खनन्दने देवरक्षसि राज्यं दत्त्वा प्रव्रज्य शिवं ययौ । एवं राक्षसद्वीपेऽसंख्येषु पुरुषेषु केषुचित्स्वर्गं केषु-
चिन्मोक्षं गतेषु श्रीश्रेयांसतीर्थे तत्पुत्रीद्वयपतिः कीर्त्त्या घवलो कीर्त्तिघवलो नाम राक्षसेश्वरोऽभूत् प्रतापतपनोपमः । इतश्च वैताढ्य-
गिरौ मेघपुरे नगरेऽतीन्द्रनामा विद्याघरोऽभूत् । तस्य पट्टराज्ञी श्रीमती नाम्न्यभूत्, तयोः पुत्रः श्रीकण्ठनामा पुत्री च श्रीकण्ठा
नाम्न्यभूत् देवीव रूपतः । इतश्च वैताढ्यगिरौ रत्नपुरेश्वरः पुष्पोत्तरनामा राजा । तेन स्वपुत्रस्य पद्मोत्तरस्यार्थेऽतीन्द्रराजस्य पुत्री
श्रीकण्ठा याचिता परमतीन्द्रेण स्वपुत्री पद्मोत्तराय न दत्ता गुणिनेऽपि श्रीमतेऽपि । किन्तु कीर्त्तिघवलराक्षसेश्वराय लङ्कास्वामिने
दत्ता, दैवनियोगेन तां श्रीकण्ठां कीर्त्तिघवलपरिणीतां श्रुत्वा पुष्पोत्तरो नृपोऽतीन्द्रेण सह वैरायते स्म । इतश्चैकस्मिन् दिने श्रीकण्ठेन
मेरुपर्वतान्निवृत्तेन पुष्पोत्तरदुहिता पद्मा व्युद्देश्यत पद्मया श्रीकण्ठो दृष्टः तयोरन्योन्यमनुरागोऽभूत् । यतः—

विज्ञाय तदभिप्राय श्रीकण्ठस्तां स्मरानुरः । आदाय व्योममार्गेण गन्तुं प्रवृत्ते द्रुतम् ॥१॥

श्रीकण्ठस्तां गृहीत्वा गतस्तदा चेटिकाः पूच्छुर्वन्तिस्म । तदनु पद्मोत्तरो भ्राता सन्नहान्वधावत्, ततः श्रीकण्ठोऽपि पलायमानो
कीर्त्तिघवलराक्षसेन्द्रशरणं गतः, भगिनीपतिञ्च ज्ञात्वा तत्र गतः । पद्माहरणवृत्तान्तं कथयित्वा तत्र स्थितः । इतश्च पुष्पोत्तरः पद्मो-
त्तरपुत्रेण युतोऽन्वधावत् सैन्यैर्दिशः प्रच्छादयन्मुगान्तसागर इव समागात् । ततः कीर्त्तिघवलो राक्षसेश्वरो दूतमुखेन पुष्पोत्तरम-

भाषत । युष्माभिविचार्यं कर्तव्यम् संग्रामाद्यविचार्यं न कार्यम् । यतः—

अपरीक्षितं न कर्तव्यम् कर्तव्यं सुपरीक्षितम् । पश्चाद्भवति सन्तापो ब्राह्मणी नकुलं यथा ॥१॥

अविमृश्य प्रयासो युधा स्यात् । यतः कन्या ह्यवश्यं कस्मैचिदावव्या अनया स्वयं वृतो वरो वरेण कन्या स्वयं वृता । यतः—
वंर वरयते कन्या माला चित्तं पिता श्रुतम् । बान्धवाः स्वजनमिच्छन्ति मिष्टान्नमपरे जनाः ॥१॥

अतो युद्धं न युज्यते, बधूवरयोर्विवाहं कृत्वा श्रेष्यताम् । ततः पद्माऽपि दूतीमुखेन ज्ञापयामास । हे तात ! मयैव वरो वृतः वरेणाप्यहं वृता । इति गुष्पीचरपञ्चोत्तरौ श्रुत्वा शान्तकोपो जातौ तयोर्विवाहं कृत्वा धनधान्यादिकं दत्त्वा शान्तकोपो स्वस्थानं जग्मतुः । यतः—

प्रायो विचारचुचूनां कोपः सुप्रशमः खलु ।

तत्रैव लङ्कानगर्यां स्थितयोस्तयोः सुखेन काले याति सत्येकस्मिन्दिने कीर्तिधवलेन राक्षसेनेदं प्रोक्तम् । युष्मन्नैव राक्षसद्वीपे तिष्ठत । वैताड्यपर्वते युष्माकं भूयांसो विद्विपोऽधुना वर्तन्ते । तेभ्यो दूरे स्थीयते तद्वरम् । यतः—

शकटात्पञ्चहस्तेषु दशहस्तेषु वाजिनः । हस्तिनः शतहस्तेषु देशत्यागेषु दुर्जनात् ॥१॥

एवं विचार्यात्रैव स्थीयतां, तथास्यैव राक्षसद्वीपस्य नातिदूरे वायव्यां दिशि वानरनामा द्वीपोऽस्ति योजनशतत्रयप्रमाणस्तत्रैव स्थीयताम् । अन्येऽपि द्वीपा बर्बरकुलसिंहलवहलविमलाश्वमुखनरमुखगजमुखप्रमुखा मदीयाः सन्ति पृथिवीखण्डसन्निभाः । एतेषां

द्वीपानां मध्ये यूयं राजधानीं विधाय सुखेन तिष्ठत यथाऽऽवयोर्वियोगो न भवति । अविद्युक्ता भवामस्तथा कार्यम् । तदा स्नेहपरवशः श्रीकण्ठो वानरद्वीपनिवासं प्रत्यपद्यत । ततः श्रीकण्ठस्त्रिंशत्तयोजनमितं वानरद्वीपं गतस्तत्रद्वीपे किष्किन्धनामा पर्वतोऽस्ति । तस्मिन्पर्वते किष्किन्धा नामा नगरी स्थापिता । तस्यां नगर्यां श्रीकण्ठं कीर्तिघवलो राज्ये स्थापयामास । तत्र वानरद्वीपे एकस्मिन्दिने श्रीकण्ठेन राज्ञा भूयांसो वानरा दृष्टास्तेषां वानराणां राज्ञाऽमारिपटहो वादितः य एनान् हन्ति स हन्तव्यः । इत्युत्त्वा वानररक्षां कारयतिस्म राज्ञा अन्नपानादिकं वानरयोग्यं भक्ष्यं दापयति ततः सर्वेऽपि लोकास्तथैव कुर्वन्ति । यतः—

राज्ञि घर्मिणि घर्मिष्ठा पापे पापाः समे समाः । राजानमनुवर्तन्ते यथा राजा तथा प्रजाः ॥१॥

अनया राजनीत्या ते वानराः सुखिनो जाताः । इतस्तन्नगरवासी लोको रथेषु यानेषु छत्रेषु ग्रासादेषु च वानरानालेखयति । यत्र कुत्रापि याति तत्रापि वानरीविधया वानररूपाणि कृत्वा याति कौतुकात् ततो लोके वानरा इत्युक्तिर्जाता । वानरद्वीपवासित्वाच्च, न पुनस्ते वानराः । यतः—

वानरद्वीपराज्येन वानरैर्लक्ष्मभिस्तथा । वानरा इति कीर्त्यन्ते तत्स्था विद्याधरा अपि ॥१॥

श्रीकण्ठसुतो वज्रकण्ठो बलवान् महाविद्याधरः सुखमनुभवन्नास्ते । अथैकदा श्रीकण्ठः सभासीन आकाशे नन्दीश्वरे यात्रायै शाश्वतार्हतां देवान् गच्छतोऽद्राक्षीत् । देवान्दृष्ट्वा मनसि श्रद्धा जाता । अहमपि नन्दीश्वरे देवैः सह यामि । श्रीकण्ठोऽपि विमानसुपविश्य देवैः सह नन्दीश्वरे याति । श्रीकण्ठस्याकाशमार्गे गच्छतो मानुषोत्तरे पर्वते विमानं स्वलितम् नदीवेग इव मार्गवर्तिनि पर्वते । तदा श्रीकण्ठस्य राज्ञो मनसि महदुःखं जातम् । अहो ! मया प्राग्जन्मनि तपो न तेपे येन मे नन्दीश्वरयात्रामनोरथो नापूर्यत ।

तेन दुःनेन निर्देमापन्नः साधुमयीपे दीक्षां कशीचक्रे । तपस्तप्या सिद्धिक्षेत्रमियाय सः श्रीकण्ठपुत्रो वज्रकण्ठः । एवमसंख्येषु नृपेषु गतेषु तत्पट्टे श्रीमृनिमुन्नतस्वामितीर्थे घनोदधिरथ इति नाम्ना राजा अभूत् । लङ्कापुर्यामपि तदा कीर्तिवलादसंख्येषु नृपेषु गतेषु तद्विक्रेशनामा राजा जग्ने श्रीमृनिमुन्नतस्वामितीर्थे । तयोर्लङ्काकिङ्कन्याधीशयोर्जलकेल्यान्दोलनादिप्रभृत्तयो राज्ञोः कश्चित् कपि-
 र्दुर्मालममुचीर्य श्रीचन्द्रायाः पट्टराश्याः कुचौ नखैर्विल्लिख्य, तद्दृष्ट्वा तद्विक्रेशलङ्केशो वानरं बाणेन जघान । यतः—

अमसौ हि स्त्रीपराभयः । सोऽपि वानरो बाणप्रहारविधुरः किञ्चिद्गत्वैकस्य साधोः प्रतिमास्यस्याग्रे पपात । सोऽपि साधु-
 स्तस्मै वानराय नमस्कारप्रदानेन परलोकशंवलं दत्तवान् । सोऽपि वानरो नमस्कारप्रभावेणाब्धिकुमारेषु भवनपतिदेवेषु देवो जातः ।
 अत्रधिम्नानेन प्रात्वा तमुपेत्य वंदित्वा स्तुत्या नृत्यं चक्रे । यतः—उपकारी साधुश्चेति ।

अन्यानपि प्लवंगमान् तद्विक्रेशः सुमर्तैर्हफयामास । ततः स अब्धिकुमारो हृष्टः प्लवंगमरूपाणि विकृत्य दृशशिरसि स्थित्वा शिला-
 समुहै राशसाधुपद्रवयामास । ततो राक्षसैः सम्भूय पूजां कृत्वा धूपोद्गाहनपूर्वं विज्ञप्तस्त्वं कोऽसीति किमुपद्रवसीति राज्ञा विज्ञप्तः पूजितः
 नान्तकोपो देवो जातः । लक्ष्मेश्तेन देवेन सह तं मुनिमुपेत्य वंदित्वा वैरकारणं पृष्टवान्, भगवन् ! वानरेण सह किं मे वैरकारणम् ।
 मुनिराचल्यौ श्रूयताम् । राजन् ! त्वं पूर्वमेव श्रावस्त्यां मन्त्रिनन्दनोऽभूत् एष सुरः पूर्वमेव काशीदेशे वाराणस्यां पारधिः पापप्रियो-
 ऽभूत् । अथान्यदा तेन मन्त्रिनन्दनेन साधुमयीपे दीक्षा गृहीता । मक्षां विहरन् काशीदेशे वाराणस्यामगात् । स साधुस्तेन पापेन
 लुब्धकेन दृष्टोऽपश्यन्मुनिमिति ज्ञात्वा बाणेन निपातितः । साधुर्मत्वा माहेन्द्रकल्पे देवोऽभूत् । ततश्च्युत्वा त्वं तद्विक्रेश इति नाम्ना लङ्का-
 धिपो जातः । कोऽपि लुब्धकस्तस्मिन्नेव दिने विद्युत्पातेन मृतो नरके गतः । ततो निर्गत्य मवं भ्रान्त्याऽयं कपिर्जातः । हे राजन् !

एतत्ते वैरस्य कारणम् । एनां वातां श्रुत्वा शान्तकोपः सुरः तं महामुनिं नत्वा लङ्केशं समनुज्ञाप्य स्वस्थानं गतः । एतद्वातां श्रुत्वा वैराग्योत्पन्नमनात्तडित्केशः सुकेशे निजतनये राज्यं न्यस्य संयमं लात्वा केवलज्ञानमवाप्य मोक्षं जगाम । किष्किन्धानाथो घनोदधिरथोऽपि निजपुत्रे किष्किन्धनाग्निं राज्यं संस्थाप्य दीक्षां लात्वा मोक्षं गतः । इतश्च वैताढ्ये रथन् पुरचक्रवालपुरमस्ति । तत्राशनिवेगो विद्याधरेश्वरोऽस्ति तस्य पुत्रौ विजयसिंहविद्युद्देगनामानावभूताम् अशनिवेगस्य दोर्दण्डाविवापरी । तत्रैव वैताढ्य आदित्यपुरे माल्यवान् राजाऽभूत् । तस्य श्रीमालेति कन्यका । राज्ञा तस्याः स्वयंवरः कारितः । तस्मिन्स्वयंवरेऽनेके विद्याधरनरेन्द्राः समागता उच्चेषु मञ्चेषूपविष्टाः शोभन्ते पालके विमाने वैमानिका इव । प्रतिहार्या कथ्यमानान् विद्याधरनरेन्द्रान् विभुव्य तथा श्रीमालया किष्किन्धर्वत्रे । तस्य कण्ठे वरमालां निचिक्षेप दोर्लतासत्यंकारमिव । तं दृष्ट्वा विजयसिंहः सिंहपराक्रमो भृकुटिभीषणो बभापे । अहो एते वैताढ्यात् निष्कासिता दुर्नयकारिणश्चोरवत् तत् केनामी इहानीता दुर्विनीताः कुलपांसना हन्येतान् दुराचारान् पशूनिवेत्युक्त्वा उत्थितोऽशनिवेगतनयो यमोपमः । एवमन्येऽपि वानरा राक्षसा वैताढ्यवासिनो विद्याधरा अशनिघोषसैनिकाः संग्रामं चक्रिरे मियः । यतः—

दन्तादन्तिप्रधृत्तैरुत्फुल्लिङ्गीकृताम्बरः । कुन्ताकुन्तिमितलत्सादी शराशरिमिलद्रथी ॥१॥

खङ्गाखङ्गिपतत्पत्तिरसृक्पङ्किलभूतले । रणस्ततः प्रवधृते कल्पान्त इव दारुणः ॥२॥ युगम् ॥

एवं तस्मिन् संग्रामे जायमाने किष्किन्धलधुभ्राताऽन्धको विजयसिंहस्य शिरः क्षुरप्रघाणेनाच्छिदत् तसोः फलवत् । विजयसिंहे मृते तत्सैन्यं भग्नम् । यतः—

मेघहीना हता देशाः, पुत्रहीनं हतं कुलम् । वस्त्रहीनं हतं रूपम्, हतं सैन्यमनायकम् ॥१॥

ततः किष्किन्धिनाथः श्रीमालासुद्धास्य महामहेन विमानमारोप्य जयश्रियमिव सपरिच्छदः किष्किन्ध्यां समागात् । इतश्चाशनि-
वेगःपुत्रवधोदन्तं श्रुत्वाऽकाण्डाशनिपातवदशनिवेगः किष्किन्धानगर्यामागतः । लङ्काकिष्किन्धिनाथः सुकेशिकिष्किन्धिभातरो निरीयतुः ।
उभयोः सैन्ययोः संग्रामो जज्ञे । ततो राक्षसवानरसैन्यानि दिशोदिशं पलायितानि । ततो लङ्काकिष्किन्धानायकौ सपरिवारौ पलायित्वा
पाताललंकां ययतुः । ततः प्रशान्तकोपोऽशनिघोषः शत्रुनिष्कासनात् शान्तमनाः निर्घातं नाम खेचरं लङ्काकिष्किन्धिनाथे निवेद्य स्वयं
वैताढ्ये रथन् । पुरचक्रबालनगर आजगाम महामहेन । अन्येद्युरशनिघोषः साधुसंयोगात् सहस्रारे सुते राज्यं न्यस्य दीक्षासुपाददे । पाताललं-
कायां स्थितयोस्तयोर्लंकाकिष्किन्धिनाथयोर्मध्ये सुकेशिलङ्कानाथस्येन्द्राण्यां पट्टराश्यां त्रयः पुत्राः सञ्जाताः-माली, सुमाली, माल्यवांशे-
ति । किष्किन्धाधिपतेः किष्किन्धिराजस्य श्रीमालायां पट्टराश्यां द्वौ पुत्रौ सञ्जातावादित्यरजा ऋक्षरजा नामानौ महाशुलौ । अपरेद्युराज्ञा
किष्किन्धिना सुभेरोर्यात्रां कृत्वा निवृत्तेन मधुपर्वंतं पश्यता मनोरमोधाने तस्य पुनर्मनो रन्तुं विशश्राम । तत्रैव नवीनं किष्किन्धिपुरं
कृत्वा तत्रैवास्यात् कैलास इव यश्वराद् । सुकेशस्यापि पुत्रास्त्रयः । शत्रुभिर्हृतं राज्यं श्रुत्वा क्रुधा ज्वलन्तस्त्रयोऽप्य इव वीर्यशालिनस्ते
त्रयोऽपि लङ्कायां समागत्य निर्घातं खेचरं रणांगणे निहत्य पुनर्लंकाराज्ये माली राजाऽभवन् । किष्किन्धायां किष्किन्धिगिराऽऽदि-
त्यराजो नृपोऽभवत् । इतश्च वैताढ्यगिरौ रथन् । पुरचक्रबालनगरेऽशनिवेगसुनोः सहस्रानरेन्द्रस्य चित्तसुन्दर्यां पट्टराश्यां गर्भे क-
श्चिद्देवो महर्धिकः समुत्पन्नः । गर्भस्याऽनुभावेन तस्य दुष्पूरो दोहदो जातः । यदहमिन्द्रेण सह भोगाननुभवामि । अपूर्यमाणेन दोह-
देन सा दुर्बला जाता वक्तुमशक्यत्वात् । ततः सहस्रानृपेण निर्बन्धेन पृष्टा यथातथमुवाच । ततः सहस्रानृपः सहस्राक्षरूपं विधाय

दोहदं पूरयामास । ततः सम्पूर्णदोहदा पूर्णे मांस्यनूतनविक्रमं प्राचीव सूर्यं राज्ञी पुत्रं प्रसवयामासः । इन्द्रसम्भोगदोहदात् इन्द्र इति नाम दत्तवान् । क्रमेणेन्द्रो वृद्धिं गतः । समये पित्रा बह्वथो विद्याधर्यः परिणायिता बह्वथो विद्याः शिक्षिताश्च । ततो राज्यं दत्त्वा सहस्रास्रो धर्मरतोऽभवत् । इन्द्रो राज्यं करोति, तेनेन्द्रेण सर्वे विद्याधराः साधिताः सर्वे देशा वशीकृताः । इन्द्रेणेन्द्रवृद्धिर्निष्पादिता । यथा-

दिकपालाँश्चतुरश्रक्रे सप्तानीकान्यनीकपान् । तिस्रः परिषदो वज्रमस्त्रमैरावणं द्विपम् ॥१॥

रम्भादिका वारवधूर्मन्त्रिणं च बृहस्पतिम् । नैगमेऽपिसमाख्यं च पर्यनीकस्य नायकम् ॥२॥

एवं विद्याधरैरिन्द्रपरिवाराभिधाधरैः । इन्द्रोऽहमेवेति धिया सोऽखण्डं राज्यमन्वशात् ॥३॥

तस्य चत्वारो दिकपालाः स्युः, यथा-ज्योतिःपुरेश्वरो ध्वजिराजस्य पुत्रः आदित्यकीर्तिराज्ञीकुक्षिसमुद्भवः सोमनामा विद्याधरो दिकपालः प्राच्यामासीत् । मेघपुरेश्वरो मेघरथराजस्य पुत्रो वरुणाकुक्षिसमुद्भवः पश्चिमदिकपतिर्वरुणनामा विद्याधर आसीत् । काञ्चनपुरेश्वरनाम्नो राज्ञः पुत्रः कनकावल्याः कुक्षिसमुद्भव उत्तरदिकपतिः कुवेर इति नाम्ना विद्याधर आसीत् । किष्किन्धनगराधिपः कालराजस्य पुत्रः श्रीप्रभाराज्ञीप्रसूतो दक्षिणदिकपतिर्यमोनाम विद्याधर आसीत् । एवं राज्यं कुर्वाणो विहरन्वास्ते । इन्द्रराज्यं कुर्वाणं लङ्काधिपो मालिभूपतिस्तमिन्द्रं न सेहे गन्धेभ्योऽन्यमिभमिव । ततो मालिराजो श्रावृभिर्वनैः किष्किन्धाधिपतिभिः परिबृतो विविधैर्वाहनैर्युतः प्रचचालेन्द्रं प्रति । मार्गे गच्छतां तेषामशकुनान्यभवन-

अङ्गारभस्मेन्धनरज्जुपङ्कपिण्याककर्पासतुपास्थिकेशाः । कृष्णायवावस्करकृष्णधान्यपाषाणविष्टासुजगौपधानि ॥

तैलं गुडं चर्म वसाविभिन्नां तिक्तं च भाण्डं लवणं तृणं च ।
 तक्रार्गलाशृंखलवृष्टिघाताः कार्येकचित्रिशदियं न शस्ताः ॥२॥
 स्वपादयानस्खलनं दशानां खञ्जः कचिद्यानपलायनं च ।
 द्वाराभिघातध्वजवस्त्रपाताः प्रस्थानविघ्नं कथयन्ति यातुः ॥३॥
 मार्जारयुद्धारवदर्शनानि कर्लि कुडुंयस्य परस्परस्य ।
 चित्तस्य कालुष्यकरं च सर्वं गन्तुः प्रयाणप्रतिपेधनाय ॥४॥
 भूरयः खगमृगाः समाकुलास्तुल्यकालविहिता रवाश्च ये ।

ते भवन्ति परदेशाययिनां देहिनां मरणकारिणो ध्रुयम् ॥५॥

इत्याद्यपशकुनान्यवलोकयन् नैमित्तिको व्रमापे । राजन् ! विचार्य गन्तव्यं संग्रामार्थमपशकुनानि वारयन्ति । माली, सुमालिना-
 ऽपि निवारितो मन्त्रिणा निषिद्धोऽपि दोर्धलगर्वितो मालिराद् तद्वचनं न मन्यते । सखलवाहनो वैतादशगिरि जगाम । इन्द्रोऽप्यैरावणा-
 रूढः पाणिना वज्रमुल्लालयन् हुंकारमुखरिताम्बरधतुर्भिलोऽरुपालैर्धृतः सैन्यसमन्वितो मालिना सह रणाय हुडौके । तत इन्द्रराक्षससै-
 न्ययोः संग्रामो षभूव । स्यन्दनैः स्यन्दनानाम्, गजैर्गजानाम्, वाजिभिर्वाजिनाम्, सह पादात्तैः पादचारिणां संग्रामः समभव-
 दिति । यथाः—

निपेतुः स्यन्दनः क्वापि शिखराणीव भ्रूयताम् । पलायन्त गजाः क्वापि वातोद्भूता इयाम्बुदाः ॥१॥
 पेतुर्भैटानां मूर्द्धानो राहुशङ्काप्रदाः क्वचित्त । कृतैकपादाः केऽप्यश्वाश्चेष्टुः संदानिता इव ॥२॥

अमर्षादिन्द्रसैन्येन मालिसैन्यमभज्यत । बलवानपि किं कुर्यात् प्राप्तः केसरिणा करी ॥३॥

पुनरपि संग्रामे लङ्काधीशेन मालिनेन्द्रसैन्यं त्रासितं ततः क्रोधारुणमुखोऽपीन्द्रो वज्रमुल्लालयन् मालिना सह डुहौके । मालि-
नृपं शस्त्रदृष्टिं कुर्याणमिन्द्रस्तीक्ष्णवज्रज्ज्वाणवधीत् । हतं मालिनं ज्ञात्वा तत्सैनिका राज्यं दत्त्वा स्वं पुर ययुः । सुमालिराजस्य प्रीतिमत्यां
सहचारिण्या रत्नश्रवाः पुत्रः संजज्ञे । पाताललङ्कायां क्रमेण सम्प्राप्तयौवनो रत्नश्रवा एकस्मिन्दिने विद्यासाधनकार्ये कुसुमोद्यानं गतः ।
तत्रैकत्र रहःस्थाने शुचिमालावर्णकविलेपनानुलिप्तगात्रो जपस्रग्धरो नासाग्रन्यस्तद्वन्द्वद्विश्रित इवास्थात् । एव सप्तदिनान्ते मानवसु-
न्दरीनाम्नी विद्या सिद्धिं गता । तस्मिन्नेव समये काचिद्विद्याधरी पितृशासनाद् रत्नश्रवसा पुरःस्थिता दृष्टा पृष्टा च । का त्वम् ? केन
हेतुना समागता ? इति पृष्टा सती सा जगौ । श्रूयतां राजन् ! कौतुकमद्गलं नाम नगरम् । व्योमविन्दुर्नामा विद्याधरः । तस्य द्वे पुत्र्यौ
स्तः । एका कौशिका, अपरा कैकशी । कौशिका यक्षपुरेश्वरस्य विस्त्रश्रवसो राज्ञो दत्ता । तत्पुत्रो वैश्रवणनामा योऽधुना लङ्काराज्यं
करोति । अहं तु कौशिकाया लघुभगिनी कैकशी नाम्ना । नैमिच्छिकगिरा पित्रा तुभ्यं दत्ताऽहमत्रागता । त्वं मम पाणिग्रहणं कुरु ।
ततो रत्नश्रवा राजा तत्रैव बन्धुवर्गं समाहूय कैकशीं परिणीतवान् । तत्र पुष्पपुर नाम नगर नवं कृत्वा तथा सह भोगान् ब्रुञ्जे ।
अन्यदा कैकशी रत्नश्रवोराज्ञी स्वप्ने सिंहं ददर्श कुम्भिकुम्भस्थलभेदनतत्परम् । दृष्ट्वा हर्षिता राज्ञे जगौ । राज्ञोक्तं तव महान्पुत्रो
भविष्यति, क्रमेण कैकशी गर्भं वभार । गर्भानुभावतो निन्दुरा वाणी बभूव । दर्पणे विद्यमाने खड्ग आननं ददर्श । साहंकारं मुखं
वभार । विद्विपां मूर्द्धनि पादं दातुमियेप गर्भमभावतः । इत्यादि दारुणान्भावान् सा प्रतन्वती सुखेनास्थात् । पूर्णं समये शुभलक्ष्णे
शुभसुहृते शुभवेलायां शुभदिने पूर्णे मासि राज्ञी कैकशी पुत्रं सुपुत्रे । साधिकद्वादशवर्षसहस्रायुरजायत । तृतीयदिने चन्द्रद्वययोर्दर्शने

कारितम् । षष्ठे दिने षष्ठीजागरणादिकम् । द्वादशे दिन अशुचिजातिकर्मणि निवृत्ते नाम दत्तम् दशमुखेति । यतः—
भीमेन्द्रेण पुरा दत्तं नवमाणिक्यनिमित्तम् । चर्कर्य पाणिना हारं पार्श्वस्थितकरण्डकात् ॥१॥
कण्ठे चिक्षेप तं हारं बालः सहजचापलात् । जगाम विस्मयं तेन कैकशी सपरिच्छदा ॥२॥
अवयावद्देवतावत् योऽप्यजि तव पूर्वजैः । न शक्यो वोढुमन्यो धैर्यवमाणिक्यनिमित्तः ॥३॥
यश्चनगरसहस्रेण निधानमिव रक्ष्यते । हार आकृष्य कण्ठेऽसौ चिक्षिपे शिशुना तव ॥४॥
नवमाणिक्यसंक्रान्तमुखत्वात्तस्य तत्क्षणम् । नामधेयं दशमुख इति रत्नश्रवा व्यघात् ॥५॥

एकस्मिन्दिने रत्नश्रवाश्चिन्तयति यन्मेरौ चैत्यवंदनहेतवे गतवता ततेन सुमालिना चतुर्ज्ञानधरो युनिः पृथो हारवृत्तान्तः ।
साधुनोक्तं—य एनं हारं कण्ठे धारयिष्यति सोऽर्धचक्री भविष्यति, तर्ह्ययम् मम पुत्रो दशमुखोऽर्धचक्री भविष्यतीति निश्चितम् । कै-
कशी द्वितीयं सुतमसूत भागुल्वनेन सूचितम् भानुकर्ण इति नामानम् कुम्भकर्ण इति द्वितीयनामानम् । कैकशी पुनस्तृतीयं सुतमसूत
विभीषणनामानं शशाङ्कसूत्रसूचितम् । कियत्यपि काले गते कैकशी सुतां सुपुत्रे चन्द्रतुल्यनखत्वात् चन्द्रणखाम् शूर्पणखामिति
बिख्याताम् सपादपोडशधनुःसमुद्रताम् । ते त्रयोऽपि सहोदरा यथासुखं रेमिरे । गतभया कामचारिणो गगनगामिनः सुरसमप्रभाः
संसदि स्थिता देवराजा इव राजन्ते ॥

इति श्रीमत्तपागण्डे भट्टारक श्रीहीरविजयधराराज्य आचार्यश्रीविजयसेनसूरियौराज्ये पं. श्रीदेवगणिविरचिते
श्रीरामचरित्रे गद्यबन्धे राक्षसवंशानरवंशोत्पत्तिरावणकुम्भकर्णविभीषणजनमवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ।

द्वितीयः सर्गः ।

अथकस्मिन्दिने साऽनुजो दशमुखो विमानारूढमाकाशे यान्तं वैश्रवणं नृपं ददर्श । दशमुखेन माता कैकशी पृथा-हे मातः ।
 कोऽयं विमानारूढो महामहेन याति ? मात्रोक्तंच स एष मे भगिनीसुतो विश्रवणाया सकलविद्याधरश्रेष्ठ इन्द्रमुभटो ज्येष्ठो याति ।
 येनेन्द्रेण भवत्पितामहं मालिनं रणे हत्वा लङ्कावानरद्वीपराज्यं हत्वाऽस्मै वैश्रवणाय ददौ । सोऽयं वैश्रवणो लङ्कां याति । ततःप्रभृति
 दशमुखो लङ्काराज्यकृते बहूपायानचिन्तयत् । जनन्या प्रोक्तं-पूर्वं भीमव्यन्तरेन्द्रो मेघवाहनभुजे पूर्वभवनिजतनयाय राक्षसवंश-
 कन्दाय राक्षसद्वीपं लङ्काराज्यं पाताललङ्कां च शत्रुप्रतिकाराय ददौ । सम्प्रति मेघवाहनक्रमायाता त्वत्पितामह-
 सुमालिसकाशादिन्द्रेण सा राक्षसीविद्या हृता लङ्काराज्यं गतम् । पितामहपितापि ते गृहे पाताललङ्कायां तिष्ठति । तव शत्रवः सुखं
 क्रीडन्ति मम तव पितुश्च जीवितशल्यं वर्तते । हे पुत्र ! भवान् लङ्काराज्ये स्थितः कदा मया द्रक्ष्यते कदा पुत्रवती भविष्यामीति
 चिन्तां करोमि ? । विभीषणो वक्ति-मातस्त्वं पुत्रवत्येव यत्पुत्रो दशकन्धरो । मातर्विपादेनालम् । पुत्रपराक्रमं न वेत्सि ? अस्य पुरतः
 क इन्द्रः । को वैश्रवणः । के लोकपालाः । का विद्या । के विद्याधराः । के राजानः । के देवाः । के मानवाः । सर्वेऽप्येते वृणतुल्याः ।
 हे मातः ! आत्तामार्यो दशग्रीवः । एकोऽपि कुम्भकर्णः सकलां महीं वशीकर्तुमीश्वरः । दशमुख उवाच-

दोर्वयिणापि चेज्जेतुं शक्तोऽस्मीति जगज्जनान् । तथापि हि प्रयोक्तव्या विद्याशक्तिः क्रमागता ॥१॥
 तद्विद्याः साधयिष्यामि निरवधाः समन्ततः । अनुजानीहि यास्यामि, तत्सिद्धयै सानुजोऽप्यहम् ॥२॥

एवमुक्त्वा नमस्कृत्य पितरौ सानुजोऽपि सः । ताभ्यां च चुम्बितो मूर्द्धनि भीमारण्यमुपाययौ ॥३॥
ते त्रयोपि महाभीषणेऽरण्ये सिंहशार्दूलभयंकरे जटामुकुटमण्डिता अक्षमालाधरा नामावेशाग्रन्यस्तद्वन्द्याः श्वेतांशुकधरा याम-
द्वयेन ते त्रयोऽपि सर्वकामदां सौख्यदामष्टाक्षरीं विद्यां साधयित्वा ततः षोडशाक्षरमंत्रं दशकोटिजापात्मकं जपितुमारेभिरे ते त्रयोऽपि
महारमानः । इतश्च जम्बूद्वीपपतिः सुरः सान्तःपुरपरिवारः तत्रायतो तान्दर्शयत् । तेषां विद्यासाधनविधाय देवसुन्दरीं प्रेरयामास ।
तास्तेषां क्षीपाय चक्रिरे हावभासविलासविभ्रमान् । यतः—

हावो मुबलिकारः स्यात्, भावश्चित्तसमुद्भवः । विलासो नेत्रजो ज्ञेयो विभ्रमो श्रूसमुद्भवः ॥१॥

भो भो मन्त्रताघनाः ! शृण्वन्तु-किं भवताम् विद्यासिद्धये । अस्माभिः सह यूयम् स्वेच्छया रमध्वम् । यथा ते सर्वा विद्याः सर्वे
मन्त्राः सर्वाः सिद्धयः प्रकटीभान्ति । इत्याद्यनेकचनरचनया न चलिताः । ततो जम्बूद्वीपाधिपो यक्षोज्ज्वलीत् । भो भो मुग्धा युष्माभिः
किमारब्धं ध्यानानुभवम् । केनचिद्भूतेन वंचिताः । यद्युष्माकम् विलोकयते तत्प्रार्थयन्तु । मुच्यतां ध्यानानुभवम् । इति श्रुत्वाऽपि
ते न शुद्धयुस्ततो जम्बूद्वीपाधिपः क्लिकिलारावकारिणो व्यन्तरान् दुष्टान् विविधोपायैश्च कुर्वाणान् पर्वतशृंगनिपातपरान् प्रेरया-
मास । तथापि ते न शुद्धयुस्ततो कैकशी, रत्नश्रवसं, चन्द्रणखां च विकृत्याग्रे चिक्षिपुः । ते त्रयः साश्रुनयना एवं चक्रन्दुः करुणस्वरं
ययास्यापथा । हे पुत्रा एते वयं हन्यामहे लुब्धकैः पशवो यथा निर्दयैर्दुष्माकं पश्यतामपि । उत्तिष्ठ वत्स ! दशकन्धर ! कुम्भकर्ण !
विभीषण ! त्रायस्व । हे पुत्र ! दशकन्धर ! तवाहंकृतिः फ्र गता । तव पुरत एते पापा अस्मान् यमसदनं नयन्ति । तथापि न चलिताः ।
ततो देवेन दशकन्धरकन्धराच्छित्वा मायया कुम्भकर्णविभीषणपुरतः पातितः । भ्रातृभक्तितः कुम्भकर्णविभीषणौ किञ्चिच्चलितौ

कोपवशं गतौ च । रावणस्तु परमार्थज्ञो न चलितो मनसि गिरीन्द्र इव निश्चलः । आकाशे साधु साधु इति वाण्यभूत् । सर्वे व्यन्तराः
किंकराः पुष्पवृष्टिं चक्रुः । तस्मिन्समये सहस्रविद्याः समभ्येयुर्द्योतिताम्बराः । सर्वाभिविद्याभिः सम्भूय संवृतो दशाननः । सहस्र
विद्याः सिद्धाः । यतः—

प्रज्ञप्ती रोहिणी गौरी गान्धारी च तथा परा । नभःसञ्चारिणी कामदायिनी चोतिताम्बराः ॥१॥

अणिमा लघिमा क्षोभ्या मनःस्तंभनकारिणी । श्रुतिदाना तपोरूपा दहनी विपुलोदरी ॥२॥

शुभप्रदा रजोरूपा दिनरात्रिविधायिनी । बज्रोदरी समाकृष्टि रश्म्यजरामरा ॥३॥

अनिलस्तम्भनीतोरयस्तम्भनी गिरिदारणी । अवलोकनी तु वह्नि घोरौघा रोशनी सुजंगिनी ॥४॥

वारिणी सुवनावंध्या दारुणी मदनाग्निनी । भास्करी रूपसम्पन्ना रोशनी विजया जया ॥५॥

वर्धनी मोचनी चैव वाराही कुटिलाकृतिः । चित्तोद्भवकरी शान्तिः कौबेरी वशकारिणी ॥६॥

योगेश्वरी बलोत्सादा चण्डा भीतिः प्रघर्षिणी । दुर्निवारा जगत्कम्पकारिणी भानुमालिनी ॥७॥

एवमाद्या महाविद्याः पुरासुकृतकर्मणा । स्वल्पैरेव दिनैः सिद्धा दशास्यस्य महात्मनः ॥८॥ अष्टभिः कुलकम् ॥

संघर्षिणी (१) जृम्भिणी (२) सर्वापहारिणी (३) व्योमगामिनी (४) इन्द्राणी (५) एताः पञ्च विद्याः कुम्भकर्णस्य सिद्धाः ।

सिद्धार्था (१) शत्रुदमनी (२) निर्व्याघाता (३) खगामिनी (४) चतस्रो विद्या विभीषणस्य सिद्धाः । जंबूद्वीपाधिपो दशमुखं क्षम-

यामास । ममापराधः क्षम्यताम् । इत्युक्त्वा तत्रैव वने स्वयंप्रभं नाम नगरं दशमुखकार्ये कृतवान् । तत्र रावणस्य राज्यं संस्थाप्य

स्वस्थानं गतोऽनाद्विकनामा सुरः । रावणं विद्यासिद्ध विज्ञाय तन्मातापितरौ सकलपरिवृतौ तत्रेयुः ।

तैर्महामहश्चक्रे सादरं ते त्रयोऽपि हि । मानिता पूजिता बाढम्, पुण्यैः सर्वत्र पूज्यते ॥१॥

उपवासैरथो पद्भिश्चन्द्रहासमसि वरम् । दशास्यः साधयामास पुण्यैः सर्वं हि साध्यते ॥२॥

तस्मिन्समये वैताल्यगिरौ दक्षिणश्रेण्यां सुरसंगीतनाम्नि नगरे मयनामा विद्याधरेधरोऽस्ति । तस्य हेमवती नाम्ना पट्टराज्ञी । तयोः पुत्री कल्पवल्लीस्वप्नोपशोभिता मन्दोदरीनामाऽस्ति । क्रमेण वर्धमानाऽष्टवर्षिकी जाता । पित्रा पाठिता सकलविद्या ग्राहिता क्रमेण यौवनं प्राप्ता । राक्षेदृशी दृष्टा । यथा—

शुचि नेत्रद्वयं यस्य वक्त्रं चन्द्रोपमं शुभम् । स्मरपाशोपमौ कर्णौ कपोलौ दर्पणोपमौ ॥१॥

नासिकानैलधारेव कामचापोपमे भ्रुवौ । दशना हीरकतुल्या विद्रुमप्रचराधरौ ॥२॥

मयूरस्यकलापेन तुल्यं कचनिबन्धनम् । ईदृग्विधं महारूपं दृष्ट्वा लोकोऽप्यचिन्तयत् ॥३॥

श्यामा यौवनशालिनी मधुरवाक् सौभाग्यभाग्योदया,

कर्णान्तायतलोचनातिचतुरा प्रागल्भ्यगर्वान्विता ।

रम्यायालमरालमन्थरगतिर्मत्ते भङ्कुभस्तनी,

धिम्योष्ठी परिपूर्णचन्द्रवदना भृङ्गालिनीलालका ॥१॥

पीनोरू पीनगण्डा लघुसमदशना पद्मनेत्रान्तररक्ता,
चिम्ब्योष्ठी गण्डनाशा गजपतिगमना दक्षिणावर्तनाभिः ।

स्निग्धाङ्गी वृत्तवक्त्रा पृथुमृदुजघना सुस्वरा चारुकेशी,

भर्ता तस्याः क्षितीशो भवति च सुगमा पुत्रमाता च नारी ॥२॥

एवंविधा निजपुत्रीं दृष्ट्वा मयराजो विद्याधरकुमाराणां गुणापगुणविलोकनेन योग्यवराभावे मनसि चिन्तामापन्नश्चिन्तयति ।
कन्या मया कस्य देया । ततो मन्त्रिणोक्तम्—स्वामिन् ! चिन्ता मा कुरु । कन्याया उचितो वरोऽस्ति । मयराजेनोक्तम्—यत्र वरः ।
मन्त्रिणोक्तम्—लङ्कानाथो रत्नश्रवसः सुतो दशमुखनामा योग्यवरोऽस्ति । यतः—

कुलं च शीलं च सनाथता च विद्या च वित्तं च वपुर्वयश्च ।

चरे गुणाः सप्तविलोकनीयास्ततः परं भाग्यवशा हि कन्या ॥१॥

अतः स्वामिन् ! अस्य देया मन्दोदरी मन्दोदर्या योग्यो वरोऽस्ति । ईदृशोऽन्यो कोऽपि वरो नास्ति राजसु विद्याधरेऽप्य-
द्रिपु मेरुखि । इति श्रुत्वा मयराद् शान्तः पुरपरिवारः स सैन्यः सचान्धवो मन्दोदरीं लत्वा दशमौलये दातुं चचाल । स्वपुरीं
ज्ञापयित्वा ते सर्वेऽपि स्वयंप्रभपुर ययुः । सुमालिप्रमुखा ज्ञातिबृद्धास्तं विवाहं मेनिरे । तैः सर्वैः कुटुम्बपरिवारसंयुक्तैः शुभलज्जने
शुभमृहूर्ते शुभग्रहनिसीक्षितकल्याणवेदलायां तयो रावणमन्दोदर्योर्विवाहं कृत्वा मयराद् स्वस्थानं गतः । रावणोऽपि मन्दोदर्या सह

भोगान्मुञ्चते, यथा इन्द्र इन्द्राण्या, इक्ष्वरः पार्वत्या । एकस्मिन्दिने रावणो व्योममार्गेण मेघवं गिरिं ययौ । तत्र गिरिसरोवरे पद-
सहस्रप्रमाणाः खेचरकन्यका रमणा रावणेन दृष्टाः । ताभिः कन्यकाभी रावणो दृष्टः, सानुरागाः पाणिग्रहणाय साग्रहा गान्धर्वेण
विवाहेन परिणीताः । यतः—

ताः सरागाः सरागेण दशग्रीवेण कन्यकाः । गान्धर्वेण विवाहेन सर्वा अप्युपयेभिरे ॥१॥

ततः कञ्चुकिपुल्लैस्तपितृणां विज्ञप्तं, ततस्ते विद्याधराः सम्भूयानुदशकन्धरं दधाविरे । ततस्ता नवोढा दशकन्धरं प्रोचुः,
स्वामिन्विमानं त्वरितं प्रैर्यतेऽमरसुन्दरो नाम्ना विद्याधरः विद्याधरैर्वृतः पृष्ठे समायाति । रावण उवाच—हे सुन्दर्यो मम दोर्वलं पश्य-
त । इत्युक्त्वा विमानस्थो रावणः संग्रामे सञ्जीभूय विद्याधरैर्विद्याधरैः स्वभटान्, नागपार्श्वैर्वन्धयन्, विद्याधरचमूं नाशयन्
सिंहनादेन क्लोपदुर्दृष्ट्यो दशास्यः प्रेयसीभिः पितृभिक्षां ययाचे । ततस्ते राजानो मोचिताः स्वं स्वं स्थानं जग्मुः । रावणोऽपि प्रेयसी
युतो विद्याधरैः परिवृतः स्वयंप्रभुरं समागतः । ताभिः प्रेयसीभिः सह सुखमनुभवन्नास्ते । अथ कुम्भपुराऽधीशस्य महोदरराजस्य
स्वरूपनयनापटुराङ्गीकुक्षिजां नवयौवनां तडिन्मालानाम्नीं कन्यकां तडित्समप्रभां कुम्भकर्णः परिणीतवान् । वैताल्यदक्षिणश्रेणि-
भूषणज्योतिःपुरेशितुः वीरसेनानम्नो विष्णुश्रीराङ्गीकुक्षिजां नामतः पङ्कजश्रियम् पङ्कजवदनां पङ्कजारुणलोचनां विभीषणः परि-
णीतवान् । रावणमन्दोदर्योः सुखमनुभवतोर्देवेन्द्रस्वप्नसूचितो देवेन्द्रसमतेजाइन्द्रजित् नास्त्रा पुत्रोऽभवत् । कियत्यपि काले गते
मन्दोदरी राङ्गी मेघस्वप्नसूचितं द्वितीयं नन्दनं मेघवाहनं नास्त्रा प्रसूता । अथैकस्मिन्समये कुम्भकर्णविभीषणौ वैश्रवणाश्रितां लङ्कामु-

पटुदुवतुः । सोऽपि वैश्रवणो दूतेन रावणपितामहं सुमालिनमित्यवोचत् । भो राजन् ! वार्येतां रावणारजौ कुम्भकर्णं विभीषणौ ।
 दुर्मदौ वीर्यशालिनौ पाताललंकास्थान्वन्यवीर्यमजानन्तौ पाताललङ्काकूपमेकौ लङ्कोपद्रवं कुर्वाणौ निवार्येताम् । एतावन्तं कालं मयो-
 पेक्षितौ अथ नोपेक्ष्ये । तच्छ्रुत्वा रावणः क्रुद्धो दूतं जगद । रे क एष वैश्रवणः, कस्य सेवकः, क इन्द्रः, हन्मि सर्वान्, तदाऽहं
 रावणः, दूतत्वात् त्वमवध्योऽसि गच्छ स्वस्थानम् । गतो दूतः । वैश्रवणे यथोक्तं निवेद्य कोपितो वैश्रवणः । स सोदरो रावणः सप-
 रिवारः ससैन्यो लङ्कानगर्यां गतः । लङ्कातो वैश्रवणोऽपि ससैन्यो निर्गत्य संग्रामं चक्रे मिथः । कृते संग्रामे रावणो जितः । वैश्रवणः
 पराजितः सन्नेवमचिन्तयत् । संग्रामे भग्नोऽहमिन्द्रस्य किमास्यं दर्शयिष्ये । यथा—

सरसो लूनपद्मस्य भग्नदन्तस्य दन्तिनः । शाखिनश्छिन्नशाखस्यालङ्कारस्य च निर्मणेः ॥१॥

अष्टज्योत्स्नस्य शशिनस्तोयदस्य गताम्भसः । परैश्च भग्नमानस्य मानिनो धिगवस्थितिम् ॥२॥ (युग्मम्)

तदलं ममराज्येन नैकानर्थप्रदायिना । उपादास्ये परिव्रज्यां द्वार निर्वाणवेद्मनः ॥३॥

इति निर्विण्णचित्तः पुनर्वैश्रवणश्चिन्तयति कुम्भकर्णविभीषणौ मम बान्धवौ राज्ञोऽपि मम बन्धुः । येन मे वैराग्यमुत्पादि-
 तम् । एवं ह्यात्वा शस्त्रादिकमाभरणालङ्कारादिकं त्यक्त्वा तच्चनिष्ठः स्वयमेव परिव्रज्यामुपादे । ततस्त साधुं नत्वा रावणो रचि-
 ताञ्जलिरेवमुवाच भो महाभाग ! भो भ्रातः ! राज्यं कुरु । एवं रावणे श्रोत्र्यमानेऽपि वैश्रवणः प्रतिमास्थितः किञ्चिन्नोचे । यतः—
 शिवंगमी । एवंविधं निरीहं वैश्रवणं साधुं ज्ञात्वा क्षमयित्वा पादौ प्रणम्य वैश्रवणसत्कं पुष्पकं विमानं लात्वा रावणो लङ्कां ययौ ।
 लङ्काराज्यं गृहीत्वा सपरिवारः सुखेनास्थात् । एकस्मिन्दिने पुष्पकविमानारूढो भ्रातृभिः परिवृतः सम्मेतशिखरयात्रां

कृत्वाऽर्हत्प्रतिमां नत्वा, महास्त्वोश्रेण स्तुत्वा, नाटयं कृत्वा मुदितमनाः संसेतशैलादवतस्त् कोलाहलं श्रुत्वा सेवकान्पृच्छति । ततः
 प्रहस्तपतीहार ऊचे राजन् । वनात्कश्चिद्धस्तिरत्नं समागात् सप्तहस्तोन्नतो नवहस्तायतः पिङ्गलेनेत्रः श्वेतवर्णः श्वेतदन्त उन्नतकुम्भ-
 द्रपभापुरः सुस्वरः सप्ताङ्गभूमविष्टित एवं विधो हस्ती हस्ती समागतः । प्रहस्तवचनं श्रुत्वा रावणो हस्तिनं वशीकृत्याध्यारोहत् । तं
 हस्तिनं सुन्दरं ज्ञात्वा रावणेन तस्य भुवनालङ्कार इति नाम दत्तम् । तेनारूढो रावणः इन्द्र ऐरावणारूढ इव शुशुभे । इतश्च
 कधिद्विघापरो पातञ्जर्वरे रावणं व्यजिह्वपत् । देव ! पाताललंकातः किष्किन्धां राजधानीं गतः । आदित्य-
 रत्वा सशरजा नासा यमेन निरं शुद्धा द्वावपि भ्रातरौ बद्धौ कारायां क्षिप्तौ, नरकावस्थां प्रापितौ वैतरणीवधवन्धादिकं कारितौ । एतौ
 त्वदीयसेवकौ फमायातौ, स्वामिन् ! कारागृहात्तौ मोचय । तयोः पराभवस्तवैव पराभवः । रावण उवाच-पवनवेगम् मत्सेवकौ
 कारायां क्षिप्तौ तस्म फलं लगिष्यतीत्युत्त्वा पुष्पकविमानारूढो विद्याधरचमूपरिपृृतो रावणो यमदिवपालपालितां किष्किन्धां पुरीं-
 गतः । तत्र यमस्य नरकान् दारुणान् त्रपुपानशिलास्फालनपरशुच्छेदादिकान् सप्तापि नरकान् तत्र क्लिश्यमानपतींश्च दृष्ट्वा दशा-
 न्तो रष्टः । परमाधानिकान् पातयन्, नरकान् भञ्जन्, स्वपतीन् मोचयामास । महान् कस्य सौख्याय न स्यात् । ते नरकपाला
 यमं विज्ञपयामासुः । रावणेन नरकान् भङ्क्त्वा सर्वे कारागृहाद्धोका मोचिताः । एतद्बचनं श्रुत्वा क्रोधारुणलोचनः सैन्यपरिवृतो
 राणं प्रति दधावे । सैन्याः सैन्यैः, गजा गजैः, रथा रथिभिः, पादात्याः पादातिभिः समं महासंग्रामं चक्रिरे । ततो रावणवाण-
 जर्षी यमराजः कण्ठगतप्रान्तो रथन्पुर्नापमिन्द्रनामानं शरणं गतः । उवाच यमः । यतः—

गताः शर्कं नमस्कृत्य जगादैतत् कृताञ्जलिः । जलाञ्जलिर्मयादायि यमत्वाय प्रभोऽधुना ॥१॥

छुप्य या तुप्य वा नाथ करिष्ये यमतां नहि । उत्थितो हि दशग्रीवो यमस्यापि यमोऽधुना ॥२॥

विद्राव्य नरकारक्षान् नारकास्तेन मोचिताः । क्षत्रव्रतधनेनोर्चैर्जीवन्मुक्तोस्मि चाहवात् ॥३॥

जित्वा वैश्रवणं तेन लङ्कापि जगृहे युधि । तद्विमानं पुष्पकं च जितञ्च सुरसुन्दरः ॥४॥

यमस्यैतद्वचः श्रुत्वा क्रुद्धः । इन्द्रं कुपितं संग्रामतत्परं कुलवृद्धमग्निः संग्रामान्निषेधयन्ति । यमाय सुरसंगीतपुराज्यं दत्वेन्द्रो-
रयनपुरचक्रे क्रीडति । यतः—

चिन्द् महति पुरी नमीजवेलानीगमी । ते थाइ धुरी धीर वेतसजीम चिलसीवली ॥१॥

ततो रावण आदित्यरजसे किङ्किर्न्वां ददौ । ऋक्षरजस ऋक्षपुरं ददौ । स्वयं लङ्कायां ययौ । लङ्कायां गते रावणे लङ्का-
राज्यं शोभितम् । यथा रजनी चन्द्रेण, नमः सूर्येण, प्रासादो देवेन, पुष्पं भ्रमरेण, राजा छत्रेण, नगरं दुर्गेण, काननं कल्पवृक्षेण,
योगी ध्यानेन, धनी दानेन, यतिनिर्ममत्वेन, शूरः सत्त्वेन, गजो मदेन, तुरंगमो जवेन, सरो राजहंसेन, मस्तकमवतंसेन, वनं
मिहेन, सिंहो वनेन, सुवर्णं रत्नेन, राज्यममात्सेन, भोज्यं लवणेन, मेरुर्नन्दनेन, कुलं सुपुत्रेण, भातुर्दिनेन, निशा शशांकेन, राजा
न्यायेन, नारी मदेन, नदी जलेन, पुष्पं परिमलेन, दन्ता मुखेन, विद्युन्मेघेन, मण्डपस्तोत्रेण, राजा रणेन, स्त्री हारेण, खं नक्षत्रेण,
तथा लङ्का रावणेन शुशुभे । इतश्च किङ्किन्धाधिनाथस्याऽऽदित्यरजसः कपिराजस्य नन्दन इन्दुमालिन्यां महिष्यां जातो वाली
नाम्ना अभवत् । बलवान् रणरसिको बाहुबली । एकस्मिन्दिने साधुसमीपं गतो वाली धम्मं शृणोति । यथा—

अधारेण धिरो समलेन निम्मलो परवसेण साहिणो । देहेण जइ विट्ठप्पइ धम्मो ता किं न पज्जत्तं ॥१॥

अस्थिरेण शरीरेण स्थिरं कर्मसमाचरेत् । प्रायेण हि प्रयास्यन्ति प्राणाः प्राघूर्णका इव ॥१॥
 देवपूजा गुरुरपास्तिः स्वाध्यायः संयमस्तपः । दानं चेति गृहस्थानां पट् कर्माणि दिने दिने ॥२॥

इत्यादि धर्मं श्रुत्वा धर्मपरायणः प्रत्यहमासमुद्रान्तपृथिवीं जम्बूद्वीपमर्यादां प्रदक्षिणीकृत्य देवान्बन्दे । कतिचिद्दिनान्ते तस्य आदित्यरजसः श्रीप्रभापट्टाराज्ञीकुक्षौ सुग्रीव इति द्वितीयः पुत्रोऽभूत् । ऋक्षपुराधीशस्य ऋक्षरजसो हरिकान्ताकुक्षिजौ नलनीलनामान्बुभौ सुतावभूताम् । इतश्चादित्यराजा राजा बलशालिने वालिने राज्यं दत्त्वा व्रतं लाल्वा तपस्तप्त्वा शिवं ययौ । वालिराजाऽपि सुग्रीवं निजभ्रातरं यौवराज्ये न्यधात् । कथंभूतं सुग्रीवम् सम्यग्दृष्टिं न्यायवन्तं दयावन्तं महोजसं स्वानुरूपं यौवराज्ये सुग्रीवं वाल्येऽपि न्यधात् । अत्रान्तरे रावणश्चैत्यवन्दनकार्ये भुवनालङ्कारगजारूढो मन्दोदर्या सहितो मेरुपर्वते ययौ । तस्मिन्समये मेघप्रभात्मजः खरदूषणविद्याधरश्चन्द्रणख्यां जातरागो हत्वा पाताललंकां ययौ । तत्रस्थं चन्द्रोदरनृपमादित्यरजसः स्रुतुं निर्वास्य स्वयं राज्यमाजगृहे । एतद्दृत्तान्तं दशकन्धरः श्रुत्वा क्रुद्धो रावणः । खरघाताय यान्तं मन्दोदरी देवी रावणं वारयामास । राजन्कोऽयं कदाग्रहः । यतः-
 कन्याऽवश्यं कस्मैचिद्देया । शूर्पणखया अनुरूपवरो धृतः खरदूषणोऽदूषणस्ते पत्तिः विक्रमी । अतः प्रधानपुरुषं प्रेष्योद्वाहं कुरु । पाताललङ्कां च देहि, धेहि च प्रसन्नताम् । मन्दोदर्या यथोक्तं, रावणेन तथा कृतम् । ततः पाताललङ्काराज्यं कुर्वन् खरदूषणः शूर्पणखया सह भोगान् शुभुजे रावणात्तया । ततो निर्वासितो चन्द्रोदरो नृपोऽनुराधाया पत्न्या सह वने गतस्तत्रानुराधा गर्भिण्यभूत् । तस्मिन्समये चन्द्रोदरो मृतः । अनुराधा तनयमस्रत् । तस्य नाम दत्तं विराध इति । मदोत्कटं विद्याघलंकृतं खरदूषणे वैरं कुर्वाणं वालिनरेश्वरं सियेवे । एकस्मिन्दिने रावणो द्रुतमनुशिष्य किञ्चिन्नाधिपतिं वालिनं प्रति प्रेषयामास । सोऽपि द्रुतो गत्वा वालिनं

व्यनिज्ञपत् । हे राजन् ! अहं रावणस्य दूतः । रावण इति वक्ति । अस्माकं पूर्वजः क्रीतिघवलस्तेन तव पूर्वजः श्रीकण्ठो वैरिभयाद्र-
क्षितः । तयोः प्रीतिरभूत् । प्रीत्या चानरद्वीपराज्ये स्थापितः । तदादिरावयोः परस्परं भूयसी प्रीतिश्चलितोभयोः पक्षयोः । यावत्त्वं राज्ये
स्थापितोऽतस्त्वं मम सेवकी मम सेवां कुरु । यथावयोः प्राग्दत्तेनो वर्धते । प्राग्दत्तेन राज्यं वृद्धिं यास्यति ।
वाल्मीकीचत् । भो दूत ! अहं न जानामि उभयोः सम्बन्धोऽस्ति राक्षसवानरयोः क्षीरनीरवत्संमिलितयोः । परमहं देवं गुरुं विनाऽ-
न्यस्य कस्यापि सेवां न जानामि । यतः—

देवं सर्वज्ञमहंतं साधुं च सुगुरुं विना । सेव्यमन्यं न जानामि मोहः कः स्वामिनस्तव ॥१॥

ततो दूतेनोक्तम्—भो राजेन्द्र ! क्रमागतं स्नेहं मा खण्डय । दशमौलये विप्रियं कुर्वतस्तव सौख्यं न भविष्यति । वालिनोक्तम्-
तव स्वामी दर्पोत्कटो वर्तते । तस्य दर्पं हरिष्यामि । ततो विसृष्टो गतो दूतो रावणं नत्वेत्युचे । भो रावण ! राजेन्द्र ! वालिस्त-
वाज्ञां न मन्यते किम्बहुनोक्तेन । तच्छ्रुत्वा स्ष्टो रावणः क्रोधोद्धुरकन्धरः ससैन्यः पुष्पकविमानाधिरूढो युद्धाय किष्किरुन्धां
ययौ । यतः—

पुष्पैरपि न योद्धव्यं किं पुनर्निशितैः शरैः । युद्धे विजयसन्देहः प्रधानपुरुषक्षयः ॥२॥

सन्नष्ट वालिराजोऽपि राजमानो सुजौजसा । तमभ्यागाद्दोषमतां हि प्रियो युद्धातिथिः खलु ॥२॥

ततः प्रवृत्ते युद्धे उभयोरपि सैन्ययोः । गण्डशैलागण्डशैलैर्दुर्माद्रुमि गदागदि ॥३॥

तत्राचूयन्त तिलशो अष्टपर्वतवद्रथाः । मृत्पिण्डवदभिद्यन्त महान्तोऽपि मतङ्गजाः ॥४॥

कुम्भाण्डदत्वण्डयन्त स्थाने तुरंगमाः । चञ्चापुरुपवद्भूमावपात्यन्तपदातयः ॥५॥

एवंविधं प्राणिसंहारं प्रेक्ष्य वालिवानरो दशास्यं प्रत्यूचे । भो रावण ! भवतां प्राणिवधः कर्तुं न युज्यते । तर्हि किं पुनः पञ्चेन्द्रिययथः । त्वं श्रावको विवेकी दीप्मान् जनशयं कुर्वन् किं न लजसे ? एवं वालिना सम्बोधितो रावणो दयावान् युद्धे कुशलो द्वन्द्वयुद्धं मेने । ततो ब्रह्मप्यन्योन्यं द्वन्द्वयुद्धेन युयुधाते, शस्त्राशस्त्रैर्मन्त्राभ्रैर्वर्षाणावर्षाणैश्चिरं युद्ध्वा ततो रावणश्चन्द्रहासं स्वङ्गं चकर्प, वालिनं हन्तुं धावितः । शोभितो रावणस्तेन सङ्गेनोत्प्रेक्ष्यत एकशृंगो गिरिरिव वा एकदन्तो गज इव । आपतन्तं रावणमवलोक्य कुपितो वालीचिन्तयति । एनं किं करोमि क्व हन्मि चन्द्रहाससहितम्पाताले क्षिपाभीतिं विचिन्त्य करे धृत्वा वामकक्षाकोटरे क्षिप्या वालिसाद् चतुःसमुद्रं वप्राप । भ्रान्त्वा सचन्द्रहासं रावणं वभाषे । भो रावण ! तव काचित् शक्तिरस्ति ? रावणेनोक्तम् मुञ्च मुञ्च गता शक्तिस्तच्छ्रुत्वा कृपालुना वालिना मुक्तो रावणः । उक्तं चः—

चीतरागं सर्वविदमाप्तं त्रैलोक्यपूजितम् । विनाहन्तं न मे कश्चिन्नमस्योऽस्ति कदाचन ॥१॥

त्वं मया मुक्तः, पूर्वोपकारान् स्मृत्वा मया तव राज्यं च दत्तं, त्वं सुखेन राज्यं भुङ्क्ष्व, अन्यथा मयि राज्यं कुर्वणे त्वयि राज्यं कुतो भवेत् अहंपरिव्रज्यामादास्ये शिवसाम्राज्यकारणं । किञ्चिन्धार्थां तव सेवकः सुग्रीवो भवतु । एवं कथयित्वा रावणाज्ञया सुग्रीवं किञ्चिन्धाराज्ये संस्थाप्य वालिसाद् स्वयं गगनचन्द्रर्षिपादमूले व्रतमग्रहीत् । संयमं लात्वेकादशांगीं पठित्वा विविधाभिग्रहपरस्तपस्तेपे । कदाचित्प्रतिमाधरः, कदाचिद्बुध्यानवान्, कदाचित्कायोत्सर्गे, कदाचिद्योगासनस्थः, कदाचिन्मौनतत्परः, कदाचिद्द्विधा-युत्तिकारः, कदाचिद्देशनासक्तः, कदाचिद्गुरुभक्त एवं विहरति । कदाचिदष्टापदे गत्या मासक्षणं विधाय पाषाणकं करोति । पुनः

कायोत्सर्गो मासक्षणान्त आचाम्लेन पारणकं करोति । एवं कुर्वाणस्य तस्यानेकलब्धय उत्पन्ना अणिमालधिमादयः । एव बालि-
मुनिर्यद्वृन्वर्णान्यावत्तपस्तेपे । इतश्च सुग्रीवराडपि श्रीप्रभां स्वां पुत्रीं दशमौलये दत्त्वा सेवको भूत्वा बालिपुत्रं चन्द्ररश्मि यौवराज्य-
पदे कृत्वा सुखेन राज्यं करोति । श्रीप्रभामुद्बाल्य रावणोऽपि लङ्कां गतः । रावणेनाप्यन्येषा विद्याधराणां बह्व्यः कन्यका उपयेमिरे ।
एकस्मिन्दिने रावणो नित्यालोकपुरे नित्यालोकविद्याधरेशितुः कन्यकां रत्नावलीनाम्नीमुद्बोदुं याति । अष्टापदोपरिगच्छतस्तस्य
पुष्पकं नाम विमानं स्थलितं सद्यो वप्रे सैन्यमिव, पर्वते नदीपूरमिव, नगरैर्यनिपात्रमिव, आलानस्तंभे गजमिव । विमानं स्थलितं
दृष्ट्वा रावणञ्चुकोप । तत्क्षणादेव विमानं मुक्त्वाऽधोऽवततार । ततोऽष्टापदे कायोत्सर्गस्थं बालिमुनिं दृष्ट्वा चिन्तयति । अहो
एष दुराचारी मुनिवेषेणाद्यापि कपायं न मुञ्चति । येनाद्याह सद्युद्रे क्षेप्स्यामि । क्रोधतस्तेन साधुहत्या तीर्थभङ्गादि न चिन्तितम्,
धिरु क्रोधः । यतः-

क्रोधो मूलमनर्थानां क्रोधः संसारवर्धनः । धर्मक्षयकरं क्रोधस्तस्मात्क्रोधं चिवर्जयेत् ॥१॥

क्रोधपयद्दु देहधरी तन्नि विकार करेह । अप्पंतावि परतहहाणि करेई ॥२॥

कोही लग्गपलेवणु डञ्जीगुणरयणाइ । उपशमजलीं जेन उल्लवी सही ते दुःख सयाई ॥३॥

सन्तापं तनुने भिनत्ति विनयं सौहार्दमाच्छादयत्युद्रेगं जनयत्यवयवचनं सूते विधत्ते कलिम् ।

कीर्तिं कृन्तति दुर्मतिं वितरति व्याहन्ति पुण्योदय दत्ते यः कुगतिं स हातुमुचितो रोपः सदोषः सताम् ॥४॥

रावणः क्रोधारुणोऽष्टापदं विदार्य मध्ये श्रविश्य विद्यासहस्रं स्मृत्वाऽष्टापदं बाहुभ्यामुद्रे । तडित्तडित्तिकुर्वाणमष्टापदं कम्पमान

दृष्ट्वा बालिपुनिखधिज्ञानेन ज्ञात्वा कायोत्सर्गं पारयित्वा सावधानोऽनेकलब्धिनिधानः प्राणिरक्षणपरो भरतेश्वरकारितैचैत्यसंसार-
णपरो भगवान् वाली रागेद्वेष विनैष रावणशिक्षानिमित्तं वामपादाङ्गुष्ठेनाष्टापदमूर्द्धानं किञ्चिदपीडयत् । वालिवामाङ्गुष्ठाग्रसम्पर्कात् स्व-
स्थानस्थितो गिरिः संकुचितः । रावणो मुखेन रुधिर वमन् अरावीत् । तदा तेन लोके रावण इति नाम जातम् । तमारावं श्रुत्वा युक्तो
रावणः, साधुना तत्कृतं तीर्थरक्षाकृते रावणशिक्षाकृते च । ततो निःसृत्य रावणो निष्प्रतापोऽनुतापवान् बालिनं नत्वा रचितञ्जलि-
रेवं व्याजहार । भूयो मयापराधः कृतः भो साधो त्वया क्षन्तव्यः । अथापराधं नाहं करिष्ये । भवच्छक्तिर्मया दृष्टा । हे प्रभो
त्वया मम प्राणा दत्ताः । त्वं माता त्वं मे पिता जीवितदानात् इत्युक्त्वा त्रिःप्रदक्षिणीकृत्य नमश्चक्रे दशाननः । दशस्यो घृणीन्द्रं
स्तौति यथा-

अहो ते निज्जियो कोहो अहो माणो पराजिओ । अहो ते निखिखया माया अहो लोहो वशीकओ ॥१॥

अहो ते अज्जवं साहु अहो ते साहु भइवं । अहो ते उत्तमा खन्ति अहो ते सुत्ति उत्तमा ॥२॥

इहंसी उत्तमो भंते पच्छाहोहीसी उत्तमो । लोगुत्तमुत्तमं ठाणं सिद्धि गच्छसि नीरओ ॥३॥

इत्यादि स्तुत्या रावणो भरतकारितेऽष्टापदेऽष्टापदैत्ये सान्तःपुरो गतः । तत्र राजचिह्नानि यथा—‘खगं छत्रो बाहनमउडं चमरे
अपञ्चमण’ इत्यादीनि सुकत्या चैत्यमध्ये गतो रावणः । अष्टप्रकारेण पूजां करोति, यथा—

चरपुष्पगन्धअक्खय पईचफलधूव नीरपत्तेहीं । नेवज्ज विहाणेणय जिणपूआ अट्टहा भणिया ॥१॥

इत्यादिकां पूजां विधायारात्रिकमङ्गलप्रदीपगीतनृत्यवादित्रादिकं कुर्वतो वीणातत्री त्रुटिता ततो रावणेन भुजनसां समाकृत्य

वीणां तंमार्ग्यं वादिता । गानं कृतयताऽन्तःपुरीभिर्नर्तितम् । तत्र पूरं धरणेन्द्र आगात् । तेन रावणभक्तिर्दृष्टा । संतुष्टः प्रोवाच ।
भो रावण ! अर्हद्रक्तितस्तन मुग्धं फलं मोधस्तथापि किञ्चिदाचस्र । रावणेनामोघं शस्त्रं याचितम् । ततो धरणेन्द्रेणामोघविजया
नाशा त्रिषाशक्तिर्दत्ता । धरणस्तिरोदधे । रावणोऽपि नवीनैरष्टोत्तरशतकाव्यैः स्तुत्वा, यथा—

अनघ्ययनविद्वांमो निर्द्रव्यपरमेश्वराः । अनलंकारसुभगाः पान्तु युष्मज्जिनेश्वराः ॥१॥

ये देया भवतः पादौ भवत्पादाविविश्रिताः । ते लभन्तेऽद्रुमुतां भव्याः श्रियं त इव ज्ञाश्वतीम् ॥२॥

फलेव चन्द्रस्य कलंरुमुक्ता मुक्तावलीवोरुगुणप्रपद्या । जगत्त्रयस्याभिमतं ददाना जिनेश्वरी कल्पलतेच मूर्त्तिः ॥
तीर्थनाथान् नमस्कृत्य नित्यालोरुपुरे गतस्तत्र रत्नावलीमुद्वाह्य पुनर्लङ्कामागतः । वाल्मिनेरपि निर्मलं संयमं पालयतो घन-
पातिकर्मधयतः केवलज्ञानमुत्पेदे । सुरामुरैरपि केवलमहिमा चक्रे । वालिकेनल्पपि धर्मं कथयन्नास्ते । यतः—

धम्ममेण कुलप्पसुई धम्ममेण य दिव्वचरूवसम्पत्ति । धम्ममेण घण समिद्धि धम्ममेण सुचित्थडा कीत्ति ॥१॥

धम्ममेण विणा जइ चिन्तियाई लब्भंति जीवसुक्खाई । ता तिहु यणंमि सयलेकोचि नहु दुक्खिओ हृज्जा ॥२॥
निर्दन्तः फरती हयो गतजवथन्द्रं विना शर्वरी निर्गन्धं कुसुमं सरो गतजलं छायाविहीनस्तरुः ।

रूपं निलंबणं सुतो गतगुणधारित्र्यहीनो यत्तिर्निर्दवं भवनं न राजति तथा धर्मं विना मानवः ॥३॥

इत्यादि धर्मदेशनां कृत्वा सिद्धानन्तचतुष्को वाल्मिनिर्मोक्षमगमत् । इति वाल्मिनिरुथा ॥

इत्थ चैतादृगिरौ ज्योतिःपुरे नगरे ज्वलनशिलो नाम्ना त्रियाधराधिपोऽस्ति । तस्य श्रीमती नाम्ना पट्टराज्ञी । तयोः पुरी

वारा नाम्नी । सा साहसगतिना विद्याधरेण याचिता । राज्ञा सुग्रीवेणापि याचिता । ततो ज्वलनशिखविद्याधरेण नैमित्तिकः पृष्टो मम पुत्री सुवारा कस्य दीयते उभयोर्मध्ये । नैमित्तिकेनोक्तम् । राजन् ! साहसगतिरल्पायुः । सुग्रीवः कपीश्वरश्च दीर्घायुरिति नैमित्तिकेन कथिते सुग्रीवाय सुवारा कन्या दत्ता । यथा—

हरिणाक्षी गजगमना प्रहसितवदना मनोरमा रामा । सुललितवचना श्यामा विम्बोष्ठी नक्रदीपशिखा ॥१॥

राज्ञा सुग्रीवेण परिणीता सुवारा, वियोगादितः साहसगतिदिनेदिने कृष्णपक्षे शशिवत् क्षीणोऽभूद्भ्रारचुम्बित इव कापि रतिर्न लेभे । सुग्रीवस्य सुवारायां रममाणस्याद्भुद (१) जयानन्द (२) नामानौ पुत्रौ बभूवतुः । यतः—

पियमहेलासुहकमलं बालसुहं धूलिधूसरच्छायं । सामिसुहं सुपसन्नं तिल्लिवि पुन्नेहिं पावन्ति ॥१॥

धनाढ्यता राजकुले च मानं प्रियानुकूला तनया विनीताः ।

धर्मे मतिः सज्जनसंगतिश्च पटू स्वर्गलोका जगतीतलेऽपि ॥२॥

तौ हृष्टा हर्षितः सुग्रीवः सुसेन राज्यं करोति । स साहसगतिः मन्मथोन्मथ्यमानो चेतसीदं चिन्तयामास । कामिनां कुतो लज्जा । यतः—

नैव पश्यति कामांधो जन्मांधो नैव पश्यति । न पश्यति मदोन्मत्तो ह्यर्षी दोषं न पश्यति ॥१॥

मा मतिः परदारेषु परद्रव्येषु मा मतिः । परापवादिनी जिह्वा माभूदेव कदाचन ॥२॥

प्राणभिनार्थं साहसगतिना किं कृतम्—हिमवद्भिरो गत्या रूपपरावर्तनीं श्रेष्ठुषीं विद्यां शिक्षित्वा सिद्धविद्यो जातः । इतश्च लङ्का-

नगरीतो दशाननो दिग्यात्रायै निर्गतः । सर्वाचरेन्द्रान्विद्याधरांश्रुसाधयित्वा सर्वान् देशान्वशीकृत्य सुग्रीवादिचमूचक्रपरिवृत
इन्द्रं मति चचाल । मार्गेण गच्छता रावणेन रेवा नाम नदी दृष्टा । तस्य तीरे सैन्यं निवेश्य रावणः श्रीजिनपूजां करोति । यतः-
जिनपूजनं चिवेकः सत्यं शौचं सुपात्रदानं च । महिमन्त्रीडागारः शृंगारः श्रावकत्वस्य ॥१॥

पूजया भवति राज्यपूजितो पूजया भवति निर्मला मतिः ।

पूजया भवति नाकपूजितः पूजया भवति निर्वृतिः क्रमात् ॥२॥

सयं पमज्जणे पुष्पं सहस्सं च विलेवणे । सयसाहस्सिआ माला अणन्तं गीयवाईए ॥३॥

पूजां कृत्वा स्तुतिं कृत्वा नासाग्रन्यस्तद्वन्द्वः पद्मासनस्थो जिनपुरतो ध्यानेनास्थात् । रावणस्य ध्यानं कुर्वतो नद्या जलं बध्वये ।
तेन जलेन वृद्धिगतेन श्रीजिनवरेन्द्राणां पूजा प्लाविता तेन पूजापहारेण शिश्च्छेदादधिकदुःखेन दुःखितो जातकोपो रावण इद-
मभ्यधात् । रे रे पश्यतां केन मे पूजा विनाशिता, देवेन, दानवेन, मानवेन, राक्षसा, वानरेण वा विलोकयत, विलोकयित्वा
तं बध्वेहानीयताम् । तस्मिन्समये कश्चिद्विद्याधरो रावणं विज्ञपयति । राजन् ! माहिष्मती नाम्ना नगरी तस्यां सहस्रांशुनामा
राजास्ति सहस्रशो नृपैः सेव्यमानो महाशुजो रेवायां सेतुबन्धं कृत्वा सहस्रशोराज्ञीपस्थितो जलकेलिं करोति । राज्ञीभिः सह
जलकेलिं कृत्वोभयोः कुले लक्षशः सुभटान् युक्त्वा यथेप्सितं रन्त्वा जलं सेतुबन्धान्मुक्तम् । तेन जलेन पूजा प्लाविता । राजन् !
पश्यतामेतानि तस्य स्त्रीणां निर्माल्यानीति तद्विद्याधरवचनं श्रुत्वा रुष्टो रावणो राक्षसभटान् प्रैपीत् । तेऽपि राक्षसभटास्तत्रगत्वा
संग्रामं चक्रिरे भियः । राक्षसवानरसैन्यैः सहस्रांशुसैन्यं भग्नम् । ततः सहस्रांशुराद् अधिज्यं धनुः कृत्वा राक्षसस्योपरि धावितः ।

राक्षसान् हृक्यामास । ततो नष्टा राक्षसाः । तावता रावणो ऽप्यागात् । यतः—

द्वावप्यमर्षणौ द्वावप्यूर्जितौ द्वावपि स्थिरौ । विविधैरायुर्धैर्युद्धं व्यदधानौ चिरायुतौ ॥१॥

दोर्वीर्येणावीजस्यं तं ज्ञात्वा जग्राह रावणः । विद्यया मोहयित्वेभमिव माहिष्मतीपतिम् ॥२॥

रावणस्तं बद्ध्वा स्कन्धावारेऽनयत् । रावणो यावत् सभायाम्बुपविष्टो हृष्टमनास्तावचारणयिः शतबाहुः समाययौ । रावणोऽपि सिंहासनात्समुत्थाय तस्य साधोः पादौ ननाम । यतः—

अवब्यमुक्ते पथि यः प्रवर्तते प्रवर्तयत्यन्यजनं च निःस्पृहः ।

स सेवितव्यः स्वहितैपिणा गुरुः स्वयं तरंस्तारयितुं क्षमः परम् ॥१॥

विदलयति क्रुयोधं बोधयत्यागमार्थं सुगतिक्लृगतिमार्गौ पुण्यपापे व्यनक्ति ।

अवगमयति कृत्याकृत्यभेदं गुरुर्यो भवजलनिधिपोतस्तं विना नास्ति कश्चित् ॥२॥

एवंविधं तरणतारणसमर्थं साधुं ज्ञात्वा वन्दे । मुनिरपि तस्य रावणस्य धर्मलाभाशीषमदात् । ततो रावणो बद्धाञ्जलिपुटो मुनिमवोचत् । भो साधो किमागमनकारणमुच्यताम् । मुनिना धर्मोपदेशो दत्तो यथा—

काया हंसविना नदी जलविना दात्रा विना याचको, भ्राता स्नेहविना फलं ऋतुविना धेनुश्च दुग्धं विना ।

भार्या भक्तिविना पुरं विमुविना वृक्षं च पत्रं विना, दीपस्तैलविना निशा शशिविना पुण्यं विना मानवः ॥१॥
विलम्बो नैव कर्तव्य आयुर्याति दिनेदिने । न करोति धमः क्षान्ति धर्मस्य त्वरिता गतिः ॥२॥

इत्यादि धर्मदेशनां दत्त्वा हे रावण राजेन्द्र ! श्रूयताम्—माहिष्मत्यां नगर्यां शतबाहुनामाहं राजाऽभवम् । भवभावाद्विरक्तोऽहं सहस्रकिरणे पुत्रे राज्यमारोप्य मोक्षाच्चस्यन्दनप्रायमहं व्रतमशिश्रियम् ।

इत्यर्थोऽस्ते दशग्रीवो नमद्वृग्रीवोऽब्रवीदिति । किमसौ पूज्यपादानामङ्गजन्मा महासुजः ? ॥१॥

ओमिति मुनिनोक्तो रावणो जगाद । स्वामिन् ! दिग्बिजयप्रक्रमेणेह नदीतटे आगतेनेहावासं विधाय मया जिनपूजा कृता । सा अमुना मुक्तवारिणा पूजा प्लाविता । तेन मया कोपोऽकारि । मुनेग्र इत्युक्त्वा रावणस्तत्क्षणादेव सहस्रांशुमाकार्यं लज्जानम्रानन-मेवमुवाच । भो महासत्त्व ! त्वं मे भ्राता, भो साधो त्वं पिता मम, स्वेच्छं रमस्व । गच्छ स्वस्मिन् राज्ये । सहस्रांशुनोक्तम् राजन् ! मे कार्यं नास्ति । अहमपि व्रतं श्रियिष्यामीत्युत्त्राऽनरण्यं नाम तनयं दशास्याय समर्प्य पितृपादान्ते व्रतमग्रहीत् । रावणोऽपि तौ शतबाहुसहस्रांशू नत्वा सहस्रांशुप्रेऽनरण्ये राज्यं दत्त्वा दशानन इन्द्रं प्रत्यम्बरे चचाल । इति शतबाहुपुत्रसहस्रांशुरूथा ॥

रावणस्यांबरे गच्छता यष्टिमुष्ट्यादिघातमहारजर्जरो नारदमुनिः पश्चादागतो रावणं प्रति वभाषे । भो राजेन्द्र ! श्रूयताम्, राजपुरे नगरे मरुत्तो नाम भूपतिर्मिथ्यादृष्टिः । तेन यज्ञः प्रारब्धस्तस्मिन् यज्ञे वहवच्छागा वधाय समानीताः सन्ति । आकाशाद-वतीर्य मया प्रोक्तं भो मरुत्तराद् त्व हिंसां मा कुरु, यागे छागान्मा मारय । मरुत्तराद्देवे भो नारद ! अयं पशुवधादिमहाधर्मः शास्त्रोक्तः स्वर्गहेतवे । ततो नारद उवाच, मयोक्तम् यज्ञेऽज्यैष्टव्यम् न जायन्त इत्यजाः त्रिचर्पत्रीहयः नतु पशवच्छागाः । अथवा यथा—

ततस्तस्याहमित्याख्यां वपुर्वेदीरुदिरिता । आत्मा यष्टा तपो वह्निर्ज्ञानं सर्पिः प्रकीर्तितम् ॥१॥

कर्माणि समिधः क्रोधोदयरतु पशवो मताः । सत्यं यूपः सर्वप्राणिरक्षणं वक्षिणा पुनः ॥२॥
अत्रिन्नी तु त्रिवेणीयमिति धेवोदितः क्रतुः । क्रतो योगविशेषेण मुक्तेर्भवति साधनम् ॥३॥

अतो राजन् छागवधान् निरर्तय । इदं मम वचनं श्रुत्वा क्रोधारुणलोचना विप्रा मम हननायायावन् । तैर्यद्विमुष्टयादिभिर्मृशं हतो राजञ्चिहागमम् । तन्नुत्वा रावणस्तत्र गतः । मरुणभूपालं यागवधाभिरिष्य सर्वलोको धर्मः समादिष्टः । हृष्टाः सर्वेऽपि भूपाला अर्दितामयं धर्मं सर्वेऽप्याददितरे ॥ नारदकथा ॥

रावणो नारदं प्रत्युये-भो नारद ! पशुपथादिपञ्चाः केनोपदिष्टाः । नारद उवाच । शुभितमती नगर्थेऽस्ति । तस्यामभिनन्द्रो नाम राजा । तस्य पुत्रो वसुनागा । तस्यां नगर्यां क्षीरकदम्बकनामा विप्रस्तास्य पुत्रः पर्वतकनामा । प्रापूर्णको नारदथाहम् । एते त्रयोऽपि क्षीरकदम्बकोपाध्यायान्तिके पठन्ति । उपाध्यायस्त्रीनिषि त्र्युपर्वतकनारदात् पाठयति । एकस्मिन्दिने एते त्रयोऽपि पाठयेद-
भान्ता त्रिप्रहरे युताः । आकाशे वारणत्रियुग्मं याति । तयोर्मध्य एको ज्ञानवान् । अनेनापस्सयोषताम् । एतेषां त्रयाणां मध्ये एकः शिरे गभी । प्रो नारके यास्यतः । इति श्रुत्वुपाध्यायेन ध्यानयत्वा । तत्र उपाध्यायेन चिन्तितं मग पाठितौ नारके यास्यतः अथ-
यत् पठनेन, परं परीक्षां करोमि कौ नारकं यास्यतः को योऽं यास्यतीति त्रियुग्म त्रयः विष्टमयाः कुषकुटाः कृताः । त्रयाणां दश्वेस्त्युक्ते च यत्र कोऽपि न पश्यति तत्र हन्तव्याः ततो विजने गत्या पर्वतकेन वतस्तथैव त्र्युगजयुगेणापि हतः । नारदेन चिन्तितं कुत्र हन्यते ।
विजने गत्या चिन्तितमेते पक्षिणः पश्यन्ति, देवाः पश्यन्ति, सिस्राः पश्यन्ति, तर्हि तस्यानं नास्ति यत्र कोऽपि न पश्यति । कुं
ज्ञातम् शरुथोके, श्रीशान न हन्यते पुरुषा इति ज्ञापितम् ततो नारदेन कुषकुटो गुरुणामग्रे सुक्तः, क्षीरकदम्बकेनोक्तम् कुषकुटाः कथं न

हवः । नारदेनोक्तं स्वामिन् तत्स्थानं नास्ति यत्र कोऽपि न पश्यतीति ज्ञात्वा मया कुक्कुटो न मारितः, गुरुणा ज्ञातमेव शिवंगमी । इति
 वैराग्यात् उपाध्यायेन साधुसमीपे दीक्षा गृहीता । अभिचन्द्रेणापि राज्ञा वसुपुत्राय राज्यं दत्त्वा दीक्षा गृहीता । तदनु क्षीरकदम्ब-
 कोपाध्यायपदे तत्पुत्रः पर्वतकोऽभूत् । अभिचन्द्रराज्ये तत्पुत्रो वसुनामाऽभूत् । तदन्वहं तु स्वग्रामे गतः । इतश्च वसुराजाय केन
 चित्स्फटिकशिला दत्ता । तदुपरि सिंहासन उपविशतो राज्ञ इति प्रसिद्धिर्जाता । महाराजस्य वसुराजस्य सत्यवादिनः सिंहासनमाकाशे
 विष्टति । यतः—लोको हि बलवान् खलु । तथा प्रसिद्धया सर्वे राजानो वशवर्तिनो जाता । एवं सुखेन राज्यं करोति, हे रावण
 राजेन्द्र ! एकस्मिन्दिनेऽहं शुक्तिमतीं पुरीमगाम् । पर्वतकगृहे गतवान् । तत्रासौ समामध्ये व्याख्याने क्रियमाण एवं व्याख्यानं
 करोति । अजैर्यष्टव्यम्, कोऽर्थः ? अजशब्देन छागास्तैर्होतव्यम् । मयोक्तम् । भो एवंविधं व्याख्यानं मा कुरु । अजशब्देन त्रिवर्ष-
 व्रीहयो न तु छागाः । पर्वतकेनोक्तम्—अजशब्देन पशवो न तु व्रीहयः । एवं विवादं कुर्वतोस्तयोर्मध्ये पर्वतकेनोक्तम् । ममोक्तं
 यद्यसत्यं भवति तदा मम जिह्वा याति । नारदेनोक्तम् ममोक्तम् यदाऽसत्यं भवति तदा मम शिरो याति । अत्रार्थे कः साक्षी ।
 उभाभ्यामुक्तं राजा वसुः सहाध्यायी साक्षी । एवं कथयित्वा सभा विसृष्टा । गृहान्तर्गते पर्वतके मात्रा प्रोक्तम् । भो पुत्र त्वज्जन-
 केनाजशब्देन त्रिवर्षव्रीहय उक्ताः न तु छागाः । त्वयैतदसत्यं प्ररूपितम् । पुत्रेणोक्तम् मातर्यदुक्तं तच्चूक्तमेव अथ त्वं राज्ञोऽप्रे
 गत्वा कथय यथाजीवितं भवति । अन्यथा जीवितं नास्ति । ततः क्षीरकदम्बकोपाध्यायपत्नी वसुराट्समीपे गता उक्तञ्च—
 भो राजेन्द्र ! वसुराज ! तव पुरतः किञ्चित्प्रार्थयामि । वसुराजेनोक्तम् । मातः प्रार्थय । ततः पार्थितं राजेन्द्र ! मह्यं पुत्रभिक्षां देहि ।
 उपाध्यायपत्न्या सर्वं कथितं नारदपर्वतकप्रभृत्यादिकम् । ततो वसुराजेन प्रोक्तं यत् नारदेनोक्तं तत्सत्यं तव पुत्रेणोक्तं तदसत्यम् ।

मातरसत्यं कथं ब्रुवे यतः-

असत्यमप्रत्ययमूलकारणं कुवासनासद्मसमृद्धिवारणम् ।

धिपन्निदानं परवञ्चनोजितम् कृतापराधं कृतिभिविचर्जितम् ॥१॥

यशो यस्माद्भस्मीभवति वनवह्वेरिव वनम्, निदानं दुःखानां यदवनिरुहाणां जलमिव ।

न यत्र सच्छायातप इव तपःसंयमकथा, कथंचित्तन्मिथ्यावचनमभिधत्ते न मतिमान् ॥२॥

हे मातः ! एवं जानन्नप्यहं कूटसाक्ष्यं कथं ब्रूवे ? तत उपाध्यायपत्न्योक्तम् । राजन् ! ममोपरोधेन ब्रूहि ततः प्रतिपन्नं राज्ञा ।

प्रमातसमये नारदपर्वतकावन्येऽपि बहवो लोका राजसभायां समाजगुः । उभाभ्यां स्वं स्वं व्याख्यानं कृतम् । तत उभाभ्यां पृष्टम् ।

राजन् ! क्षीरकदम्बकोपाध्यायेन कोऽर्थः कथितः ? परलोकभयमजानता वसुराजेनाविचार्योक्तम् । अत्रशब्देनच्छागा उच्यन्ते न

तु व्रीहयः । ततः पर्वतकपर्शं राज्ञा कृतं दृष्ट्वा बाढस्वरेण नारदोऽबोचत् । भो देवा असत्यवादिनं वसुं शिक्षापयत । यथा-

वसुर्वसुमतीनाथस्ततो वसुमतीतले । पतितः सद्यो नरकपातं प्रस्तावयन्निव ॥१॥

देवताभिरसत्योत्तिकुपिताभिर्निपातितः । जगाम नरकं घोरं नरनाथो वसुस्ततः ॥२॥

वसोः पुत्राः पृथुवसुः (?), चित्रवसुः (२) वासवः (३) शक्रः (४) विभावसुः (५) विश्वावसुः (६) शूरश्च (७) महाशूरः

(८) पितृपदे स्थिताः सर्वेऽपि देवताभिर्हतास्तथैव प्ररूपणात् मृत्वा सर्वेऽपि नरकं गताः । वसुर्नवमः पुत्रो नन्द्या नागपुरं ययौ बृह-

ध्वजो वसुधनुर्दशमो मथुरायां ययौ । पर्वतकोऽपि नगर्यां निष्कासितो नगरीनिष्कासितो महाका-

सुरेण मंगृहीतः ।

॥ इति पर्वतकत्रसुराजकथा ॥

अथ महाशालमथा कथ्यते । यथा रावणेन पृथो नारद उवाच-चारणयुगलं नाम नगरम् । अयोधनो नाम्ना राजा । दिति-
नाम्नी राणी । तयोः पुत्री सुलसा नाम्नी । तस्याः स्वयंवरो राज्ञाऽयोधनेन प्राप्तः । अनेके राजान आहूताः । तेषु मत्स्ये मागरोराडधिकः । मागस्य मन्दोदरी नाम्नी प्रतिहारी । सा सागराज्ञयाऽयोधननृपावासे प्रत्यहं याति ।
एकस्मिन्दिने मंदोदर्या इदलीवनमध्यस्थितया दितिसुलसयोर्वचनमथावि । यथा-ऋषभस्नामिपुत्री भरतबाहुवली । तयो राघपुत्रा-
यादित्ययज्ञा-गोमयज्ञायाभूताम् । सोमवंशे मम भ्राता वृणन्दिनुनामा । सूर्यवंशे तव पिता अयोधननामाऽस्ति । अयोधनस्वसा
सत्ययज्ञा नाम्नी वृणन्दिनुराजाय दत्ता । तयोः पुत्रो मधुपिंगलनामा मम भ्रातृसुतोऽहं त्वां तस्मै दीयमानामिच्छामि । अतस्त्वं
तस्य ऋष्टे वरमालां धिपेरिति शिक्षां दत्त्वा जननी इम्यानं गता, पुत्र्यपि स्वस्थानं गता । एतद्वचो मन्दोदर्या दास्या सागरराज-
स्याग्रे निवेदितम् । मागरेण भूधुजा निजपुरोहितोऽग्रे कथितम् । पुरोहितेन नवीनं शस्त्रं कृतं, तस्मिन्शास्त्रे सागरगुणा मधुपिङ्गल-
विगुणाग इति श्रूयते । तत्पुस्तकं पेटायां चिक्षेप । एकस्मिन्दिने स्वयंवरदिनादर्वाकृतभायां वाचयितुमारब्धम् । इतश्च तत्रादौ साग-
रोऽजोऽनन् । वाच्यमानेऽत्र पुस्तके भवेच्छृण्वहीनो यो वक्ष्यस्ताडयश्च सोऽसिलैरिति निश्चित्य पुरोहितेन तथा वाचितम् यथा सर्वेऽपि
राजानः कन्यका च दृश्यन्ति । तच्छृत्वा कन्यकया सागरो घृतः । मधुपिंगलश्च निर्धाटितः सभातो निष्क्रासितः । निष्क्रासनानन्तरं
मधुपिंगलोऽपमानान् तापमोऽभूत् । चालतपः कृत्वा शुभघ्यानेन मृत्वा व्यंतरेषु महाकालनामा सुरो जातः पृष्टीर्यमहसायुः ।

देवनायधिज्ञानं प्रयुक्तं तेन सागरचेष्टितं ज्ञातम् । तस्य सुरस्य सागरराजस्योपरि महान्द्वेषो जातः द्वेषाचिन्तयति हन्मि सर्वांन्
 मद्द्वेषिणः इति विचार्य तेन शुक्तिमत्यां नगर्यां पर्वतकर्मैक्षत । स सुरो विप्रवेपं कृत्वा शाण्डिलनामा त्वत्पितृभिन्नोऽस्मीति
 कृत्वा मिलितः । देवस्य तेन पर्वतेन सह मैत्री जाता । शाण्डिलविप्रेणोक्तं भो पर्वतक त्वं यागान् पशुवधादीन्प्ररूपय । अहं तव पक्षे
 पूरयिष्यामि । विद्यया मनोभीष्टं करिष्यामि सर्वेषां दुर्गतौ पातनायायमुपायः क्रतुः । विशेषतः सागरस्य तेन देवेन देशे मारी विकु-
 र्विता व्याधितो गाश्चानेकशः । देवेनाकाशवाणी कृता यः पर्वतकमतं ग्रहीष्यति स रोगाच्छुटिष्यति ततः पर्वतकेन पशुवधादिकाः
 प्ररूपिताः । यः पशुवधादिकं यागं करोति तस्य समाधिर्भवति । तस्य देवः समाधिं करोति वह्निमुखा लोकाः किमपि न जानन्ति ।
 एकेन कृतं तत्सर्वैरपि क्रियते । यतः—

गतानुगतिको लोको न लोकः पारमाधिकः । मृदितं राजकुलं सर्वं कुम्भकृन्मदने मृते ॥१॥

तेन पर्वतकेन यागाः प्ररूपिताः । महाकालदेवेन देवशक्त्या वृद्धिं नीताः । पर्वतकेन यागाः कथिताः । मातृमेधे यथा—

मातृमेधे बधो मातुः पितृमेधे बधः पितुः । अन्तर्वेदी विधातध्या दोपस्तत्र न विद्यते ॥१॥

इत्यादि समुपदिश्य सागरं स्वमते स्थापयित्वाज्ञेकान्यागान्नासापयित्वा तस्यर्द्धिर्दृष्टिश्च दत्ता । ततः सप्रत्ययो लोकः प्राणि-
 हिंसादिकान्मखान् निःशंक्रमकरोत् । तस्य पर्वतस्य मते स्थितः । सुलसासागरपुत्रेणानेके यज्ञाः कृताः । अजमेधे यज्ञेऽजा हृताः ।
 ते देवेन जीवापिताः, एवमश्वमेधेऽश्वा हृतास्तेऽपि जीवापिताः । मातृपितृमेधे सुलसासागरौ जुहाव । यतः—

सागरं सुलसायुक्तं, सञ्जुहावाध्वरानले । कृतकृत्यो जगामाथ, महाकालः स्वमाश्रयम् ॥१॥

एवं पर्वताद्यागाः प्रवर्तिता महाकालेन विवर्धिताः । स पर्वतको मृत्वा नरकं गतः । ते हिंसात्मका यागा मया निषिद्धाः ।
ते विप्रा न मानयन्ति । तैर्विप्रेर्मम प्रहारा दत्ताः । अतस्त्वं तान्यागान्निषेधय । तेन रावणेन तत्रागत्य मरुतो राद् यागान्निषिद्धः ।

॥ इति महाकालसुरकथा ॥

अथास्यैव नारदस्योत्पत्तिः कथ्यते ।

रावण उवाच । मरुचराद् श्रूयताम् । ब्रह्मरुचिर्नाम्ना द्विज आसीत् । तेन तापसी दीक्षा गृहीता । तेन कर्मि नाम्ना भार्या
कृता । तेन सह भोगाननुभवती सा गुर्विष्यभृत् । तस्मिन्नवसरे तत्र साधवः समागतास्तेष्वेकः साधुरब्रवीत् । भो ब्रह्मरुचिर्द्विजर्षे !
त्वया किमारब्धं भवभीत्या गृहवासं त्यक्त्वा पुनर्गृहवासो मण्डितः । तच्छ्रुत्वा ब्रह्मरुचिना जैनदीक्षा गृहीता । सा तस्य भार्या
कर्मि नाम्नी श्राविका जाता । तत्राश्रमे वसन्त्या तया पुत्रः सुपुत्रे नारदनामा रोदनादिविजितः । सा तस्य माता कुत्रचिद्-
ताऽभूत् तावता जृम्भकामरैर्नारदोऽपजहे । तद्वियोगार्दिता कर्मि साध्यन्तिके प्राव्राजीत् । ते देवा नारदं पालयामासुः । शास्त्रा-
प्यध्यापयन्ति स्म । क्रमेण पाठिता रोहिण्यादिविद्याः । शिक्षितसाध्यन्तिकेऽणुव्रतधरोऽपि यौवनं प्राप्तोऽपि न विपयाभिलाषी ।
शिखाधरो न गृहस्थो न संयतः । कुतूहली कलहप्रियो मुखरी देवैः संवर्धितत्वात् देवर्षिरित्युच्यते । प्रायेण स्वेच्छाचारी ब्रह्मचारी
न विश्रुतः । इति रावणोक्तां वार्तां श्रुत्वा हर्षितो मरुतो नारदश्च ॥ इति नारदोत्पत्ति कथानकम् ॥

मरुचराजोऽपि स्वां कन्यां कनकप्रभां रावणाय ददौ । दशास्योऽपि तामुद्वाह्य तया सह तत्र रेमे । रावणस्ततोऽपि मथुरां
नगरीं जगाम । तत्र हरिवाहनो मधुपुत्रेण सह संमुखमागात् विश्रलसहितेन । ईशानेन्द्रो यथा श्लेन सहितः शोभते तथा हरि-

वाहनपुरोऽपि शूलेन शोभते । तं शूलिनं दृष्ट्वा रावणोऽपृच्छत् । भो मधो ! भो शूलिन् ! भवता शूलं कुतो लब्धम् । ततो हरि-
 राहनः पुत्रं प्रत्युचे । हे पुत्र ! स्वदृत्तान्तं कथय । ततो मधुरुचे । हे रावणराजेन्द्र ! इदमायुधं प्राग्जन्मसुहृदा चमरेन्द्रेणा-
 पितम् । इदमुत्तवा तर्कथां कथयति । यथा धातकीखण्डद्वीपे ऐरवतक्षेत्रे शतद्वारपुरे नगरे सुमित्रनामा राजपुत्रोऽभूत् तस्य प्रभव-
 नामा सेवकस्तावुसौ मित्रे अभूताम् वसन्तमदनाशिव । एकस्य कलाचार्यस्य समीपे तौ कलां जगृहतुः । एवं सुखेन दिनान्यतिवाहय-
 तोस्तयोः कालो याति । लघौवनः कुमारः सुमित्रनामा पित्रा राज्ये स्थापितः । तेन राज्ञा प्रभवसेवकी ग्रामाकरादिप्रदानिनात्मसदृशः
 कृतः । एकस्मिन्दिने मित्रेण सह राजाऽटव्यां गतः । तस्यापटव्यां राज्ञा भीमपच्छिपतेः पुत्री दृष्टा । तस्यां मोहितो राजाऽमार्गयत् ।
 भीमपच्छिपतिना निजपुत्री वनमाला दत्ता । राजा तामुद्वाह्य निजनगरे समागतः । तया सह भोगान् बुभुजे । एकस्मिन्दिने वनमाला
 प्रभवमित्रेण दृष्टा । तया सह रन्तुकामो दिने दिने कृशो जज्ञे । यतः—

चिन्तातुराणां न सुखं न निद्रा, अर्थतुराणां न सुहृन्न बन्धुः ।

कामातुराणां न भयं न लज्जा, क्षुधातुराणां न बलं न तेजः ॥१॥

दत्तस्तेन जगत्यकीर्तिपटहो गोत्रे मपीकूचकश्चारित्रस्य जलांजलिर्गुणगणारामस्य दावानलः ।

सङ्केतः सकलापदां शिवपुरद्वारे कपाटो दृढः, शीलं येन निजं विलुप्तमखिलं त्रैलोक्यचिन्तामणिः ॥२॥

एकस्मिन्दिने प्रभामेवंविधं कृशं दृष्ट्वा राज्ञा प्रोक्तम् । भो प्रभव ! त्वं किं दुर्बलोऽसि ? तव किं बाधते ? कथय । स न कथ-
 यति । पुनः पृष्टम् । भो मित्र ! तव किं बाधते ? राज्ञा पुनः पुनः पृष्टे तेन सत्यमुक्तम्, राजन्मम वनमालारागो बाधत एतद्वैव-

ल्यकारणम् । तच्छ्रुत्वा राजा प्रोचे रे मित्र ! त्वदर्थे राज्यं त्यजामि तर्हि वनमालया किम् ? वनमाला तुभ्यं मया दत्ता । त्वमेनां
गृहाण । अनया सह त्वं स्वेच्छया रमस्व । भोगान्भुंक्ष्व । साऽपि राज्ञा प्रेषिता । निशामुखे गता । तयोक्तम् हे प्रभव ! त्वदर्थं प्रेषिता-
ऽहमतस्त्वं मया सह रमस्व । अनुगतो राजा सर्वं पश्यति । सर्वं शृणोति च । प्रभवो वभाषे । यथा—

वभाषे प्रभवोऽप्येवं धिङ्माम् निरपत्रम् । अहो सत्त्वमहासत्त्वो यस्येहृक् सौहृदं मयि ॥१॥

प्रेम्णा अपि हि दीयन्ते परस्मै न पुनः प्रिया । इति दुष्करमेतद्धि कृतं तेनाऽद्य मत्कृते ॥२॥

ततो मनसि लज्जितश्चिन्तयति । अहो ! मया किं कृतं, राज्ञोऽप्ये किमुक्तम् । धिङ्माम् कामान्धम् निर्लज्जं परस्त्रीगमन-
तत्परम् । यतः—

चत्वारो नरकद्वाराः प्रथमं रात्रिभोजनम् । परस्त्रीगमनं चैव संधानानन्तकायकम् ॥१॥

इति विचार्य तेन राज्ञी विसृष्टा । हे मातः त्वं स्वस्थानं गच्छ । त्वं मम माताऽसि । अहं तव पुत्रोऽस्मीत्युक्त्वा पादौ पतित्वा
विसृष्टा । वनमालागतानन्तरं प्रभवोऽपि खड्गेन स्वशिरश्छेत्तुमारभे । ततो राज्ञा प्रकटीभूय भणितम् । हे मित्र ! मा साहसं कुरु ।
इत्युक्त्वा कृपाणमुदाहितम् । ततः प्रभवोऽधोमुखो लज्जया वसुधां विशन्निवास्थात् । कथंचन सुमित्रेण स्वस्थानमनीयत । तौ राज्यं
चक्रतुः स्नेहपरायणौ । ततः सुमित्रराडन्ते दीक्षां लात्वेशानदेवलोके सुरोऽभवत् । ततश्च्युत्वा मथुरानगर्या हरिवाहनराजस्य माधवी-
पट्टराज्ञीकुक्ष्यां मथुनामा पुत्रोऽभवत् । प्रभवोऽपि भवं भ्रान्त्वा विश्वाधसुविप्रस्य ज्योतिर्मत्यां पत्न्यां श्रीकुमारनामा तनूल्होऽभवत् ।
स श्रीकुमारः सनिदानं तपो विधाय काले विषय चमरेन्द्रोऽभवत् । अतस्त्वं मम पूर्वजन्मसुहृत् इत्याख्याय तेन चमरेन्द्रेण मे शूलं

प्रहरणं दत्तम् । द्विसहस्रयोजनं गत्वा कार्यं कृत्वा निवर्तते । इति श्रुत्वा रावणोऽपि तं मधुकुमारं भक्तिमन्तं शक्तिमन्तं च ज्ञात्वा स्वां पुत्रीं मनोरमां ददौ ॥ इति मधुकुमारकथा ॥

अथ लङ्काप्रापणादनन्तरमष्टादशसु वर्षेषु गतेषु रावणो मेरुपर्वते पाण्डुकवने चैत्यान्यचित्तुं गतो रावणस्तत्र पूजां करोति । यतः—
पापं लुम्पति दुर्गतिं दलयति व्यापादयत्यापदाम्, पुण्यं संचिनुते श्रियं चितनुते पुष्पाति नीरागताम् ।
सौभाग्यं विदधाति पद्मचयति प्रीतिं प्रसूते यशः, स्वर्गं यच्छति निर्वृतिं च रचयत्यर्चाऽर्हतां निर्भिता ॥१॥

तत्र पूजां कृत्वा आरात्रिकं मङ्गलप्रदीपं गीतनृत्यवादित्रस्तुतिस्त्रान्नादिकं कृत्वा हर्षितो दशाननस्तत्रैवास्थात् । तत्र स्थितेन रावणेन दुर्लक्ष्मणनगर इन्द्रदिग्पालं नलकूपरं ग्रहीतुं कुम्भकर्णः प्रेषितः । कुम्भकर्णोऽपि रावणाज्ञया सैन्यपरिवृत्तस्तत्र ययौ । नलकूपरोऽपि दुर्लक्ष्मणनगर आशालीविद्यया चक्षिमयं वस्त्रं व्यधात् योजनशतप्रमाणम् । तन्मध्ये स्थितः कुम्भकर्णेन सह युद्धं करोति । कुम्भकर्णस्तं नगरं ग्रहीतुं न शक्नोति । ततः कुम्भकर्णस्तं नगरं परिवेष्ट्य स्थितो जम्बूद्वीपं समुद्र इव । ततः कुम्भकर्णनरैर्गत्वा दशाय विज्ञप्तम् । देव ! दुर्लक्ष्मणनगरं कुम्भकर्णादिभिर्ग्रहीतुं न शक्यते । ततो रावणस्तत्रागात् । दृष्टं नगरम् नामतो दुर्लक्ष्मणम् परिणामतश्च दुर्लक्ष्मणम् । सवान्धवो रावणश्चिन्तयति । किं करिष्यते ? नगरं कथं ग्रहीष्यते ? इति चिन्ताप्रपञ्चोऽत्र भाग्यं प्रधातम् । यतः—

नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शीलं, विद्यापि नैव न च यन्न कृताऽपि सेवा ।

भाग्यानि पूर्वतपसा किल संचितानि, काले फलन्ति पुरुषस्य यथैव वृक्षाः ॥१॥

अघटितघटितानि घटयति सुघटितघटितानि जर्जरीकुरुते ।
विधिरेव तानि जनयति यानि पुमानैव चिन्तयति ॥२॥

रावणे चिन्तामग्रे सति नलकूरपत्न्या दूतिका प्रेषिता । तथा दूतिकयाऽऽगत्यैवमुक्तम् । हे नाथ ! रम्भा नाम्नी नलकूरपत्नी
त्वां रिसंसते, त्वामेव स्मरति, त्वद्गुणैर्हृवमना वर्ततेऽतस्त्वमङ्गीकुरु । तथाऽङ्गीकृतया तवाशालीवप्रः समेष्यति । इदं नगरं तव
दास्यति, तव सुदर्शनं चक्रं दास्यति । साऽपि तव दासी भविष्यत्यतस्त्वमङ्गीकुरु । तथा वशवतिन्या राज्यं तवाऽयत्तं भविष्यति ।
तस्मिन्समये रावणेन विभीषणमुखं विलोकितम् । तदा दासीं प्रति विभीषणेनोक्तम् । एवं यच्चया प्रोक्तम् तत्सर्वं रावणः करिष्यति,
त्वं व्रज, तव स्वामिन्यग्रे कथय । सा गता । ततो रावणो विभीषणं वभाषे । रे चान्धव ! त्वया कुलविरुद्धं किं प्रतिपन्नम् । अस्मत्कुले
केनाप्येवं न कृतम्, त्वया किं प्रतिपन्नम् । अहो त्वया विरुद्धमङ्गीकृतम् । कुले कलंकी वचसा कृतस्त्वया । ततो विभीषणो वभाषे हे
चान्धव ! हे राजेन्द्र ! त्वं मां प्रसीद । वाञ्छान्नेन कलंकी न भवति । अतस्त्वमेतस्या विधां लात्वा ततो वचोयुक्त्या परित्यजेयैन
केनोपायेन युधः स्वार्थं साधयेत् ॥१॥

अपमानं पुरस्कृत्य मानं कृत्वा च पृष्टतः । स्वार्थमालम्बयेत्प्राज्ञः स्वार्थभ्रंशो हि सूर्ध्वता ॥१॥

इति विचार्य रावणस्तूष्णीको वभूव । तावत्त्रागता रम्भा तत्परिरम्भलम्पटा रावणेन भाषिता, एवंविधा दृष्टा च । यतः-

तन्वीश्यामा शिरारदशना पक्षविम्बाधरोष्ठी, मध्ये क्षामा चकितहरणी प्रेक्षणा निम्ननाभिः ।

श्रोणिभारादलसगमना स्तोऋन्म्रा स्तनाभ्याम्, या तत्र स्याद्युवतिविपये सृष्टिराधेय धातुः ॥१॥

दशास्येनासन उपवेशिता । प्रार्थितञ्च । भो सुन्दरि ! आशालीविद्यां मह्यं देहि । तत्क्षणादेव तयाऽऽशालीविद्या दत्ता । सिद्ध-
विद्यो रावणो दुर्लङ्घ्यनगरे गतस्तन्नगरं वेष्टितम् । आशालीविद्याऽपहृता । ततो नलकूबरः संग्रामाय निर्गतः । संग्रामो लभ्यः । नल-
कूबरक्षिप्तानि शस्त्राणि व्यन्तराधिष्ठितानि रावणसैन्ये न प्रभवन्ति । ततो विभीषण उत्तस्थौ । तयोः संग्रामोऽभूत् । नलकूबरसैन्यं
भग्नम् । ततो विभीषणेन नलकूबरोऽग्राहि चर्मभस्त्रेव दन्तिना । तत्र सुदर्शनं चक्रं रावणेन प्राप्तम् । यतः—

देवासुरैरप्यजय्यं शक्रसम्बन्धि दुर्धरम् । चक्रं सुदर्शनं नाम तत्र प्राप च रावणः ॥१॥

ततो विभीषणो नलकूबरं रावणं प्रत्यानिनाय रावणेन मानितः पूजितः प्रेमदृष्ट्या विलोकितः । सोऽपि प्रीतो रावणपादे निप-
तितः । तुष्टेन रावणेन तन्नगरं दुर्लङ्घ्यपुरं दत्तम् । तत्र राज्ये स्थापितः । रम्भोवाच । हे रावण ! त्वं मामङ्गीकुरु । त्वं मम प्राणना-
थोऽस्यहं तव प्राणप्रियाऽस्मि । रावण उवाच । भद्रे ! आत्मभर्तारं भजस्व । त्वं कासवध्वजस्य राज्ञः पुत्री । सुन्दर्युदरसंभवा । त्वसुभ-
योर्विशुद्धं कुलं मा कलङ्कय । अन्यच्च—

विद्यादानाद् गुरुस्थाने मम त्वमसि सम्प्रति । स्वस्तुमातृपदे पश्याम्यन्यामपि परस्त्रियम् ॥१॥

इत्युक्त्वा नलकूबरभूषणैरर्पयामासाद्पितामखण्डितशीलां पितुर्गृहात्समागतामिव रावणः । कुम्भकर्णं विभीषणं च प्रत्युवाच ।
अहो ! स्त्रीचरित्रम् । यतः—

नाग्निस्तप्यति काष्ठेन नापगाभिर्महोदधिः । नान्तकः सर्वभूतेन न पुम्भिर्वामलोचनाः ॥१॥

अहो ! स्त्रीचित्रं चपलम् । नायिकाकटाक्षविक्षेपवत्, विद्युच्छताविलासवत्, सन्ध्याभ्राणवत्, वातन्दोलिततूलवत्, पवनग्रे-

द्वोलितघञाग्रवत्, सञ्जनकोपवत्, दुर्जनमैत्रीवत्, वैश्यास्नेहवत्, गिरिनिदीवेगवत्, गजकर्णवत्, शरत्कालमेघवत्, इन्द्रचापवत्, कान्दिशिरूनयनमेपोन्मेपवत्, हरिद्रारागवत्, इन्द्रजालवत्, वायुवेगवत्, मर्कटचेष्टितवत्, प्राणिजीवितवत्, कुशाग्रजलविन्दुवत्, एवंविधं स्त्रीविचं चञ्चलम् । पदपदः-

स्त्रीचरित्रलखि एक प्रियसुचोली छंडुं दिनदोराथी डरी । रत्तिविसहरगलीफंडुं घरी सुसाथी डरी ।
वनह केसरी युचकारी धरणी थकी ढली पडी । चढी परवत अणीआली नई सायर दुत्तरी तरी ।
सुफई जली बुढुवी मरी । भणई चंग गुणवंत स्त्रीय विसासममको करी ॥१॥

शास्त्रं सुनिश्चितधिया परिचिन्तनीयमाराधितोऽपि नृपतिः परिशङ्कनीयः ।

अंकः स्थिताऽपि युचतिः परिरक्षणीया शास्त्रे नृपे च युवतौ च कुतः स्थिरत्वम् ॥२॥

रागणेनोक्तम् भो वान्यव ! कुम्भकर्ण ! विभीषण ! स्त्रीचरित्रं विलोकितम् ? नलकूवसपन्या रम्भानान्या किं कृतम् ? धिक् स्त्रीचरित्रम् । ततो रावण इन्द्रं प्रति चलितो नलकूवरोऽप्यनुचलितः । रावणमायान्तं श्रुत्वा भीतः सहस्रारः पुत्रमिन्द्रः स्नेहपूर्वमभाषत । हे पुत्र ! त्वयैकेनाऽपि पुत्रेण मम कुलमुद्योतितम् । अन्यवंशोन्नतिं हत्वा स्ववंशोन्नतिः कृता । अतः सर्वेभ्यो विद्याधरनरेन्द्रेभ्योऽहमोजस्वीत्यहंकारं मा कृथाः । यथा—

उत्थितोऽस्त्यधुना वीरः सर्वदीरत्वतस्करः । प्रतापेन सहस्रांशुः सहस्रांशुनियन्त्रकः ॥१॥

हेलोत्पाटितकैलासो मरुत्तमग्वभञ्जनः । जम्बूद्वीपेशयक्षेत्रेणाप्यक्षोभितमानसः ॥२॥

उपाहंनिजदोर्वाणागीततोपितवेतसः । धरणेन्द्रादमोघाप्तशक्तिः शक्तित्रयोजितः ॥३॥

आतृभ्यां स्वानुरूपाभ्यां श्वसुजाभ्यामिवोत्कटः । रावणो नाम लङ्केशो मुक्तेशकुलभास्करः ॥४॥ कुलकम् ॥
येन यमो हेलया जितो वैश्रवणश्च सेवकोऽगारि, वालिसोदरः सुग्रीवः पत्तिशक्रे येन दुर्लभ्यप्राकारं भित्त्वा दुर्लभ्यपुरमेत्य तना-
नुजं नलकूबर बद्धा जगृहे । हे पुत्र ! अतस्त्वं तं रावणं प्रणिपातसुधादृष्ट्या शमय, पुनः रूपवतीं सुतामस्मै प्रयच्छ, एवं राणेन
सह संधानं विधेहि । इति सहस्रारपिटृवच श्रुत्वेन्द्र उवाच हे तात ! अस्मै वध्याय स्वकन्या कथं दीयते । एभिः सह किं सन्धा-
नम्, कोऽयम्, अनेन किं भवति, किं करिष्यति, एभिः सहावयोः किमाधुनिकं वैरमस्ति ? सर्वदैव सर्वे राक्षसा अस्माकं शत्रवोऽतः
स्नेहतः कातरो मा भूः, धैर्यमाश्रय, स्वहनोः पराक्रमं किं न वेत्सि । तयोरेवं वदतो रथनूपुर नाम नगरं रावणश्चमूर्धिवैष्यामास दुर्धरो
दशकन्धरः । रावणेन राज्यनीति स्मरता पूर्वं दूतः प्रेषितः । तेन दूतेन गत्वेन्द्रराजस्याग्रे विब्रह्मम् । हे इन्द्रराजेन्द्र ! ये केचन राजानो
वर्तन्ते तैः सर्वैरुपायानि दत्त्वा दशकन्धरः पूजितस्त्वमपि स्वां पुत्रीं रूपवतीं दत्त्वा पादौ प्रणम्य स्वं राज्यं पालय, दशकन्धरं पूजय ।
अन्यथा शक्तिं दर्शय । भक्तिं शक्तिं वा विना जीवित नास्ति । तत इन्द्रो जगाद तव स्वामी वराकैर्नृपैः पूजितस्तदयं मत्तोऽपि
मदोन्मत्तः पूजां वाञ्छति । दूतो रावणं प्रत्यागत्य विज्ञपयतीन्द्रेण तवाज्ञा न मन्यते । तच्छ्रुत्वा कोपास्थो रावणो रणकर्मणि
डुढौके । इन्द्रोऽपि सकलसैन्यपरिवृतो रावणं डुढौके । सामन्ताः सह सामन्तैः, सैनिकाः सह सैनिकैः सेनान्याः सह सेनान्यैस्तद्वयो-
र्युयुधिरे । तयोरन्योऽन्यं शस्त्रवर्षिणीः संवर्तपुष्करारवर्तकमेघयोरिवाभवत्संश्रामः । राणश्चिन्तयति-वराकैः सैनिकैः मशकैरिव किं
हतैः ? भुवनालङ्कारं करिणुगवमारुह्य युद्धाय सज्जो बभूव । इन्द्रोऽप्यैरावणारूढः सम्मुखः समुपस्थितः ।

द्वाप्युभौ महाप्राणौ दन्तैर्दन्तान्प्रजहृतुः । उत्थापयन्तौ स्फुलिंगानरण्युन्मथनादिव ॥१॥
मिश्रो घातैर्विपाणेभ्यो सौवर्णवलयवावलिः । पपातोर्व्या विरहिणीबाहुभ्य इव तत्क्षणम् ॥२॥
क्षणाच्छल्यैः क्षणादूर्वाणैः क्षणादपि च मुद्गरैः । गजाविव द्वितीयौ तौ रावणेन्द्रौ प्रजहृतुः ॥३॥
छलज्ञो रावणः स्वेभादुत्पथैरावणं ययौ । हत्वा च तन्महामात्रं ववन्धेन्द्रं करीन्द्रवत् ॥४॥

वतो रावणसैन्ये जयजयारागो जातः । इन्द्रसैन्ये पराजयो जातः । धृत इन्द्रे तत्सैन्यं भग्नम् । रावण इन्द्रं धृत्वा कारायामक्षि
पत् । काष्ठपञ्जरे शुक्रवत् क्षिप्त्वा सदिवपालमिन्द्रं ररक्ष । इन्द्रजनकः सहस्रारो रावणं नमस्कृत्य रचिताञ्जलिर्बभापे । हे रावणरा
जेन्द्र ! अहं त्वा मिथां ययाचे, त्वं मा पुत्रमिथां देहि । रावण उवाच यदीदृशं कर्म कुर्यात् सलोकपालस्तदा मुञ्चामि नान्यथा । किं
करोति श्रूयताम्, लङ्कां नगरीं समार्जयन्ति, समार्यं गन्धाम्बुभिः प्रत्यहं परिपिश्रिति, मालाकार इव पुष्पोत्करं वितनोति,
वतथेलोत्क्षेपं धूपोद्ग्रहं करोति, जिनचैत्येषु पुष्पाणि ग्रथित्वा ग्रथित्वा समानयत्यनान्यपि मम कार्याणि सर्वाणि करोति तदैवमिन्द्र
मुञ्चामि नान्यथा ।

एवं ऋरिप्यतीत्युक्तं सहस्रारेण रावणः । सुमोच शंक्रं कारायाः सत्कृत्य निजबन्धुवत् ॥१॥
रथनूपुरमेत्येन्द्रस्तथाद्युद्धिन्न उचक्रैः । तेजस्विनां हि निस्तेजो मृत्युतोऽप्यतिदुःसहः ॥२॥
निर्वाणसंगमो नाम ज्ञानी तत्राऽन्यदा मुनिः । समचासरदिन्द्रोऽपि तं वन्दितुमुपाययौ ॥३॥
ज्ञानिनाऽपि मुनिना धर्मदेशना चक्रे । यथा—

भोगे रोगभयं सुखेक्षयभयं विस्तेऽग्निभूशृद्भयम्, दासे स्वामिभयं जये रिपुभयं वंशे कुयोपिद्भयम् ।
स्नेहे वैरभयं नयेऽनयभयं काये कृतान्ताद्भयं, सर्वं नामभयं भवेत् पुनरिदं वैराग्यमेवाभयम् ॥१॥
अर्थः पादरजःसमो गिरिनदीवेगोपमं यौवनं, मानुष्यं जलचिन्दुलोलचपलं फेनोपमं जीवितम् ।
धर्मं धो न करोति निश्चलमतिः स्वर्गांगलोद्घाटनम्, पश्चात्तापहतो जरापरिणतः शोकाग्निना दह्यते ॥२॥
धर्मो जगतः सारः सर्वसुखानां प्रधानहेतुत्वात् । तस्योत्पत्तिर्मनुजाः सारं तेनैव मानुष्यम् ॥३॥

भो भव्या एवंविधं मानुष्यं लब्ध्वा प्रमादो न विधेयो धर्मं यत्नः कार्यः । एवंविधां धर्मदेशनां श्रुत्वेन्द्रराजोऽब्रवीत्—हे
भगवन् ! केन कर्मणा मया रावणात् तिरस्कारपदं प्राप्तमित्यनुग्रहं विधाय त्वं ब्रूहि । ततो निर्वाणसंगमो नाम्ना ज्ञानी मुनिखवीत् ।
यतः—इन्द्रराजेन्द्र ! पारिजयपुरे नगरे ज्वलनसिंहो नाम राजा । वेगवती नाम्नी राज्ञी । तयोर्गह्वर्या नाम्ना पुत्री । तस्याः कृते राज्ञा
स्वयंवरः कारितः । अस्मिन्स्वयंवरं जेके राजानो मिलितास्तत्र चन्द्रावतीश आनन्दमाली राजाऽऽगतः । तेनानन्दमालिना सह सूर्या-
वर्तपुरीशोऽपि तडित्केशनामा समागतः । शुभदिने स्वयंवरमहोत्सवो जातस्तस्मिन्स्वयंवरेश्चल्यकन्यकयाऽऽनन्दमाली धत्रे । आन-
न्दमालिनं द्रुवं ज्ञात्वा तडित्केश आनन्दमालिनीभ्यर्छित्वाः । ततः प्रभृत्यपि द्वयं बहति परं किञ्चित्कर्तुं नो शक्नोति । तथा सह
भोगाननुभवन् सुखं वर्षाण्यत्यवाहयत् । एकस्मिन् दिने द्वियः किञ्चित्स्वरूपं दृष्ट्वा मनसि चिन्तयति । यतः—

अन्तर्विपमया होता धहिरेव मनोहराः । गुञ्जाफलसमाकारा योपितः केन निर्मिताः ॥१॥

इति निर्वेदादानन्दमाली व्रतमग्रहीत् । तीव्रं तपस्तप्यमान आनन्दमाली महर्षिभिः सह विहारं चक्रे । विहरभेकदाऽऽनन्दमाली

रथावतं पर्वतं जगाम । तत्र तडित्केशेन पूर्वमत्सरिणा दृष्टस्ताडितश्च यष्टिमुष्टथादिभिः । परमानन्दमाली ध्यानान्न चलितः । तस्मिन्समये आनन्दमालिभ्राता कल्याणगणधरोनाम महामुनिस्तेन दृष्टम्, एष तडित्केशो दुष्टात्मा साधोरुपसर्गं करोति, तत एनं तडित्केशं निवारयामीत्युक्त्वा तेजोलेश्यां मोचतुं प्रारेभे । तस्मिन्नवमरे तडित्केशपत्न्या सत्यश्रिया भक्तिजल्पितैः पादपतितैः कल्याणगणधरः साधुः शमितः । तेन साधुना तेजोलेश्याऽपि संहृता । ततस्तडित्केशो मुनितिरस्कारजातपापात् भवं भ्रान्त्या कतिचिद्भवान्ते शुभं कर्म विधाय सहस्रारसुत इन्द्रनाभा विद्याधरो राजा जातः । पूर्वभवे यत्त्वया मुनितिरस्कारः कृतः तर्जितश्च तेन हेतुना त्वमस्मिन्भवे रावणेन तिरस्कृतस्तर्जितश्च । यतः—

बहू मारण अभक्त्वाण दाणपरधण विलोवणार्इणं । सञ्चजहणणोउदवो दसगुण्ड इक्खसी कयाणं ॥१॥
तिञ्चयरेउ पहुसे सयगुण्ड सयसहस्स कोड्डिगुणो । कोडाकोड्डिगुणो वा हृज्ज चिवागो बहुत्तरो वा ॥२॥

इति साधुपचनं श्रुत्वेन्द्रधित्तयति—अथ किं रावणसेवां करोमि । यतः—

आरुह्य हस्तिनं शस्तं समर्थमथवा रथम् । तुरंगं वेगवन्तं वा खरे नारोहणं वरम् ॥१॥

एवं विमृश्य दत्तवीर्ये निजपुत्रे राज्यं दत्त्वा सहस्रपरिवारपरिवृतो सहस्रारपित्रा सहित इन्द्रो निर्वाणसंगममुनिपादान्ते प्रवत्राज, अयुग्रं तपस्तेपे ।

यत्पूर्वाजितकर्मशैलकुलिशं यत्कामदावानल, ज्वालाजालजलं यदुग्रकरणग्रामाहिमन्त्राक्षरम् ।

यत्प्रत्यूहतमःसमूहदिवसो यल्लब्धिलक्ष्मीलता, मूलं तद्द्विविधं यथाविधितपः कुर्वीत वीतस्पृहः ॥१॥

एयंविधं वपस्वामा केवलज्ञानं प्राप्य सहस्रारमुनिसहित इन्द्रः शिवं ययौ ।

॥ इति इन्द्रविद्याधरकथा ॥

एकस्मिन्दिने रावणः स्वर्णतुंगं शैलं ययौ । तत्र देवान्यन्दित्वाऽनन्तवीर्यं नाम महाशुनिं तत्क्षणोत्पन्नकेवलिनं वन्दित्वा यथा-
स्थाननिपण्णो रावणः । सुधासारणी धर्मदेयनां शुश्राव । यतः—

त्रिसंध्यं देवार्चां विरचय चयं प्रापय यशः,

श्रियः पात्रे वापं जनय नयमार्गं नय मनः ।

स्मरक्तोधावारीन् दलय कलय प्राणिषु दयां,

जिनोक्तं सिद्धान्तं शृणु वृणु जवान्मुक्तिकमलाम् ॥१॥

देयनान्ते रावणेन शृष्टं स्वामिन् । कुतो मे मरणं भविष्यति । अनन्तवीर्यकेवलनीक्तम्-पारदारिकदोषेण तव मृत्युर्वीसुदेवा-
धूमविष्यति । अतस्त्वं परस्त्रीसंगं मा कार्षीः । यतः—

तिर्यञ्चो मानया देवाः, केचित्कान्तानुचिन्तनम् । मरणेऽपि न मुञ्चन्ति, सद्योगं योगिनो यथा ॥१॥

सन्तापफलयुक्तस्य, नृणां प्रेमवतामपि । यद्धमूलस्य मूलं हि, महद्वैरतरोः स्त्रियः ॥२॥

धर्मं शीलं कुलाचारान्, शौर्यं स्नेहं च मानवः । तावदेव ह्यपेक्षित, यावन्न स्त्रीवशो भवेत् ॥३॥

श्लया सद्भावना धर्मात्, स्त्रीविलासशिलीमुधात् । मुनिरुद्धाहतो ध्वस्तो निपतन् शीलकुंजरात् ॥४॥

अकीर्तिकारणं योषिद्, योषिद्वैरस्य कारणम् । संसारकारणं योषिद्, योषितं बर्जयेत्ततः ॥५॥
भो रावण ! ईदृशं परस्त्रीसंगं वर्जय । मुनिना बहूक्तेनापि परस्त्रीनियमो न कृतः । किन्तु परस्त्रीमनिच्छन्तीं नेच्छामि, यदि वा-
ञ्छति भोक्तुं तदा भोक्ष्ये नान्यथेति नियममग्रहीत् । पुनरनन्तवीर्यैकैवलिनोक्तम् “भो महाभाग ! त्वं सर्वथा परस्त्रीनियमं कुरु” ।
रावणेनोक्तम् भो स्वामिन्नेतत् प्रत्याख्यानं कर्तुं नो शक्यते । अतोऽप्रसन्नामनिच्छन्तीं नेच्छामीति नियमः कृतः । परं कथं करोति
प्रत्याख्यानम् । “अवश्यं भावि भावानाम्” । अनन्तवीर्यैकैवलिनं नत्वा पुष्यकविमानरूढो लंकां नगरीभाजगाम् ।

इति श्रीमत्पागण्ड्ये भट्टारकश्रीहीरविजयधरिराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनधरियौवराज्ये पण्डितदेवविजयगणि-
विरचिते श्रीरामचरित्रे गद्यबन्धे रावणदिग्विजयवर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः ॥

तृतीयः सर्गः ।

इतश्च वैताड्यगिरावादित्यपुरे नगरे प्रह्लादो नाम राजा । केतुमती नाम्ना पट्टराज्ञी । तयोः पुत्रः पवनंजयनामा । कथंभूतः ।
पीनोन्नतस्कंधः, सत्यसंधः, कमलवदनः, उज्ज्वलरदनः, सुरभिनिःश्वासो, लक्ष्मीनिवासः, सरलनासाबंधः, पृथ्वीपीठावतंसः, प्रलंबक-
र्णः, सुवर्णवर्णो विशालनेत्रः सर्वकलाशालिकुरोऽष्टमीचन्द्रममानभालस्थलोऽनाकलितबलः, कज्जलयामुलकेशपाशः, सर्वजनपूरिताशः,
सर्वैकतानयुत्तिरुभयपक्षनिर्मलप्रद्युत्तिस्त्रिंशक्तिसमन्वितश्चतुर्विधालङ्कृतो जितपञ्चेन्द्रियविक्रमः पण्डुलपराक्रमः ससराजाङ्गविराजितो-

ऽष्टविधमदविवर्जितो नवनिधानाकरभण्डारो दशदिग्विख्यातसार एकादशरुद्रकलाधारो द्वादशसूर्यसमतेजास्त्रयोदशयक्षकृतसाञ्चिष्य-
शतृदशविद्यालब्धमध्यः पञ्चदशतिथिदत्तदानः षोडशकलासम्पूर्णचन्द्रसमानः सप्तदशभेदजिनपूजकोऽष्टादशदेशविख्यातकीर्तिक
एकोनविंशतिपचनाधीशो विंशतिविंशोपकथर्मधुराधीशो रूपेण निजितमार एवंविधः पवनञ्जयकुमारोऽस्ति जयी पवनवद्गनगामी
च । इतथात्रैव भस्ते दन्तिपर्वते महेन्द्रपुरे माहेन्द्रोनाम राजाऽभवत् । तस्य माहेन्द्रराजस्य हृदयसुन्दरी नाम्नी पट्टराज्ञी । तयोः पुत्र्य-
ञ्जानासुन्दरी । कीदृशी ?-

बाहुद्वन्द्वसृणालमास्यकमलं लावणयलीलाजल, नारीणां कुचचक्रवाकयुगलं धम्मिह्रसेवालकाः ।

श्रोणितीररसालनेत्रलहरीकन्दर्पदावानलैर्दग्धानामिवगाहनाच्च विधिना चैतत्सरो निर्मितम् ॥१॥

एवंविधां शतपुत्रोपरिजातां मातापित्रोरत्यन्तबल्लभां तां पुत्रीबुधौवनां दृष्ट्वा जनकश्चिन्तयति । पुत्री कस्य देया । यतः—
नीतिशास्त्रेऽयुक्तम्—

घरं वरयते कन्या माता चित्तं पिता श्रुतम् । बान्धवाः स्वजनमिच्छन्ति मिष्टान्नमपरे जनाः ॥१॥

मूर्खैर्निर्धनदूरस्थशूरमोक्षाभिलाषिणाम् । त्रिगुणाधिकवर्षाणां तस्मै देया न कन्यका ॥२॥

अत्यदुसुतधनाढ्यस्य अतिशीतस्य रोषिणः । सरोग्यद्भ्रविकल्पस्य तस्मै देया न कन्यका ॥३॥

बधिरकलीयमूकानां लज्जान्धजडचेतसाम् । सहसाघातकर्तृणां तस्मै देया न कन्यका ॥४॥

कुलजातिविहीनानां पितृमातृवियोगिनाम् । गेहिनीपुत्रयुक्तानां तस्मै देया न कन्यका ॥५॥

कुशीलचौर्ययुक्तानां द्यूतमद्यपलाशिनाम् । विदेशिकस्वगोत्रिणां तस्मै देया न कन्यका ॥६॥

सदैवोत्पन्नभक्षिणामालस्यवशवर्तिनाम् । बहुवैरापवादानां तस्मै देया न कन्यका ॥७॥

दूरस्थानमविद्यानां मोक्षमार्गानुकारिणाम् । शूराणां निर्धनानाञ्च न देया कन्यका वुधैः ॥८॥

ततो महेन्द्रराड्दौवनां निजपुत्रीं विलोक्य मन्त्री सुद्युद्धिमुखं विलोकयति । भो मन्त्रिन् अञ्जनासुन्दरी कस्य दीयते ? मन्त्रिणो-
क्तम् राजन् ! विद्याधरकुमाराणां रूपाणि पट्ट आलिल्य दर्शयते यस्य रूपमस्या रोचते तस्यैव दीयते । ततो मन्त्रिणा विद्याधरकुमाराणां
रूपाणि पट्ट आलिल्य दर्शितानि । परं कुमार्या नैकोऽपि वरो रोचते । ततः पुनर्मन्त्रिणोक्तं राजन् ? द्वौ वरौ स्तो यथा हिरण्यनाम-
राजस्य पुत्रः सुमनाराड्दौकुक्षुद्भवः विद्युत्प्रभो नाम कुमारोऽस्ति । द्वितीय आदित्यपुराधीशप्रह्लादराजस्य केतुमतीराड्दौपुत्रः
पवनंजयनामा कुमारोऽस्ति । एतौ द्वावपि रूपवन्तौ कुलीनाबुद्धौवनौ स्तः । अनयोर्मध्ये यो वरो योग्यो भवति तस्य दीयताम् । पुनर्म-
न्त्र्युच्ये राजन् ! अनयोर्मध्ये यो विद्युत्प्रभो नाम कुमारो मासन्निभः परं सोऽष्टादशवर्षीयुः ज्ञानिना कथितः परं केवलज्ञानं लब्ध्वा
मोक्षं यास्यति । द्वितीयः प्रह्लादतनयः पवनंजयः कुमारः स योग्यो वरोऽस्ति चिरायुः शूरो वीरः साहसिकश्च । अतः पवनञ्जयस्य
दीयतामञ्जनासुन्दरी । अनयोर्योगः प्रशस्यः यथा कामस्त्योरीश्वरपार्वत्योः । अत्रान्तरे सर्वे विद्याधराः स्वस्त्ररुध्या संयुक्ताः स्वे स्वे
विमाने स्थिता नन्दीश्वरद्वीपं यात्रायै ययुः । तत्र सर्वे मिलिता विद्याधराः । सर्वैर्विद्यार्थैर्द्विपश्चाशतश्रासादेपु पूजा कृता । ततोऽनन्तरं
त्रैल्यालयबहिःस्थितानां यथास्थानमासीनानां विद्याधराणां मध्ये वार्ता चलित्वा, तस्यां वार्तायां राज्ञा प्रह्लादेनोक्तं माहेन्द्रं प्रति । हे
माहेन्द्र ! मम सुताय पवनंजयकुमाराय तव सुता अञ्जनासुन्दरी दीयताम् । तद्वचो माहेन्द्रः प्रतिपेदे प्रह्लादप्रार्थनानिमित्तमात्रमेवा-

सीत् । यतः—पूर्वं दातुकाभोऽस्ति ततस्तयोर्द्वयोः पितृभ्यां विचार्य लयं प्रतिष्ठितम् । इतस्त्वृतीये दिनेऽनयोः पवनञ्जयाऽञ्जनासुन्दर्यो विवाहं करिष्यते । मानसाख्यसरोवरे विवाहः कार्यः । इत्युक्त्वा तौ यथास्थानं गतौ । पुनः प्रहर्षितमानसौ माहेन्द्रप्रह्लादौ स्वजनैः सममानसरोवर आवासं चक्रतुः । पवनञ्जयः प्रहसितं मित्रमुवाच । हे मित्र ! प्रहसित ! त्वया सा दृष्टास्ति यदि दृष्टाऽस्ति तर्हि ब्रूहि । साऽञ्जनासुंदरी कीदृशी वर्तते । हसित्वा प्रहसितोऽवोचत् । सा हि रम्भाधिका वर्तते । यतः—

वक्षोजौ कठिनौ न वास्यरचना मन्दा गतिर्नो मतिः, वक्रं श्रूयुगलं मनो न जठरं क्षामं नितम्बो न च ।
युग्मलोचनचञ्चलं न तु वयः कृष्णा कचा नो गुणाः, निम्नं नाभिसरोवरं न जघनं सा स्त्री कथं प्राप्यते ॥१॥
एवंविधां तां रम्भाधिकरूपां श्रुत्वा मनसि हर्षितः पवनञ्जयो मित्रं प्रहसितं प्रत्यूचे । भो मित्र ! प्रहसित ! उद्वाहवासरो दूरे-
ऽस्ति तर्हायां तत्र गत्वा विलोष्यते । यतः—

बल्लभोत्कण्ठितानां हि घटिकाऽपि दिनायते । मासायते दिनमपि किम्पुनस्तद्दिनत्रयम् ॥१॥

ततः प्रहसितोऽप्येवं व्याजहार भो मित्र ! त्वं स्थिरीभव । आवां निशीथसमये यास्याव एवं स्वस्थीकृतः कुमारो निशार्थां तासु-
भावपि तत्र कन्यावलोकनाय गतौ । गगनगामिन्या विद्ययोत्पत्त्य सप्तमभूमिकावासोपरि प्रच्छन्नीभूय स्थितौ प्रहसितपवनञ्जयौ ।
निशार्थां तयोर्वसन्ततिलकामिश्रकेश्योः कन्यासख्योर्वचनं श्रुत्वाऽतुः । यथा—

धन्याऽसि या हि प्राप त्वं तं पतिं पवनञ्जयम् । सखि वसन्ततिलकेत्युवाचाञ्जनसुंदरीम् ॥१॥

हले ! सुत्तवा वरं विद्युत्प्रभं वरमविग्रहम् । को वरः श्लाघ्यत इति मिश्रकेश्यवदत्सखी ॥२॥

प्रथमा प्रत्युवाचैवं मुग्धे वेत्सि न किञ्चन । विद्युत्प्रभो हि स्वल्पायुः स्वामिन्या युज्यते कथम् ॥३॥
द्वितीयाऽपीत्यभाषिष्ट वयस्ये मन्दधीरसि । स्तोत्रमप्यमृतं श्रेयो भारोऽपि न विपस्य तु ॥४॥

इति तयोरालापं श्रुत्वा क्रुद्धः पवनञ्जयोऽचिन्तयत् । अस्या इदं प्रियं तेनैषा न निषेधति । ततः पवनञ्जयोऽसिमाकृष्यान्ध-
काराद्भावितः क्रोपाखण्डलोचनः ययोर्द्वयोरपि हृदि विद्युत्प्रभो वर्तते तयोश्छिन्नच्छिन्नबीति वदन् रोषाच्चाल पवनञ्जयः । ततः प्रह-
सितेन पवनञ्जयं बाहुदण्डे धृत्वेत्याभाषि । भो मित्र ! सापराधाऽपि स्त्री न हन्यते । ततो निरपराधाऽब्यूढा कथं हन्यते । यदि तुभ्यं
न रोचते तदोद्वाहनां त्यजेरिति बोधितः पवनञ्जयः प्रहसितेन समं स्वस्थानं गतः । ततो निर्णीते दिने पवनाञ्जनसुन्दर्योः पाणिग्र-
हमहोत्सवोऽभवत् । तद्बधूवरमादाय प्रमोदभाक् प्रह्लादमाहेन्द्रेणाचितः स्वपुरीं ययौ प्रह्लादो राहञ्जनसुन्दर्याः सप्तभूमिकं प्रासादम-
प्यामास भृस्थितविमानमिव । तस्मिन्प्रासादे स्थिताञ्जना शुशुभे वसन्ततिलकायुता । पाणिग्रहणकृत्यानन्तरं पवनञ्जयस्तामञ्जनां न
सम्भानयामास, मनसा, वचसा किम्पुनः कायेन । यतो मानेनापमानं न विस्मरन्ति पर मान एते दोषाः । यतः—

शमालानं भञ्जन् विमलमतीनाडीं विघटयन्, किरन्दुर्वाकपांशून्-करमगणयन् नागमसृणिम् ।

अमन्दुर्व्यां स्वैर विनयनयवीथिं विदलयन्, जनः कं नानर्थं जनयति मदान्धो द्विष इव ॥१॥

क्रोधावेशे नदीपूरे प्रवेशे पापकर्मणि । संभुक्तौ सर्वभीस्थाने कालक्षेपः प्रशस्यते ॥२॥

पढमं वा रोसभरे जा बुद्धि रोई सा न ऋयव्या । जा किञ्जइ ता नूणं न सुंदरो होई परिणामो ॥३॥

इमां नीतिं विस्मरता कुमारेण पवनञ्जयेनाञ्जनासुंदरी परिहृता । ततोऽञ्जना चिन्तयति । अहो मम को दोषः, केन हेतुना

परित्यक्ता, किं कस्यापि दृष्टिर्लगा, किं पूर्वीर्जितं कर्म मे समुपस्थितम्, अहो महदाश्चर्यं निष्कारणमपगुणिताऽहं प्राणप्रियेणेति तस्याः संवत्सरवद्द्राघीयसी निशाऽभवत् ।

एवं च काले व्रजति प्रह्लादच्युपमन्यदा । दूतो राक्षसराजस्य समुपेत्यैवमब्रवीत् ॥१॥

प्रह्लादराजेनोक्तं भो दूत ! त्वं किमर्थमागतोऽसि, किमप्रयोजनं किमागमनकारणम् । दूतेनोक्तं श्रूयताम् । रावणेन राज्ञा प्रेषितोऽस्मि त्वामाह्वातुम् । यतोऽन्यदा रावणेन राज्ञा वरुणं प्रति दूतः प्रेषितः स च दूतस्तत्र गत्वा प्रत्यागतो रावणं प्रति वदति स्म भो स्वामिन् ! भवताऽद्य वैरायते वरुणः । तव प्रणामं न करोति । यतोऽहंकारपर्वतः कोपयान् वरुण एवं वदति । अरे ! क्व रावण-स्तेन किं सिध्यति । अरे नाहमिन्द्रो, नाहं कुबेरो, नाहं नलकूबेरो, नाहं मरुत्तराह्, नाहं कैलासशैलोऽस्मि । अहं वरुणोऽस्मि । अस्य दुर्मते रावणस्य देवताधिष्ठितस्य प्रहरणस्य दर्पोऽस्ति तमपि दर्पं स्फटयिष्यामि चिरं संचितम् । इत्यादि दूतवचनमाकर्ण्य ततः कुपितेन रावणेन स्वसैन्यं प्रेषितं तेन सैन्येन वरुणनगरमरुध्यत तन्नगरान्निःसृत्य वरुणेन सपुत्रेणारुणलोचनेन रावणसैन्यं भग्नम् । वरुणपुत्रैः सैन्यात्स्वरदूषणौ बद्धा स्वसैन्ये निन्याते । ततो जयजयारवपूरितदिगन्तः कृतार्थमानी वरुणो निजां नगरीमविशत् । अथ रावणोऽपि विद्याधरेन्द्रानाह्वातुं दूतान्स्थाने स्थाने प्रैषीत् । अहं त्वामाह्वातुं प्रेषितोऽस्मि ततः शीघ्रं पादावधारयताम् । तच्छ्रुत्वा राजा प्रह्लादश्चलनोपक्रमं व्यधात् । पवनजय उवाच ।

इहैव तिष्ठ तात ! त्वं दशग्रीवमनोरथम् । पूरयिष्याम्यहमपि तवाऽस्मि तनयो ननु ॥१॥

इत्युदीर्य सनिर्वन्धं पितरं चानुमान्य सः । लोकं चाशेषमाभाष्य चचाल पवनञ्जयः ॥२॥

ततोऽञ्जना पति यात्रोऽसुकं जनमुखाच्छ्रुत्वा प्रासादादवरुह्य तं पवनञ्जयमीक्षितुं स्तंभेऽवष्टभ्य पाञ्चालिकेव निनिमेषेक्षणा तस्यौ । अस्वास्थ्यमथिताशयां द्वारस्तम्भनिपण्णां गां प्रतिपच्चन्द्रवक्त्राणां लुलितालकामलकैः संचिन्नललाटाम् निर्विलेपनां नितम्ब-
न्यस्तभ्रुजलतां ताम्बुलरागारहिताधरां धूसराधरपल्लवां बाष्पान्मुक्षालितमुखीं पुरतः स्थितामञ्जनां खञ्जनादृशीमेवंविधां निजवल्लभां पयनो व्रजन् ददर्श । दृष्ट्वा पवनञ्जयश्चिन्तयति । अहो निर्भीत्यमहो दुर्धीत्वमहो ज्ञातृत्वमहो निर्लज्जत्वं यच्छुशुरयोर्लज्जां त्यक्त्वा पुर-
स्थिता । ततः साऽञ्जना पत्युः पादयोः पतित्वा विज्ञापयति हे स्वामिन् ! त्वया सर्वोऽपि परिजनः परिभाषितोऽहं तु मनागपि न भाषिता ।

विज्ञाप्यसे तथापि त्वं विस्मयार्थां न ह्यहं त्वया । पुनरागमनेनाशु पन्थानः सन्तु ते शिखाः ॥१॥

इति व्रवाणां तां दीनामहीनचरितामपि । ययाववगणय्यैव जयाय पवनञ्जयः ॥२॥

अत्ययज्ञावियोगार्त्ता गत्वान्तर्वेदमभूत्ले । वारिभिन्नतलासिन्धुतटीव निपपात सा ॥३॥

ततः पवनञ्जयोऽञ्जनासुंदरीमवगणय्य ससैन्य आकाश उत्पत्य मानससरोवरे गतः । तत्र प्रासादं सप्तभौमिकं विकृत्य तमध्या-
स्त । यतो विद्याधराणां विद्या सर्वसिद्धिषु कामदा भवति । तत्र सरःपरिसरावनौ पर्यङ्कमारूढः सन्ध्यासमये पवनञ्जयः प्रियवि-
योगार्त्ता दुःखाक्रान्तां चक्रवार्कीं ददर्श । ज्योत्स्नयाऽपि द्रूयमानाम् क्रन्दन्तीं करुणस्वराम् प्रेक्ष्य पवनञ्जय एवं पर्यचिन्तयत् । किमेपा
करुणस्वरं क्रन्दति मित्रं ग्रहसितमपृच्छत् । हे मित्र ! एषा चक्रवार्की किं रोदिति । स्वामिन्नेषा चक्रवार्की सकलं दिनं पत्या स
सरोवरादिषु स्त्वा निशायां पत्युर्विरहं सोढुं नेष्टो रोदिति । यतो निशायां चक्रवार्की

विरहो दुःसहो विशेषतः श्रावणमासे । यतः—

शिखिनि कूजति गर्जति तोयदे, स्फुटितजातिलताकुसुमाकरे ।

अहह पान्य ! न जीवति ते प्रिया, नभसि मासि न यासि गृहं यदि ॥१॥

हे मित्र ! उद्धाहतोऽपि या त्यक्ता, भाषिता या न जातुचित् । आगच्छताऽप्यवज्ञाता, परनारीव या मया ॥२॥

आक्रान्ता दुःखभारेण, पर्वतेनेव मूलतः । अदृष्टमत्संगसुखा, सा कथं हा भविष्यति ॥३॥

धिग्घ्नमाविवेकेन म्रियते सा तपस्विनी । तद्धृत्यापातकेनाहं क्व गमिष्यामि दुर्मुखः ॥४॥

इति चिन्तितमात्मीयमाख्यत्प्रहसिताय सः । स्वदुःखाख्यानपात्रं हि नापरः सुहृदं विना ॥५॥

प्रहसितोऽप्येवमूचे । भो मित्र ! तया वराक्याऽऽनसुन्दर्यां तव किं विनाशितम् । तत्सख्या तु स्वभावेनोक्तम् । त्वया तु तद्वचो गुंफितम् । यतः—

कुटिलगतिः कुटिलमतिः, कुटिलात्मा कुटिलशीलसंपन्नः । सर्वं पश्यति कुटिलं, कुटिलः कुटिलेन भावेन ॥१॥

साम्प्रतम्—

सरलगतिः सरलमतिः सरलात्मा सरलशीलसंपन्नः । सर्वं पश्यति सरलं सरलः सरलेन भावेन ॥२॥

साम्प्रतं सरलभावेन त्वं सर्वं सरलं पश्यसि । प्रहसितो मित्रं प्रोचे । हे मित्र ? त्वया साध्वज्ञासीच्चिरादपि । यतः सा त्वद्वि-
योगतो नूनं विपद्यते सारसीव । यतः सा त्वाऽऽश्वासयितुं युज्यते । प्रियोक्तया तामनुज्ञाप्य पुनः स्वार्थाय समागच्छेः । एवं मित्रेण

प्रेरितः पवनञ्जयस्तत्क्षणादेव नभसा व्युत्पत्याञ्जनासुन्दर्या वेश्मनि निशायां मित्रेण सह समागात् । पवनञ्जयः किञ्चित्तिरोहितो
द्वार्येव तस्थौ । ततः प्रहसितोऽग्रे भूत्वा तदौकसि प्राविशत् । प्रहसितेनाञ्जनां दृष्ट्वा चिन्तितम् । अल्पजले शफरीमि-
वाधिपर्यङ्कं वेष्टन्तीं, चन्द्रज्योत्स्नया ज्वलन्तीमुन्मुक्तदीर्घनिःश्वासामन्तर्दहिन प्रस्फुटद्वारमौक्तिकां, दुःखावेशवशात्पतितां, दोर्भग्नम-
णिकङ्कणां, वसन्ततिलकासख्या वांवारमाश्वास्यमानां, शून्यचित्तां काष्ठघटितामिव प्रहसितो मित्रोऽञ्जनामीक्षांचक्रे । अञ्जनासु-
न्दर्याऽपि स दृष्टः । यथा—

अकस्माद्व्यन्तर इव को नामेह समाययौ । इति भीताऽपि सा धैर्यमवलम्ब्येदमब्रवीत् ॥१॥

अहो कस्त्वमिहायासीः परपुसाऽथवा त्वया । अलं ज्ञातेन मेह स्याः परनारीनिकेतने ॥२॥

वसन्ततिलके ! दोषणा विधृत्यैनं वहिः क्षिप । क्षपाकरविशुद्धाऽस्मि नैनं द्रष्टुमपि क्षमा ॥३॥

पवनञ्जयमुज्जित्वाऽमुष्मिन्मम निकेतने । न प्रवेशाधिकारोऽस्ति कस्यापि किमुदीक्ष्यसे ॥४॥

इति श्रुत्वा प्रहसितोऽवोचत् । हे स्वामिनि ! अहं पवनञ्जयमित्रः प्रहसितोऽस्मि मन्मथस्येव माधवः । ततोऽञ्जना जगाद ।
भो प्रहसित ! अयं नर्मणः क्षणो नास्ति । अथवा तव दोषो नास्ति । किन्तु मम कर्मणां दोषोऽन्यथा कुलीनस्तादृशो मर्ता मां
कथं त्यजेद् । यतः—

पाणिग्रहात्प्रभृत्येव सुक्तायाः स्वामिना मम । द्वाविंशतिः समा जग्मुर्जीवाम्यद्यापि पापिनी ॥१॥

तद्वचनं श्रुत्वा संक्रान्तदुःखप्राग्भारः पवनञ्जयः सगद्गदवागिदं व्याहारीत् । हे सुश्रु ! त्वं मया निर्दोषाऽपि दोषमुत्पाद्यावज्ञा-

ताऽसि त्रिशुभानिनाऽविज्ञेन तत्क्षम्यतामित्युक्तान्तं पवनञ्जयमुपलक्ष्य त्रयावती पर्यकेऽवष्टभ्य विनम्रमुख्यभ्युत्तस्थौ । ततः पवन-
 ञ्जयो लता हस्तीर हस्तेनालिङ्गयाधिपर्यकं न्यपदत् । पवनञ्जयो भूयोभूयोऽवोचत् । निरपराधा यत्त्वं मया खेदिताऽसि तत्सहस्व ।
 तच्छ्रुत्वा हर्षिताऽञ्जनाऽवोचत् । हे नाथ ! एवं मास्म ब्रूहि । अहं सदैव तव दास्यस्मि । अतो ममापराधः क्षम्यताम् । इत्युक्तवन्तौ
 तौ दम्पती सम्मिलितौ । ततो वसन्ततिलकां प्रहसितो जगाद । अत्रात्रयोः स्यातुं योग्यं न, एवं विचार्य तावपसृतौ ।

रेमाते तत्र च स्वैरमञ्जुनापवनञ्जयौ । विरराम रसावेशा च्छैरुधामेव यामिनी ॥१॥

प्रभातां रात्रिमालोक्य तामूचे पवनञ्जयः । जयाय कान्ते यास्यामि ज्ञास्यन्ति गुरवोऽन्यथा ॥२॥

हे सुन्दरि ! अतः परं त्वं खेदं मा कार्षीः । त्वं सखीवृता सुखं तिष्ठ । अहं दशास्यकृत्यं सम्पाद्य स्तोत्रैरेव दिनैः ममागमि-
 प्यामि । अथ त्वया काचिचिन्ता न विधेया । गतं तेऽशुभं कर्म । प्रकटितं पूर्वकृतं पुण्यमित्युक्तवन्तं पतिं प्रत्यञ्जना सुन्दरी वभाषे ।
 हे नाथ ! अहमर्धेन क्रतुल्लाताऽस्मि यदि कदाचिद्गर्भस्योत्पत्तिर्भविष्यति तदा किं करिष्यतेऽतोऽहं भवतां सह समेष्यामि । ततः
 पवनञ्जयोऽवादीदहं शीघ्रं समेष्यामि त्वं चिन्तां मा कुरु । तथा मदागमनसूचकं मन्नामाह्ममङ्गुलीयकं गृहाण । समये तत्प्रकाशये-
 रित्युक्त्वाऽङ्गुलीयकं दत्त्वा यागधाति तावताऽञ्जनाया प्रोक्तम् । यतः—

तय चर्तमनि चतन्तां शियं, पुनरस्तु त्यरितं समागमः । अयि साधय साधयेप्सितं, स्मरणीयाः समये चयं चयः ॥१॥

एतद्वचः श्रुत्वा हर्षनिर्भरः पवनञ्जय उत्पत्य मानससरस्तीरस्थे निजे शिविरे तत्क्षणादेवाजगाम । ततोऽपि सैन्येन सह देव-
 राज इव ज्योमवर्त्मना लङ्कां नगरीं जगाम । गत्वा रावणं प्रणनाम । रावणोऽपि प्रह्लादतनयं दृष्ट्वा हर्षितमनाश्चमूचकपरिधृतः पाता-

ललंकां प्रविश्य वरुणं प्रति ययौ । इतथाञ्जनासुन्दरी तस्मिन्नेवदिने युक्ताशुक्तिरिव गर्भं बभार । तद्गर्भानुभावतः सा सुन्दरी सर्वा-
वयवशालिनी बभूव । यथा—

मुग्धमापाण्डुगण्डाश्रि श्यामवक्त्रौ पयोधरौ । गतिं नितान्तमलसां, नेत्रे च प्रसृतोज्ज्वले ॥१॥

गर्भलक्षणाणि चान्यानि, तस्याव्यक्तानि वर्धमणि । दृष्ट्वा केतुमती श्वश्रूः साधिक्षेपमदोऽवदत् ॥२॥ युग्मम् ।

दृष्टे ! किमिदमाचारि, कुलद्वयकलङ्ककृत् । देशान्तरगते पत्यौ, पापे यदुदरिण्यभूः ॥३॥

हे कुलटे ! हे पांसुले ! एतच्चया किं कृतम् । लज्जापिता वयम् । श्वश्र्वैवं निर्भस्सिता सत्यञ्जनासुन्दरी पत्युरागमनोदन्तसूचिकां
नामाद्विताम् मुद्रिकागदर्शयत् । तां मुद्रिकां दृष्ट्वा भूयः श्वश्र्वैवमुक्ता । रे निलेजे पवनस्तव नामापि नाग्रहीचर्हद्बुलीयकमात्रेण किम-
स्मान्विप्रतारयसि ? । हे स्वच्छन्दचारिणि ! निर्गच्छ मदृगृहात् । गच्छ पितृवेश्मनि । माऽत्र स्याः । स्थानमेतन्नहीदृशाम् । एवमञ्जनां
वर्जयित्वा सा निजनिकेतनान्निष्कास्य यानमारोप्य वसन्ततिलकान्वितां माहेन्द्रनगरोपान्ते सेवकैरत्याजयत् । तेऽपि सेवकास्तथाऽकु-
र्वन् । तान् मातरमिव नमस्कृत्य क्षमयित्वा च स्वस्थानमाययुः । तस्मिन्समयेऽञ्जनादुःखदुःखित इव रविस्तमगात् । यतः—सन्तः
सतां विपदो निलीक्यितुं नेश्वराः । रजनी जाता । यथा—

घूरुणानां घोर-घूत्कारैः, फेत्कारैः फेरुयोपिताम् । क्रन्दितैर्वृकधृन्दानां, श्वोविधां विविधैः स्वनैः ॥१॥

तुमुलैः पिंप्रलानां च, संगीतैरिव रक्षसाम् । स्फुटत्कर्णेभ्य सा कण्ठं तां जाग्रत्यनयन्निशाम् ॥२॥ युग्मम् ।

१ प्रसृते च ते उज्वले चेति समासः । २ शरीरे । ३ गर्भिणी । ४ शाहुडीति भाषायाम् । ५ नकुलायाम् ।

एवंविधां निशामतिक्रम्य सा सुन्दरी दीनानना भिक्षुकीव पितृगृहद्वारे ययौ अपरिच्छदा वसन्ततिलकायुता । तां सुन्दरीमेका-
किनीं दृष्ट्वा प्रतीहारो व्यजिज्ञपत् । राजन् ! अञ्जनासुन्दरी समागताऽस्ति । तच्छ्रुत्वा राजा चिन्तयति । स्त्रीणां चरित्रमचिन्त्यम्
धिग्धिग्विधेर्विलसितम् । यतः—

पत्रं नैव यदा करीरविष्टये दोषो वसन्तस्य क्रिम्, नोत्कृकोऽप्यवलोकते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् ।

धारा नैव पतन्ति चातकमुले मेघस्य किं दूषणम्, यत्पूर्वं विधिना ललाटलिखितं तन्माजितुं कः क्षमः ॥१॥

आरोहतु गिरिशिखरं, समुद्रमुल्लङ्घय यातु पातालम् । विधिलिखिताक्षरमालं, फलति कपालं न भूपालः ॥२॥

इत्यादि विचिन्त्य तां कलङ्कारिणीं ज्ञात्वाऽहिदद्याद्गुलीवदनिष्टां मत्वा सापि राजा गृहान्निर्वासयामास । तस्मिन्नसरे महो-
त्साहो नाम महामन्त्री भूपतिं प्रत्यूचे । श्वश्रूदुःखे दुहितृणां शरणं पिता । किञ्च हे प्रभो ! केतुमती श्वश्रूदुष्टाऽस्ति । अतो निर्दोषा-
मप्येनां दोषमुत्पाद्य निर्वासयति । ततो यावद्दोषादोषयोर्निश्चयो न भवति तावत्स्थाप्यते । प्रच्छन्ना पाल्यते स्वपुत्रीति कृपां कुरु ।
राजोचे । भो मन्त्रिन् ! श्वश्रूः सर्वत्रेदृशी भवति । परं पवनञ्जयस्यैषा पूर्वं द्वेष्याऽभवत् । पवनादेवामुष्याः पुत्र्याः कथं गर्भः सम्भा-
व्यतेऽतः सदीपा सर्वथाप्येषा । ततो निर्वासिता । अत इतोऽपि निर्वासिताम् । अस्या मुखमपि न पश्यामि । इत्थं राजाज्ञया द्वाःस्थो-
ऽप्यञ्जनां गृहान्निर्वासयत् । कथंभूतामञ्जनाम् । क्षुधितां, वृषितां, श्रान्तां, निःश्वासान्मुञ्चन्तीमश्रुवर्षिणीम्, दर्भविद्धपदां, चकित-
हरिणीं, प्रेक्षणीयां, महीसलं पतन्तीं, पदेपदे प्रस्रवन्तीं, विश्रामन्तीं, दैवोपालम्भं ददतीं, रुदतीं, पक्षिणो रोदयन्तीम् । सत्या
सह चचाल । परं कुत्राऽपि स्थिति न लेभे । यतः—पूर्वायातराजपुम्भिर्निपिध्यते । ततोऽञ्जना चिन्तयति । संसारे कस्य कोपि बल्लभो

नास्ति । यतः—

दृष्टं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः शुष्कं सरः सारसाः, निर्गन्धं कुसुमं त्यजन्ति मधुपा दग्धं वनान्तं मृगाः ।
निर्द्रव्य पुरुषं त्यजन्ति गणिका अष्टं नृपं सेवकाः, सर्वः स्वार्थवशाज्जनोऽभिरमते नो कस्य को बह्वभः ॥१॥

माता नास्ति पिता नास्ति भ्राता सहीदरः । अर्थेनैव धनेनैव तस्माज्जाग्रत जाग्रत ॥२॥

कामः क्रोधश्च लोभश्च देहे तिष्ठन्ति तस्कराः । ज्ञानरत्नापहारन्ति तस्माज्जाग्रत जाग्रत ॥३॥

आशया बध्यते जन्तुः कर्मणा बहुचिन्तया । आयुःक्षयं न जानन्ति तस्माज्जाग्रत जाग्रत ॥४॥

इत्यादि चिन्तयन्ती मही भ्रमन्ती कामप्येका महादर्वी प्राप । कथं भूतामटवीम् । अनेकोत्कटवृक्षमण्डितां, रौद्रघोरभयंकरां,
मनुष्योज्ज्वितां, श्वापदसहितां, विविधव्यालशार्दूलकालकंकालक्षेत्रपालपालितां, शाकिनी-डाकिनी-योगिनीभोगमयंकरां,
यक्षराक्षसगन्धर्वविद्याधरखेचरभूचरप्रेतपिशाचप्रेरिता, भिष्टतस्करसरभकासरभासुरां, व्याघ्रसिंहशृगालवृक्षशूकरादिश्वापदरौद्राकारघू-
कशिवाफेत्कारडाकिनीडमद्रात्कारामेवंविधामटवीं प्राप्य रोदिति । अहो ! मे मन्दभाग्यत्वमहो ! मातृपितृणामविचारित्वमहो ! दैव-
निर्घृणत्वमहो ! ससारासारत्वं यदहं दैवेन पापिना निर्दोषाऽपि विडम्बिता । धिग्रूपं, धिग्यौवनं, धिगसुकुलत्वं, यदहमीदृशे सुकुले
दैवेनेत्थं विडम्बिता । धन्यास्ते मुनिवरा य एवंविधससारास्वरूपं ज्ञात्वा संसारान्निर्गताः । संयमं प्रतिपन्नाः । अहमधन्या । यतो दैवेन
विडम्बिता । यतः—

कृतकर्मक्षयो नास्ति कल्पकोटिशतैरपि । अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥१॥

यणद्वयभयेन नलिनी रणं सुत्तूण सरवरे पत्ता । तत्थवि हिमेण दट्टा न सुचए पुञ्च किङ्कम्मं ॥२॥
 इत्यादि विलपन्त्यञ्जना वसन्ततिलकासरूपा मिष्टवाक्यैः सम्बोध्यासनां पर्वतगुहां निन्द्ये । तत्र साञ्जना गुहान्तव्यानिस्थममि-
 त्वागतिं मुनिं ददर्श । सोऽपि चारणमुनिस्तां सतीं दृष्ट्वा ध्यानमपारयत् । सापि सती तं साधुं प्रणिपत्य भूमौ पुरो निपसाद । साधु-
 रपि दधिणं करमुद्यम्य धर्मलाभाशिपमदात् । वसन्ततिलकाऽपि भक्त्या नमस्कृत्य निपसाद । साधुरपि धर्मदेशनामकरोत् । यतः—
 जिनेन्द्रपूजा गुरुपर्युपास्तिः, सत्त्वानुकंपा शुभपात्रदानम् । गुणानुरागः श्रुतिरागमस्य, नृजन्मदृक्षस्य फलान्यममूनि ।
 इत्यादि देशनां श्रुत्वा वसन्ततिलका मुनिं जगौ । भो मुने ! अस्या गर्भे को जीवोऽस्ति ? केन हेतुनाऽञ्जनया कलङ्कमाप्तमिति
 वसन्ततिलकया पृष्टो मुनिखर्बोत् । अथ हनुमत्पूर्वभवानाह । अस्मिञ्जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे मन्दरे नगरे प्रियनन्दी नाम्ना वणिगस्ति ।
 तस्य जयानाम्न्यां जायायां दमयन्तो नाम्ना पूत्रोऽभूत्, कलानिधिर्जनप्रियश्च । दमयन्तोऽन्येद्युरुद्याने क्रीडन् स्वाध्यायध्यानत-
 त्परान्सापून्ददर्शे । वन्दित्वा मुनिभ्यो धर्मलाभाशिपं श्रुत्वा शुद्धधीर्धर्मं शुश्राव । यतः—

दानं सुपात्रे विशदं च शीलं, तपो विचित्रं शुभभावना च ।

भवार्णचोत्तारणयानपात्रं, धर्मं चतुर्धा मुनयो वदन्ति ॥१॥

इति देशनां श्रुत्वा देशनान्ते दमयन्तः शुद्धधर्मं जग्राह । यथा सम्यक्त्वपूर्वं व्रतानि जगृहे । ततो सम्यक्त्वदिनादारभ्य
 मुनिभ्यो दानं ददौ । विविधाभिग्रहानग्रहीत् । एवं कुर्वन्तस्तस्य कियान्कालो गतः । आयुस्ते विपद्येशानकल्पे देवोऽभूत् द्वितीयभवे ।
 इतीये भवे जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे मृगाङ्कपुरेशितुर्हरेरिचन्द्रमहीपतेः प्रियशुलक्ष्म्यां पद्मराश्यां सिद्धचन्द्रोनाम्ना पुत्रोऽभूत् । तत्रापि जैनं

धर्मं प्रपद्यायुरन्ते विपद्य तुरीयस्ये तुरीयं माहेन्द्रं देवलोकं गतः । पञ्चमे भवेऽत्रैव भारते वैताढ्ये वारुणनगरे सुकण्ठनृपकनकोदरी-
पट्टराश्योः सिंहबाहनो नाम्ना पुत्रोऽभूत् । तत्राऽपि श्रावकत्वं प्राप्य पितृपर्यायागतं राज्यं भुक्त्वा श्रीविमलप्रभुत्रयोदशमजिनशिष्यल-
क्ष्मीधरसुनेः पादमूले व्रतमग्रहीत् । तत्र दुस्तपं तपस्ताप्त्वाऽऽयुरन्ते मृत्वा पष्टे भवे लान्तके पष्टे देवलोके गतः । ततश्च्युत्वा सप्तमे भवे-
ऽस्यास्तव सख्या अञ्जनसुन्दर्या उदरे समवातरत् । अयं तव सख्याः पुत्रो गुणानामालयो विद्याधरेश्वरश्चरमदेहोऽनवद्यो दोषमतां श्रेष्ठो
हनुमान् नाम्ना भविष्यति । इति हनुमान्पूर्वभवः ॥ अथाञ्जनायाः पूर्वभवः कथ्यते ॥ यथाऽस्मिञ्चम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे कनकपुरे नगरे
कनकरथो नाम्ना राजाऽभूत् । तस्य कनकरथस्य द्वे पत्न्यौ स्तः । एका कनकोदरी, अपरा लक्ष्मीवती च । तयोर्मध्ये लक्ष्मीवत्यत्यन्त-
श्राविकाऽभूत् । सा रत्नमयं जिनविम्बं विधाय गृहचैत्येऽपूजयत् । द्वयोः कालयोः प्रत्यहमवन्दिष्ट । एकस्मिन्दिने मात्सर्यात्कनको-
दर्या तस्याः सपत्न्या अर्हत्प्रतिमां हत्वा गृहोपान्तेऽवकरके क्षिप्त्वा । तस्मिन्समये तस्या गृहे जयश्रीनामगणिनी विहरती तत्राऽऽ-
गता । तया साध्व्या कनकोदरी प्रतिमामवकरके क्षिपन्ती दृष्ट्वा तया साध्व्या कनकोदरी भाषिता । भो भद्रे ! त्वया भगवत्प्रति-
गमपहरन्त्या सुन्दरं न कृतम् । तच्छ्रुत्वा तया भवभीत्या प्रतिमा समर्पिता । पुनः साध्व्या प्रोक्तं-भो कनकोदरि ! त्वयाऽशुचि
। ण्डागारेऽवकरके जिनप्रतिमां क्षिपन्त्याऽऽस्माऽनेकदुःखभाजनं कृतः । पुनः पुनः सानुतापा कनकोदरी जिनप्रतिमां गृहित्वा सुग-
न्धिवारिणा प्रधाल्य चन्दनेनानुलिप्य पुष्पादिभिः प्रपूज्य सिंहासने न्यवेद्ययत् । पादयोः पतित्वा क्षमितम् । न पुनरेवं करिष्य इति
कथयित्वा साध्व्याः समीपे सम्यक्त्वं प्रतिपद्य जैनं धर्मं प्रतिपाल्य काले विपद्य सौधमे कल्पे देव्यजायत । ततश्च्युत्वाऽत्रैव भारते
दन्तिपर्वते माहेन्द्रराजस्य हृदयसुन्दरी पट्टराज्ञी । तयोः पुञ्जनासुन्दरी जाता, तव स्वामिनी । अस्या जिनप्रतिमाया दुःस्थानक्षेप-

जमिदं फलं त्रयोविंशतिघटिका निरद्वं त्रयोविंशतिवर्षाभोग्यमथैकवर्षवसानं वर्तते । त्वमपि पूर्वं भवे अस्या भगिन्यासीत् । त्वया
 तत्कर्मानुमोदितं तेन त्वमप्यनया सह तत्फलं भुंक्ष्व । तच्छ्रुत्वा ताभ्यां श्राद्धधर्मं जगृहे । पुनर्मुनिनोक्तम्—भो सुन्दरि ! अत्रैव भवतो
 मातुलोऽरुमात्समेप्यति । स त्वां स्ववेशमनि नेप्यति तत्र मातुलगृहे पत्या सह संगमो भविष्यति । एवमुक्त्वाञ्जनां सखीमार्हिते धर्मे
 स्थापयित्वा स मुनीन्द्रः स्वगेन्द्रवन्नभसा समुत्पपात । इत्यञ्जनासुन्दरीवसन्ततिलकयोः पूर्वभवौ ॥ अथ ते तत्र कन्दर्यां सिंहमपश्य-
 ताम् । पुच्छाच्छेटभयंकर, युक्त्कारपूर्णदिग्भागं कुञ्जरासुकरालितं, दीपायमाननयनं, बालचन्द्रामदण्डं, ज्वालासोदरकेसर, लोहांकुशो-
 पमनखं, शीलासत्रयगुरःस्थलमेवंविधं पञ्चाननयुञ्जानं समायातमपश्यताम् । ततस्ते कम्पमानागे भूतलं विवधू इव कान्दिशिके अति-
 घृताम् । एवं वयोस्तत्र स्थितयोर्यञ्जातं तन्निशम्यताम्—तस्य शीलमाहात्म्यतस्तद्गुहास्वामी मणिचूलनामा सुरः शारभं रूपं विकृत्य
 पञ्चाननमनाशयत् । ततः शारभं रूपं संहृत्य स्वं रूपं प्रतिपद्य तयोः प्रमोदायार्हद्गुणस्तुतिं सप्रियो जगौ । ते सुरकृतसाम्निध्ये गुहायां
 सुस्थिते । मुनिमुनतदेमप्रतिमां स्थापयित्वा ते अर्चतः स्म । यतः—

वाल्लिङ्गं दोहगं कुजाइ कुसरीर कुगइ कुमईओ । अवमाणरोगसोगा न हुंति जिणयिंबकारिणं ॥१॥

धूपं दहति पापानि दीपो वारिद्रयनाशनम् । पूजायां चिपुलं राज्यं नैवेद्यं मोक्षदायकम् ॥२॥

देवस्य दक्षिणे भागे दीपस्य चिनिवेशनम् । वामांगे धूपदानं तु अग्रपिंडं तु सन्धुत्वम् ॥३॥

प्रभाते प्रथमं वासपूजा कार्या विचक्षणैः । मध्याह्ने कुसुमैः पूजा सन्ध्यायां धूपदीपयोः ॥४॥

एवं पूजा कुर्मत्योः कालो याति । अन्येद्युञ्जना पूर्णे मासि शुभदिने शुभलभे शुभचारे शुभमन्त्रे शुभांशे शुभग्रहनिरीक्षित-

कल्याणवत्यां वेलायां सिंहखनोपस्रचितं सिंहमिवाञ्जना सुतं सुपुत्रे । कुलिशाकुशचापचक्रांकपादं शुभलक्षणोपेतं शुभाकारं मातृपि-
तृमनोरथपूरकं सुतं दृष्ट्वाञ्जना वसन्ततिलकामूचे । हे सखि ! भाग्यं फलितम्, सुतो जातः । वसन्ततिलका तस्य स्रुतिकर्मण्यक-
रोत् । अङ्क आरोप्य हर्षदुःखपूरिताञ्जना रोदिति । यथाः—

आरोप्य सुतसुत्सङ्गे दुःखिताञ्जनसुन्दरी । उदञ्चुवदनाऽरोदीद्रोदयन्ती तरून्पि ॥१॥

महात्मन्नत्र विपिने तव जातस्य कीदृशम् । जन्मोत्सवं करोम्येषा वराकी पुण्यवर्जिता ॥२॥

एवं तां रुदन्तीं प्रतिस्मर्यनामा विद्याधराधिपो गगनाऽध्वना गच्छन् प्रेक्ष्य समुपेत्यावादीत् । भो सुन्दरि ! सत्यं ब्रूहि किन्ते
दुःखस्य कारणम् । ततोऽञ्जनया संक्षिता वसन्ततिलकाऽप्यूचे । भो महाभाग ! शृण्वस्या वृत्तान्तमित्युक्त्वाऽञ्जनाया विवाहादारभ्य
पुत्रजन्मपर्यन्तं सर्वमशेषमाचख्यौ । ततो दुःखितः प्रतिस्मर्योऽवादीत् । भो भद्रे ! शृण्वहं हनुपुरेश्वरस्तव मातुलोऽस्मि । प्रतिस्मर्यो
नाम्ना चित्रभासुतनयः सुन्दरीमालाकुक्षिजो हृदयसुन्दरीसहोदरस्तव मातुलोऽस्मि । इति श्रुत्वा साऽञ्जनाऽधिकाधिकमरोदीत् । यतः—
इष्टावलोकनात्प्रायो दुःखं पुनर्नवीभवेत् । ततो मातुलोऽञ्जनां रुदन्तीं वारयित्वा सहागतान्देवज्ञान् पप्रच्छ । भो देवज्ञ ! अयं शिशुः
कीदृशो भावी । देवज्ञेनोक्तम्—

भाव्यवश्यं महाराजो भवे चात्रैव सेत्स्यति । शुभग्रहवले लभे जातोऽयं पुण्यभाक्शिशुः ॥१॥

तथाहि तिथिरैद्यं चैत्रस्य बहुलाऽष्टमी । नक्षत्रं श्रवणं स्वामी वासरस्य विभावसुः ॥२॥

१ सिद्धिमेष्यति । २ कृष्णाऽष्टमी ।

आदित्यो यतंते मेपे भवनं तुंगमाश्रितः । चन्द्रमा मकरे मध्ये भवने समयस्थितः ॥३॥
 लोहितान्गो वृषे मध्ये मीने विधोः सुतः । कुलीरे धीपणोऽप्युच्चैरध्यास्य भवनं स्थितः ॥४॥
 मीने दैत्यगुरुस्तुह तस्मिन्नेव शनैश्चरः । मीनलघोदये ब्रह्मयोगे सर्वमिदं शुभम् ॥५॥ चतुर्भिः कलापकम् ॥
 एवंविधां जन्मपत्रिसं श्रुत्वा प्रतिश्रयो भागिनेयीं ससखीं सपुत्रां विमाने आरोप्य स्वपुगीं प्रतस्थे । एवं प्रतिश्रयस्य नभसि
 गच्छतो मातुरुसंगाद्बालको विमाने लम्पमाना रत्नमालम्बकिकिणी जिघृक्षुरुत्पपात । ततो विमानं दूरे गतं बालको गिरिशिखरमू-
 र्द्धनि न्यपतत् । तत्पातनिर्घातशब्दात् स गिरिः कणशोऽभवत् । पुत्रं पतितं दृष्ट्वाऽऽज्जनासुन्दरी तत्क्षणं रुदती पाणिना हृदयमाजमे ।
 ततः प्रतिश्रयो विमानादवल्य तममरुमथताङ्गमुवादाय तन्मातुर्स्पयन् निधानवत् । ततो मनोवेगेन विमानेन प्रतिश्रयो हनुपुरे ययौ ।
 जशञ्जनां नीत्वा स्वदेशानुचारयामास कुलदेवीव । सर्वोऽप्यन्तःपुरीजनोऽप्यपूजयत् । अथ बालो जातमात्रो हनुरुहे पुर आययौ ।
 ततो हनुमान्तिथ्यभिधानं मात्रा चक्रे । विमानतः पतितेन शिला चूर्णिता तेन शिलाचूर इत्यप्यभिधानं प्रतिश्रयोऽकरोत् । तत्र हनु-
 मान् क्रीडन् यथासुखमवधिष्ट मानसाऽम्भोजिनीवने राजहंमार्भक इव । एकस्मिन्दिनेऽज्जना चिन्तयत्यहो ! श्वश्राऽऽप्यारोपितो दोषः
 कथं नामोत्तरिष्यतीतिचिन्तयाऽन्तःश्लेयेन दोषिता दिनात्रिगमयति । इतश्च पवनो वरुणेन सन्धि विधाप वरुणास्खरदूयणौ मोच-
 यित्वा लन्धजयो रावणं वोपयामास । ततः सपरिश्रहो रावणो लङ्कां जगाम । पवनोऽपि रावणसन्मानितो विसञ्जितश्च वर्षान्ते स्वपुर-
 मापयौ । राणा महामदश्चक्रे । पवनञ्जयोऽपि पितरौ प्रणम्य पित्रा मानितः पित्रा सह भोजितोऽञ्जनासुन्दरीवासगृहं ययौ । तत्रा-

१ महत्तः । २ कर्त्तारसो धीपणो वृष्टस्पतिः ।

अनामपश्यंस्तत्रस्थाञ्जनानपृच्छत् क्वाञ्जना ? । केनचिदुक्तम्-त्वन्मात्रा केतुमत्या गर्भसम्भवदोषतो गृहान्निर्वामिता माहेन्द्रनगरोपान्ते सुक्ता । ततो न ज्ञायते किं जातम् । तच्छ्रुत्वा पवनरंहसा पवनः श्वशुरपत्तनं ययौ । तत्राऽपि प्रियामलब्ध्वा कौश्विजनानपृच्छत् । भो लोका ! वसन्ततिलकायुताऽञ्जना केनचिदिहायाता दृष्टा ? ते लोका इत्युचुः । भो पवन ! अञ्जनेहायाता, परं माहेन्द्रेण पित्रा राज्ञा दौःशैल्यदोषतो निर्वासिता । तच्छ्रुत्वा पवनञ्जयः पविनेवाहतो भूमौ पपात मूर्च्छितश्च, कथमपि लब्धसंज्ञो विलपति । विलप्य दैवायोपालम्भान् ददाति ।

येन यत्रैव भोक्तव्यं सुखं वा दुःखमेव वा । स तत्र बद्धो रज्ज्वेव बलाद्द्वैवेन नीयते ॥१॥

यस्मिन्देशे यदा काले यन्मुहूर्ते च यद्दिने । हानिर्वृद्धिर्यशोलाभस्तत्तथैव च नान्यथा ॥२॥

इति विचार्य शैलवनादिषु भृशं प्रियामन्वेष्टुमभ्राम्यत्परं शापप्रष्टामर इव तत्प्रवृत्तिं न च प्राप । विषण्णमना निजं प्रहसित-मित्रमेवं जगाद । भो मित्र ! त्वं मम गृहे गत्वा मातापित्रोः कथय-अधयावन्महीं भ्रान्त्वा भ्रान्त्वाऽञ्जना विलोकिता परं क्वपि न लब्धा, पुनर्गवेषयिष्यामि, चेद्रक्ष्यामि, तर्हि साधु, नो चेद्रक्ष्यामि, तर्हि पावके प्रवेक्ष्यामि । एवमुक्तः प्रहसितो गत्वाऽऽदित्यपुरे द्रुतं प्रह्लादकेतुमत्योस्तद्वाचिःरुमञ्जनोदन्तद्वचकं कथयामास । तच्छ्रुत्वा केतुमती वज्रहेतव मूर्च्छिता भूमौ निपतिता संज्ञां लब्ध्वे-त्युवाच । यथा—

लब्धं मयाऽत्रैव साध्व्या दोषारोपणजं फलम् । अत्युग्रपुण्यपापानामिहैव फलमाप्स्यते ॥१॥

अथवा किं मया साऽपि निर्दोषा परमार्थतः । अविमृश्य विधायिन्या पापिन्या निरवाप्त्यत ॥२॥

एवं कथं प्रह्लादस्तां निवार्य कथंचन । चचाल सचलः सूनुमन्वेष्टुं स इयाञ्जनाम् ॥३॥

राजा प्रह्लादोऽञ्जनापनान्वेषणहेतव आप्तानां सर्वविद्याधरणामन्तिके स्वान् नगान् प्रैषीत् । स्वयमपि विद्यार्थैः सह द्युतं स्तुषां चालोक्तयन्, आगम्यन् भूतवनं वनमागात् । अत्रान्तरे पवनोऽञ्जनां सर्वत्र विलोक्य क्वापि न प्राप्तवान् । तदुःखदुःखितस्तस्मिन्नेव वने गत्वा काष्ठानि वा विन्य यावज्ज्वलनं ज्वालयामास, तावद्राजा प्रह्लादस्तं पवनं ददर्शतिप्रोच्यमानम् । यथाः—हे वनदेवते ! अहं प्रह्लादकेतुमत्योः सुतोऽस्मि । मम पत्नी महासत्यञ्जना मया दुर्धिया निर्दोषाऽपि भृशं खेदिता, ततस्तां परित्यज्याहं यात्रायां स्वामि-कायै चलितो, देवात्पुनस्तामर्दोषां ज्ञात्वा, तत उत्पत्य गगनाध्वना पुनरागमनं कृत्वा, तां रमयित्वाऽभिज्ञानमुद्रिकां दत्त्वा, पितृभ्या-मपरिज्ञातः पुनः कटक आपतम् । ततः सा मम कान्ता निरपराधाऽपि सापराधेयमिति ज्ञात्वा मम मात्रा गृहान्निर्वासिता, सा काप्यस्तीति न पृथ्यते, साग्नेषुना च निर्दोषा, ममाज्ञानदोषेणदृशं दारुणं दुःखं प्राप्ता, ततो मयाऽखिलां पृथ्वीं भ्रान्त्वा विलोकित्वाऽपि हि मन्दभागेन सा मया न प्राप्ता रत्नाकरे रत्नमिव, तत्कारणादिमां स्वां तनुं हुताशने जुहोमि, यतो यागञ्जीवं जीवतो निरहानलो दुःमहो वर्ततेऽतो जीवितं त्यजामीत्युक्त्वा क्षम्यां प्रदातुं पवनो यावन्नभस्तले प्रोत्पपात । तावत्प्रह्लादः श्रुततद्वचनो बाहु-भ्यां धृत्वा बधस्यालिङ्ग्य भूमौ संस्थाप्य पुत्रं प्रत्युवाच, हे पुत्र ! प्रथमं तव मात्राऽविमृश्य कृतम्, द्वितीयं त्वमप्यविमृश्य मा कृथाः, स्थिरीभूत् । स्तुष्याञ्चेपणहेतवे मया विद्याधरनराः सहस्रशः प्रेषिताः सन्ति । एवं तौ पितापुत्रौ चार्तां कुलतस्तावता पूर्वप्रेषिताः केऽपि विद्याधरनरा गवेपयन्तः पवनाञ्जने हनुपुरं ययुः । हनुपुरे गत्वा प्रतियुयं नत्वाऽञ्जनां दृष्ट्वा तयोरेवं मत्यवोचत् । भो राजन् ! अञ्जनापरिहे पवनेनाग्निप्रवेशप्रतिज्ञा कृताऽस्ति । तच्छ्रुत्वाऽञ्जना यत्करोति तदाहः—

दुःश्रवं तद्वचः श्रुत्या पित्वा विपमिवाञ्जना । हा हताऽस्मीति जल्पन्ती पपात भुवि मूर्च्छिता ॥१॥
 आसिक्ता चन्दनाम्भोभिस्तालवृन्तैश्च वीजिता । लब्धसंज्ञा समुत्थाय सा सरोदेति वीनधीः ॥२॥
 न मे श्वशुरयोर्दोषो दोषः पित्रोर्न चाप्ययम् । ममैव मन्दभाग्यायाः कर्मदोषोऽयमीदृशः ॥३॥
 रुदन्तीं बोधयित्वा तां प्रतिसूर्यः सनन्दनाम् । विमानवरमारोप्य पवनान्वेषणे ययौ ॥४॥
 स आम्यन्माप तत्रैव वने भूतवनाभिधे । दूरादपि प्रहसितेनेक्षाचक्रं च साश्रुणा ॥५॥

प्रतिस्वर्यं विमानस्थं समुतां चाञ्जनां दृष्ट्वा प्रहसितः प्रह्लादं पवनञ्जयं चावर्धापयत् । ततो विमानादुचीर्यं प्रतिस्वर्योऽञ्जनाऽपि दूराद्भुन्यस्तमस्तकौ प्रह्लादं नेमतुः । प्रह्लादोऽपि प्रतिस्वर्यमालिङ्ग्य पौत्रमङ्के निवेश्य ससंभ्रमः संजात्राऽऽह्लाद एवं जगद् । सो प्रतिस्वर्यं मां व्यसनांभोधौ मज्जन्तं सकुटुम्बकं समुद्धृतवानतस्त्वमेव सम्बन्धिनां धुरि वर्तसे । यतः—एषा स्तुषा त्यक्त्वा दोषं विना । इयं साध्वी त्वया रक्षिता । एतां रक्षता त्वया मम कुटुम्बं रक्षितं पवनोऽपि दृष्ट्वा प्रशान्तशोकज्वलनो मुदमापन्नः । समुताञ्जनामीक्षां चक्रे । सर्वेऽपि सम्बन्धिनाऽञ्जनां प्रशंसन्ति । धन्यैषा सुन्दरी ययेदृशे कष्टे शीलं रक्षितमेतच्चित्रम् । यतः—

किं चित्रं यदि शास्त्रवेदनिपुणो विप्रो भवेत्पण्डितः, किं चित्रं यदि नीनिशास्त्रनिपुणो राजा भवेद्दार्मिकः । तच्चित्रं यदि रूपयौवनवती साध्वी भवेत्कामिनी, तच्चित्रं यदि निर्धनोऽपि पुरुषः पापं न कुर्यात्कचित् ॥१॥

सर्वेऽपि विद्याधराः श्वशुरप्रमुखा नीतिनिपुणा अञ्जनां प्रशंसुः । विद्यासामर्थ्यतः सर्वेऽपि महोत्सवं चक्रुः । महोत्सवं कृत्वा विमानमारुह्य हलुरुहं पुरं समाजग्मुः । माहेन्द्रोऽप्याययौ । केतुमती श्वशूरप्यागता । सर्वेऽपि बान्धवा सपरिच्छदा समागत्य पव-

नाञ्जनयोर्भिलित्वा स्वं स्वं पुरं ययुः । अञ्जनाहनुमद्युतः पवनस्तत्रैव सुखमनुभवन्नास्ते । यतः—

हंसा जिहीं गय तिहीं गया महिमण्डना ह्वंति । छेहु तेह सरोवरह जे हंसे मुचंति ॥१॥

यत्रापि तत्रापि गता भवन्ति हंसा महीमण्डलमण्डनाय ।

हानिस्तु तेषां हि सरोवराणां येषां मरालैः सह विप्रयोगः ॥२॥

पितुर्मनोरथैः सह हनुमानपि तत्रैव ववृषे । कलाश्र जगृहे । ताश्रेमाः यथा लेहं (१) गणियं (२) खं (३) नट्ट (४) भित्त्या-
घोषपातिकोक्ताः प्रसिद्धाः काव्यकल्पलतादौ त्वेषु-लक्षण (१) साहित्यनिरीक्षण (२) तर्क (३) सिद्धान्तसम्पर्क (४) लिखित (५)
गणित (६) गीत (७) नृत्य (८) वादित्र (९) विनोद (१०) सन्देहपरिच्छेद (११) वास्तुशास्त्र (१२) वैद्यकशास्त्र (१३) नीति-
शास्त्र (१४) ज्योतिःशास्त्र (१५) शकुनविचार (१६) स्वप्नविचार (१७) मंत्रवाद (१८) रसवाद (१९) गन्धर्ववाद (२०) तत्रवाद
(२१) धातुवाद (२२) सत्यवाद (२३) अध्वलक्षण (२४) गजलक्षण (२५) पुरुषस्त्रीलक्षण (२६) रत्नपरीक्षा (२७) बलीवर्दीदिनिर्णय
(२८) खड्गादिविजय (२९) लेपकर्म (३०) चित्रकर्म (३१) तन्तुवायकर्म (३२) सूतिकर्म (३३) पलीतकर्म (३४) काष्ठोत्करण
(३५) दंतघटना (३६) सुवर्णादिघटना (३७) मुष्टिभेद (३८) पत्रच्छेद (३९) ऐन्द्रजालज्ञान (४०) क्रियाकालज्ञान (४१) शृंगार-
करण (४२) जलतरण (४३) रन्धन (४४) केशवन्धन (४५) कथाकथन (४६) पुष्पग्रथन (४७) युद्ध (४८) नियुद्ध (४९) कृपिकर्म
(५०) नियोगकर्म (५१) मर्दनकर्म (५२) आरामरीपण (५३) आकारगोपन (५४) सुरभिवस्तुकरण (५५) अदृश्यसञ्चरण (५६)
सकलदेशवेप (५७) अशेषभाषाविशेष (५८) नव्यकाव्यलव (५९) सम्यग्घसल्लाघव (६०) दण्डलक्षण (६१) परिचितोपलक्षण (६२)

द्वत्भेद (६३) दर्शनप्रतिभेद (६४) रणचर्या (६५) रथचर्या (६६) वस्तुविर (६७) देशाचार (६८) रसायनसंचना (६९) काल-
बंधना (७०) धर्मध्यान (७१) योगज्ञान (७२) एवंविधद्वामसतिरूलाकुशलो बभूव । तथा विद्याधरयोग्या विद्याश्चासाधयत् रोहिणी-
प्रज्ञप्सादयः ।

नागराजायतभुजः शस्त्रशास्त्रविचक्षणः । क्रमाच्च यौवनं प्राप हनुमान् भानुमाँस्त्वपा ॥१॥

नीतिज्ञो यथाः-चतस्रो राजनीतयः-साम-दाम-भेद-दण्डाश्चेति । पटत्रिशदण्डायुधश्रमज्ञो यथाः-चक्र-धनुर्वज्र-अंकुश-खड्ग-
धुरिका-तोमर-कुन्त-शूल-त्रिशूल-शक्तिपाश-सुहर-कुदाल-दस्फोट-गोफण-गलिका-मुण्ठी-रादा-शङ्ख-फरसी-पट्टि-रिष्ट-क-
णय-कर्तारि-हल-मुशल-सुहलिक-करपत्र-पङ्क-नालि-भावड्युस-दण्डायुधानि [३६] सप्तविंशतिशास्त्राध्येता । तानि नामानि यथाः-
शब्द-छन्दःशास्त्र-अलंकार-काव्य-नाटक-निर्घण्टु-धर्मशास्त्र-मोक्षशास्त्र-तर्कवाद-वैद्यक वास्तुशास्त्र-वितान
-गणित-गान्धर्व-विनोद इति । सम्प्राप्तयौवनौ द्वात्रिंशच्छक्षणेपेतो मातापितृमनोरथैः सह वर्धितो गृहारामो-पवनादिषु हनुमान्
सुखं क्रीडन्नास्ते ।

इत्थामर्षणो रामण आज्ञापराद्सुखं वरुणं जेतुं पुनः प्रतस्थे । सर्वेऽपि विद्याधरेश्वरा दूताहृता विमानारूढाः सचलवाहनयुता
रामणं प्रति चेलुः । दूतेनाहूतो पवनप्रतिद्वर्यो तत्र यावत्प्रचेलतुस्तावद्धनुमानचू । यथाः-

इद्वैव तिष्ठतम् तातो, जेष्याम्यहमपि द्विपः । प्रहरेद्दुचाहुना को हि, तीक्ष्णे प्रहरणे सति ॥१॥
पालत्वाद्यानुरुम्प्योऽस्मि, यद्युष्मत्कुलजन्मनाम् । पौरुष्यावसरे प्राप्ते, न प्रमाणं वयः खल्ल ॥२॥

पुं तावति-निर्वन्धात्, प्रतीक्षयापृच्छय चोचकैः । ताभ्यां च चुम्बितो मूर्द्धनि, कृतप्रस्थानमङ्गलः ॥३॥

यतः—

कन्या गौः पूर्णकुम्भो दधिमधुकुसुमं पावको दीप्यमानः, यानं चागोप्रयुक्तं चरथतुरगं छत्रभद्रातिभद्रम् ।
उत्ताता येव भूर्भिर्जलचरमिथुनं सिद्धमन्नं मुनिर्वा, वेद्या स्त्री मद्यमांसं हितमपि वचनं मंगलं प्रस्थितानाम् ॥४॥
इत्यादि शुभशुनैः प्रेरितो महासामन्तसेनानीसेनासमाकुलोऽनेकादित्रनिःस्वाननिनादपूरितदिगन्तो महोत्सवाडम्बरपूरिताम्बरो
दुर्वारिक्रमो हनुमान् रावणरूपावारे प्रपयो । रावणोऽपि हनुमन्तं जयश्रियमिव समायान्तं दृष्ट्वा प्रणमन्तं च विलोक्य मुदा स्वांकि
निदधे, कुशलं च पप्रच्छ । ततश्चलितो रावणो वरुणपुर्या अभ्यर्णे युद्धसज्जो युद्धाय तस्यौ । इतः पाताललङ्कतो वरुणपुत्राः शतशो
दोन्मन्तो विद्यान्तो गर्वपर्वता निर्ययुः । निर्गत्य वरुणात्मजा रावणमभ्येत्य योधयामासुः । वरुणोऽपि सुग्रीवाद्यैर्वीरैः समं युयुधे ।
ते महौजसो वरुणपुत्रा अरुणादयः संग्रामे रावणं खेदयामासुर्वराहं जाल्यश्चान इव । अत्रान्तरे पत्नपुत्रो हनुमान् क्रोधदुर्धरो दारु-
णान् वरुणात्मजान् कुंजरान् कुंजरान् केसरीवायोधयत् । अथ हनुमान् रावणान्तरे नीत्वा वरुणपुत्रान्विद्यासामर्थ्यतो जित्वा तान् सर्वान्ववन्ध ।
ततो वरुणः स्नानपुत्रान् दृष्ट्वा क्रोधाऋणो हनुमतेऽभ्यधाविष्ट । ततो रावणः सुग्रीवाद्यैः परिधृतो वरुणं हनुमदुपरि गच्छन्तं दृष्ट्वाऽन्त-
राऋणं स्खलयापास । वरुणो विश्रित्तपोरणीर्वर्षन् शुशुभे । यथाः—

दृपभो दृपभेणेव कुंजरेणेव कुंजरः । वरुणो रावणेनोचैः क्रोधान्धो युयुधे चिरम् ॥१॥

सर्वजसाऽऽकुलीकृत्य वरुणं रावणश्छली । उत्पत्त्येन्द्रमियावध्नात् सर्वत्र बलवच्छलम् ॥२॥

ततो जयजयारारैर्मुखरीकृतदिङ्मुखः । स्कंधावारं पृथुस्कंधो जगाम दशकन्धरः ॥३॥
रावणः सपुत्रं वरुणं प्रणामतत्परं स्ववशवर्तिनम् दुःखभारभरक्रान्तं म्लानमुखं दीनवचनं दृष्ट्वा करुणापरो रावणो वरुणाय
राज्यं दत्त्वा मुमोच । यतो महात्मनां कोपः प्रणिपातान्तो वर्तते । यतः—

क्रमेण भूमिः सलिलेन भिद्यते, क्रमेण कार्यं विनयेन सिध्यति ।
क्रमेण शत्रुः कपटेन हन्यते, क्रमेण मोक्षः सुकृतेन लभ्यते ॥१॥
मुक्तो वरुणो हर्षितो हनुमते स्नां पुत्रीं सत्यवतीं नाम्नीं ददौ । यतो निश्चितमीदृग्जामाता दुर्लभो वर्तते । यतः—

कुलं च शीलं च सनाथता च, विद्या च वित्तं च चतुर्वयश्च ।

चरे परं ससगुणा विलोकया, ततः परं भाग्यवशा हि कन्यका ॥१॥

एवं ज्ञात्वा रावणेनापि चन्द्रणखापुत्र्यनङ्गमुमा हनुमते ददे । ततो रावणः सबलवाहनो लङ्कामागात् । तत्रापि सुग्रीवेण
हरिमालिनी निजपुत्री हनुमते दत्ता । अन्यैर्विद्याधरसहस्रैः कन्यकासहस्राणि हनुमते दत्तानि । हनुमानपि तासां पाणिग्रहणं कृत्वा
रावणेनालिङ्गितो मानितः पूजितो विष्टो दोष्मानिति सर्वैर्विद्याधरैः प्रशंसितो हनुमान्दनुपुर आजगाम । हर्षितैर्मातापितरैर्महामह-
श्चक्रे । अन्येऽपि विद्याधराः सुग्रीवप्रमुखा रावणेन विष्टाः प्रहृष्टमनसो निजं निजं नगरं प्रजग्मुः ।

इति श्रीमत्तपागच्छभट्टारकश्रीहीरविजयस्वरिराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनस्वरियौवराज्ये पण्डितदेवविजयगणिविरचिते
श्रीरामचरित्रे गद्यबन्धे हनुमदुत्पत्तिवरुणसाधनो नाम तृतीयः सर्गः ॥

चतुर्थः सर्गः ।

इत्य मिथिलायां नगर्यां हरिसंज्ञे चागवकेत्वाख्यो महीपतिरासीत् । तस्य प्रिया चिपुला नाम । तयोः सुनुरनूनश्रीर्बभूव शुचि विधुत- प्रजानां पालनाजनक इव जनको नाम राजाऽऽसीत् ।

इत्यायोष्या नाम नगर्यस्ति । कीदृशी नगरी पृथ्वीतिलकायमाना, सर्वसौन्दर्यनिधाना, उज्ज्वलदेवकुलसहस्रैर्मण्डिता, पर-
चक्रैरखण्डिता, अतुलधालगृहेर्धिभूषिता, कुरुव्यदूषिता, उचुंगपृथुप्राकारपरिवेष्टिता, अगाधपरिखावलयेष्टिता, सर्वाश्चर्यनिलया,
वापीहरमण्डितपरिमरा, चतुर्दिक्षु विराजमानसरोवरा, उद्यानगाटिकाभिरामा, मनोह्र दृश्यमानविधिरामा, जनितदुर्जनक्षोभा,
मज्जनेजनितत्रोमा, पुरुरत्नोत्पत्तिरत्नाचला, कुलवधूरूपलता, कनकाचला । यस्यां नगर्यां देवगृहाणि मेरुशिखरोपमानानि,
पारलगृहाणि सुरविमानसमानानि, गजेन्द्रैरावणानुकारिणः । अथा उचैःश्रत्रोऽनुसारिणो, वृषभाः शिववाहनानुयायिनो, रथाः सूर्य-
रगानुयायिनः । यस्यां नगर्यां चतुरशीतिशतपथानि यथा गान्धिक-कुत्रिकापण-सौवर्णहृष्टी-दोशीहृष्टी-कर्पास-धान्य-घृत-
नैल-मणि-कार-कान्दविक-लङ्कडुमारकरुप्रभृतीनि । इत्यादिनगरवर्णनम् ॥ यथा—

यत्राऽस्ति व्यसनी लोको दाने लुब्धो यशोऽज्जने । अकृत्य करणे भीरुरसन्तुष्टो गुणग्रहे ॥१॥
परस्यहरणे पशुः परस्त्रीदर्शनेऽन्धकः । मूर्खश्च परदोषोक्तावशस्तु परयाचने ॥२॥

छत्रेषु दण्डश्चिकुरेषु वन्द्यः शारेषु मारिश्रवणं जनानाम् ।

हारेषु छिद्रत्वविलोकनानि यस्यां विवाहे करपीडितानि ॥३॥

एवं विषायामयोष्यायां श्रीकृपभस्वामिराज्यादानन्तरं भरता-दित्ययशो-महायशोऽतिवल-वलवीर्यं-दण्डवीर्यं-जलवीर्यं-
क्रांतवीर्यादि प्संत्येषु गतेषु वेपुचिःमोक्षं केषुचित्स्वर्गं गतेषु मुनिसुव्रतस्वामितीर्थं विजयो नाम राजा बभूव । तस्य राज्ञो हिम-
नूलानाम पट्टराज्ञी । तयोर्द्वौपुत्रावभूताम् । वज्रबाहुपुरन्दरनामानौ । इतश्च नागपुरेनगरे इभवाहनराजस्य चूडामणिराश्याः कुक्षौ मनो-
रमानाम पुत्र्यभूत् । एरुस्मिन्दिने वज्रबाहुकुमारो मनोरमां परिणेतुं नागपुरे गतः । तत्र गत्वा मनोरमां परिणीय पश्चाद्वलितः श्या-
लेन सहोदयसुन्दरेणानुगामिना मनोरमामादाय स्वपुरीमयोष्यां प्रतस्थे । मार्गे गच्छन्वज्रबाहुकुमारः कायोत्सर्गं आतापनापरं तप-
स्तेजोभिरीश्वरं गुणसागरनामानं मुनिं ददर्श । दृष्ट्वा चिन्तयति-

अहो महात्मा कोप्येप वन्द्य एव महासुनिः । चिन्तामणिरिव मया दृष्टः पुण्येन भूयसा ॥१॥

उवाचनैयसुदयसुन्दरोऽथ कुमार किम् । आदित्ससि परिव्रज्यां सोऽवदचित्तमस्ति मे ॥२॥

उदयो नर्मणा भूयः प्रोचि यद्यस्ति ते मनः । तदद्य मा विलम्बस्व सहायोऽहमपीह ते ॥३॥

वत्तबाहुकुमार उदयं श्यालकमेवं व्याजहार । भो मित्र ! समुद्रमिवेमां स्वां प्रतिज्ञां मात्याक्षीः । ततो वज्रबाहुकुमारो वाह-
नान्मोहगजाप समुत्तीर्य गुणमागरं मुनिं प्रतिययौ । भो उदय ? सञ्जोभव । संयमो गृह्यते । उदयो वक्ति-भो कुमार ! मया हास्ये-
नोक्तं, तस्या किं मत्स्यं प्राप्तं नर्मोक्तिष्पतिक्रमे कथिद्वेषो नास्ति । आवयो नर्मोक्तिरसस्या भवतु धवलगीतवत् । कुमारेणोक्तम्—

अलसायंते णविसज्जणेण जे अरुवरा समुद्धविआ । ते पत्थरंटकुक्किरिअव्व न हु अण्णहा हुंति ॥१॥

अहं तु दीक्षामादास्ये त्वं मम मनोरथान्मामांक्षीः । एते दश पुरुषा धर्मं न जानन्ति । यतः—

दश धर्मं न जानन्ति धृतराष्ट्रनियोधनात् । मत्तः प्रमत्त उन्मत्तः क्रुद्धः श्रान्तो बुभुक्षितः ॥१॥

त्वरमाणश्च रक्तश्च लुब्धः कामी च ते दश ।

त्वं तु धर्मज्ञानतः सज्जो भव धर्मविघ्नं मा कार्षीः । उदयश्यालकेनोक्तम्—भो कुमार ! तव हस्तादिदमद्यापि मांगल्यकंकणमपि न झुटितमस्ति अतो विद्याहफलं भुंक्ष्य । तथेमां मनोरमां मद्भगिनीं नवीढां सांसारिकसुखास्वादात्कथं वञ्चयसि, वृणवत्कथं त्यजसि, अनुरक्तामविरक्तामेनामात्याक्षीः । तावता वञ्चवाङ्कुमारिणोक्तम्—हे मित्र ! एषा तव स्वसा भर्तुरनुगामिनी भवतु चेन्न तर्हि पितृगृहे यातु परमसाकं भौगैरलमतस्त्वं मां व्रतायानुमन्यस्य । त्वमपि क्षत्रियत्वास्त्वां प्रतिज्ञां पालय । यथा—

सकृदपि गतप्रतिपन्नं तत्कथमपि न त्यजन्ति सत्पुरुषाः । नेन्दुस्त्यजति कलंकं नोज्झति वडवानलं सिन्धुः ॥

एवमुदयं श्यालकं प्रतिबोध्य वञ्चवाङ्कुमारो मनोरमाराज्ञीपञ्चविंशतिकुमारसहितो गुणसागरमुनिपादान्ते प्रवव्राज । ततो विजयराजो वञ्चवाङ्कुमारं सपरिकरं प्रव्रजितं श्रुत्वा मनसि चिन्तयति, धन्य एष बालो वञ्चवाङ्गुर्येन बालेनापि दीक्षा गृहीता । एवं मायनां भावयित्वा पुरन्दरं पुत्रं राज्ये न्यस्य निर्वाणमोहमुनिपाथे व्रतमुपाददे । पुरन्दरोऽपि राजा कतिचिद्वर्षाणि राज्यं सुहृत्तया राज्ये पृथ्वीराश्याः कुक्षिजे निजपुत्रं कीर्तिधर संस्थाप्य क्षेमंकरमुनिसमीपे दीक्षां जग्राह । अथ कीर्तिधरो राजा सह देव्या पत्न्या सममिन्द्र इन्द्राण्येव वैपयिकं सुखं भुंक्ता वैराग्यवान् प्रव्रजितुकामो मन्त्रिणमपृच्छत् । भो मन्त्रिन् ! अहं दीक्षामादास्ये । मन्त्रिणो-

क्तम्-हे राजन् ! तवानुत्पन्नपुत्रस्य व्रतादानं नाहति । अतः स्वामिन् ! अनुत्पन्ने पुत्रे राज्यं याति । गते राज्ये निनीथा वसुंधरा
 पीडयते । ततः स्वामिन् ! यावत्पुत्रो न भवति तावत्पतीक्ष्व । इति कथयित्वा गृहे स्थापितः क्रमेण सहदेव्या राज्यः सुकोसलनामा
 पुत्रो जातः । राज्ञा व्रतभिया गोपितः । तं गुप्तमपि चालकं कीर्तिधरमेदिनीनाथो विवेद । यतः-प्राप्तोदयं तरणिं गोपयितुं कः
 समर्थो भवेत् । ततो राज्ये चालं सुकोसलं राज्ये न्यस्य व्रतमुपादेद । स कीर्तिधरो मुनिरेकादशाङ्गान्यधीत्य श्रुतपारमो गुर्वनुज्ञात
 एकाकृत्ये विहरमाणः पृथिव्यां विहरति स्म । सुकोमलः क्रमेण राज्यं पालयमानो ववृधे । यौवनं प्राप्तः । सहदेव्या राज्ये पाणि-
 ग्रहणं कारापितो देव इव देव्या समं रेमे । एकस्मिन्दिने कीर्तिधरो मुनिर्मासोपवासपारणके भिक्षार्थमयोध्यायां भ्रमन्सुकोसल-
 गृहासन्न आजगाम । तस्मिन्समये सौधाग्रस्थया सहदेव्या पत्न्या पतिं कीर्तिधरमुनिं दृष्ट्वा चिन्तितम् । अहो ! अनेन प्रव्रजता पूर्वं
 पतिहीनाऽभवम् , साम्प्रतं सुकोसलोऽप्येनं दृष्ट्वा प्रव्रजिष्यति तदाहं निर्वासां स्याम एनं निरपराधं व्रतस्थितं भर्तारमपि नगरात्से-
 वकेन निर्वाभ्यामि पुत्रराज्यचिकीर्षयेति चिन्तयित्वा तथाऽकरोत् । अहो ! संसारे लोभाभिभूतो जनः किं किं न करोति । यतः-

यवदुर्गामद्वीमटन्ति चिकटं क्रामन्ति देशान्तरम्, गाहन्ते गहनं समुद्रमतनुक्लेशां कृपिं कुर्वन्ते ।
 सेवन्ते कृपणं पतिं गजघटासंघट्टुःसंचरं, सर्पन्ति प्रधनं धनाऽन्धितधियस्तल्लोभविस्फूर्जितम् ॥१॥

यौवनं जरया ग्रस्तं शरीरं व्याधिपीडितम् । मृत्युराकांक्षते प्राणान्तृणैकानिरुपद्रवा ॥२॥

लोभाभिभूतया विवेकाहितया सहदेव्या सुकोसलमात्रा निर्वासितो मुनिः सुकोसलधात्र्या दृष्टः । दृष्ट्वा च रुदितम् । सुकोस-
 लेन च पृष्टम् । भो मातः ! किं रोदिपि ? घात्र्योक्तम्-पुत्र ! तव पिता कीर्तिधरमुनिर्मासोपवासान्ते भिक्षार्थमत्रागतस्तव मात्रा सह-

देव्या नगरान्निर्वासितोऽनेन दुःसेन रोदिमि । सुकोसलस्तच्छ्रुत्वा पितुः पादौ नत्वा बद्धाञ्जलिविरक्तात्मा व्रतमयाचत । तस्मिन्स-
मये सुकोसलपत्नी चित्रमाला गर्भवती मन्त्रिभिः सह परिवृता सुकोसलं स्वामिनमेवमुवाच । भो स्वामिन् ! अस्वामिकं राज्यं
त्यक्त्वा दीक्षां गृहीतुं नार्हसि । अस्माकं निर्नाथानां का गतिः यतः—

दुर्बलानामनाथानां बालवृद्धतपस्विनाम् । अन्यायैः परिभूतानां सर्वेषां पार्थिवो गतिः ॥१॥

सुकोसलेनेक्तम्—हे सुन्दरि ! तव गर्भस्थोऽपि मम पुत्रो मया राज्ये स्थापितो भाविनि भूतोपचारादिति न्यायात् । गर्भस्थो-
ऽप्येव तव राजा भवतु । इत्युक्त्वा सकलं लोकं सम्भाष्य पितुः समीपे सुकोसलः प्रवव्राज । दुस्तपं तपस्तेपे । यथा—

निर्ममौ निष्कपायो तौ पितापुत्रौ महासुनी । विजह्नुयुतावेव पावयन्तौ महीतलम् ॥१॥

तनयस्य वियोगेन खेदभावसहदेव्यपि । आर्तध्यानपरा मृत्वा व्याघ्रयभूद्गिरिगह्वरे ॥२॥

यतः—अट्टेणय तिरियगइ रुद्धज्ञाणेण गमइ नरयम्मि । धम्मेण देवलोए सिद्धिगई सुक्कज्झाणेणं ॥३॥

इत्थ तौ कीर्त्तिघरसुकोसलमहासुनी पितापुत्रौ चतुर्मासिककरणार्थमेकस्य गिरे गुहायां तस्थतुः । कथंभूतौ, निःस्पृहौ, स्वशरीरे-
ऽपि निर्ममौ, स्वाध्यायतत्परौ, ध्यानपरायणौ । चतुर्मासादनन्तरं कार्तिके मासि पारणाय तौ प्रयातौ । मार्गे तया व्याघ्रया यमभ-
गिन्या तौ दृष्टौ । सा द्रुष्टा स्फारितानना शीघ्रं तावभिदधाव । साधू अपि तां व्याघ्रीमापतन्तीं दृष्ट्वा धर्मध्यानं प्रपेदानौ कायो-
त्सर्गेण तस्थतुः । यतः—

प्राणान्तेऽपि न भद्रक्तव्यं गुरुसाक्षिकृतं व्रतम् । व्रतभंगो हि दुःखाय प्राणा जन्मनि जन्मनि ॥१॥

क्तम्-हे राजन् ! तवानुत्पन्नपुत्रस्य व्रतादानं नाहति । अतः स्वामिन् ! अनुत्पन्ने पुत्रे राज्यं याति । गते राज्ये निर्नाथा वसुंधरा पीडयते । ततः स्वामिन् ! यावत्पुत्रो न भवति तावत्प्रवीक्षस्व । इति कथयित्वा गृहे स्थापितः क्रमेण सहदेव्या राज्यः सुकोसलनामा पुत्रो जातः । राज्ञा व्रतभिया गोपितः । तं गुप्तमपि बालकं कीर्तिधरमेदिनीनाथो विवेद । यतः-प्राप्तोदयं तरणिं गोपयितुं कः समर्थो भवेत् । ततो राज्ये बालं सुकोसलं राज्ये न्यस्य व्रतमुपाददे । स कीर्तिधरो मुनिरेकादशाह्वान्यधीत्य श्रुतपारगो गुर्वनुज्ञात एकाकित्वे विहरमाणः पृथिव्यां विहरति स्म । सुकोसलः क्रमेण राज्यं पालयमानो ववृधे । यौवनं प्राप्तः । सहदेव्या राज्ये पाणि-ग्रहणं कारापितो देव इव देव्या समं रेमे । एकस्मिन्दिने कीर्तिधरो मुनिर्मासोपवासपारणके भिक्षार्थमयोध्यायां भ्रमन्सुकोसल-गृहासन्न आजगाम । तस्मिन्समये सौधाग्रस्थया सहदेव्या पत्न्या पतिं कीर्तिधरमुनिं दृष्ट्वा चिन्तितम् । अहो ! अनेन प्रव्रजता पूर्वं पतिहीनाऽभवम् , साम्प्रतं सुकोसलोऽप्येनं दृष्ट्वा प्रव्रजिष्यति तदाहं निर्वासायामत एनं निरपराधं व्रतस्थितं भर्तारमपि नगरात्से-वकेन निर्वासयामि पुत्रराज्यचिकीर्षयेति चिन्तयित्वा तथाऽकरोत् । अहो ! संसारे लोभाभिभूतो जनः किं किं न करोति । यतः-यवदुर्गामटचीमटन्ति विकटं क्रामन्ति देशान्तरम् , गाहन्ते गहनं समुद्रमतनुक्लेशां कृषिं कुर्वते । सेवन्ते कृपणं पतिं गजघटासंघट्टुःसंचरं, सर्पन्ति प्रधनं धनाऽन्धतधियस्तल्लोभविस्फूजितम् ॥१॥ यौवनं जरया ग्रस्तं शरीरं व्याधिपीडितम् । मृत्युराकांक्षते प्राणान्तृष्णैकानिरुपद्रवा ॥२॥ लोभाभिभूतया विवेकरहितया सहदेव्या सुकोसलमात्रा निर्वासितो मुनिः सुकोसलधात्र्या दृष्टः । दृष्ट्वा च रुदितम् । सुकोस-लेन च पृष्टम् । भो मातः ! किं रोदिषि ? धान्योक्तम्-पुत्र ! तव पिता कीर्तिधरमुनिर्मासोपनासान्ते भिक्षार्थमत्रागतस्तव मात्रा सह-

देव्या नगराश्रिर्वासितोऽनेन दुःखेन रोदिमि । सुकोसलस्तच्छ्रुत्वा पितुः पादौ नत्वा बद्धाञ्जलिर्विरक्तात्मा व्रतमयाचत । तस्मिन्स-
मये सुनेसलपत्नी चित्रमाला गर्भवती मन्त्रिभिः सह परिदृता सुकोसलं स्वामिनमेवमुवाच । भो स्वामिन् ! अस्वामिकं राज्यं
त्वत्त्वा दीक्षां गृहीतुं नार्हसि । अस्माकं निर्नाथानां का गतिः यतः—

दुर्बलानामनाथानां बालवृद्धतपस्विनाम् । अन्यायैः परिभूतानां सर्वेषां पार्थिवो गतिः ॥१॥

सुकोसलेनोक्तम्—हे सुन्दरि ! तव गर्भस्थोऽपि मम पुत्रो मया राज्ये स्थापितो भाविनि भृतोपचारादिति न्यायात् । गर्भस्थो-
ऽप्येव तव राजा भवतु । इत्युक्त्वा सकलं लोकं सम्भाष्य पितुः समीपे सुकोसलः प्रववाज । दुस्तपं तपस्तेपे । यथा—

निर्ममौ निष्कपायौ तौ पितापुत्रौ महासुनी । चिजह्रतुर्युतावेव पावयन्तौ महीतलम् ॥१॥

तनयस्य चियोगेन खेदभायसहदेव्यपि । आर्तध्यानपरा मृत्वा व्याघ्रथभ्रूद्गिरिगह्वरे ॥२॥

यतः—अदृष्टय तिरियगह रुद्रज्ज्ञाणेण गमइ नरयम्मि । धम्मणेण देवलोण सिद्धिगई सुक्कञ्जाणेणं ॥३॥

इत्थ तौ कीर्तिघसुकोसलमहासुनी पितापुत्रौ चतुर्मासककरणार्थमेकस गिरे गुहायां तस्थुः । कथंभूतौ, निःस्पृहौ, स्वशरीरे-
ऽपि निर्ममौ, स्वाध्यायतत्परौ, ध्यानपरायणौ । चतुर्मासादनन्तरं कार्तिके मासि पारणाय तौ प्रयातौ । मार्गे तथा व्याघ्रया यमभ-
गिन्या तौ दृष्टौ । सा दुष्टा स्फारितानना शीघ्रं तावभिदधाय । साधू अपि तां व्याघ्रीमापतन्तीं दृष्ट्वा धर्मध्यानं प्रपेदानौ कायो-
त्संगेण तस्थुः । यतः—

प्राणान्तेऽपि न भद्रक्तव्यं गुरुसाक्षिकृतं व्रतम् । व्रतभंगो हि दुःखाय प्राणा जन्मनि जन्मनि ॥१॥

सा व्याघ्री वी मुनीं हृष्ट्वा घाविता सुकोसलमुनिं पादप्रहारेण पृथिव्यामपातयत् । पातयित्वा भक्षयति । यथाः—
 षट्कटिति तघर्म, दारं दारं नखाद्कुशैः । पापा साऽपादतृप्तान्, चारीच मरुपान्थिका ॥१॥
 त्रोटयित्वा त्रोटयित्वा, त्रोटयति सा रदैः । जग्रसे मांसमपि हि, चालुंकमिव रंकिका ॥२॥
 दन्तयन्त्रातिथीचक्रे, कर्कशाकीकसान्यपि । कटत्कटिति कुर्वन्ती, सेक्षूनिव मतङ्गजी ॥३॥
 सुकोसलोऽपि मुनिश्चिन्तयति । एषा व्याघ्री मम कर्मक्षयसहायिका शरीरक्षयकारिका । अतो मनागपि
 न मग्ले । स्ववशेन सहनं लाभाय भजति । यथा—

सहकलेवरखेदमचिन्तय, स्ववशता हि पुनस्तव दुर्लभा ।

परवशे तु सहिष्यसि जीव ! हे, परवशे न च तत्र गुणोऽस्ति ते ॥१॥

व्याघ्रयंत्रं खाद्यमानः शुक्लध्यानेन तद्वशोत्पन्नकेवलो मुनिः सुकोसलो मोक्षं ययौ । व्याघ्रयपि सुकोसलं खादयन्ती यावता
 मुखं वायता मुखे सुवर्णरेखां दृष्ट्वा जातिस्मृत्या पुत्रं ज्ञात्वाऽऽत्मानं निन्दति । यथा—अहो मया पापिन्या किं कृतं, पुत्रमांसं
 भक्षित्वं, त्रिभिष्यन्नाम् देवदूषितां, पुत्रमारिकामथ मे किं भविष्यतीत्यादि चिन्तयन्ती भूमौ शिरः स्फालयन्ती कीर्तिघरेण मुनिना
 बोधिताऽनग्रनं च कारिता देवलोकं जगौ । कीर्तिघरोऽपि मुनिः समुत्पादितकेवलः सुखाद्वैतास्पदं क्रमादासादयामास ।

॥ इति सुकोसलमहामुनिकथानकं समाप्तम् ॥

इत्थं सुकोसलनृपप्रिया चित्रमाला तुलनन्दनं नन्दनं हिरण्यगर्भं सुपुत्रे । महामहेन जातमात्रो राज्ये स्थापितः । क्रमेण

सम्प्राप्तयौवनो मृगावतीप्रभृतिबहुराजकन्याः परिणायितः । ताभिः सह सुखं रेमे । हिरण्यगर्भराजस्य मृगावत्या पट्टराश्या नद्युषो नाम नन्दनोऽभूत् । एकस्मिन्दिने मृगावत्या राश्या हिरण्यगर्भराजस्य मस्तकं विलोकयन्त्या राज्ञो मस्तके पलितं दृष्टम्, राज्ञो दक्षिणतम् । राजा चिन्तयति, धिक्शाम् जराग्रस्तमेतावन्ति दिनानि मया किमपि सुकृतं न कृतम् । अथ किं करिष्ये जराग्रस्तः किमपि कर्तुं न शक्नोमीति ध्यायन्तं राजानं राश्यूचे । यथा—

अटं करोति हि जरा राजामात्यभिपगुरुन् । विडम्बयति पण्यस्त्रीमल्लुगाग्यनसेचकान् ॥१॥

अतो दुःखं मा विधेहि राज्ञो जरा मण्डन करोति । राज्ञोक्तमलं राज्येन, अलं भोगेन तदैव नद्युषं सुतं स्वस्मिन् राज्ये न्यस्य विमलमुनिपादान्ते व्रतं लात्वा संयमं प्रपाल्य शिवमगमत् । नद्युषस्य राज्ञः सिद्धिकानाम् पत्न्यभूत् । तथा सह रसमाणः पैतृकं राज्यमन्यथात् । अथान्यदा नद्युषो राट् सिद्धिकादेवीं स्वस्मिन् राज्ये स्थाप्योचरापथभूपालान्जेतुं जगाम । तदा दक्षिणापथभूज आगत्या योष्यां रुरुधुः । यतः-छलनिष्ठा हि वैरिणः । सिद्धिकाऽपि सञ्जीभूय दक्षिणापथभूजः सिद्धीद्विपानिव वित्रासयामास ।

अन्यदा राजा नद्युष उत्तरापथराजान् जित्वाऽऽगतः पत्न्या जयोदन्तं श्रुत्वेदं दधौ । ईदृशं धाप्यं महिलानां महाकुलप्रभृतानां न युज्यते तैर्यथाऽसतीति कृत्वा राजा सिद्धिकां परिजहार । नद्युषस्यान्यदा दाहज्वरसमुदपद्यत । परमुपचारशतैरपि न शशाम । तदा सिद्धिकापट्टराश्या राज्ञोऽग्रे सतीत्यश्राणं कृतम् । यथा हे नाथ ! मयाऽन्यो मनस्यपि न ध्यातो भवति तदा ते ज्वरो यातु । इति कथयित्वा पापदम्भसा निज पतिं सियेच तदैव राजा सुधाधौत इव ज्वरान्मुक्तः । सिद्धिकाया उपरि देवाः पुष्पवृष्टिं व्यधुः । शीलं सर्वत्र कामधुरम् । यतः—

व्याघ्रव्यालजलानलादिविपदस्तेषां व्रजंति क्षयं, कल्याणानि समुल्लसन्ति विबुधाः सान्निध्यमध्यासते ।
कीर्तिः स्फुर्तिमियति यात्युपचयं धर्मः प्रणश्यत्यधं धर्मः स्वर्निर्वाणसुखानि सन्निदधते चे शीलमाविभ्रते ॥१॥
तद् दृष्ट्वा राजा सिंहिकां बहु मेने । पूर्ववद् राक्षसह सुखमनुभूव । नद्युपस्य राज्ञः सिंहिकापत्न्यां सुखमनुभवतः कालेन सोदासो
नाम नन्दनोऽभवत् । नद्युपराद् सोदासे राज्यमारोप्य दीक्षामुपाददे । सोदासे राज्यं कुर्वाणेष्टाह्निकोत्सवे मन्त्रिणोऽमारिमुद्घोषयामासुः
पूर्वराज्यम् । ते सोदासमपि प्रोचुः । अर्हदष्टाह्निकोत्सवे त्वत्पूर्वमांसं नाखाद्यतस्त्वमपि मा स्म खादीः । सोदासेन मन्त्रिवचः प्रति-
पन्नम् । मन्त्रिणः स्वस्थानं जग्मुः । सोदासोऽपि द्वपकारमवदत् । भो द्वपकार ! त्वयाऽतःपरं मम कार्येऽवश्यं प्रच्छन्नं मांसमाने-
तव्यम् । घृदो व्यचिन्तयत् । किं करोम्यमार्यामुद्घुशयां मांसं कथं लभ्यते । इति चिन्ताप्रपन्नस्य तस्य बुद्धिरुत्पन्ना, श्मशाने गत्वा
मृताभकमादाय तस्य मांसं संस्कृत्य सोदासाय ददौ । सोऽपि तन्मांसं भुत्वा भुर्त्तवमवर्णयत् । यथा-अहो ! अमृष्य मांसस्य
कोऽप्यतिग्रीणको रसः । राजा द्वपकारं पप्रच्छ । भो द्वपकार ! सत्यमाख्याहि कस्येदं मांसं स्वपकारेण यथाथोक्तं राजा प्रत्यहं
नृमांसं याचते । घृदोऽपि लोकडिम्भान्दृत्वा संस्कृत्य राज्ञो ददाति । लोके कोलाहलो जातस्तत्स्वरूपं मन्त्रिणा ज्ञातम् । मन्त्रिणाऽपि
सोदासं पापिनं ज्ञात्वाऽऽण्णानीमत्यजत् घृहोत्पन्नमुत्सामिव । धिग्न्यसनानि । यतः—

मांसास्वादनलुब्धस्य, देहिनं देहिनं प्रति । हन्तुं प्रवर्तते बुद्धिः, शाकिन्या इव दुधिर्यः ॥१॥

यृताद्राज्यविनाशनं नलनृपो प्राप्तोऽथवा पाण्डवाः, मद्यात्कृष्णहरिः स राघवपिता पापद्धितो दूषितः ।
मांसाच्छ्रेणिकभूपतिश्च नरके चौर्यान्मृतः खर्परो, वेद्यायां निधनं गतो वररुचिः स्त्रीभावतो रावणः ॥१॥

तैर्मन्त्रिभिः सोदासपुत्रः सिंहरथो राज्ये स्थापितः । सोदामोऽटव्यां मुक्तो निरर्गलो मांसं खादन्दक्षिणापथे गतः । तत्र तस्य भ्रमतः कश्चिन्मुनिरेको मिलितः । तत्समीपे धर्ममपृच्छत् । मुनिनाऽपि योग्यं ज्ञात्वा आर्हतो धर्मो मधमांसपरिहारप्रधान उपदिष्टः । तं धर्मं श्रुत्वा भवाङ्गीतः प्रसन्नहृदयः श्रावको भूत्वा धर्ममपालयत् । महापुरे गतस्तत्राऽपुत्रो राजा मृतः । पञ्चदिव्यानि प्रकटितानि । यथा गजा (१) श्व (२) कलश (३) च्छत्र (४) चामराणि (५) । यत्र सोदासस्तत्र सपरिकरितेन गजेनाऽऽगतम् । शौण्डाग्रस्यकलशेनाभिमिष्य गजितम्, अश्वेन हेपितम्, छत्रेण विकसितम्, चामरेण वीजितम् सोदासस्य राज्यं जातम् । महापुरे नगरे सोदासो राजा राज्यं करोति स्म । सोदासः सिंहरथे पुत्रे दूतं प्राहिणोत् । भो सिंहरथ ! सोदासस्याज्ञां मन्यस्वेति दूतोऽपि तं जगद ।

दूतः सिंहरथेनोचैस्तिरस्कृत्य व्यसृज्यत । आगत्याख्यच सोदासभूसुजे स यथातथम् ॥१॥

अथ सोदासः तमभ्यपेणयत् सिंहरथोऽपि सोदासम् । मिथः तौ युयुधाते । सिंहरथं जित्वा वक्षसि पुत्रं चालिग्य तस्मै राज्यद्वयं दत्त्वा स्वयं प्रवव्राज । इति सोदासकथा ।

सोदासपुत्रः सिंहरथस्तपुत्रो ब्रह्मरथस्तपुत्रश्चतुर्मुखस्तपुत्रो हेमरथस्तपुत्रः शतरथस्तपुत्र उदयस्तपुत्रो चारिरथस्तपुत्र इन्दुरयस्तपुत्र आदित्यरथस्तपुत्रो मान्धाता तपुत्रो वीरसेनस्तपुत्रः प्रतिमन्युनृपस्तपुत्रः प्रतिचन्द्रुनृपस्तपुत्रो रविमन्युनृपस्तपुत्रो वसन्ततिलको नृपस्तपुत्रः कुत्रेदत्तो नृपस्तपुत्रः शरभो नृपस्तपुत्रो द्विरदो नृपस्तपुत्रो सिंहदशनस्तपुत्रो द्विरप्यकशिपुस्तपुत्रः पुञ्जस्यलस्तपुत्रः ककुत्स्थस्तपुत्रो रघुनृपः । तेषु केषुचिन्मोक्षं प्राप्तेषु केषुचित्स्वर्गं प्राप्तेषु रघुपुत्रोऽनरण्योऽभूत् प्रणयीनामानृण्यकृत् साकेतपुरे नगरेऽयोध्याऽपरपर्यायि ।

तस्याभूतासुभौ पुत्रौ, पृथ्वीदेव्याश्च कुक्षिजौ । एकोऽनन्तरथो नाम्ना, तथा दशरथो परः ॥१॥
 तस्यानरण्यस्य मित्रं सहस्रकिरणो यो रावणेन जितो वैराग्याद्भ्रतं भेजे । तत्सख्यादनरण्योऽपि वृद्धपुत्रानन्तरथसहितो मास
 जाते लघुपुत्रे दशरथे राज्यं न्यस्य व्रतमाददे । निर्मलं संयमं प्रपाल्यानरण्यराजपिर्मोक्षमगमत् । अनन्तरथो मुनिस्तपस्तप्यमानो
 वसुंधरां विजहार । बाल्येऽपि राजा दशरथो वयसा विक्रमेणाऽपि क्रमाद्बृद्धिमासादयत् । दशरथेन राज्यं शुशुभे । यथा रजनी
 चन्द्रेण, नभः सूर्येण, प्रासादो देवेन, पुष्पं भ्रमरेण, युवतियौवनेन, बह्वी कुसुमेन, कुलं पुरुषेण, मुखं ताम्बुलेन, राजा हृद्रेण,
 नगरं दुर्गेण, काननं कल्पवृक्षेण, योगी ध्यानेन, धनी दानेन, राजा राज्येन, राज्यं गजेन तथा दशरथेन राज्यं शुशुभे । दशरथे
 राज्यं कुत्रापि सचक्रपरचक्रादिभयमदृष्टपूर्वमेवासीत् खपुष्पवत् । तस्य राज्ञो दानं ददतो राज्यं पालयतो लोकस्थितिं कुर्वतो दिनानि
 यान्ति । यथा—

करे श्लाघ्यस्त्यागः शिरसि गुरुपादप्रणमनं, मुखे सत्या वाणी चिजयिभुजयोर्वीर्यमतुलम् ।

हृदि स्वच्छा वृत्तिः श्रुतमधिगतं च श्रवणयोर्विनाऽन्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मण्डनमिदम् ॥१॥

दाक्षिण्यं सुजने दया परजने शाठ्यं जने दुर्जने, प्रीतिः साधुजने स्मयः खलजने चिद्वज्जनेष्वार्जवम् ।

शौर्यं शत्रुजने क्षमा गुरुजने नारीजने धूर्तता, यश्चैवं पुरुषाः कलासु कुशलास्तेष्वेव लोकस्थितिः ॥२॥

दशरथः साम्राज्यमिय निजवंशक्रमायातं श्राद्धधर्ममर्हत्प्रणीतं दधौ । इत्थं दशरथपुरेशराजस्य सुकोशलस्यामृतप्रभाकुक्षिजा-
 मपरजितां पुत्रीं लावण्यशालिनीं चारुलोचनां दशरथ उदवाहयत् संग्रामे जयश्रियमिय । अथ कमलसंकुले पुरे सुषन्धुतिलकस्य

राज्ञो मित्राकुक्षिजां केकयीं सुमित्रेत्यपरनाम्नीं द्वितीयां पत्नीं दशरथ उपयेमे । सुप्रभाभिधामन्यामपि राजपुत्रीमुपयेमे । ताभिः समं दशरथो वैषयिकं सुखं बुभुजे धर्मार्थकामसोक्षणासमाधया । इतश्च दशकन्धरो भरतार्धं भुञ्जानः सभायामास्थितो नैमित्तिकोचमम-
 पृच्छत् । भो नैमित्तिकोत्तम ! शृणु-अमरा अपि मृत्युमाप्नुवन्त्यतः सर्वसाधारणो मृत्युः, संसारेऽतः परं भयं नास्ति । यतः—

पन्थसमा नत्थि जरा दारिद्रसमो परिभवो नत्थि । मरणसमं नत्थि भयं खुहा समा वेअणा नत्थि ॥१॥
 अतः पृच्छयते मम मृत्युः स्वतो वा परतो वा भविष्यतीति ज्ञानेन ज्ञात्वा याथातथ्यं ममाख्याहि । नैमित्तिकोऽप्याचख्यौ-
 भो रावणराजेन्द्र ! जनकपुत्र्याः कारणेन दशरथपुत्राद्भविष्यति मृत्युः । तावता विभीषणो बभाषे, भो बान्धव ! चिन्तां सा विधेहि,
 अहं जनकं दशरथं च हनिष्यामि । यथा—

उत्पत्तिरेव हि तयोर्निपिद्धा बीजनाशतः । वचो नैमित्तिकस्यातो मिथ्यैव हि भविष्यति ॥१॥

आमित्युक्तो रावणेन स्ववेशमागाद्विभीषणः । तत्रस्थो नारदस्तच्छ्रुत्वा दशरथं ययौ । दशरथो देवमुनि दृष्ट्वाऽभ्युत्तस्थौ । नम-
 स्कारं कृत्वाऽऽसने निमग्न्य पृच्छति स्म, भो देवर्षे ! त्वं कुतः स्थानात्समागत इति पृष्टो नारदो जगौ, भो दशरथ ! पूर्वविदेहेषु
 पुण्डरीकिणीनगरीं गतस्तत्र सुरासुरै विहितं श्रीसिमन्धरनाथस्य निष्क्रमणोत्सवं दृष्ट्वा मेरुपर्वतं गतस्तत्र तीर्थेशान्नत्वा लङ्कायामहं
 गतवान् । तत्र शान्तिजिनं नत्वा रावणालयं गतः । रावणेन नैमित्तिकः पृष्टो मम मृत्युः कुतो भविष्यति ? नैमित्तिकेनोक्तम्-जनक-
 पुत्रीनिमित्तेन दशरथपुत्राद्भविष्यति । तद्वचो विभीषणः श्रुत्वा त्वां जनकं च हन्तुं साम्प्रतं समेष्यति । एतत्सर्वं दृष्टं, कर्णाभ्यां
 श्रुतं, श्रुत्वा साधर्मिकत्वात्प्रीत्या तव कथयितुं समागतोऽस्मि । तच्छ्रुत्वा राज्ञाऽभ्यन्वयं विस्तृष्टो नारदो गत्वा जनकाय तथैव कथया-

माम् । कथयित्वा नारदोऽन्यत्र गतः । इदं दशरथेन राज्ञा तत्स्वरूपं मन्त्रिणे प्रोक्तम् । मन्त्रिणो दाशरथि मूर्तिं लेप्यमयीं कृत्वा घ्नान्ते युत्वा सेवन्ते स्म विद्विषन्मोहहेतवे । एवं कृत्वा मन्त्रिणे राज्यं समर्प्य स्वयं कालवञ्चनां कर्तुं नगरान्निर्ययौ । तथैव अनकोऽप्यकरोत् । कालक्षेपं कर्तुं द्वावपि देशान्तरं ययौ । यतः—

अशुभस्य कालहरणं कालेन क्षीयते शुभम् । चिन्तां सा वहसि तात कालः कालो भविष्यति ॥१॥
अग्निना पच्यते धान्यं फलं कालेन पच्यते । वयसा पच्यते देहः पापी पापेन पच्यते ॥२॥

इति ज्ञात्वा देशान्तरं भ्रमतुः । इत्थं विभीषणो दशरथगृहे समागतो मन्त्रिणमपृच्छत् , कुत्राऽस्ति दशरथः, मन्त्रिणा दर्शितो लेप्यमयो दशरथो घ्नान्ते स्थितः । क्रोधान्धेन विभीषणेन खड्गेन हत्वा निपातितः । तद् दृष्ट्वा मन्त्रिणा कलकलश्चक्रे । नगरेऽन्तःपुरे देशे ग्रामे चाक्रन्दध्वनिरुत्तस्थौ । मन्त्रिणो दशरथस्य राज्ञो मृतकार्याणि कृत्वा देशरक्षार्थं सन्नद्धवद्वा वभ्रमुः । यतो गूढमन्त्रा मन्त्रिणो भवन्ति । दशरथं हत्वा जनकं मिथिलेश्वरमकिञ्चित्करं ज्ञात्वा विभीषणः स्वस्थानं गतः । गत्वा रावणाय निवेद्य दशमुखं स्वस्थं विधाय विभीषणः सुखमनुभवन्नास्ते । इत्थं तौ जनकदशरथौ उत्तरापथे भ्राम्यन्तौ कौतुकमंगलपुरे नगरे शुभमते राज्ञः पृथ्वीराजीकुधिजाताया द्रोणभेषसोदरायाः कैकेय्या नाम्न्या दुहितुः स्वयंवरमाकर्ष्य तन्मण्डपमुपेयतुः । तत्र मण्डपे सा कन्या वस्त्रालंकारविभूषिता सखीपरिश्रुता लक्ष्मीरिवाऽभ्यागात् । सा कैकेयी स्वयंवरमण्डपे सर्वाङ्गान्नुपात्तवन्ती सख्यादत्तहस्ता सर्वाङ्गान्नुपात्तवन्ती रुयन्ती हरिवाहनप्रमुखान्नुपात्तवन्ती दशरथं प्राप्य कण्ठे वरमालामक्षिपत् निजां भुजलतामिव । दशरथं कैकेय्या वृत्तं दृष्ट्वाऽन्ये राजानो मानिनो जज्वलुः । प्रोचुश्च अहो ! अनया कैकेय्या वरावया नृपान्मुत्त्वाऽज्ञानादेवाकी कार्पाटिको वृतः । अत

आच्छिद्य कन्यारत्नमन्येषां दास्यते बलात् । एवं विमृश्य सर्वे राजानः स्वबलगर्विताः संघर्मयामासुः । कैकेयीपिता शुभमतिर्दश-
 रथपक्षे सोत्साहश्चतुरङ्गया सेनया सञ्चितो युद्धाय सज्जोऽभूत् । दशरथेन कैकेयभाणि, भो प्रिये ! त्वं सारथित्वं कुरु, यथंकोऽप्य-
 ह्मनेकान् द्विपो हन्मि, कैकेय्या प्रोक्तम्-देव ! सज्जो भव, अहं सारथित्वं करिष्ये इत्युत्त्वा कैकेयी द्वासप्तति कलाकुशला रश्मिमा-
 दाय महारथेऽध्याहरोह । दशरथोऽपि पटत्रिशण्डायुधानि सज्जीकृत्य रथेऽध्याहरोह । आयुधनामानि यथा-तरवारि-त्रिशूल-नाराच-
 कौशल-कृपाण-चक्र-कुन्त-शल्य-शाण्डीव-सुहा-पट्टी-मुसण्ठी-गदा-मुशल-लकुट-सुदूर-छुरिका-शस्त्री-कस-अर्धचन्द्र-कर-
 पत्र-बाण-यष्टि-असिपत्र-धुरप्रमुखी-अर्धमुखी-भिन्दमाल-तोमर-भल्ली-लाङ्गल-पाश-परशु-धुरप्र-विस्फोट-वज्र-शक्ति-शूल-
 भल्ल-सेहप्रभृतीनि शस्त्राणि । तैः सम्भृतं रथं दशरथोऽध्याहरोहत् । कथंभूतो धन्वी निपङ्गी सन्नाही सर्वशस्त्रविशारदः । कैकेय्याऽधि-
 श्रितं रथं दशरथोऽध्याहरोहत् । श्रुप्रभतिना राज्ञा परिशृतो दशरथो राजा युद्धाय हुहोके । तेऽपि हरिवाहनप्रमुखा नरेन्द्रा दशरथेन
 सह युयुधिरे । यथा—

शीघ्रवेधी दशरथोऽप्येकैकमपि तान् रथान् । अखण्डयदखण्डौजा आखण्डल इवापरः ॥१॥

इत्थं विद्राचयामास सर्वांनपि स भूपतीन् । उपयेमे च कैकेयीं जगतीमिव जंगभाम् ॥२॥

उवाच च नवोढां तां राजा दशरथो रथी । वरं याचस्व देवि त्वत्सारथ्येनाऽस्मि रञ्जितः ॥३॥

कैकेय्या प्रोक्तम्-स्वामिन् ! वरं याचिष्ये, साम्प्रतं न्यासीभवतु । तद्भवो राज्ञा प्रतिपन्नम् । ततो राजा दशरथोऽसंख्यपस्त्रिापरि-
 श्रुतः कैकेय्या राश्या समं राजगृहं ययौ । जनकोऽप्यात्मीयां नगरीं जगाम । यतो राजानः समयज्ञा धीमन्तो यथा तथा न त्तिष्ठ-

न्ति । राजा दशरथो मगधेश्वरं जित्वाऽयोध्यातोऽन्तःपुरं समानाद्य राजगृहमतिष्ठत् । राजानो यत्रैव तिष्ठन्ति तत्रैव राज्यम् । दशरथो राजा राज्ञीभी रममाणोऽप्यात् । विशेपतोऽपराजिता देव्या पट्टराश्या समं वैपयिकं सुखं भेजे । एकस्मिन्दिने कश्चिद्देवो महधियोऽपराजिताशुशायवातरत् । तस्मिन्समयेऽपराजिता राज्ञी निशाशेषे चतुरो महास्वप्मानद्राक्षीत् । दृष्ट्वा जागरिता । राज्ञे दशरथाय शशंस । दशरथोऽपि स्वयुद्ध्या स्वमविचारं विचार्यापराजितां प्रोवाच । भो राज्ञि ! तव पुत्रो भावी । तत्प्रभृति सा राज्ञी प्रसन्नदोहदा सम्पूर्णदोहदा सम्मानितदोहदा वसुधानिघानमिव पुत्रं वभार । क्रमेण शुभदिने, शुभवारे, शुभक्षत्रे, शुभग्रहे, शुभलग्ने, शुभमुहूर्ते, शुभग्रहनिसीधितकल्याणचंद्रेलायां निशाशेषेऽपराजितापट्टराज्ञी प्रथमं पुत्रं सुपुत्रे । सुवर्णवर्णं, सम्पूर्णलक्षणं, पुण्डरीकाक्षं, मातृपितृप्रमोददं दृष्ट्वा दशरथश्चिन्तामणिरिव दानं ददौ । पुत्रे जाते पिता दानं ददातीति लोकस्थितिः । यतः—

यसुधाभरणं पुरुषाः, पुरुषाभरणं प्रधानतरलक्ष्मीः । लक्ष्म्याभरणं दानं, दानाभरणं सुपात्रं च ॥१॥

दानेन भूतानि वशीभवन्ति, दानेन वैराण्यपि यान्ति नाशम् ।

परोऽपि चन्धुत्वमुपैति दानात्ततः पृथिव्यां प्रवरं हि दानम् ॥१॥

एवं राजा दशरथो दानं ददानो लोके धवलमङ्गलगायनभट्टयाचक्रप्रभृतिभिर्विहितवहुमानस्तोरणश्रेणिसंशोभितमन्दिरः समस्ताराजमण्डलीसमुपचोभुज्यमानचरणो महीपत्युपनीतप्राभृत्तैर्विहितसन्मानो राजा दशरथः सुखमनुभवन्नास्ते । प्रथमे दिवसे तस्य कुलोचितां स्थितिपतिर्का राजा करोति । तृतीये दिवसे चन्द्रमूर्ययोर्दर्शनं कारापयति । षष्ठे दिवसे पृष्ठीलागरणं करोति । सम्प्राप्ते द्वादशे दिवसे निरर्धितेऽशुचिजातकर्मकरणे नृपतिर्नामस्थापनां करोति । यथा—

पद्मानिवासपद्मस्य पद्म इत्यभिधां नृपः । सूनोस्तस्यारुरोत्सोऽभूत् प्रथितो राम इत्यपि ॥१॥
 गजसिंहाकरुचन्द्राग्निश्रीसमुद्रान् निशात्यये । स्वप्ने पश्यत्सुमित्राऽपि विष्णुजन्माभिसूचकान् ॥२॥
 देवलोकात् परिच्युत्य त्रिदशः परमद्विकः । तदा देव्याः सुमित्राया उदरे समवातरत् ॥३॥
 पूर्णमासे शुभे दोहदे देवीसुमित्रांभोदणं संपूर्णलक्षणं जगन्मित्रं पुत्ररत्नमजीजनत् । पुरचैत्येषु सर्वेषु राजा दशरथः पूजाम-
 कारयत् । राजा धृतान् बंदीन् मोचयामास । रामजन्मवत् दशरथो महोत्सवं कृत्वाऽभिरामं नारायण इत्यभिधानं विदधे पिता लक्ष्मण
 इत्यपरं नाम पमथे । दशरथपुत्रौ द्वावपि पितुः कूर्चार्कुर्यणतत्परो धात्रीभिलाल्यमानौ, क्षीरपायिनौ, क्रमेण बाल्यं वयो निर्गमय्य
 यौवनं प्रापतुः । द्वावपि कथंभूतौ, नीलपीताम्बरौ, महीतलं पादघातैः कम्पयन्तौ, साक्षिकृतकलाचार्यौ, गिरिरिव महोजसौ, सकलाः
 कलाः शिक्षमाणौ, द्वात्रिंशलक्ष्णोपेतौ । तानि लक्षणान्यमृनि यथा—

इह भवति सप्तरक्तः पट्टव्रतः पञ्चसूक्ष्मदीर्घोऽपि । त्रिविपुलस्त्रिलघुस्त्रिगम्भीरो द्वात्रिंशल्लक्षणः स पुमान् ॥१॥
 नवचरणपाणिरसना दशनच्छदतालुलोचनातेषु । रक्तः सप्तस्वाद्यं सप्तगंगं स लभते लक्ष्मीम् ॥२॥
 पद्कं कक्षा १ यक्षः २ कृकाटिका ३ नासिका ४ नखास्यमिति । यस्येदमुन्नतं स्यादुन्नतयस्तस्य जायन्ते ॥३॥
 सूक्ष्माण्यहुलिपर्वाणि दन्ताः केशा नखास्त्वचा । पञ्च सूक्ष्माण्येषां च ते नरा दीर्घजीचिनः ॥४॥
 नयनकुचान्तरनासाहुलिमुजमिति पञ्चकं दीर्घम् । दीर्घायुर्भवति नरः पराक्रमी जायते स पुमान् ॥५॥
 ललाटमुरोवदनमित्त्रितयं भ्रूमीश्वरस्य विपुलं स्यात् । ग्रीवाजह्वामिहनमिति त्रिकं लघु महेशस्य ॥६॥

यस्य स्वरोऽथ नाभिः सत्त्वमितीदं त्रयं गभीरं स्यात् । सप्ताम्बुधिपर्यन्तं भूमिः स परिग्रहं कुर्यात् ॥७॥
इति द्वात्रिंशच्छृण्वानि । इति द्वात्रिंशच्छृणोपेतौ पद्त्रिंशद्दण्डायुधज्ञौ महायोधौ सकलशस्त्रशास्त्रपारीणौ राज्ञो दशरथस्याभिनवौ
सुजायिन वदितौ । एकस्मिन्दिने राज्ञा चिन्तितम् । किं ममात्र स्थितेन । पुत्रपौत्रैः परिवृतः स्वदेशे स्वां नगरीमयोष्यां यामि । य-
द्वापि तद्भ्रान्तु । यतः—

मज्जत्वंमसि यातु मेरुशिखरं शत्रुञ्जयत्वाहवे, वाणिज्यं कृपिसेचनादिसकलं शिक्षन्तु सर्वाः कलाः ।
आक्राशं विपुलं प्रयातु खगवत् कृत्वा प्रयत्नं परं, नाभाज्यं भवतीह कर्मवशातो भाव्यस्य नाशः कुतः ॥१॥

भीमं वनं भवति तस्य पुरं प्रधानं सर्वो जनः सुजनतामुपयाति तस्य ।

कृत्स्ना च भूर्भवति सन्निधिरत्नपूर्णा यस्यास्ति पूर्वसुकृतं विपुलं नरस्य ॥२॥

एवं घ्यात्वाऽयोध्यायामागतो दशरथ ईश्वारूणां राजधानीति मत्वा । राजा राज्यं पालयामास । तत्रान्येद्युर्दशरथपत्नी ककेयी
गजन्वनेन द्युचितं भरतभृषणं भरतनामसुतमसूत । चतुर्थपत्नी सुप्रभाऽपि सुस्वमद्युचितं शत्रुघ्नशुजाविक्रमं शत्रुघ्ननामानं पुत्रं प्रसूता ।
स्नेहाद्रामलक्ष्मणाववियुक्तौ तथा भरतशत्रुघ्नावप्यवियुक्तौ क्रीडापरो वर्तन्ते । तैश्चतुर्भिः पुत्रैः परिवृतो दशरथः शुशुभे गजदन्तैरिव
मेरुगिरिः ।

॥ अथ सीताभामण्डलयोः पूर्वभवानाह ॥

इतथास्मिन्जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे दारुप्राप्ते वसुभृतिनामा द्विजोऽसूत । तस्यानुक्रोशा नाम पत्नी । तयोः पुत्रोऽतिभृतिः । तस्य

पत्नी सरसा नाम तया सह सुखमनुभवन्नास्ते । एकस्मिन्दिनेऽतिभूतेः प्रिया सरसा नाम्ना केनचित्कपोतनाम्ना विप्रेण जातरागेणा-
पजहे । सरातुरः पुमान् किं न करोति ? यतः—

विकल्पति कलाकुशलं हसति शुचिं पण्डितं विडम्बयति । अधरपति धीरपुरुषं क्षणेन मकरध्वजो देवः ॥१॥
स्त्रीहं वाध्युं सयलजग सुरनरइसर देव । अकह क्हाणि मयणनी सहुअमनाव्युं सेव ॥२॥

स विप्रः सरसा विपत्नीं हृत्वा देशान्तरं गतस्तया सह सुखमनुभवन्नास्ते । तद्वियोगादितोऽतिभूतिभर्ता प्रियाविलोकनाय
सोऽपि देशान्तरं गतः । सुतस्तुपाविलोकनकृते मातापितराद्यपि विचेरतुः । तौ मातापितरौ सुतस्तुपे अपश्यन्तौ ग्रामाद्ग्रामं पर्यटन्तौ
तावेकं मुनिवरं ददृशतुः । तदन्तिके धर्मं श्रुत्वा वैराग्याचारिण्यधर्मं प्रप्रेक्षते । तौ द्वौ संयमं प्रपालय ततो विपद्य सौधर्मं कल्पे देवौ
बभूवतुः । एकदिनपालितेऽपि व्रते देवलोकादन्यत्रगतिर्नास्ति यतः—

एगदियसं पि जीवो पवज्जमुवागओ अणणमणो । जइचि न पावह मोक्खं अवस्स वेमाणिओ होई ॥१॥
वसुभूति ततश्च्युत्वाऽत्रैव वैताढ्यपर्वते चन्द्रगतिनाम्ना रथनूपुरनाथोऽभूत् । अनुकोशाऽपि देवभवाब्ज्युत्वा विधाधरपुत्री पुष्पवती
नाम्ना भूत्वा चन्द्रगते रथनूपुरनाथस्य पत्न्यभूत् । सरसा विप्रवधूः कामपि सार्धं प्रेक्ष्य तदन्तिके धर्मं श्रुत्वा पत्रज्यां लात्वेशान-
देवलोके देवीत्वेनोत्पद्य सुखमनुबभूव । सरसापतिरतिभूतिविप्रः पत्न्या विरहे देशान्तरं भ्रममाणः पत्नीं क्वापि न प्राप्ता ततो विर-
हविधुरो मृत्वा चिरं संसारं भ्रान्त्वा हंसपोतो जातः । श्येनेन भक्ष्यमाणः कण्ठगतप्राणः साधुसमीपे गतः । साधुना नमस्कारदानेन
स्वस्थीकृतो मृत्वा नमस्कारप्रभावेण ऋद्धिमान्दशवर्षसहस्रायुः किन्नरेषु सुरोऽभवत् । इत्थं चक्रपुरे नगरे चक्रध्वजराजस्य पुरोहितो

भ्रमकेतो नाम्ना तस्य स्वाहा नाम पत्नी । तयोः पुत्रत्वेनातिभूतिविप्रजीवः किन्नरदेवभयान्च्युत्वा स्वाहाकुशाववातरत् । क्रमाज्जातः
पिङ्गलेति नाम दत्त्वा वर्धितः । वर्धमानोऽष्टवापिंशुः पण्डितपाश्वे राजपुत्र्या सुन्दरीनाम्नया सह पपाठ । कालेन गच्छता सुन्दरीपि-
ङ्गलो स्नेहपरायणवेङ्गुरुशाठितौ परस्परं स्नेहयज्जतिनौ । पिङ्गलो त्रिप्रपुत्रः सुन्दरीं राजपुत्रीं हृत्या विदग्धनगरे ययौ । पिङ्गलो
विद्यानरहितो राजपुत्र्या सहितस्तृणकाष्ठादिविक्रयं कुर्मन् महारुष्टेन दिनान् निर्गमयामास । निर्गुणोचितं हेतव् । यतः—
मित्तकुलालिपरिन्निह सामिकिय अचराद् । महिला एह परिकल्बडी निद्धण हुंतई नाह ॥१॥
जे सुरा जे पंडिया जे गिरुआ गुणधीर । नारी तेह नचाविआ जे नर बाचनधीर ॥२॥
हुंति मोटी आस सोना पिह्तिरेचातणी । सामिलीलचिलास भोजनना सांसा पड्या ॥३॥
इत्यादि विचार्य देवोपालम्भान् ददाना पिंगलेन सह काष्टवृणभारं रहन्ती दिनानि गमयामास । एरुस्मिन्दिने सुन्दरीं पिङ्ग-
लपत्नीं काष्टभारेण सहितां तन्नगरराजपुत्रः कुण्डलमण्डितोऽद्राधीव् । तद्रूपमोहितः कुण्डलमण्डितः सुन्दरीमपजह्रे । हत्वा पितृभिः
दुर्गदेशे गत्वा तत्र स्थितः । सापि सुन्दरी तेन सह रमते । धिक् स्त्रीलक्षणम् । यतः—
सुरूपं पुरुषं हृद्रा पितरं भ्रातरं सुतम् । मनश्चलति नारीणामेतत्मत्यं हि नारद ! ॥१॥
रहो नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः । तेन नारद ! नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥२॥
अथ तद्भर्ता पिङ्गलः सुन्दरीविरहादुन्मत्त इवेतस्ततो भ्रमन्नार्यगुप्तात्यमाचार्यमद्राधीव् । धर्मं श्रुत्वा तदन्तिके व्रतं जग्राह
पिङ्गलः । परं सुन्दर्या प्रेमातिरेकं न युमोच । अहो ! कान्ताविरहः । यतः—

कान्तावियोगः स्वजनापमानं, ऋणस्य शेषः कुजनस्य सेवा ।
 दरिद्रभावाद्धिसुखत्वसंगो, विनाऽग्निना पञ्च दहन्ति देहम् ॥१॥
 भिक्षुर्विलासी ह्यधनश्च कामी, वृद्धो विटः प्रव्रजितश्च मूर्खः ।
 पण्याङ्गना रूपविलासहीना, प्रजापतेर्दुश्चरितानि पञ्च ॥२॥

एवं पिङ्गलो मुनिः संयमं पालयन् कान्ताविरहजं दुःखं हृदयान्न मुमोच । इतश्च कुण्डलमंडितः पछिस्थितो दशरथशुभं छुटया-
 मास । राज्ञो दशरथस्याग्रे लोकै रावश्चक्रे । दशरथेनापि बालचन्द्रारण्यः सामन्त आज्ञां दत्त्वा प्रेषितो गत्वा तं कुण्डलमंडितं पछीपति
 सुप्तं बद्ध्वा दशरथराजस्याग्रेऽनैषीत् । दशरथेन कारायां क्षिप्तः कुण्डलमण्डितः कतिचिद्दिनान्ते पुनर्मुक्तो गतः स्वदेशम् । पितुराज्याय
 आम्यन्कुण्डलमण्डितो मुनिचन्द्रपुरनेर्धर्ममाकर्ण्य महाश्रावकोऽभवत् । राज्येच्छुः श्रावकत्वं प्रपालय स्वायुःपर्यन्ते मृत्वा मिथिलायां
 राज्ञो जनकस्य विदेहाभार्यायाः कुक्षौ पुत्रत्वेनावातरत् । सरसाऽपि भवं भ्रान्त्वा पुरोहितपुत्री वेगवती नाम्ना भूत्वा दीक्षां लात्वा
 ब्रह्मलोके गता । ततोऽपि च्युत्वा विदेहायाः कुक्षौ कुण्डलमण्डितजीवयुगमत्वेन सुताऽभवत् । जनरूपत्नी विदेहा समये पुत्रपुत्री-
 युगमजीजनत् । इतश्च पिङ्गलर्षिः संयमं प्रपालय आयुरन्ते मृत्वा सौधर्मदेवलोके गतस्तत्र ज्ञानेन निजपूर्वभवमभ्यन्धं ज्ञात्वा कुण्डल
 मण्डितजीवं निजवैरिणं मत्वा तं बालं गृहीत्वैकान्ते गत्वा चिन्तयति । किमेतं बालं इन्मि ? पुनश्चिन्तितं किं बालहत्यां करोमि ?
 बालहत्यां कृत्वा भवं भ्रमामि इति कृत्वा कुण्डलादिभिर्भूषणैर्भूषयित्वा वैताढ्यदक्षिणश्रेणिरथनूपुरपत्तननन्दनवने शिलायां मुत्तना
 देवः स्वस्थानं गतः । रथनूपुरनाथस्य चन्द्रगतिनामविद्याधरस्य यात्रार्थं गच्छतो नन्दनोद्याने विमानं स्थलितम् । विमानदुर्तीयं

याचद्विलोकयति तावता तं बालं दिव्यालङ्कारभूषितं दृष्ट्वा चिन्तितं, भो ममापुत्रस्य दैवेन पुत्रो दत्तः, मम भाग्यं फलितमिति कृत्वा तं बालं गृहीत्वा स्वपट्टराश्याः पुष्पवत्या अर्पयामास । देव्या गूढगर्भाया पुत्रो जात, इति कथयित्वा राज्ञा महामहश्चक्रे पुत्रज-
न्मन्महोत्सवं कृत्वा प्रभामण्डलेन भासुरत्वान्नामण्डल इति नाम दत्त्वा पुष्पवतीचन्द्रवत्योर्हर्षो बभूव । भामण्डलोऽपि धात्रीभिः
रोचरीभिराल्यमानः क्रमेण वष्टुधे ।

इतथापहृते पुत्रे चिदंहाकरुणस्वरं रुदन्ती स्वान्वन्धून्रोदयन्ती शोकार्णवे पातयामास । जनकोऽपि स्वान्नरान्प्रतिदिशं प्रेष्य वि-
लोकयामास परं कापि पुत्रशुद्धिं न प्राप । ततः पिता जनकः पुण्याः सीता इति नाम विदधे । कालेन राजराश्योः शोको मन्दीब-
भूत् । यतः संसारे लोकानां शोको हर्षश्चायाति याति च ।

अथ क्रमेण सीता प्रवर्धमानाऽष्टवर्षिकी जाता, पित्रा पाठिता, यौवनोन्मुखी रूपलावण्यसंपद्भ्यां प्रवर्धमानेन्दुलेखेव वष्टुधे
द्वात्रिंशन्नायिकागुणोपेता जाता । यथा-कुलिना-सुरूपा-सुभगा-सुस्वरा-प्रसन्नशुभानना-पीनस्तनी-रसिका-लज्जान्विता लक्षण-
संतुता-शङ्कुज्ञा-गीतज्ञा-वाद्यज्ञा-नृत्यज्ञा-कोमलशरीरा-सुगन्धप्रिया-मतिमानिनी-मधुरवचना-स्नेहवती-विनयवती-सत्यवती-
शीलवती-प्रज्ञावती-गुणान्विताश्चेति क्रमाद्यौवनं प्राप्ता । तां सीतां निजपुत्रीं विलोक्य जनकश्चिन्तयति, अस्यानुरूपो वरः कः
स्यादिति चैर्विलोकयति, परं नैकोऽपि वरो रुरुचे ।

इतश्च आतरंगतमादिम्लेच्छपार्थिवैर्दत्यकल्पैर्जनकस्य राज्ञो राज्यमुपदुष्टुवे । तेषां रोधाय मिथिलेश्वरो दशरथाहृत्यै दूतं प्राहि-
णोत् । दशरथो जनरुदतं दृष्ट्वा मग्नसादं सहर्षमग्रे निपाद्य दूतमेवं जगाद, दूत ! किमर्थमागतोऽसि ? मिथिलेश्वरस्य कुशलमस्ति ?

दूतोऽपि दशरथं नत्वाऽवादीत्, भो राजेन्द्र ! मद्भर्तुः साम्प्रतं कुशलमस्ति परमातरंगतमादि म्लेच्छपाथिवै रद्बोऽस्ति । स त्वां कुलदेवतावत्स्मरति, अतः स्वामिन् जनकस्य साहाय्यं कुरु । चैताढ्यादक्षिणतः कैलासस्योचरेण च भूर्यासोऽनार्यदेशाः सन्ति । तेषु देशेष्वर्धवर्षो नाम देशोऽस्ति तत्र मयूरसालनगरे तद्देशभूषण आतरङ्गतमनामा राजाऽस्ति । तस्य सहस्रशस्तनयाः शुक्रमङ्गन-काम्बोजप्रभृतीन् विषयान् नृपीभूय भुञ्जते । इदानीमातरङ्गतमो म्लेच्छाधिपतिः पुत्रादिसैन्यपरिवृतोऽध्वर्याक्षौहिणीनाथः परिवारितो जनकक्षितिमभाक्षीत् । तदुराशया प्रतिग्रामं चैत्यानि बभञ्जुः, जनानुपदुद्भुः । ततस्त्वं जनकस्य प्राणभूत त्रियोऽस्ति, अतो हे राजेन्द्र ! निजमित्रस्य जनकस्य परित्राणं साहाय्यं च कुरु । तदर्थं त्रेपितोऽस्मि । सञ्जो भव । यतः-सन्तः सतां परित्राणे विलम्बं न कुर्वते । यतः—

विणये सिस परिक्रवा सुहृडपरिक्रवाय होई संगामे । वसणे मित्तपरिक्रवा दाणपरिक्रवाय दुक्काले ॥१॥

दशरथं गन्तुकामं रामोऽवादीत् । हे तात ! त्वं तत्र किं यास्यसि मयि पुत्रे सानुजे सति, अतो ममाज्ञां देहि, अहं सानुजो गत्वा म्लेच्छान्धृत्वेहानयिष्यामि, त्वमपि स्वजन्मनो जयवातां श्रोष्यसि, इत्थं कथंचिदशरथपित्राऽनुज्ञातो रामः सहानुजः सेनापरिवृतो मिथिलानगरीं जगाम । मिथिलापरिसरे गतो रामश्चित्रकसिंहशार्दूलसन्निभान्म्लेच्छसुभटानद्राक्षीत् । तेऽपि राममागतं दृष्ट्वा महौजसो म्लेच्छा राममुपद्रोतुं प्रावर्तन्त । रामोऽपि म्लेच्छसेनया सह युध्यमानोऽधिज्यं धनुः कुर्वाणो म्लेच्छसैन्यमहनत् । मृगानिव वाणैर्विध्यन् वाणैर्दिश आच्छादयन् रामो राजते । यथा—

आतरङ्गादयो म्लेच्छाधिपाः कुपितविस्मिताः । वर्षन्तोऽस्त्राणि युगपत्प्रतिरामं डुढौकिरे ॥१॥

दूरापाती ददाघाती, शीघ्रवेधी च राघवः । तान्मलेच्छान्हेलयाऽभांक्षीच्छरभः कुंजरानिव ॥२॥
 म्लेच्छाः प्रणश्य ते जग्मुः, काका इव दिशोदिशि । बभूव स्वस्थो जनको जनैर्जानपदैः समम् ॥३॥

अथ ह्यो राजा जनको रामाय स्वसुतां ददौ । रामागमे जनकस्य द्वयमभूदेको ज्यो द्वितीया वरप्राप्तिः ।

तदा नारदो जानकीरूपं जनादारुण्यं कौतुकाद्द्रष्टुं कन्यावेश्म विवेश । पिङ्गनेत्रं तुन्दिलं विपमाधरं दण्डपाणिं सकोपिनम
 पीनाङ्गं भीषणमेवंविधं नारदं दृष्ट्वा सीता भीता कम्पमाना तात मातरिति ब्रुवाणा गर्भगारान्तरेऽविशत् । ततो दासिकाभिः तुमु-
 लकारिभिः स नारदः कण्ठे शिलायां बाह्वोश्च धृत्वा द्वारपालाद्यै रुरुधे । शस्त्रधारिभिः सुभटैरपि निष्कासितो नारदः क्रुपितः कथं-
 चित् तेभ्य आत्मानं विमोच्य गगनगामिन्या विद्यया वैताड्य दक्षिणश्रेण्यां स्थनूपुरपत्तने चन्द्रगतिनाम्नो विद्याधरस्य पुत्रभाम-
 ण्डलोपान्ते गतः । तत्र गत्वा भामण्डलकुमारस्य सीतारूपं पटे लिखित्वा दक्षितम् । यतः—एष एनां दृष्ट्वा रूपं व्यामोदितो हरिष्य-
 तीति बुध्या पुनः पुनारूपवर्णनकुर्मणो नारदश्चमत्कारं दर्शयित्वा स्वस्थानं गतः । तत्प्रभृति स भामण्डलो भोज्यानि नहि बुभुजे ।
 पेयान्यपि न पपी । तत्प्रभृति योगीव ध्यानतत्परो मौनेनावतस्थे । तं तथाविधं दृष्ट्वा चन्द्रगतिविद्याधरोऽबोचत् । भो पुत्र ! तव
 किञ्चिदोचते तद्ब्रूहि । यथा तस्य दु स्वस्य पारं गम्यते । भामण्डलं लज्जयाऽधोमुखं दृष्ट्वा तन्मित्रेण सञ्जनेन सर्वोऽपि दृत्तान्तः कथितः ।
 तच्छ्रुत्वा चन्द्रगतिना चिन्तितम् । का सीता कथं सा उपलक्षिष्यते । एवं चिन्ताप्रपन्ने चन्द्रगतिनाम्नि विद्याधरे पुनर्नारदोऽप्यागात् ।
 पशुमानपुरस्सरं चन्द्रगतिनाऽभाणि । भो नारद ! का सीता ? कस्य पुत्री ? नारदेनोक्तम्—विदेहाजनकस्य सीता या मया पट्टे
 लिखिताऽस्ति । परं यादृसीतारूपमस्ति तादृग्लिखितुं नाऽभिद्धः । तथापि किञ्चिन्मया पट्टे आलिख्य दक्षितम् । यथा—

नामरीपु न नारीपु, न गांधर्वीपु तादृशम् । सीताया यादृशं रूपं, का कथा मानुषीपु तु ॥१॥
तादृग्रूपं यथावस्थं, विकर्तुं नेश्वराः सुराः । नानुकर्तुं सुरनरा, न च कर्तुं प्रजापतिः ॥२॥

अथवा तां यथावस्थां, यथा नालेखितुं क्षमः । नालं तथा वक्तुमपि, वचम्यतः परमार्थतः ॥३॥

योग्या भामंडलस्येति, विचार्य मनसा मया । यथाप्रज्ञं समालिख्य, दर्शितेयं पटे नृप ॥४॥

भो पुत्र ! एषा सीता तव पत्नी भविष्यति, त्वं चिन्तां मा विधेहि, इत्युक्त्वा पुत्रमाश्वास्य नारदं मुनिं विसृज्य चपलगतिं
विद्याधरमित्यादिदेश । भो चपलगते ! त्वं गच्छ, गत्वा मिथिलाधिपतिं राजानं जनकं द्रुतमपहृत्य अत्राऽऽनय । इत्यादेशं श्रुत्वा
गतश्चपलगतिः सुप्तं निद्रावशगतं जनकं समानीय चन्द्रगतेरर्पयामास । चन्द्रगतिर्जनकमालिङ्ग्य बहुमानपुरःसरं भामण्डलपुत्रार्थं
सीतां याचयामास । जनकोऽवादीत् भो चन्द्रगते ! मया दशरथपुत्राय रामचन्द्राय दत्ता, अन्यस्य कथं दीयते । यतः—

सकृज्जल्पन्ति राजानः, सकृज्जल्पन्ति पण्डिताः । सकृत्कन्याः प्रदीयन्ते, त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् ॥१॥

पुनश्चन्द्रगतिः प्रोचे । भो जनक ! त्वं मया स्नेहदृष्टिकृते आनीय याचितोऽसि । अतो मम याचनां सफलीकुरु । तव पुत्री
मम पुत्राय भामण्डलाय देहि । यदि न ददासि तदाऽन्यदपि किञ्चिच्छुणु । मम गृहे वज्रावर्तार्णवावर्ते द्वे धनुषी देवताज्ञया यक्ष-
सहस्राधिष्ठिते वर्तते । मम गृहे गोत्रदेवतावत् प्रत्यहं पूज्येते । एते द्वे धनुषी गृहाण । गृहीत्वा च स्वगृहं याहि । यतः एते धनुषी
आरोपयिष्यति रामो वा भामण्डलो वा स सीतां परिणेष्यति । इति प्रतिज्ञां बलात्कारेण संग्राह्य धनुर्द्वयसहितं जनकं चन्द्रगति-
मिथिलां मुमोच । एतद् दृत्तान्तं सर्वं राज्ञा जनको महादेव्या विदेहाया आचरुषौ । विदेहापि तद्वनुर्दृत्तान्तं श्रुत्वा दैवोपालंभं

ददाना जनानोदयन्त्येवं हरोद । रे दैव ! पुत्रं हत्वा न सन्तुष्टो यत्त्वं कन्यामन्यस्य दास्यति ? जनकोज्ज्वोचत्-मा भैषी, राघवो मया दृष्टपूर्वः । एतद्बनुद्वये लतावद्बालयिष्यति । अतः खेदं मा विधेहि । इति कथयित्वा विदेहा तोषिता । अथ सुसुहूर्ते राज्ञा जनकेन स्वयंवरमण्डपः कारितः । तस्मिन्स्वयंवरमण्डपेऽनेके राजान आगता उच्चैः स्थानेषूच्चमंचेषूपविष्टाः शुशुभिरे । दूताहूतो दशरथोऽप्यागात्तःपुत्रपरिष्टतो धर्म इव । चन्द्रगतिविद्याधरो भामण्डलसहितः सोप्यागात् । एवमनेके राजानः समागता जनकेनाहता उच्चोच्चतरमण्डपेषूपविष्टाः पालके विमाने देवा इव शुशुभिरे ।

जनकेन वै चापरत्ने, मंडपे मंचमण्डिते । भ्राजमाने वज्रमये यक्षसङ्घसमाश्रिते ॥१॥

देवदस्ते वेन्द्रचापे स्थापिते शोभिते च ते ।

ततः सीता तत्र मण्डपे समागता । कथंभूता सीता-सखीपरिष्टुता देवाङ्गनानुकारिणी दिव्यालङ्कारधारिणी । धनुःपूजां कृत्वा रामचन्द्रं मनसि कृत्य सीता धनुःसमीपेऽतिष्ठत् । भामण्डलः स्वयंवरमण्डपं घनुद्विकं सीतां च विलोक्य मारमार्गणेन मरणात्मको बभूव । तस्मिन्समये सर्वेषु राजसूत्रमञ्चेषूपविष्टेषु जनको वाटस्वरेणावादीत् भो भो लोकाः ! खेचराः ! भूचराः ! महीधरा राजानो माण्डलिका मद्रवः शृण्वन्तु । यथा—

आरोपयति यः कश्चिदनयोश्चापदण्डयोः । अप्येकतरमचैव स उद्धहत्तु नः सुताम् ॥१॥

इत्सुष्वा निवर्तिते जनके ते राजानः किं कुर्युः ? केचिद्बनुःपन्नगवेष्टितं ददृशुः । एवं केचित्पन्नगं केचिद्द्वहिसमूहं केचिद्भस्मराशिं केचिज्ज्वालामालितमेवंविधं धनुर्दृष्ट्वा न्यस्ता अधोमूला राजानो यथास्थितास्तथैवोपविष्टाः स्वस्थानम् । अथ दाशरथिः श्रीरा

मचन्द्रो राजगत्या चलन् चन्नलकुण्डलविराजमानगण्डो घनुरुपान्त उपासत् । चन्द्रगत्यादिभिर्विद्याधरैः सोपहासं वीक्ष्यमाणो जन-
केन सहर्षं निरीक्ष्यमाणः श्रीरामचन्द्रो वज्रपाणिर्वज्रावर्त महाधनुः सद्यः पाणिना पस्पर्श । महीपीठे स्थापयित्वा जानुना वेत्रवज्राम-
पित्वा घन्निर्नां वरो रामचन्द्रो धन्वधिज्यं विदधे । यथा—

आकर्णान्तं तदाकृष्य रोदः कुक्षिम्भरिध्वनि । धनुरास्फालयामास, स्वयशःपटहोपमम् ॥१॥

स्वयंवरस्त्रजं रामे, स्वयं चिक्षेप मैथिली । चापाचोत्तारयामास, रामभद्रोऽपि शिञ्जिनीम् ॥२॥

लक्ष्मणोऽप्यर्णवावर्त, कार्मुकं रामशासनात् । अधिज्यं विदधे सद्यः, प्रेक्षितो विस्मितैर्जनैः ॥३॥

आस्फालयच्च तन्नादवधिरीकृतदिङ्मुखम् । उत्तार्य मौर्वी सौमित्रः पुनः स्थाने सुमोच च ॥४॥

तत्स्वरूपं दृष्ट्वा विद्याधरराजाः सौमित्रये लक्ष्मणाय सुरकन्या इवाद्भुना अष्टादश कन्यका ददुः । अन्ये राजानो विद्याधराश्च
जनकेन मानिताः पूजिताः स्वं स्वं स्थानं ययुः । चन्द्रगतिविद्याधरो भामण्डलान्वितो विलक्ष्यवदनो निजे पुरे ययौ । इति सीता-
मामण्डलयोः पूर्वमवसम्बन्धः ॥

अथ राजा जनको तथा दशरथश्च महामहेन रामसीतयोर्विवाहश्चक्रे । तदा जनकभ्राता कनकोऽपि निजां पुत्रीं सुप्रभाकुक्षिजां
भद्रानाम्नीं भरताय ददौ । एवं विवाहं कृत्वा पुत्रैः स्नुषाभिश्च परिवृतो दशरथोऽयोध्यां प्रकृतोत्सवां ययौ । अन्येद्यु राजा दशरथो
महत्या ऋष्या श्रीशान्तिनायमासादे शान्तिकृते स्नात्रं चक्रे । तत्स्नात्रनीरं प्रथमं दशरथो वृद्धकञ्चुकिपुलयेणापराजिताकृते प्राहि-
णोत्पथादपरपत्नीभ्यो दासीहस्ते प्राहिणोत् । ता दास्यो यौवनमदोन्मत्ता उत्कूर्हन्त्यः प्रथममेव राज्ञीनामर्पयामासुः । ता राश्यः

शान्तिजलं शिरसा वयन्दिरे । दृढत्वान्मन्दगामिनि सौविदल्लेखसंप्राप्ते शान्तिजले महादेव्यपराजिताऽचिन्तयत् । अहो ! सर्वासां रात्रीनां त्रिनेन्द्रत्वानगरिणा राज्ञा प्रमादो विहितः, परमस्माकं राज्ञा न प्रेषितं स्त्रात्रजलमोऽहं निर्भाग्या ध्वस्ते माने किं जीवितेनेति विचिन्त्य याग्नमरणोद्यता भवति, तावता नरेन्द्र आगात् । तां तथापस्थां ददर्श । मृत्युभीतो राजा राज्ञीं स्वोत्संगे निवेश्यवमुवाच हे देवि ! त्वयेदं साहसं किमारब्धं ? तत्र किं मयाऽपमानं विदधे ? येन त्वं मरणसाहसं करोषि ? राश्योचि-हे राजन् ! त्वया सर्वाणां रात्रीनां स्त्रात्रजलं प्रेषितं मदर्धे न प्रेषितमतः किं जीवितेन, एवं प्रोच्यमाने स एव पुरुषः कञ्चुकी स्त्रात्रजलं गृहीत्वा समागतः । तन्वीरं वन्दित्वा राश्या पृष्टम्, भो कञ्चुकिन् ! त्वं विलम्बेन किमागाः ? हे स्वामिन् ! धिग्वार्धक्यं, सर्वकार्यार्थक्षमं वार्धक्यं मेऽपराध्यति । कथंभूतं कञ्चुकिन्, मुमूर्षुं पदे पदे पस्खलन्तं घण्टान्तर्लालिकालोलदशनं श्वेतसर्वाङ्गुरोमाणं श्वेतशूरोमलोचनं शुष्कलोहितं कम्पमानान्नामैवंविधं कञ्चुकिन् हृष्ट्वा राजा दशरथो चिन्तयति । अहो ! जरा पुरुषं विडम्बयति । यतः—

गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता दन्ताश्च नाशं गताः, हृष्टिर्भ्रंश्यति रूपमेव हसते वक्त्रं च लालायते ।

चास्यं नैव करोति बान्धवजनः पत्नी न शुश्रूषते । धिक् कष्टं जरयाभिभूतपुरुषं पुत्रोऽप्यवज्ञायते ॥१॥

इत्यादि विचिन्तयन् वैराग्यवान् विषयपराद्मुखः कमपि समयमनैरीत् । इत्थं तस्यां नगर्यामयोष्यायामन्येष्टुर्महामुनिः मत्पभूतिनामा चतुर्गुनी संघप्रायृतः समवासरत् । उद्यानपालेन गुर्वागमनवर्धापिनेन वर्धितो राजा दशरथ । उद्यानपालकाय दानं दत्त्वा सप्तुनादिरारपरिष्टतो दशरथो गुरुमभीषं गत्वा गुरुं वन्दित्वा स्तुत्वा देशनां शुश्रूषुः पुरतो निपसाद । तदानीमेव चन्द्रगतिविद्या-धरः गीताभिलाषमन्तप्तो मामण्डलसहितो रयावतचिलेऽहो वन्दित्वा विनिष्टुचस्त्राऽऽयातो नमःस्थितस्तं मुनिं समवसृतं वीक्षां चक्रे ।

ततोऽग्न्यरादवतीर्य साधुं वन्दित्वा सोऽपि निपसाद । साधुरपि देशनां पापविनाशनीं चक्रे, देशनां कृत्वा स्थिते मुनौ चन्द्रगतिविधा-
 धरेण सीतायां भामण्डलस्य प्रेमकारणे पृष्टे मुनिश्चन्द्रगतिपुष्पवत्योर्भामण्डलसीतयोः पूर्वभवान् समाचल्यौ पापनिवृत्तये । भाम-
 ण्डलकृमारोऽपि श्रुत्वा युग्मजाततां भामण्डलापहारतां मुनेश्चाकर्ण्य सञ्जातजातिस्मरणो भामण्डलो मूर्च्छितः पृथिव्यां न्यपतत् । पुनः
 शीतोपचारैर्लब्धसंज्ञो भामण्डलः सुधीः सीतां नमश्चक्रे । सीताऽपि महासती जातमाश्रमपहृतं निजसहोदरं भामण्डलं ज्ञात्वाऽऽशीपं
 ददौ सञ्जातसौहृदो विनयवान् भामण्डलो ललाटस्पृष्टभूतलो रामचन्द्रं नमश्चकार । चन्द्रगतिविद्याधरो मिथिलां गत्वा जनकं विदे-
 ह्या देव्या समं विमान आरुह्य साधुसमीप आनैषीत् । सप्रियो जनको विमानान्निर्गत्य साधुं नत्वौपाविशत् । गुरुणा तथैव पूर्वम-
 वादिकं शंसितम् । पितरौ पुत्रं भामण्डलं ज्ञात्वा हर्षितौ बभूवतुः । ततो जनन्याः सन्यमश्वरत् । पुत्रप्रेम्णाऽऽल्लिलिङ्ग । जनकोऽप्यु-
 त्संगे निवेश्य पुत्रमूर्द्धनि चुचुम्ब । अश्रुवारिभिः सिक्तश्चन्द्रगतिना दृष्टस्तत्स्वरूपं दृष्ट्वा वैराग्याद्भामण्डले तनये राज्यं न्यस्य भवो-
 द्विजः सत्यभूतिमुनिपाश्वे चन्द्रगतिः प्रववाज । भामण्डलः सत्यभूतिं मुनिं चन्द्रगतिं राजर्षिं जनकविदेहे सीतारामौ च नत्वा
 निजां पुरीं गतः ।

इतश्च दशरथो राजा सत्यभूतिं मुनिं नत्वाऽऽत्मपूर्वभवमपृच्छत् । मुनिरपि दशरथराजस्य पूर्वभवानाह । सेनापुरे नगरे भावनो
 नाम वणिक् । तस्य पत्नी दीपिका । तयोः पुत्री उपास्तिर्नाम त्वमभवत् । परं साधुप्रत्यनीका । साधुद्वेगकारिणी । तेन पापेन
 तिर्यग्योनिषु चभ्राम । एवं भवं ज्ञान्त्वा चन्द्रपुरे नगरे घन्यस्य वणिजः पत्न्यां सुन्दर्यां जातो वरुणो नाम पुत्रोऽभूत् । परं धर्मवान्
 साधुभक्तो दानी विवेकवान् । काले मृत्वा घातकीखण्ड उचरकुरुषु युगलत्वेनोत्पन्नस्ततो मृत्वा देवो जातः । देवलोकाच्च्युतः पुष्क-

लास्यां विजये पुष्कलायां नगर्यां नन्दीघोषस्य राज्ञः पृथ्वीदेव्या नन्दीवर्धनो नाम पुत्रो जातः । नन्दीघोषो राजा पुत्रं नन्दीवर्धनं राज्ये न्यस्य यशोधमुनेः पार्श्वे श्रावकत्वं लात्वा चिरकालं पालयित्वा नन्दीवर्धनो दशरथजीवो मृत्वा ब्रह्मलोकं गतः । ब्रह्मलोकात्परिच्युत्य प्रत्यग्विदेहे वैताड्य उत्तरश्रेण्यां शशिपुरे रत्नमालिविद्याधरनरेशितुः विद्युल्लतापट्टराश्याः कुक्षौ पुत्रत्वेनोत्पन्नः । स्वयंजय इति नाम पितृभ्यां दत्तम् दशरथपूर्वभवजीवस्य । अन्यदा रत्नमाली ज्वालयितुगारेभे । कथंभूतं नगरम्-सञ्चालवृद्धं-सखिणं-सपशुं-हठात् सत्रं गत्वा वज्रनयनं संग्रामे जित्वा सिंहपुरं नगरं रत्नमाली ज्वालयितुगारेभे । कथंभूतं नगरम्-सञ्चालवृद्धं-सखिणं-सपशुं-हठात् रत्नमाली गद् ज्वालयन्नुपमन्युनाम्ना पूर्वभवपुरोहितदेवेन सहस्रारदेवलोकादागतैर्नैवं विज्ञाप्य पाषाणविवर्तित । एवं किं, भो रत्नमालिराट् ! त्वमतिलोमात्पापमुत्कटं मा कृथाः । त्वं पूर्वजन्मनि भूरिनन्दनो नाम राजाऽभूत् । तत्र न्वया मांसनिवृत्तिः कृता । उपमन्युपुरोहितेन तव मांसनिवृत्तिर्भाजिता । त्वं पुनर्मांसाखादनलुब्धोऽभूत् । एकस्मिन्दिने उपमन्युपुरोहितः स्कन्धनाम्ना सेवकेन मारितः । उपमन्युर्मृत्वा हस्ती जातः । स हस्ती भूरिनन्दनराजेन गृहीतः । स हस्ती रणे हतो मृतः । मृत्वा भूरिनन्दनराजस्य गान्धारायां पत्न्यां पुत्रो जातोऽरिषूदननामा । सञ्जातञ्जातिस्मरणः प्रव्रज्य संयमं प्रपाल्य मृत्वा सहस्रारे देवो जातः । सोऽहं देवः । ततो भूरिनन्दनराजो मृत्वा वनेऽजगरो जातः । सोऽजगरो दावानलेन मृत्वा द्वितीयं नरकं गतः । तत्रापि मया प्रतिषेधितो नरकाद्दुष्ट्य रत्नमाली राजा जातः । स त्वं मांसप्रत्याख्यानभङ्गान्नरकं गतोऽतो राजन् ! अनन्तदुःखोत्पादकं नरदाहं माम् कृथाः । तदेवचोयुत्तया रत्नमाली नन्दने नन्दननाम्नि राज्यं न्यस्य वृद्धपुत्रेण स्वयंजयेन दशरथजीवेन सह व्रतमाददे तिलकमुन्मत्तारचार्यसम्भिषौ । तौ द्वौ पितापुत्रौ संयमं प्रपाल्य महाशुक्रेऽपरोचमावभूताम् । ततश्च्युत्वा स्वयंजयो राजा त्वं दश-

रथो जातः । रत्नमाली प्रच्युत्यायं राजा जनको जातः । उपमन्युस्तु राजजनकलघुभ्राता कनको जातः । नन्दीवर्धनजन्मनि यो नन्दीघोषपिताऽभूत् स नन्दीघोषः संयमं प्रपाल्य त्रैवेयके गतस्ततो त्रैवेयकाञ्च्युत्वा सत्यभूतिनामा मुनिर्जातः । सोऽहमिति सत्यभूतिमुनिनोक्ते जातसंवेगो राजा दशरथोऽयोध्यायां निजमालयं जगाम ।

॥ इति दशरथजनकसत्यभूतिमुनिपूर्वभवकथानकम् ॥

अथ संसारपराङ्मुखो दशरथो राज्ञीः, सुतान्, मन्त्रिणो, महामन्त्रिण आहूय सुयामधुरया गिरा सर्वान्सम्भाष्य दीक्षाग्रहणायाऽऽपन्नच्छे-भो मन्त्रिन् ! अहं संसारविमुखो दीक्षां ग्रहीष्ये, रामचन्द्राय राज्यं भवतु । तावता भरतो नत्वा यभापे । हे तात ! अहं त्वया सह सर्वविरतिं समुपादास्ये त्वां विना गृहे नहावस्थास्ये । हे खामिन् ! त्वां विना मम द्वे कष्टे स्याताम् । एकं त्वत्पादविरहोऽपरं संसारतर्पणम् । तच्छ्रुत्वा कैकेयीति चिन्तयति । अहो ! अतः परं निश्चितं निर्वीरा स्याम् । इति विचिन्त्य दशरथं नृपं मृत्युचे-स्वामिन् ! स्मरसि यस्त्वया स्वयंवरोत्सवे सारथ्यकर्मणि मह्यं चरो दत्तः, मया न्यासीकृतः । सोऽधुना दीयतां देव ! । दशरथोऽवो-चघाचस्व यद्रोचते । तथा याचितं यदि याचितं ददासि तर्हि मम पुत्राय भरतायायोध्याराज्यं देहि राज्यं दत्त्वा ऋणरहितो भव । ऋणार्तस्य दीक्षा न कल्पते । यतः—

पालवुद्धं नपुंसे अ जडे कीडे अ चाहिए । तेणे रायावगारिआ उम्मस्ते अ अवंसणे ॥१॥

दासे दुट्टे अ मूढे अ आणत्ते जुंगिए इअ । वद्धए अ भयइए सेहनिफफेडिआ इय ॥२॥

अनयोर्व्याख्या—बालो गर्भाष्टमवर्षान्तरवर्त्ती १ । युद्धस्तपोयोगक्रियादिष्वसमर्थः २ । नपुंसको जात्यः ३ । जडो मूर्खो यस्य

पठनं नायाति ४ । किङ्केचि-यः स्त्रीभिर्भोगे निमन्त्रितोऽसंवृतायाः स्त्रियोऽङ्गोपाङ्गानि दृष्ट्वा शब्दं च मन्मनोछापादिकं श्रुत्वा समु-
द्रभूतकामामिलापमधिसहितुं न शक्नोति ५ । व्याधितः ६ । स्तेनशौरः ७ । श्रीगृहान्तःपुरनृपतिशरीरतत्पुत्रादिद्रोहविधायको राजाप-
कारीत्यश्वादिना प्रबलमोहोदयेन वा परवशं नीतः ९ । अलोचनो वीभत्सो वा १० । दासः परायत्तः ११ । कपायविषयदुष्टश्च १२ ।
मूढो ग्रहीलः १३ । ऋणार्त्तः १४ । कोलिकादिजात्या वागुरिकनापितसौकरिकादिनिन्द्यकर्मकुर्वाणः पङ्कुकुञ्जवामनादि शरीरेण च
त्रिधा जुंभिण् इति १५ । वद्धएचि-परायत्तः खुसरो वा १६ । रूपकादिभृत्या धनिगृहादेशकारी १७ । दिक्षितमिष्टस्य निष्फेदि-
काऽपस्तरणम् १८ ।

इअ अट्टारस भेआ पुरीसस्स इत्थिआई ते चैव । गुब्बीणी सवालवच्छा दुन्नी इमे हुन्ति अन्नेवि ॥१॥

अतो भस्ते राज्यं दत्त्वा ऋणरहितो भव । ततो दीक्षां गृह्णाण । कैकेय्यैवं कथिते दशरथोऽवादीत्-हे प्रिये ! राज्यं रामच-
न्द्राय भवतु । त्वमन्यं किमपि याचस्व । पुनः कैकेय्या तथैवोक्तम् । पुनर्दशरथेनोक्तम्-हे प्रिये ! यदि तुभ्यं रोचते तर्हि रामाय
राज्यं ददामि तव सौराष्ट्रं ददामि । कैकेय्या प्रोक्तम्-किं करोमि सौराष्ट्रेण ।

नास्ति त्रिपुरुषी विद्या नास्ति त्रिपुररूपं धनम् । न तेन रोचते मद्यं सौराष्ट्रे चन्द्रुचिग्रहः ॥१॥

अंगवंगकलिंगेषु सौराष्ट्रे मगधेषु च । विना यात्रां न गन्तव्यं यदि कार्यं शतं भवेत् ॥२॥

अतः सौराष्ट्रेण मम कार्यं नास्ति । महामयोघ्याराज्यं देहि । रामाय वनवासं देहि तदा ऋणरहितो नान्यथा । तच्छ्रुत्वा दश-

रथोऽप्यदत् ।

अल्पोदके सस्यवती दुर्भिक्षे चापलायनी । सौराष्ट्रं तव दास्यामि मा मे रामो वनं व्रजेत् ॥१॥
 एवं युक्तिप्रयुक्त्या बोधिताऽपि न बुबोध । ततो दशरथो रामं प्रत्यूचे-भो पुत्र ! अस्याः कैकेय्याः सारथ्यतुष्टेन मया पूर्वं
 वरो दत्तः, सोऽयुनाऽयाचिष्ट । भरतस्य राज्यं तव वनवासोऽनया याचितोऽयुना । रामोऽभाषिष्ट हे तात ! अनया सुन्दरं याचितं
 यतो मम भरते किञ्चिदन्तरं नास्ति । यादृशोऽहं तादृशो भरतोऽतो भरताय राज्यं देहि । दत्त्वा त्वमृणरहितो भव । दीक्षां च गृहाण ।
 पुना रामो दशरथं प्रति प्रोचे । यस्मै च कस्मैचन राज्यमेतच्छात प्रसादीकुर्वन्धिनेऽपि । कश्चिन्निषेधेऽनुमतौ च तत्र त्वत्पत्तिमात्रस्य न
 मेऽधिकारः ।

सुतावभृतां भरतोऽप्यहं च, दृशाचिवावां तुलिताबुभावपि ।
 निवेद्यतां तद्भरतोऽत्र राज्ये, सुखेन तिष्ठामि च राज्यलीलया ॥१॥
 भरतोऽप्यहमेवास्मि निर्विशेषाबुभावपि । अतोऽभिरिच्यतां राज्ये भरतः परया मुदा ॥२॥
 इति रामवचः श्रुत्वा भूपतिः प्रीतिविस्मितः । आदिक्षन्मन्त्रिणो यावद्भरतस्तावदब्रवीत् ॥३॥
 स्वामिन् ! सह व्रतादानमादावप्यर्थितं मया । तात ! तन्नान्यथा कर्तुं कस्याऽपि वचसाऽर्हसि ।
 तवो राजा दशरथ उवाच । हे वत्स ! मत्प्रतिज्ञां मा मुघा कुरु । त्वन्मातुः कैकेय्या मया वरो न्यासीकृतस्तेन वरेण तव माता
 राज्यं याचते । अतो ममाज्ञां मातुराज्ञां चान्यथा कर्तुं नार्हसि । अथ रामो भरतमूचे । भो भरत ! यद्यपि तव गर्वो नास्ति । तथापि
 तातमातृवचः कर्तुं राज्यमुद्बुह । अथ भरतो रामपादयोः पतित्वा साश्रुनयनः कृताञ्जलिरेवमुवाच । हे बान्धव ! अहं तातस्य द्रुनुः

किं न ? किं वा त्वानुजो न ? किं वा इहं मातृमुखोऽस्मि ? यदेवंविधं गर्ह्यं कर्म करोमि । एतद्भरतोक्तं श्रुत्वा रामो दशरथं प्रत्यूचे ।
भो तात ! मयि राज्ये सति भरतो राज्यं नादास्यतेऽतो राज्यं त्यक्त्वा वनवासाय याम्यहम् ।

इत्यनुज्ञाप्य राजानं रामो नत्वा च भक्तितः । भरते च रुदत्युच्चैर्निर्ययौ चापतूणभृत् ॥१॥

लक्ष्मण उवाच-

आर्योऽथवाऽयं तूणवद्विमुच्य, नादास्यते राज्यमिदं ससत्त्वः ।

तातस्य दुःखं भविता च तस्मात्, पदातिवद्राममनुव्रजामि ॥१॥

हन्यां यदीह कैकेयीं पापिनीं पतिदुःखदाम् । पापात्मानं तु श्रीरामो त्यजेन्मां मातृघातकम् ॥२॥

लक्ष्मणः सुमित्रां नत्वोचे-हे मातः ! राममनुव्रजामि । सुमित्रयोक्तम्—

रामं दशरथं मन्ये मन्ये मां अनकात्मजाम् । अयोध्यामटवीं मन्ये वत्स ! गच्छ यथासुखम् ॥१॥

दशरथं नत्वा रामं वनवासाय गच्छन्तं ईदृशं ददृशुः ।

आहृतस्याभियेकाय प्रस्थितस्य वनाय च । ददृशुर्विस्मितास्तस्य सुवर्द्धं सभं प्रजाः ॥१॥

वनवासाय गच्छन्तं दृष्ट्वा दशरथः सुतम् । भूयोभूय ययौ सुच्छीमनुच्छं स्नेहकातरः ॥२॥

अथापरजितां देवीं नत्वा रामोऽभ्यघादिति । मातर्यथाहं तनयो भरतोऽपि तथैव ते ॥३॥

स्त्रीं प्रतिज्ञां सत्यापयितुं पिता भरताय राज्यमदात् । मयि सत्येप भरतो राज्यं नादत्तेऽतो मया वने गन्तव्यम् । हे मातः ! त्वं

भरतं मम सदृशं जानीहि, यथाहं तथा भरत इत्युक्त्वा पादौ पतित्वा मातुःसमीपान्विर्गतः । रामं वनाय निर्गतं ज्ञात्वाऽपराजिता यत्करोति तदाह ।

तमाकर्ण्य गिरं देवी पपात मुवि मुच्छिता । चेटीभिश्चन्दनांभोभिः सिक्तोत्तथाबुवाच च ॥१॥

आः केन जीविताऽस्म्येषा मुच्छां हि सुखमृत्यवे । सहिष्ये रामविरहदुःखं जीवन्त्यहं कथम् ॥२॥

वनं व्रजिष्यति सुतः पतिश्च प्रव्रजिष्यति । श्रुत्वाऽप्येतन्न यद्दीर्णां कौशल्ये । वज्रमव्यसि ॥३॥

रामो जगाद भूयोऽपि मातः ! पत्न्यसि मत्पितुः । ततः किमिदमारब्धं कातरस्त्रीजनोचितम् ॥४॥

वनान्यद्वितुमेकाकी याति केसरिणीसुतः । स्वस्था तु केसरिण्यास्ते न ताम्यति मनागपि ॥५॥

तातस्य ऋणमस्त्युच्चैः प्रतिपन्नवरो ह्ययम् । अत्र स्थिते च मय्यम्य ! तस्यानृण्यं भवेत्कथम् ॥६॥

इत्यादि युक्तवचनैरपराजितां बोधयित्वाऽम्बां नत्वा रामो वनाय निर्ययौ । सीताऽपि दशरथमपराजितां नत्वा रामानुगमनं ययाचे । अपराजिता सीतां यभाषे । हे वत्से !

देवीव लालिताऽसि त्वमाजन्मोत्तमवाहनैः । सहिष्यसे कथं वत्से पादचङ्क्रमणव्यथाम् ॥१॥

तवाङ्गं सौकुमार्येण कमलोदरसोदरम् । क्लिष्टं तापादिना कुर्यात्क्लेशं दाशरथेरपि ॥२॥

स्वभर्तुरनुयानेनानिष्टकष्टागमेन च । न नियेधं न चानुज्ञां यान्त्यास्ते कर्तुमुत्सहे ॥३॥

सीताऽपराजितां नत्वा राममनुययौ । लोकोऽप्युवाच । घन्यैषा सीता महासती । या राममनुयाति । अहो ! एषा महासती

सतीमुल्या महता शीलेन स्रं कुलद्वयं पुनाति । इति लोकैर्व्यवर्ण्यमाना राममनुययौ । अथ लक्ष्मणः संघुक्षितक्रोधवह्निरिदं दृष्यौ ।
 वातेन राज्यं भरताय दत्तम् । अथ भरतं सकैकेयीं हत्वा रामे राज्यं न्यस्यामि । अथवा रामो राज्यं नादास्यते, तातस्यापि महद्दुःखं
 स्यादिति विचिन्त्य लक्ष्मणः सुमित्रामपराजितां नत्वा कार्मुकतूणभृदनुधाव्यागमद्रामं मिलितः । ततस्ते त्रयोऽपि विकस्वरमुखा-
 म्बुजाः पुर्यां निर्ययुः । मैथिलीरामलक्ष्मणैर्नगर्यां निर्ययुस्तन्नगरवासिनरा नार्यश्च कष्टां दशां लेभिरे । अयोध्यानगरवासिलोकाः सप-
 रिवारा राममनुययुः । वाण्यायमाणो राजा दशरथोऽपि सान्तःपुरपरिच्छदः स्नेहरज्ज्वाकृष्टो राममनुसरत् । रामलक्ष्मणयोर्नगरा-
 भिर्गतयोस्योर्घोद्वसेन समभूत् । अयोध्याबहिरुद्याने गत्वा रामो मातापितरौ न्यवर्तयत् । तथोचितालापैः पौरलोकानपि रामो विस-
 सर्ज । ततो रामः सीतालक्ष्मणसहितो देशान्तरं ययौ । ग्रामे ग्रामे लोकैः पूज्यमानो महेभ्यैः स्तूयमानो धनकनकादिभिर्निमन्त्य-
 माणः सामन्तादिभिः राज्यपदे प्रार्थ्यमानः फाप्यवस्थातुं नोपापद्यत । दशरथश्चिन्तयति—
 हे प्राणाः ! क्व गतो रामस्तमनुव्रजतायुना । जरसा जर्जरैरङ्कैः शक्तिर्दशरथस्य का ॥१॥

मार्गे श्रीरामचिन्ता—

तत्तातस्य कृतादरस्य रभसादाह्वानकं दूरत-स्तचाङ्के विनिवेश्य धाहुयुगले नाश्लिष्य सम्भाषणम् ।

ताम्बूलं च तदर्धचर्चितमिति प्रेम्णा मुखे नार्पितम्, पापाणोचित ! हा कृतघ्नहृदय ! स्मृत्वा न किं दीर्यसे ॥१॥

इतश्च दशरथो राजा भरतं राज्यदानायाऽऽह्वाल् । परं भरतो राज्यं दशरथेन दीयमानं नाददे । परं स्वभ्रातृविरहासहः स्वां
 मातरं कैकेयीं युक्तोऽश । कैकेय्याद्यया दशरथः परिव्रज्योत्सुकुः सलक्ष्मणं राममानेतुं सचिवान्सामन्तान्प्राहिणोत् । ते मन्त्रिणो

यानारूढा त्वरितं गत्वा रामचन्द्रं पश्चिमयायिनं मिलित्वा पादौ पतित्वा कथयन्ति । स्वामिन् ! दशरथो त्वां राज्यदानाप कैकेय्या-
 नुज्ञया प्रत्याह्वयति । अतः स्वामिन्निवर्तस्व । दशरथः सभरतस्त्वय विरहं सोढुं न शक्नोति । प्रत्यावर्तस्व राज्यं गृहाण । तैर्दीनवचनैः
 प्रार्थमानोऽपि राघवो न न्यवर्तत । यतो महतां प्रतिज्ञाऽद्रिपादवन्न चलति । मन्त्रिणो राघवेण विस्तृज्यमाना वारवार कथयन्तोऽपि
 तन्निवर्तनकृताशया सहैव चेलुः । अथ ते उग्रश्चापदपदाङ्कितां निर्मातृपां घनद्रुमां व्यालभयंकरां जानकीरामलक्ष्मणा अटवीं प्रापुः ।
 अग्रे गच्छन्तस्ते त्रयो गम्भीरावर्तभीषणां पृथुप्रवाहां नाम्ना गम्भीरां नदीमीश्वंचक्रिरे । तत्र स्थित्वा रामः सामन्तादीनित्युवाच ।
 यूयमितो निवर्तध्वम् । नाहं समेग्यामि । अग्रे गच्छतां युष्माकं कष्टं भविष्यति । अस्माकं कुशलोदन्तं गत्वा तातस्य यूयं शंसत ।
 अस्माकं जनन्योर्भरतस्यापि कुशलोदन्तं वाच्यम् । इति कथयित्वा ससीतालक्ष्मणो रामो दुस्तरां गम्भीरां तरद्विणीमुत्ततार । तैर्मन्त्रि-
 भिस्तटस्थितैर्दृष्टो रामो घनमाश्रितः । दृष्ट्वा मन्त्रिणो चाष्पाम्भस्तिमितांशुका रदन्तो न्यवर्तन्त । निवर्तिता मन्त्रिणः क्षेमेणायोध्यां
 नगरीमगुः । दशरथं नत्वा मन्त्रिण ऊचुः । स्वामिन् ! नायातौ रामलक्ष्मणौ । दशरथस्तद्वचः श्रुत्वा भरतं प्रत्याह । भो भरत ! राज्यं
 गृहाण दीक्षाविधाय मा स्म भूः । भरतोऽप्यवदत्, अहं राज्यं नादास्ये । किन्तु स्वयं गत्वा ममाग्रजं रामचन्द्रं कथंचनानेष्यामि ।
 तदा कैकेय्यप्यागात् । राजानं विज्ञपयति । स्वामिन् ! त्वया भरताय राज्यं दत्तं पर भरतो विनयी राज्यं नादत्ते । अन्यासामपि
 राज्ञीनां ममापि च महदुःखाय जायते । मयाऽविमृश्यकारिण्याऽशुभं कृतं ततो रामाय राज्यं देहि । यथा—

कौशल्यायाः सुमित्रायाः सुप्रभायाश्च दुःश्रवम् । रुदितं मम श्रृण्वन्त्या हृदयं भवति द्विधा ॥१॥

भरतेन समं गत्वा तौ वत्सौ रामलक्ष्मणौ । अनुनीय समानेष्याम्यनुजानीहि नाथ माम् ॥२॥

अथादिष्टा प्रहृष्टेन राज्ञा दशरथेन सा । ययौ सभरतामात्या प्रतिरामं कृतत्वराम् ॥३॥
 कैकेयी जानकीरामलक्ष्मणान्प्रश्यन्ति पद्भिर्दिनेस्तद्वनं प्राप । कैकेयी रामं दृष्ट्वा रथादुत्तीर्य वत्स ! वत्सेति भाषिणी प्रणमन्तं
 रामचन्द्रं मूर्द्धनि चुबुम्ब । वैदेहीलक्ष्मणावपि कैकेयीपादाम्बुजं प्रणमन्तौ कैकेय्या बाहुभ्यामालिङ्ग्यात्यर्थं रुरुदे । भरतोऽपि राम-
 पादौ नमश्चक्रे । साश्रुदृशं भरतं रामो बाहुभ्यां धृत्वाऽऽलिलिङ्ग । सर्वेऽपि रामभरताद्याः कस्यचिद् वटवृक्षस्याधो विशश्रमुः ।
 कैकेय्युवाच-हे वत्स ! हे रामचन्द्र ! निवर्तस्व, अयोध्याराज्यं गृहाण, भरतो राज्यं नादत्तेऽस्तस्त्वमेव मे भरतः । एषः सौमित्रि-
 स्त्वाऽमात्यो मविष्यति, भरतस्त्व प्रतिहारः, शत्रुघ्नस्त्वातपत्रभृद्भविष्यति । कैकेय्यैवं प्रोक्ते भरतेनाऽपि तथैवोक्ते राम उवाच-हे
 आतः ! हे मातः ! तातस्य दशरथस्य पुत्रो भूत्वाऽहं स्वां प्रतिज्ञां किं त्यजामि ? । तातेन भरतस्य राज्यं दत्तं मया ह्यनुमतम् । अथ
 पुनः कथं तद्राज्यं गृह्णामि । तदस्तु भरतो राजा द्वयोरपि निदेशत इत्युक्त्वा सीतानीतिर्जैलः श्रीरामचन्द्रः सर्वसामन्तमत्रिसाक्षिक-
 मुत्थाय भरतं राज्येऽभिषिष्य कैकेयीं बहु संभाष्य भरतं समावृकं विससर्ज । स्वयं दक्षिणां दिशं प्रतस्थे । भरतः कैकेय्या सम-
 योष्यां ययौ । तत्र राज्यभारं दशरथार्पितं भरतः आवृशासनादुरीचक्रे । दशरथः सत्यभृतिमहामुनेः पार्श्वे भूयसा परिवारेण समं
 दीक्षामुपादे । भरतो आवृवनवासेन हृदि शल्यतोऽहत्पूजोद्यतो रामोपानहौ सिंहासने संस्थाप्य स्वयं यामिकवत्सेवात्परो राज्यं
 पालयामास । रामोऽपि सौमित्रिमथिलिखुतासहितो मार्गे गच्छंश्चित्रकूटमतीत्यावन्तीदेशैकदेशमासादयत् ।

इति श्रीमचपागच्छभट्टारकश्रीहीरविजयहरिराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनहरियौवराज्ये पण्डितदेवविजयगणिविरचिते
 श्रीरामचरिते गद्यबन्धे रामलक्ष्मणोत्पत्तिपरिणयनवनगमनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥

पञ्चमः सर्गः ।

श्रीरामो विश्रमितुमर्घ्वनि वटस्य मूले न्यपदत् यशेश्वरवत् । रामस्तं देशं वीक्ष्य सौमित्रिमभ्यधात् । भो सौमित्रे ! अयं देशः
कस्यापि भित्त्याऽधुनैवोदसोऽभवत् ।

अशुष्ककुल्यान्युद्यानानीक्षुवाटाश्च सेक्षवः । साक्षानि च खलान्याहुर्नूतनोद्वसतामिह ॥१॥

तदा च रामः पप्रच्छ गच्छन्तं जनमेककम् । किमुच्चालदेत्रोऽयं क्व यासि चलितोऽनघ ! ॥२॥

स ऊचे-एषोऽवन्तीदेशस्तत्रावन्ती नाम नगरी, तस्यां सिंहोदरो नाम राजा द्विषां सिंहवहुःसहो वर्तते । अवन्तीदेशस्यैकदेशे
दशाङ्गपुरं नाम नगरमस्ति । सिंहोदरसामन्तो वज्रकर्णो नाम राजाऽस्ति । सोऽन्येद्युः पापद्धिं कर्तुं वने गतः । तत्र प्रीतिवर्धनं नामतो
महायुनिं कायोत्सर्गस्थमैक्षिष्ट । तं महायुनिं नत्वा राजाऽवोचत् भो महायुने ! त्वमेकाकी वने द्रुम इव किं तिष्ठसि ? । मुनिनोक्त-
मात्महितार्थं वने वसामि । वज्रकर्णोराट् भूयोऽप्यूचे । भो साधो ! अत्र खाद्यपेयादिवर्जिते वने तव किमात्महितम् ? मुनिस्तं योग्यं
ज्ञात्वाऽऽत्महितमर्हतं धर्ममाख्यत् । राजाऽप्यर्हद्धर्मं श्रुत्वा सुधीः साधुपुरतः श्रावकत्वं प्रपेदे । यथा—

या देवे देवता बुद्धिगुरौ च गुरुतामतिः । धर्मे च धर्मधीः शुद्धा सम्यक्तवमिदमुच्यते ॥१॥

पिधानं दुर्गतिद्वारे निधानं सर्वसम्पदाम् । विधानं मोक्षसौख्यानां पुण्यैः सम्यक्तवमाप्यते ॥२॥

अन्तोमुहुत्तमित्तंपि फासिअं जेहिं हुज्ज सम्मत्तं । तेसिं अवहुगुगलपरियदो चेव संसारो ॥३॥

इति सम्यत्तवं श्रुत्वा राज्ञाऽभिग्रहो गृहीतः । यथा—

विना च देवमर्हन्तं विना साधूंश्च नापरम् । नंस्यामीति तदग्रे स जयाहाभिग्रहं हृढम् ॥१॥

स वज्रकर्णो राजा सम्यत्त्वमूलं द्वादशव्रतं श्रावकधर्मं प्रतिपदैवंघिमभिग्रहं गृहीत्वा साधुं नमस्कृत्य नगरमध्ये समागच्छन्त्यति । यथा—मम नायकः सिंहोदरो राजा, स मां नमस्कारविमुखं दृष्ट्वा वैरी भविष्यतीति मत्वा मणिमयीं मुनिसुव्रतस्वामिप्रतिमां कारयित्वा स्वाङ्गुलीये न्यवीविशत् । यदाऽबन्त्यां सिंहोदरनृपं नमस्कृतुं याति तदा तदंगुलीयकं करे कृत्वा करावग्रे विधाय राजानं नमस्करोति । तं वज्रकर्णवृत्तान्तं कश्चिद्दुर्जनो मतिमन्दः सिंहोदरमहीपतेः सर्वमेकान्त आचख्यौ । खलाः सर्वकपाः खलु । यतः—

तन्नत्थि घरं तन्नत्थि देउलं, राउलंपि तन्नत्थि । जत्थ अकारणकुविआ, दोतिन्नि खला न दीसंति ॥१॥

सृगमीनसज्जनानां, तृणजलसन्तोपचित्तवृत्तीनाम् । लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥२॥

सहजांघहृशः स्वदुर्नये, परदोषेक्षणदिव्यचक्षुषः । स्वगुणोच्चगिरो मुनिव्रताः, परवर्णग्रहणेऽप्यवसाधवः ॥३॥
एवंविधं दुर्जनस्य वचनं श्रुत्वा तुच्छाकर्णः सिंहोदरो महीपतिर्महाहिरिचि निःश्वसन्नास्ते । तत्स्वरूपं केनापि पुरुषेण ज्ञात्वा कर्णाभ्यां श्रुत्वा वज्रकर्णकर्णे कथितम् । तच्छ्रुत्वा वज्रकर्णेनोक्तम्—भो महापुरुष ! त्वया कथं ज्ञातम् ? । सिंहोदरस्य मयि कोपः केन हेतुना ? । तेन पुरुषेणोक्तम्—श्रूयताम् । कुंडदपुरे समुद्रसंगमो नाम यणिगस्ति । यमुना नाम्ना वत्पत्नी । तयोः पुत्रोऽहमस्मि

विद्युदंगो नास्ती । क्रमाद्यौवनं प्राप्तो भाण्डमादायाहं क्रयविक्रयहेतव उजयिन्यां पुट्यर्थागमम् । तत्रोजयिन्यां क्रयविक्रयं कुर्वाणस्य मम यौवनोन्मत्तयेन्द्रियदुर्जयतया कामलता नाम्नाया वैश्यया सार्धं रममाणस्य कालो याति । एवं काले गच्छति पद्भिर्मसिः सर्वं धनं विनाशितम् । आजन्मपर्यन्तेन यदजितं तस्तोकैरेव दिनैर्निष्ठितम् धिग्व्यसनम् । यतः-

घृतं च १ मांसं च २ सुरा च ३ वैश्या ४ पापद्धि ५ चोरी ६ परदारसेवा ७ ।

एतानि सप्त व्यसनानि लोके घोरान्तिघोरं नरकं नयन्ति ॥१॥

अथ वैश्या-नटविटभटसुक्तां सत्यशौचादिसुक्ताम्, कपटशतनिधानं शिष्टनिन्दानिदानम् ।

धननिधनविधानं सदयुणानां पिधानं, परभवपदमेकं कः पणद्धीं भजेत ॥२॥

वर्णङ्गामुहरसिआ नेहचिहुणा चिलगग एकं । पच्छा करइ विआरं बलहडसारिच्छिआ वेसा ॥३॥

अभ्रच्छाया तृणादग्निः खले प्रीतिः स्थले जलम् । वैश्यारागः कुमित्रं च पडते बुद्बुदोपमाः ॥४॥

एवंविधया पण्याङ्गनया सार्धं भोगान्भुजानस्य कालो याति । एकस्मिन्दिने तया कामलतया वैश्यया सिहोदरराजस्य पट्टराज्ञी दृष्टा, तस्याः कुण्डलयुगलं विलोक्य मोहितया वैश्यया मम पार्श्वे कुण्डलयुगलं याचितम् । भो विलुदंग ! राश्याः कुण्डलयुगलं चौर्येण हत्वाऽऽनय, महं देहि । विना कुण्डलयुगलं मम गृहे नागन्तव्यम् । मयोक्तम्-एवम् । ततोऽहं मरणभयमविचिन्त्य काम-मोहितः कुण्डलार्थं रात्रौ खात्रेण तत्र गतो नृपौकस्येकत्रस्थितशय्यायां राजाराश्या वातां कुर्वाणे मया शुश्रुवाते । श्रीधरापट्टराश्या पृष्टम्-भो राजन् ! अद्य किं निद्रा नायाति ? उद्विग्न इव दृश्यसे, तत् किं कारणं ? सत्यं ब्रूहि । सिहोदरोऽवदेहि ! तावन्निद्रा कुतो

मम ? प्रणामविमुखो यावद्वज्रकर्णो न मार्यते ।

असुं प्रातर्हनिष्यामि ससुहृत्पुत्रवान्धवम् । यात्विचयं रजनी यावद्विनिद्रस्यापि मे प्रिये ॥१॥

एतद्वचनं श्रुत्वा कुण्डलचौरिकां त्यक्त्वा त्वां साधर्मिकवात्सल्यात् इह त्वरितमागमम् । तच्छ्रुत्वा वज्रकर्णः स्वं नगरं दुर्गखा-
तिका धान्यवृणकाष्टादिभिः सञ्जीकृत्य स्वयमपि सज्जो बभूव । विद्युदंगश्च प्रचुरं धनं दस्या विसर्जितः स्वस्थानं गतः । तत्क्षणं समा-
गतः सिंहोदरः सबलबाहनो दशाङ्गपुरं नगरं जम्बूद्वीपं समुद्रवदावेष्टय स्थितो वक्ति । सिंहोदरो राजा दूतमुखेन वज्रकर्णमदोऽवदत् ।
भो वज्रकर्ण ! यदि जीवितेन कार्यं, यदि राज्येन कार्यं, यदि सुखेन कार्यं तदाऽङ्गुलीं मुक्त्वा प्रणामं कुरु । अन्यथा सकुटुंबं त्वां
हनिष्यामि । इति दूतेनोवते दूतं प्रति वज्रकर्णोऽवादीत्-भो दूत ! तव राजा मूढो वर्तते, यो मम प्रणामं वाञ्छति । मयाऽऽभि-
ग्रहो गृहीतः । यतः--

न पौरुषाभिमानोऽत्र किन्तु धर्माभिमानीता । विनाऽर्हन्तं विना साधुं प्रणमाम्यपरं नहि ॥१॥

धर्म ! द्वारं देहि मल्लं, यथा धर्माय कुत्रचित् । अहमन्यत्र गच्छामि, धर्म एवास्तु मे धनम् ॥२॥

इत्युक्तं दूतेन गत्वोक्तम् । परं सिंहोदरो राजा न मन्यते । यतो मानिनः कदाचिद्धर्मं न गणयन्ति । अतः परं तं वज्रकर्णं
रुद्ध्वा सिंहोदरो बहिः स्थितोऽस्ति । तत्सैनिका देयं मुष्णन्ति । तद्भियैते ग्रामा उद्वसा जाता, अहं सकुटुम्बो नष्टोऽस्मि, प्रत्यासन्न-
ग्रामे स्थितोऽस्मि, मद्गृहेहिन्या क्रूरकर्मया किञ्चिदानेतुं पुनः प्रेषितोऽस्मि, अथ तत्कार्यं कृत्वा तवाज्ञया यास्यामि । एवमुक्त्वा
यावदाज्ञां मार्गयित्वा याति, तावता समेण रत्नस्वर्णमयं कटिच्छत्रं दस्या विसर्जितः । तं विष्टुज्य सीतारामलक्ष्मणा दशाङ्गपुरमीयुः ।

तत्र नगराद्बहिश्चन्द्रप्रमचैत्ये जिनान्नत्वा तन्मण्डपे सीतासहितौ रामस्तस्थिवान् । रामादेशात् सौमित्रिस्तत्र गतः । तन्नगरं प्रविश्य वज्रकर्णान्तिके गत्वा तत्संसदि स्थितः तारामध्ये चन्द्र इव शुशुभे । सदाकारं लक्ष्मणं दृष्ट्वा वज्रकर्णोऽभ्यधात्-भो महाभाग ! त्वं मम भोजनातिथिर्भव । लक्ष्मणोऽप्युवाच-मम प्रभुः सकलश्रो नगराद्बहिरुद्याने स्थितस्तमादौ भोजयित्वा ततोऽहं भोक्ष्ये नान्य-धेवि । ततो वज्रकर्णो राजा सौमित्रिणा सार्द्धं भूयिष्ठभोज्यं सव्यंजनमुपराभं निनाप । तेन भोज्येन भोजितौ रामलक्ष्मणौ सीतास-हितौ सन्तुष्टौ । यतः-

देहस्नेहस्वरमधुरताबुद्धिलावण्यलज्जाः, प्राणोऽनङ्गः पवनसमता क्रोधहानिर्विलासः ।

धर्मः शास्त्रं सुरगुरुनतिः शौचमाचारचिन्ता, कुक्ष्यापूर्णं जठरपिठरे प्राणिनां सम्भवन्ति ॥१॥

भुत्वाऽनन्तरमनुशिष्य रामेण लक्ष्मणोऽवन्तिवृषति प्रति प्रेषितः । लक्ष्मणः सिंहोदरं प्रति गत्वोचे-भो सिंहोदर ! वज्र-कर्णेन सह विरोधं मा कार्षीः । सकलमहीभर्ता भरतो निषेधति । सिंहकर्णोऽवोचत्-अयं वज्रकर्णो मत्सेवको मम सामन्तो मन्त्रमस्कारं न कुरुते, ममाज्ञां न मन्यते, तर्हि कथमस्माभिर्न हन्यते । भूयोऽपि लक्ष्मणोऽवोचत्-भो सिंहोदर ! असौ त्वयि नाविनयी, किन्तु प्रणामसन्धाऽस्य धर्मानुगा, धर्मरक्षिका, अत एनं वज्रकर्णं मा कुप्य, इदं भरतेनोक्तं मन्यस्व, आसमुद्रान्तमेदिन्यां भरतः शासिता । अतः सिंहोदरो लक्ष्मणं स्माह-भो पुरुष ! को भरतः ? किमहं भरतसेवकः ? किं वा भरतो सम स्वामी ? यो मां वज्रकर्णं शिक्षयन्तं निषेधयति । तच्छ्रुत्वा कोपारुणो लक्ष्मणः स्फुरदधरोष्ठदलोऽवोचत्-रे सिंहोदर ! तं न जानासि ? भरतं नोपलक्षसे ? उपलक्षयामि, पुद्गाप सज्जो भव, दुष्टमुत्तिष्ठ, संवर्मितो भव, रे त्वं न भवसि, एष मद्भुजाशनिताडितो गोधेव क्षयं यास्यसि । सिंहोदरः ससैन्यो

लक्ष्मणं हन्तुमुद्यतोऽभवत् । तावता लक्ष्मणो गजालान्मुन्मूल्य शत्रून् ताडयामास । पुनः सौमित्रिरुत्पत्य सिंहोदरेभं मुष्टिनाऽऽहत्य सिंहोदरं केशेषु धृत्वा रामसन्निधौ रज्जुबद्धाङ्गमिव निन्ये । सिंहोदरो रामं दृष्ट्वा नन्वेदमभाषत—हे राजेन्द्र ! हे रघुकुलोद्भव ! हे श्रीरामचन्द्र ! त्वमिहायातो मया न ज्ञातः, हे नाथ ! ममाज्ञानदोषं क्षमस्व, निजाज्ञां देहि, अहं किंकरोऽस्मि, भृत्ये कोपः शिक्षामात्र एव स्यात्, सा तु मया प्राप्ता, शिष्ये गुरोरिव । रामेणोक्तम्—हे सिंहोदर ! वज्रकर्णेन सह सन्धेहि । सिंहोदरोऽपि तं तथेति प्रत्यपद्यत । वज्रकर्णोऽपि रामभद्रस्य शासनात् तत्रागात् । विनयेन रामपुरो भूत्वा कृताञ्जलिरित्युवाच । यथा—

स्वामिनौ वृषभस्वामिवंशजौ रामशार्ङ्गिणौ । युवां दृष्टौ मया दिष्टया किन्तु ज्ञातौ चिरादिह ॥१॥

भरतार्थस्य सर्वस्य युवां नाथौ महाशुजौ । अहमन्ये च राजानो युवयोरेव किंकराः ॥२॥

वज्रकर्ण एवाच—हे रामचन्द्र ! एनं मत्स्वामिनं सिंहोदरं मुञ्च । रामचन्द्रेणोभयोः सन्धानं विधाय मित्रत्वं चक्रे । वज्रकर्णो निजां प्रतिज्ञां पालयन्नास्ते । यथा—

विनाऽर्हतं विना साधुं नमस्यो नापरो मया । इति स्वमिग्रहोऽग्राहि महर्षेः प्रीतिवर्धनात् ॥१॥

सिंहोदरोऽपि परया प्रीत्या राघवसाक्षिकं राज्यादं वज्रकर्णाय सोदरायैव दत्तवान् ।

श्रीशरारुण्डले ते च याचित्वाऽवन्तिपाधिवात् । अदत्त विद्युदंगाय दशांगपुरपाथिवः ॥१॥

वज्रकर्णो राट् प्रीत्येऽष्टौ स्वरुण्यका लक्ष्मणाय ददौ । सिंहोदरः सप्तमन्तो लक्ष्मणाय कन्याशतत्रयमदात् । समये परिषेच्यामि

भवतोः सुता, इदानीं तु वयं मलयाचले स्थास्याम इत्युक्त्वा रामलक्ष्मणाभ्यां विसृष्टौ सिंहोदरखञ्जकणौ निजनिजं पुरं ययतुः । रामलक्ष्मणौ सीतान्वितौ तां निशां तत्र स्थित्वा प्रगे चलितौ, गच्छन्तौ क्रमेण निर्जलं कमपि देशं सम्प्रापतुः ॥

॥ इति सिंहोदरकथा ॥

तत्र निर्जले देशे रामलक्ष्मणौ सीतासहितौ कस्यचित्तरोस्तले विश्रान्तौ । पिपासिता सीता जलं मार्गयति । रामाज्ञया सौमित्रिर्जलमानेतुमगात् । इतस्ततो वने भ्रमन्नेकं सरोवरं दृष्ट्वा हृष्टः । कीदृशं सरः ? यथा-निवचंपकवटाभ्रपरपाटललियुजम्बूमचकुन्दपिप्पलीदाडिमीकदलीचन्दनाम्बुलैः शालिभिश्च कलितं महासरः ।

गम्भीरं सरसं स्वच्छं, सदृष्टं सत्त्वशालितम् । हृष्टं सरोवरं तेन तत्रैकं साधुचित्तवत् ॥१॥

हृष्टं सरोवरं रम्यमनेकाम्भोजमण्डितम् । दूरादानन्दजननं चयस्यमिव वह्यभम् ॥२॥

तत्सरो दृष्ट्वा हर्षितो लक्ष्मणो यावत्सरोवरमध्ये याति, तावता कूवरपुराधीशः कल्याणमालो नाम राजा लक्ष्मणेन दृष्टः, तेन लक्ष्मणो दृष्टः । लक्ष्मणं दृष्ट्वा स्त्रीवत्कामचेष्टां कुर्वाणो राजोचे-कामचेष्टा यथा-द्वाविंशती रामानां विकारैरिगतानि । यथा-उच्चैर्निष्ठीवनम्, साद्रुरागनिरीक्षणम्, श्रवणसंयमनम्, आलस्यमोदनम्, शुद्रिकाकर्षणम्, गुप्ताङ्गदर्शनम्, प्रजल्पने हसनम्, स्तनमपीडनम्, भूषणोत्पादनम्, नूपुरोत्कर्षणम्, कर्णकण्ठहनम्, केशप्रसारणम्, चरणसंयमनम्, नखविलेखनम्, परिधानसंयमनम्, निःश्वासोच्छ्वासनम्, प्राग्निजृम्भणम्, बालालिङ्गनम्, बालमुखचुम्बनम्, प्रियारुपणम्, अतिक्रान्तप्रेक्षणम्, पथात्कामस्मरणम् । अथ काव्ये-

स्निग्धं दृष्टिपथं विभूषितवपुः कर्णस्य कण्ठहनम्, केशानां च मुहुर्मुहुर्विवरणं बालस्य चालिगनम् ।

नाभेर्देशनमग्रतश्च गमनं वातां सखीभिः सह, कुर्युः प्रीतिवशात्स्त्रियोऽपि सततं हृद्वा नरं वाञ्छितम् ॥१॥
 स्त्री क्रांतं वीक्ष्य नाभिं प्रकटयति मुहुर्विक्षिपन्ती कटाक्षान्, दोर्मूलं दर्शयन्ती रचयति कुसुमापीडसुत्क्षिप्य पाणिम् ।
 निःश्वसास्वेदजृम्भाः श्रयति कुचतटं स्त्रंसि चक्षं विधत्ते, सोत्कण्ठं वक्ति नीवीं श्लथयति दशत्योष्टमंगं भिनत्ति ॥

इत्यादिविकारान्दर्शयन्कर्णमालो राजा लक्ष्मणं भोजनाय निमन्त्रयति । लक्ष्मणो राज्ञो मान्मथं विकारं दृष्ट्वा पुनर्देहलक्ष्मणानि
 च निरीक्ष्य दृश्यो, एषा पुंवेपाकारघारिणी नारी दृश्यते, इति ध्यात्वा लक्ष्मणोऽवोचत्-मत्प्रभुः समार्यइतो दूरदेशेऽस्ति, तेन विनाऽहं
 न भुञ्जे । कल्याणमालराजेन स्वप्रधानपुरुषा रामं सप्रियमाह्वातुं प्रेषिताः, तेऽपि गत्वा प्रियवाक्यैः श्रीरामचन्द्रं कल्याणमालराजस्य
 गमीपे आनिन्यिरे । कल्याणमालोऽपि रामचन्द्रं नत्वा सीतां नत्वा च तयोः कृते पटकुटीं तत्कालं काराप्य सपरिच्छदः सेवां चक्रे ।
 तत्र कृत्स्नानभोजनं धीरामं लक्ष्मणं चोपविष्टं दृष्ट्वा कल्याणमालो राजा सहेकमन्त्रिणा स्त्रीवेपेण भूत्वा रामचन्द्रं प्रणनाम । राम
 उवाच-हे भद्रे ! पुरुषीभूय स्त्रीभावं किं निह्नुपे ? कृवरपतिः कल्याणमालोऽप्युचे-हे स्वामिन् ! रामचन्द्र ! अस्मिन्कूवरपुरे महानगरे
 वालिखिल्यो नाम राजा, तस्य पृथ्वी नाम पट्टराज्ञी, साऽऽपन्नसत्त्वाऽभूत् । इतश्च म्लेच्छसैन्यैरागत्य वालिखिल्येन सह संग्रामं विधाय
 वालिखिल्यं चद्वा देयग्रामादिकं भद्दजा स्वम्यानं प्राप्तः । इतश्च वालिखिल्यपत्न्या पुत्री प्रसूता । मन्त्रिभिः सुबुद्धिप्रमुख्यैः पुत्रो जात
 इति पुरे नगरे ग्रामे च आघोषितम् । तत्प्रभृति पुरुषवेपेणाघयावद्राज्यं रक्षितं, मातृमन्त्रिजनं मुत्त्राऽन्यैर्नोपलक्षिता । म्लेच्छानां भूरि
 द्रव्यं यच्छामि परं ते म्लेच्छा मत्पितरं न मुञ्चन्ति । अद्यप्रभृति त्वत्शरणे समागताऽस्मि । यथा युष्माभिः सिंहोदराद्ब्रज्जकर्णो मोचि-
 तस्तथा तेभ्यो मत्पितामपि मोचय । रामोऽप्युवाच-भो कल्याणमाल ! यावत्तत्र पितरं म्लेच्छेभ्यो मोचयामस्तावत्त्वं पुंवेपेणास्थाः ।

कल्याणमालोऽपि महाप्रसाद इत्युक्त्वा पुनः पुंवेपमकरोत् । मन्त्रिणोक्तम्-हे स्वामिन् ! हे रामचन्द्र ! भवदाज्ञयाऽस्या वरो लक्ष्मणो भवतु । रामचन्द्र उवाच-साम्प्रतं तातादेशदेशान्तरं यामो बलमानो लक्ष्मण एनां परिणेष्यति । रामस्तद्वचनं प्रतिपद्य तत्र दिनत्रयं स्थित्वा निशाशेषे रामलक्ष्मणौ सीतासहितौ केनाप्यज्ञातौ निर्ययौ । 'कल्याणमालोऽपि प्रातरपश्यत्रामलक्ष्मणौ जानकीसहितौ विमनस्कः स्वं पुरमगात् । तथैव राजयं चक्रे । क्रमेण रामोऽपि नर्मदां नदीमुत्तीर्य पथि चचाल । अत्रे पथिकैर्यमाणोऽपि स विन्ध्याटवीं विवेश । कथंभूतामटवीम् ? रौद्रां, भयंकरां, घोरां, बीभत्सां, मानुषोज्ज्वलां, दुग्ध्राप्योदकां, दुर्लङ्घ्यां, शिवाफूत्कारसम्पूर्णां, धूकघूत्कारां, सिंहनादसम्पूर्णाग्निनेकश्चापदसंकीर्णां, वेतालकिलकिलां, दावानलदीप्तां, पुलिन्दगीतमण्डितां, कातरअनमयं करामेवंविधां विन्ध्याटवीं सीतारामलक्ष्मणा विविशुः । तत्रादौ दक्षिणदिशि कण्टकिवृक्षस्थितः काको रटति, तथैवोत्तरदिशि स्थितोऽन्यकाकः क्षीरदुमोपविष्टो मधुरं विरौति । पुनः पुनस्तथैव जल्पन्तौ काको श्रुत्वा तेषां न विषादो न च हर्षो जातः । यतः-
शकुनापशकुनौ दुर्बला गणयन्ति न च महान्तः । यतः-

सीह न जोइ चंदबल नवि जोइधणक्तद्धि । एकलडुं सहसां भिडि जां साहस तां सिद्धि ॥१॥

रामलक्ष्मणावत्रे गच्छन्तवुदायुधं म्लेच्छसैन्यं ददृशतुः, भरतपालितां पृथ्वीशुपद्रोतुं स्वदेशान्निर्गतम् । युवा सेनापतिः सीतां दृष्ट्वा स्मरतुरश्रण्डवेगनामा स्वान्पत्नीनुचैरादिदेश भो भो सुभटाः ! एतौ द्वौ पुरुषौ विनाश्य नाशयित्वा चैनां वरस्त्रियं हत्वा समानपत मत्कृते । इति स्वामिवचनं श्रुत्वा म्लेच्छसैनिका धाविता रामलक्ष्मणौ हन्तुम् । लक्ष्मणोऽपि म्लेच्छान्दृष्ट्वा रामं प्रति वभाये-
भो आर्य ! त्वं सीतया सह सुखं तिष्ठ । अमृन्म्लेच्छान्शुनकानिव विद्रावयामि । इत्युक्त्वा लक्ष्मणो घनुरधिज्यं कृत्वाऽनादयत् ।

तत्रादत्रस्ता दिशोदिशं पलायमाना म्लेच्छाः शरणलालसा राममुपाययुः । म्लेच्छराजोऽपि मुक्तशस्त्रो दीनास्यो मरणग्रस्तो लक्ष्मण-
 प्रप्तः सान्दनादवतीर्य रामचन्द्रं नत्वाऽग्र उपाविशत् । म्लेच्छराज ऊचे-श्रूयतां देव ! मच्चरितम् । कौशाम्ब्यां पुर्यां वैश्वानरो द्विजव-
 रोऽस्ति । सावित्री नाम तत्पत्नी । तयोः पुत्रो रुद्रदेवो नाम विप्रोऽस्ति । सोऽहं बालत्वे पित्रा पालितः, क्रमेण यौवनं प्राप्तः, पित्रा
 परिणायितः । तथापि व्यसनग्रहस्तः पित्रा गृहान्निष्कासितः, कालाक्षरितो व्यसनी जातोऽस्मि । एकस्मिन्दिने चौरिकां कुर्वन् खात्र-
 म्रुते श्रुतो, दुष्टे राजपुरुषे राज्ञोऽग्रे नीतः । कुपितेन राज्ञा शूलिकां रोपायितः । क्रूरं राजपुरुषैरुपशूलि नीतः । तत्र केनचिच्छ्रावकव-
 णिजा दण्डं दत्त्वा मोचितः । वणिजोक्तम्-भो पुरुष ! त्वमद्यप्रभृति चौरिकां मा कार्षीः । यतः-

चौर्यपापद्रुमस्येह वधघन्थादिकं फलम् । जायते परलोके तु फलं नरकवेदना ॥१॥

इत्यादिशिक्षां दत्त्वा विसर्जितः सोऽहं चौरः, तं देशं त्यक्त्वा ग्रामाद्ग्रामान्तरं भ्रमन्नत्रागाम्, पल्लीपतिं सेवे । कतिचिद्द-
 र्पान्ते पल्लीपतिना स्वपदे स्थापितो म्लेच्छाधिपो जातः, काकेतिदत्तनामाऽस्यां पल्लीयां स्थितो देशं लुण्टयामि, देशाधिपान् बद्ध्वाऽऽ-
 नयामि, तेभ्यो दण्डं लाल्सा मोचयामि, परं कस्याऽपि किमपि न चलति, सर्वेऽपि राजानो मम वशवर्तिनोऽहं कस्याऽपि वशो
 नास्मि, परं तव वशोऽस्मि, तत्र किङ्करोऽस्मि, तत्र गुणैः क्रीतोऽस्मि, किङ्करोमि, समादिश । तदा रामेणोक्तम्-वाल्लिखिल्यं
 निमुञ्च । तच्छ्रुत्वा निरातराद् वाल्लिखिल्यं मुमोच । वाल्लिखिल्योऽपि राघवं नमश्चक्रे । रामाद्यया काकेन पल्लीपतिना वाल्लिखिल्यः
 हस्त्रपुरे निन्ये । राजा निजां सुतां कल्याणमालां पुंवेपामपश्यत्, मन्त्रिणं पप्रच्छ-भो मन्त्रिन् ! एषा पुत्री पुंवेपं विमर्ति तत्किम् ?
 मन्त्रिणा कम्पन आरभ्य सर्वोऽपि पृचान्तः कथितः । कल्याणमाला लक्ष्मणाय दत्त्वा तदपि कथितम् । वाल्लिखिल्येन राज्ञा स्वपृचांतः

कथितः । एवं राजामात्यौ परस्परं संमिलितौ सन्तुष्टौ सुखमनुभवन्तौ तिष्ठतः । काकोऽपि पल्लिपती राज्ञा वालिखिल्येन पूजितः स्वस्थचित्तः स्वस्थानं गतः । इति वालिखिल्यराजकल्याणमालापुत्रीकथानकम् ॥

रामोऽपि ततश्चलितो विन्ध्याटवीमतिक्रम्य तार्पीं महानदीं प्राप । तार्पीमुत्तीर्य तद्देशप्रान्तवर्तिनमहणग्रामं नाम ग्रामं रामः संप्राप्तः । तत्र पिपासिता सीता जलं ययाचे । सलक्ष्मणो रामः क्रोध्यग्निहोत्रिकपिलविप्रगृहे गत्वा सलिलं याचितम् । सुशर्मा नाम्नी विप्रभार्या तेषां त्रयाणां पृथक्पृथग्गासने उपवेश्य शीतलं जलं पाययामास । यतः—कीदृशम् ?

स्वच्छं सज्जनचित्तवल्लयुतरं दीनार्तवच्छीतलम्, पुत्रालिङ्गनवत्तथापि मधुरं बालस्य संजल्पयत् ।
एलोशीरलवंगचन्दनलसत्कपूरसंवासितम्, पाटल्युत्पलकेतकीसुरभितं पानीयमापाययत् ॥१॥

एवंविधं पानीयं यावता पाययति, तावता तस्य पतिः कपिलविप्रः समागात् । स तु स्वभावेन रोषणः । पत्न्या जलं पायितं दृष्ट्वा पिशाच इव ह्यो गेहिनीममाषिष्ट । यथा—मलिनानां किमेतेषां प्रवेशो मम वेश्मनि पापीयसि ? त्वया दत्तः ? अग्निहोत्रम-शुचि कृतम् ।

एवमाक्रोशिनं विप्रं, क्रूरं राजानुजः कुधा । करीयारमतोद्भृत्य परिभ्रमयितुं विचि ॥१॥

रामोऽप्युवाच को नाम, कोपोऽस्मिन्कीटमात्रके । द्विजबुधं विद्युवन्तमथासुं मुञ्च मानद ॥२॥

रामाज्ञया च सौमित्रिस्तं मुमोच शनैर्द्विजम् । ससीतालक्ष्मणो रामो निर्जगाम च तद्गृहात् ॥३॥

अथ ते त्रयोऽपि गच्छन्तः क्रमादेकं महदरण्यं प्रापुः । तत्रारण्ये स्थितयोः सीतासहितयो रामलक्ष्मणयोः कञ्जलश्यामजलदो

वर्षाकालः समुपाययौ । तस्मिन्ममये श्रीरामचन्द्रो वटतरोरधस्तस्यौ, लक्ष्मणं चोवाच-भो लक्ष्मण ! वयं वर्षाकालमत्रैव वटतरोरधः
स्यास्यामः ।

आरुण्यं तद्वचो भीतस्तन्न्यग्रोधाधिदैवतम् । इभकर्णाभिधो यक्षो गोकर्णं स्वप्रभुं ययौ ॥१॥

इमरुर्णोऽपि यक्षो गोरुणं यक्षं स्वामिनं प्रत्युवाच-हे स्वामिन् ! मद्दटे द्वौ पुरुषौ सतेजस्कौ प्रतापाक्रान्तविधौ समागतौ स्तः ।
ताभ्यामहं निजावागाद्दटाचिर्यासितः, अतो हे प्रभो ! ममात्राणस्य त्वं परित्राणं कुरुत्व । तौ हि मद्दट्टुमे सकलां प्रायुपं स्यासतः ।
गोकर्णेन यक्षेणावधिज्ञानं प्रयुक्तम्, तेन ज्ञानेन ज्ञातम्, एतौ रामशार्ङ्गिणौ मम प्राघूर्णकौ । अनयोर्थे एकां नवीनां नगरीं करोमि ।
इति चिन्तयित्वा तुंगवप्रां प्रोत्तुंगप्रासादां भाण्डपरिपूर्णां जिनप्रासादमण्डितां नवयोजनविस्तीर्णां द्वादशयोजनायामां रामपुरीं नाम
पुरीं गोरुर्णसुरो रामकृते कृतवान् । प्रातःसमये मागधेन मङ्गलपाठशब्देन बोधितो राजा चिन्तयति किमेव दृश्यते ? सप्तमभूमिस्य
व्यर्णपत्न्यदृश्यं स्वं दृष्ट्वा विस्मयो जातः । का एषा नगरी, कोऽत्र राजा, एषा नगरी किं देवेन निर्मिता, मत्पुण्येन वा निष्पन्ना,
इति चिन्तामपन्ने रामे वीणाव्यापृतकरो गोकर्णयक्षोऽयादीव-हे स्वामिन् ! हे रघुकुलोत्तंस ! हे श्रीरामचन्द्र ! त्वत्कृते एषा नगरी
मया कृता नर पुण्येन, हे श्रीराम ! त्वमत्र सुखं तिष्ठ, मया सपरिवारेण सेव्यमान इह तिष्ठ, सुखमनुभव यथाकालं यथारुचि, इति
तेन यक्षेण प्रार्थितो यद्ययक्षिणीभिर्भियेवितः सीतासौमित्रिसंयुतः श्रीरामः ससुखं तत्रावतस्थे ।

इतथ कपिलनामा विप्रः समियादिकृते तन्महाण्ये पशुपाणिः समाययौ । स विप्रो रामपुरीं दृष्ट्वा चिन्तयति, किमेषा नगरी
या इन्द्रजालं वा गान्धर्वपुरं वा । परं चिन्ताप्रपन्नेन विप्रेण काचिन्नारीरूपेण यक्षिणीं दृष्ट्वा पृष्ट्वेषा का नगरी ? कोऽत्र राजा ?

नार्योक्तम्-एषा रामपुरी, अत्र रामचन्द्रो राजा, सीतालक्ष्मणयुतो राज्यं करोति, दीनादिभ्यो दानं ददाति, दयानिधिः । पुनर्नार्यो-
 क्तम्-भो विप्र ! त्वमपि गत्वा रामचन्द्रं याचस्व, एष तव धनं दास्यति । विप्रेणोक्तम्-स रामो मया कथं लभ्यते ? नार्योक्तम्-मृणु ।
 अस्यां नगर्यां द्वारचतुष्टयं विद्यते, यथै रक्ष्यते, अनुपलक्षितो यथा तथा कश्चित्प्रवेशं नो लभते । अस्या नगर्याः पूर्वद्वारे ऋषभदेव-
 चैत्यं वर्तते, तद्यथाविधि वन्दित्वा श्रावकीभूय यदा याति तदा प्रवेशं लभते, नान्यथा । कपिलोऽर्थी, तद्वचनं श्रुत्वा साधूपान्ते
 गत्वा चैत्यवन्दनादिकं शिक्षित्वा लघुकर्मत्वात् क्रमेण श्रावकोऽभवत्, स्वां भार्यां श्राविकां व्यधात् । स कपिलोजन्मदौःस्थ्यप्रदग्धः
 पूर्वद्वारस्थिते जिनचैत्ये जिनप्रतिमां नत्वा रामपुरीं गत्वा राजद्वारं प्रविश्य मैथिलीरामलक्ष्मणानुपलक्ष्य दत्ताक्रोशान्स्मरन्तुचैविभाय ।
 तं नष्टुमनसं सानुक्रोशो लक्ष्मणोऽब्रवीत्-भो द्विज ! त्वं मा भैषीः, गच्छ मध्ये श्रीरामचन्द्रं याचस्व । ततः कपिलो गत्वा राम-
 चन्द्रायाशिषं दत्त्वा घनं ययाचे, रामेण पृष्टः-भो विप्र ! त्वं कुतः समायातः ? विप्रेणोक्तम्-मां न वेत्सि ? हे स्वामिन् ! अहमरुण-
 ग्रामवासी कपिलनामा विप्रोऽस्मि । येन यूयमतिथीभूता मया दुर्वचसा ऋष्टाः, लक्ष्मणेन मार्यमाणो युष्माभिमोचितः सोऽहं कपिलो
 नाम विप्रः । रामेण स विप्रः कृतार्थोऽकृतो भूस्त्रिद्विणदानैः । रामेण विष्टो भूरिधनसंयुतः स्वं ग्रामं गतः कपिलोऽपि दीनादिभ्यो
 दानं ददानो नन्दावतंसद्वीणां समीपे व्रतमग्रहीत् ।

अथ वर्षायामतीतायां रामं यियासुं प्रेक्ष्य गोकर्णो यक्षो विनयावनप्रदेहः कृताञ्जलिरिदमूचे-भो स्वामिन् ! मया यद्भक्तिस्व-
 लितं किञ्चित्चयि कृतं, तत्त्वं क्षमस्व । यतो महापुरुषा नतवत्सला भवन्ति । इत्युक्त्वा रामं नत्वा स्वयंप्रभं नाम हारमदत्त, सौमित्रये
 चूडामणि कुण्डलयुगलं च दत्त्वा सीताया ईप्सितदायिनीं वीणां च दत्त्वा रामं बहु संभाष्य गोकर्णयक्षस्त्रिरोदधे, स्वकृतां रामपुरीं

च सञ्जरे । इति गौर्ययथकथानकम् ।

तौ रामलक्ष्मणौ जानकीसहितौ पृथ्वीं क्रामन्तौ प्रतिदिनं चेलतुः, क्रमेण विजयपुरं नगरं प्रापतुः । तस्मिन्नगरे बहिरुद्याने मरुद्विशि न्यग्रोधवृक्षतले वैश्वसन्निभे सीतारामलक्ष्मणा विश्वश्रमुः । सकलं दिनं तत्र वटे स्थित्वा निशायां लक्ष्मणं प्राहरिकत्वे मुक्त्वा सीतासहितो रामः सुखं सुप्याप, लक्ष्मणो निशायाः प्राहरिकत्वे स्थितः । तस्मिन्नगरे महीधरो नाम राजा, तस्य पट्टदेवी नाम्नेन्द्राणी, तयोः पुत्री वनमालाऽस्ति । सा बाल्येऽपि सौमित्रैर्युणसम्पदां श्रुत्वा रूपश्चाकर्ष्य वरवरणे कृतनिश्चया साऽन्यं वरं न वाञ्छति । इतश्च महीधरो राजा दशरथं नृपं प्रव्रजितं श्रुत्वा रामलक्ष्मणौ च वनवासाय निर्गतौ श्रुत्वा मनसि विषणः । ततो महीधर इन्द्रपुरे नगरे चन्द्रनरोशितुः पुत्राय सुरेन्द्ररूपाय वनमालां ददौ । वनमाला तच्छ्रुत्वा मरणे कृतनिश्चया तस्यां रात्रौ तस्मिन्नुद्याने रामलक्ष्मणपवित्रिते वटे गता यक्षायतने प्रविश्य वनदेवतां प्रपूज्य वट आरूढ्य वटाधिष्ठायिकां देवीं मनसि संस्मृत्य देवान्, जिनान्, गुरुन् स्मृत्योचै—

सा प्रोचि प्राञ्जलिर्भूत्वा मातरो वनदेवताः । दिग्देव्यो व्योमदेव्यश्च सर्वाः शृणुत मद्बुचः ॥१॥

नाभूदिह भवे तावन्मम भर्ता स लक्ष्मणः । भूयाद्भवान्तरे तर्हि भक्तिस्तत्र ममाऽस्ति चेत् ॥२॥

इत्युपित्वा कण्ठपाशं विधायोत्तरवाससा । बद्ध्वा च वटशाखायां द्राक्सत्मानमलम्बयत् ॥३॥

भद्रे ! मा साहसं कार्पीलक्ष्मणोऽहमिति बुवन् । लक्ष्मणोऽपास्य तत्पाशं तामादायोत्तार च ॥४॥

प्रमातसमये जाते मयुद्धयो रामसीतयोर्लक्ष्मणोऽशेषं वनमालाया धृतान्तं शशंस । वनमालाऽपि द्विषाऽघोमूढवी तस्त्वनं जानकी-

रामचरणारविन्देभ्यो नमस्कारमकरोत् । इतथ महीधरपत्नीन्द्राणी राज्ञी वनमालामपश्यन्ती करुणस्वरं पृषक्रे । तच्छ्रुत्वा महीधरो राट् सपरिक्रोडन्वेषणाय निर्ययौ । गत्वा सर्वत्र विलोकयन् यत्र ते रामलक्ष्मणाद्यास्तत्राजगाम । तत्र सीतासमीपे वनमालां दृष्ट्वा राज्ञा चिन्तयति, एतौ कुमारिफावस्त्रौ । इति ज्ञात्वा राज्ञोक्तम्—इतैतान् कुमारीतस्करान् । इति श्रुत्वा सैनिका धावितास्तान्सैनिकान्दृष्ट्वा रामानुजो धनुरास्फाल्य ज्यानादं कुर्वाणो महीधरसैन्यं विद्रावयामास । भग्नं महीधरसैन्यं दृष्ट्वा महीधरेणोपलक्षितो लक्ष्मणः पादयोः पतित्वा धामितः स्तुतथ । लक्ष्मणेन महीधरो नीतो रामसमीपम् । सोऽपि रामं नत्वा स्तोति । यथा—धन्योऽहं यस्य गृहे यूयं प्राघूर्णकत्वेन समायाता मयाऽज्ञानवता यूयं न ज्ञाताः । अथ फलितं मे प्राचीनं कर्म, फलितः कल्पतरुः, तव साम्यं केनानुमीयते । यथा—

क्षारो वारिनिधिः कलंककलुषश्चन्द्रो रविस्तापकृत्, पर्जन्यश्चपलाशयः स्वयमुताहृदयः सुवर्णाचलः ।

शून्यं व्योम सुधाद्विजिह्वपिधुरा स्वर्धामधेनुः पशुः; काष्ठं कल्पतरुर्हृत्पत्सुरमणिस्तत् केन साम्यं सताम् ॥१॥

इति श्रुत्वा पुनः फलयति—यूयं मत्सुतापुण्यैः प्रेर्यमाणा इहाऽऽगताः । मया वनमालापुत्री पूर्वं लक्ष्मणाय कल्पिताऽभूत् । हे रामचन्द्र ! साम्प्रतं मया तव साक्षिकं दत्ता । इति कथयित्वा जानकीरामलक्ष्मणात्रिजसन्नानि निनाय । भक्त्या भोजयामास ।

इतथ तेषु विष्टस्वतिर्वीर्यराद्भूतो महीधरं प्रन्थूचे—भो महीधर ! नन्दावर्तपुराधीशोऽतिवीर्यो राजा भरतविग्रहे जाते साहाय्याय त्वामाह्वयति । तस्यापि भारतस्यापि चले भूसुजोऽभ्येयुः । अतस्त्वमपि महाबलत्वादतिवीर्येणाह्वयसे । अथ लक्ष्मणो महीधरमपृच्छत्—भो महीधर ! केन हेतुनाऽतिवीर्यस्य राज्ञो भरतेन सह विरोधः, किं विरोधस्य कारणम् ? महीधरेणोक्तम्—अतिवीर्यो राडतिवीर्यत्वा-

अरताङ्गकिञ्छति । भरतोऽप्यस्याज्ञां न मन्यते । एतदेव विग्रहस्य कारणम् । रामो दूतं पृच्छति-भो दूत ! अतिवीर्यस्य संगरे भरतः किं समर्थो भविष्यति ? दूतोऽप्युचे-अतिवीर्यो महाराजो भरतोऽपि च तथैव । अनयोः सङ्गरे जयलक्ष्म्या दोलायते । न ज्ञायते कस्य जयः, कस्य पराजयो वा भविष्यति । इति कथयित्वा स्थिते दूते महीधरेण राज्ञोचे-भो दूत ! त्वं गच्छ । अहं सपरिकरस्त्वरितमेव समेष्यामि । इत्युक्त्वा प्रेषितो दूतः स्वस्थानं गतः । राजा महीधरश्चिन्तयति । धिगहो अतिवीर्यस्याल्पमेधस्त्वम् । यदस्मानाहूय भरतं योषयिष्यति । राम ऊचे महीधरं प्रति-भो महीधर ! त्वमत्र तिष्ठ, तव सुतेर्वलसंयुतैः सहाहमेव यास्यामि । गत्वा यथोचितं करिष्यामि । महीधरेणोक्तम्-एवं भवतु । इत्युक्त्वा महीधरेण निजपुत्रवलपरिकरपरिदृतौ सीतासहितौ प्रेषितौ । तावपि नन्दावर्तपुरं ययतुः । तत्र वने स्थितस्य रामस्य तन्नगरोद्यानक्षेत्रेऽन्ता रामभाषत-भो श्रीरामचन्द्र ! किं त्वाभिष्टं करोमि ? रामेणोचे-भो देवि ! तत्कुरु, येन मम सर्वेऽपि सैनिका स्त्रीरूपाकारधारिणो भवन्ति, अहमपि स्त्रीरूपो भवामि । यथा लोके वार्ता भवति अतिवीर्यः स्त्रिभिर्भित्त इति । तस्यायशःकृते सैन्यस्य स्त्रीरूपं कारापितम् । इतश्च रामेणातिवीर्यस्योपरि दूतः प्रेषितः । दूतेनोक्तम्-भो अतिवीर्य ! तव साहाय्यकृते महीधरेण स्वसैन्यं प्रेषितमस्ति । अतिवीर्यस्य स्त्रीसैन्यमागतं श्रुत्वा महीधरस्योपरि कुपितोऽतिवीर्यो चादृशरैवं वक्ति-सुमूर्धमहीधरः स्वयं नागतोऽथ स्त्रीसैन्यं प्रेषितम् । भो भो सेवका ! इदं सैन्यमयशस्करं द्रुतं निर्वास्यतामेकोऽप्यहं भरतं जेष्यामि, एभिः सहायैः किं स्यात् । पुनरतिवीर्येणोक्तम्-भो सामन्ताः ! पश्यन्तु महीधरो हास्यकृत इह स्त्रीसैन्यं प्राहिणोत् । एवं प्रोच्यमानेऽतिवीर्यं तच्छणादेव स्त्रीसैन्यं द्वारमागतम् । अतिवीर्यराजेनोक्तम्-भो सामन्ता ! एताः स्त्रियो गले धृत्वा निर्वास्यताम् । ततः सामन्ताः सपदातयः समुत्थाय स्त्रीसैन्यमुपद्रोतं यावद्यान्ति तावता रामेणोभक्तम्भृन्मूल्य तेन स्वभ्रमेन हत्वा सामन्ता भूमौ

पाणिनाः । तेन मामन्मद्वेनातिवीर्यो मृदं हृषितो दारुणं खड्गमाकृष्य रणाय स्वयमुत्तस्थौ । अथ लक्ष्मणस्तत्त्वङ्गमाच्छिद्य राजानं
 केनेष्याचरुः । वयेण बद्धाऽतिवीर्यं राममयीपं निन्द्ये । सीतासहितेन रामेण कृपापरेण मोचितोऽतिवीर्यः मीतारामलक्ष्मणानां पादौ
 निपत्य भरतसेनां प्रत्यपपत् । क्षेत्रदेवता संस्थां सैनिकानां स्त्रीवेपं सउदार । तदाऽतिवीर्योऽपि रामलक्ष्मणावज्ञासीत् । ततस्तयोर्महती
 पूजा विदधौ । संनोषितौ रामलक्ष्मणौ । अतिवीर्यो मानघ्वंसेन दृष्यो-अहं किमन्यं नृपं सेविष्य इत्यहंकारपरोऽतिवीर्यो दीक्षार्थं
 विजयरायाह्वये निजपुत्रे राज्यं न्यस्य प्रव्रजन् रामेण निषिद्धोऽपि प्रात्राजीत् । सो विजयरथो राजा रतिमालाऽभिधां निजभगिनीं
 लक्ष्मणाय ददौ । ततः समैन्यो रामो विजयपुरं पत्तनं ययौ । विजयरथो भरतं सेवितुमयोष्यां गतः । भरतोऽपि विज्ञातवदुद्वेगो
 गरिमाचलो नगरालो विजयरथं यदु मेने । विजयरथोऽपि निजभगिनीं विजयसुन्दरीं स्त्रीसारं भरताय ददौ । तदा तत्र विहरन्न-
 तिवीर्यो मृनिराययौ । भरतस्त्वं साधुं वन्दित्वा धमयामास । तदेतनां श्रुत्वा हर्षितो भरतो विजयरथं विस्तृष्टवान् । सोऽपि नन्द्या
 वर्तपुरं ययौ । तत्र गत्वा स्वनगरे मुखमनुभवन्नास्ते । इत्थं रामचन्द्रो महीधरमनुज्ञाप्य वनाय गन्तुं समुद्यतः । तथा वनमाला
 लक्ष्मणमनुषिययागुरेऽमुनाच-हे प्राणनाथ ! मम पाणिग्रहणं कृत्वा मां सहैव नय । यदि न नेष्यमि तदा प्राणत्यागं करिष्यामि ।
 लक्ष्मण उवाच-हे गुन्दरि ! वनमाले ! अहं भ्रातुः शुश्रूषकोऽस्मि । साम्प्रतं पाणिग्रहणं कृत्वा भ्रातुः शुश्रूषां कथं करोमि ? तव
 पाणिग्रहणे कृते भ्रातुःशुश्रूषा न भवति । अतस्त्वं गृहे तिष्ठ । पुनः समेष्यामि तदा त्वां सह नेष्यामि । तथा रात्रिभोजनशय्यः
 कारिताः, लक्ष्मणेन कृतः । यथा-हे गुन्दरि ! रात्रिभोजिनां पुराणां पापेन लिप्ये यदहं भूयोऽपि न चेदायामि । इत्युक्ते तथा
 मानितम् । तवयल्लिखौ रामलक्ष्मणौ सीतासहितौ । इति राजमहीधरपुत्रीवनमालाकथा ।

इत्थं रामलक्ष्मणौ क्रमाद्द्वानि लङ्घित्वा क्षेमाञ्जलिं पुरीं प्रापतुः । तन्नगरीबहिरुद्याने लक्ष्मणानीतैः फलेर्जानकीकरसंस्कृत
रामो बुभुजे । तत्र राममनुज्ञाप्य कौतुकाह्लक्ष्मणः पुरीं प्राविशत् । ततः सौमित्रिरूचैरित्याघोषणामथौपीत् । यत्—

शक्तिप्रहारं सहते योऽमुष्य पृथिवीपतेः । तस्मै परिणयनाय ददात्येप स्वकन्यकाम् ॥१॥

तत्पदहं श्रुत्वा लक्ष्मणेन कश्चित्तन्नगरवासी पुमान् शृष्ट आघोषणाहेतुमवदत्—अत्रास्ति शत्रुदमनो नाम राजा । बलीयान् वर्तते ।
तस्य राज्ञः कनकादेवी पट्टराज्ञी । तयोः पुत्री जितपद्मा नाम्नी । सा यौवनवती पित्रा दृष्टा । वरपरीक्षार्थमिदमारभ्यते । यः शक्ति-
प्रहारं सहते तस्यैव कन्या दीयत इति पटहकारणम् । परं तादृशः कोऽपि नास्ति, यः शक्तिप्रहारं सहते । तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणस्तं
राजानमपृच्छत्—भो राजन् ! त्वया किमारब्धं शक्तिप्रहारादिकम् ? राज्ञोक्तम्—त्वं कोऽसि ? लक्ष्मणेनोक्तम्—भरतदूतोऽस्मि केन-
चिदर्थेन गच्छन्निमां तव कन्यां श्रुत्वा परिणेतुमिहागतम् । राज्ञोक्तम्—भो दूत ! मम शक्तिघातं सहिष्यसे ? दूतेनोक्तम्—किमेकेन
घातेन ? पञ्चप्रहारान् सहिष्ये । जितपद्माऽपि राजकन्या तदानीं रामानुजं दृष्ट्वा तत्क्षणादेव मदनातुरा जाता । तया पुत्र्या लक्ष्मणाऽ-
नुरागिण्या राजा वार्यमाणोऽपि लक्ष्मणाय दुःसहं शक्तिपञ्चकं चिक्षेप । लक्ष्मणस्तां शक्तिमग्रहीत् । यथा—

द्वे कराभ्यां द्वे कक्षाभ्यां दन्तैरेकां च लक्ष्मणः । अग्रहीज्जितपद्मायाः कन्याया मनसा सह ॥१॥

वत्स्वरूपं शक्तिघातादिकं दृष्ट्वा विस्मिता जितपद्मा शत्रुदमनराजाज्ञया लक्ष्मणकण्ठे वरमालामक्षिपत् । राज्ञोक्तम्—इयं कन्यो-
दुह्यताम् । लक्ष्मण ऊच्ये—ममाग्रजो रामो दशरथपुत्रो बाह्योपवनेऽस्ति । अहं तस्य सदा परवशोऽस्मि स राजा शत्रुदमनस्तौ रामल-
क्ष्मणौ ज्ञात्वा तत्र गत्वा नमश्चक्रे, स्ववेश्मनि तवानिनाय । स राजा महत्त्या प्रतिपत्तया राममपूजयत् । सामान्योऽप्यतिथिः पूज्यः

किपुनः पुरुषोत्तमः । ततोऽपि रामश्चलितः । लक्ष्मणो महीपतिमुवाच—त्वत्सुतां वलमानः परिणेष्यामि । इति शत्रुदमनराजपुत्री जितपद्माकथानकम् ।

ततो रामलक्ष्मणौ सीतासहितौ निशायां निर्ययतुः । पथि चलन्तौ सायं वंशस्थलं नाम पचनं प्रापतुर्वंशैलतटस्थितम् । तस्मिन्गरे स भूपति लोकं भयाकुलं विलोक्य रामः कंचिन्नरं पप्रच्छ—भो महापुरुष ! अत्र ग्रामे लोको भयाकुलो दृश्यते, तत्किं भयस्य कारणम् ? तच्छ्रुत्वा पुरुषेणोक्तम्—भो महापुरुषो ! अद्य तार्तीयिको वासरो जातः, अमुष्मिन्पर्वते रात्रौ रौद्रो ध्वनिरुच्छलति । तद्गयादयत्योऽखिलो जनो रात्रिमन्यत्र गमयति, प्रातश्च पुनरायाति । कष्टा नित्यमियं स्थितिः । ततः कौतुकाच्छमणेन प्रेरितो रामस्तं गिरिसारोह । रामस्तत्र पर्वते कायोत्सर्गस्थितौ कुलभूषणदेशभूषणनामानौ द्वौ मुनी अपश्यत् । तौ रामलक्ष्मणौ सीतासहितौ तौ द्वौ मुनी भक्त्या बवंदाते । तदग्रे रामो गोकर्णं यक्षार्पितां बल्लकीमवादयत् । वादयित्वा सौमित्रिसहितो रामो हृद्यं मनोभीष्टं गीतं जगौ । तदग्रे सीता देवी ननर्त । तदाकोऽस्तं ययौ । रात्रिर्बभूव । विकृतानेकवेतालोऽनलप्रभो देव आगात् । कीदृशोऽस्ति-मूर्त्या मयंकरः अट्टहासैर्नभः स्फोटयन् तौ महर्षीं वपद्रोतुं भावर्तत । तं देवं दृष्ट्वा रामलक्ष्मणौ चुकुपतुः । सीतां साधूपान्ते मुक्त्वा रामलक्ष्मणौ तं निहंतुं समुत्तथाते । देवोऽपि तयोस्तेजोऽसहमानो निजं स्थानं ययौ । तयोः साध्वोः केवलज्ञानमुत्पेदे । देवैः केवल-ज्ञानमहिमा विदधे । रामेण नत्वा पृष्टम्—भो स्वामिन् ! युवयोर्देवेन सह किं विरोधकारणम् ? कुलभूषणदेशभूषणयोर्मध्ये कुलभू-षणः प्राह । पश्चिन्यां नगर्यां विजयपर्वतो नाम राजा, तस्य राज्ञोऽमृतस्वरो नाम दूतोऽस्ति, तस्य दूतस्य उपयोगानाम्नी पत्नी, तन्पुत्रा उदितमुदितनामानौ । अमृतस्वरस्यापि वसुभृतिनाम मित्रमस्ति । स वसुभृतिविप्रो मित्रपत्न्युपयोगया सह रेमे । उपयोगाऽपि

तदासक्ता कथयति—यद् हे वसुभूते ! अमृतस्वरं मत्पतिं मारय तथा यथा कोऽपि न जानाति । एकस्मिन्दिने नृपादेशादमृतस्वरो-
ऽन्यदेशे गतो, स वसुभूतिरपि तत्र गत्वा मिलितः, मार्गं गच्छता वसुभूतिविप्रेण छलं लब्धाऽमृतस्वरो निपातितः । तत्स्वरूपं
तत्पत्न्युपयोगाया निवेदितम्, तयोक्तम्—वर कृतं संयोगविघ्नकृन्निघ्नता त्वया । अथेसौ पुत्रावपि मारय । यथा निर्मधिकं मधु
सुखेन गृह्यते । तथाऽऽवयोः संगः सुखेन म्यात् । तेन पापिना वसुभूतिविप्रेण तदपि प्रतिपन्नम् । धिक्कामचेष्टितम् । काममोहितः
पुण्यं पापं न विचारयति । यतः—

अनुचितकर्मारम्भः स्वजनविरोधो बलीयसां स्पर्धा । प्रमदाजनविश्वासो मृत्युद्वाराणि चत्वारि ॥१॥

अहो ! पापिपुरुषाणां पापसंख्या नास्ति, यथा मेघस्य धारासंख्या, दिवि तारासंख्या, भूतले रेणुसंख्या, समुद्रे मन्ससंख्या,
मेरुगिरौ सुवर्णसंख्या, मातरि स्नेहसंख्या, सर्वज्ञे गुणसंख्या, दुर्जने दोषसंख्या, आकाशे प्रदेशसंख्या, जीवे गति संख्या, सत्पात्र-
दाने पुण्यसंख्या नास्ति, तथा दुश्चारिणि पापसंख्या नास्ति । तथा पापिन्या पुत्रमारणं प्रोक्तं, वसुभूतिविप्रेण मानितं, परं तयो
र्वचो देवाद्बसुभूतिपत्न्या श्रुतं, तदीर्ष्ययोदितमुदितयोरारख्यातम्—

उदितेन रुषा सद्यो वसुभूतिर्निपातितः । मृतवैप नलपल्लयां स म्लेच्छः समुदपद्यत ॥१॥

उदितमुदितौ तद्वैराग्यात्साधूपान्ते धर्मं श्रुत्वा प्रत्रज्यामाददाते । संमेते चैत्यानि वन्दितुमुदितमुदितौ साधू प्रचेलतुः । क्रमेण
विहरन्तौ द्वौ आवृत्साधू तां पल्लीं वसुभूतिजीवम्लेच्छाधिष्ठितां समीयतुः । पूर्ववैराद्बसुभूतिजीवो म्लेच्छः तावुदितमुदितौ साधू
निरीक्ष्य हन्तुं दधावे, म्लेच्छाधिपेन वारितः । स म्लेच्छाधिपः पूर्वभवे खगोऽभूत् । उदितमुदितजीवाभ्यां व्याधान्मोचितः । तेन

पूर्वस्नेहेन म्लेच्छाधिपेनास्मिन्भवे तौ साधू क्रमेण विहरन्तौ संभेत एत्य चैत्यानि वयन्दाने । यतः—

सयं पमज्जणे पुणं सहस्सं च विलेवणे । सयसाहस्सिआ माला अणंतं गीअवाइए ॥१॥

किं बहुना-नेत्रानन्दकरी भवोदधितरी श्रेयस्तरोरमञ्जरी, हर्षोत्कर्षशुभ्रमवाहलहरी व्यापल्लताधूमरी ।

श्रीमद्धर्ममहानरेन्द्रनगरी रागद्विपां जित्वरी, पूजा श्रीजिनपुद्गलस्य विहिता क्षेमंकरी देहिनाम् ॥२॥

पुष्पात्पुण्यफलं जलाद्विमलता सद्बुधूपाद्विपद्- , विद्वध्वंसो विविधात्तमोपहननं दीपाद्दृतात्स्निग्धता ।

भद्रं चाक्षतपात्रतः सुरभिता [लिपात्] वारे फलाद्भूषता, नृणां पूजनमष्टधा जिनपतेरौचित्यलभ्यं फलम् ॥

एवं चैत्यानि वंदित्वा कतिचिद्वर्षाणि पृथिव्यां विहृत्यान्तसमये संभेतशैले पर्वतेऽनशनं विधाय मृत्वा महाशुक्रे सुरोत्तमो जातौ

सुन्दरसुकेशनामानौ महर्द्विकौ । भवं भ्रान्त्वा वसुभृतिजीवो म्लेच्छः कथंचन मानुषं जन्मावाप । तस्मिन्भवे तापसोऽभूत् । स

तापसो मृत्वा ज्योतिष्केषु देवो जातः । यतः—

तावस जा जोइस्सिआ चरगपरिव्वाय वंभलोगो जा । जा सहस्सरो पंचिदित्तिरिअ जा अब्बुओ सट्ठा ॥१॥

इति वचनाज्ज्योतिष्केषूपन्नो धूमकेतुर्नामा मिथ्यादृष्टिदुराशयः । उदितमुदितजीवो महाशुक्राब्बुत्त्वाऽत्र भरते रिष्टपुरे नगरे

प्रियचन्दमहीपतेः पद्मावत्याः पट्टगाइयाः कुक्षौ पुत्रत्वेनाजायेताम् , रत्नरथचित्ररथनामानौ । धूमकेतुरपि देवमवाब्बुत्त्वा तस्यैव

राज्ञः कनकाभानाम्न्या देव्या अनुद्वरनामा पुत्रो जातः । स रत्नरथे चित्ररथे च समत्सरोऽभूत् । तौ द्वौ भ्रातरौ तस्योपरि न मात्सयं

विभरांचक्रतुः । स्वायुःपर्यन्ते प्रियंवदो राट रत्नरथे राज्यं न्यस्य द्वयोः पुत्रयोः पुनर्यौवराज्यं न्यस्यानशनं कृत्वा पद्दिनान्यनशनं

प्रपाल्य मृत्वा सौधर्मे सुरोऽभवत् । कश्चिद्राजा श्रीप्रभां स्वां पुत्रीमनुदरे याच्यमानेऽपि रत्नरथस्य ददौ । ततोऽनुदरः क्रुद्धो राज्यं
 मुरुत्वाऽन्यत्र गतो रत्नरथस्योर्वीमलुण्टयत् । ततो रत्नरथेन स छले पातयित्वा जगृहे । बहुधा विडम्ब्य मुमुचे । विडम्बितो दुःखेन
 तापसोऽभूत् । स्त्रीसङ्गाद्भ्रष्टशीलो निजं तपो मोघीचक्रे । ततो मृत्वा मनुष्येपूत्पन्नः । तत्राऽपि तापसीभूय भूयोऽज्ञानकं तपश्चकार ।
 एवं बहून्मवान्कृत्वा तापसो भूत्वा ततोऽपि मृत्वा ज्योतिःकरुदेऽनलप्रभनामा देवो जातः । सोऽयं देवः । तौ रत्नरथचिरथौ राज-
 युगराजानौ दीक्षां जगृहतुः । सम्यग्दीक्षां प्रपालयाच्युते कल्पेऽतिवलमहाचलनामानौ देवौ बभूवतुः प्रवरद्धिकौ । आयुःपर्यन्तेऽव्यु-
 तदेवलोकाच्च्युत्वा सिद्धार्थपुरे नगरे क्षेमंकरमहीपतेर्मिलानाम्न्याः पट्टदेव्याः कुशाववातेरतुः । क्रमेण विमलाराश्या उभौ सुता-
 वजायेताम् कुलभूषणदेशभूषणनामानौ । क्रमेणाष्टवार्षिकौ जातौ । पित्रा घोपस्योपाध्यायस्य समीपे पाठितौ सर्वकला द्वादशाब्दीं
 यावदपठाम् । त्रयोदशाब्दे घोपेणोपाध्यायेन सह नृपान्तिके यान्तौ राजवेश्मनि वातायनस्थितां कांचिकन्यामपश्याम् । तस्यां जाता-
 नुरागौ च सद्योऽपि विमनायितौ राजोपान्तिके घोपेण गुरुणा सह गतौ । गत्वा वयमखिलाः कला अदर्शयाम् । राज्ञोपाध्यायोऽर्चितो
 भूरिद्रव्येण तोषितो निजं धाम जगाम । आधां मातरं नन्तुं गतौ । तत्रावां मातुरन्तिके तां कन्यामपश्यताम् । मात्रा प्रोक्तम्-भो पुत्रौ !
 एषा युवयोः स्वामा कनकप्रभानाम्ना घोपोपाध्यायसदने युगयोस्तस्थुयोरियं जाता द्वादशवार्षिक्यभवत् । परं भवद्भ्यां नोपलक्षिता ।
 तच्छ्रुत्वा लज्जितावावामज्ञानात्स्वशुकांक्षिणौ । क्षणाद्वैराग्यमापन्नौ प्रावजायान्तिके गुरोः ॥१॥
 तत्प्यमानौ तपस्तीव्रमिहायातौ महागिरौ । कायोत्सर्गेण चास्थाय निरपेक्षौ चपुण्यपि ॥२॥
 हे रामलक्ष्मणौ ! आन्योर्विद्योगेन पिता क्षेमंकरो राजाऽनशनं गृहीत्वा मृतः । गरुडेशोऽभवदेवो महालोचननामकः । स देवो

पञ्चमः
 सर्गः

॥६५॥

गरुडेश आवयोरुपसर्गं विज्ञायासनकम्पेन सम्प्रतीहायातः प्राग्जन्मस्नेहमोहितः सोऽयं देवो गरुडेशः समीपस्थो मुनिना दशितः ।
 इतश्च वसुभूतिविप्रजीवोऽनिलप्रभो ज्योतिष्कदेवोऽनन्तवीर्यं महामुनिकैवलिनः समीपे देवैः परिष्टोऽगच्छत्, गत्वोपाविशत् ।
 तस्मिन्समये केनचिच्छिष्येणेति देशनान्ते पृष्टु-हे स्वामिन् ! अस्मिन्मुनिसुव्रततीर्थे कः पश्चाच्च केवली भविष्यति । अनन्तवीर्य-
 कैवलिनोक्तम्-मम निर्वाणात्पाश्चात्यकैवलिनौ कुलभूषणदेशभूषणनामानौ भ्रातरौ द्वौ भविष्यतः । तद्वचोऽनिलप्रभो ज्योतिष्कदेवः
 पूर्वभवमत्सरी श्रुत्वा निजस्थानं गतः । अन्यदा विभंगेन ज्ञात्वा कायोत्सर्गस्थितौ मुनी दृष्ट्वा देवेन चितितमनन्तवीर्यघचनमन्यथा
 करोमि । प्राग्जन्मवैराच्चायं वसुभूतिविप्रजीवो देव आवयोरुपसर्गं करोति तस्योपसर्गं कुर्वाणस्य चत्वारि दिनान्यतीयुः । अद्यायाता
 चत्र युवाम् । युष्मद्भ्रीत्याऽनशच्च सः । आवयोः कर्मक्षयात्केवलं समजायत । अयं सुरः पूर्वभववैरी वसुभूतिजीवो देव उपसर्गपरोऽपि
 कर्मक्षयसहायोऽभूत् । भो रामचन्द्र ! यस्य मुनेः कथानकं कथितम्, तावावाम् कुलभूषणदेशभूषणनामानौ भ्रातरौ । महालोचनदे-
 वोऽपि गरुडाधिपः कुलभूषणदेशभूषणयोः पिता रामं प्रत्यूचे-भो रामचन्द्र ! त्वं साध्यकार्पी, येन कारणेन त्वया साधुसेवा कृता,
 तेन तुष्टोऽं तव किं प्रत्युपकरोमि । रामेणोक्तम्-अहं कस्यापि नार्थयामि । देवेनोक्तम्-तथापि किमपि साहाय्यं करिष्यामी-
 त्युक्त्वा देवो गरुडाधिपः स्वस्थानमगमत् ।

अथ वंशस्थलाधीशो राजा नाम्ना सुरप्रभः । तत्रागत्य नमश्चक्रे राममानर्चं चोच्चकैः ॥१॥

रामाज्ञया तत्र शैले सोऽर्हञ्चेत्यन्यकारयत् । रामनाम्ना रामगिरिर्गिरिः सोऽभूत्तदादि च ॥२॥

॥ इति कुलभूषणदेशभूषणकथानकम् ॥

श्रीरामलक्ष्मणौ सीतासहितौ सुरप्रभं राजानमापृच्छय प्रतस्थाते । क्रमेण यान्तौ भयंकरं दण्डकारण्यं प्रविशिशतुः । कथंभृतम-
रण्यम् ? अनेकोत्कटवृक्षगहनं विविधव्यालशार्दूलकालकालवेतालक्षेत्रपालशालकिनीडोकिनीयोगिनीयक्षराक्षसगन्धर्वविद्याधरखेचरभू-
तप्रेतपिशाचक्रोदिककारिकोलडंबडवर भिल्लधर्वशबरतस्करशरभकासरव्याघ्रसिंहशृगालवृक्षशूकरादिश्वापदरौद्राकारधूमशिशिराफेत्कार-
डाम्बिनीडमरुडात्कारयक्षराक्षसमहान्दोकारमेवविध, भयंकर दण्डकारण्यं विमिश्रतुः । निर्भयौ रामलक्ष्मणौ सीतासहितौ दण्डकारण्यमध्ये
धैलतुः । अरण्यमध्ये गत्वा महागिरिगुहामध्य आवासं विधाय तत्र काकुत्स्थः सुस्थितस्तस्थौ स्ववेश्मनि स्थित इव । तत्र भोजनवे-
लाया लक्ष्मणो वने गत्वाऽरण्यधान्यान्यानीय सीताया अर्पयामास । धान्यनामानि यथा-रक्तशालिमहाशालिकमलशालिसुवर्णशालि-
सुगन्धशालिसाष्टिआप्रभृति मनोऽभिप्सिताखण्डशालितण्डुलानि ततो वितुषा बुद्रदालिस्तुपरहिता पीतवर्णसहिता लघुकरैः खण्डिता
सुवर्णवणमण्डिता बहुजलेन यान्विता मितान्निस्सकृता शरीरपुष्टिकारिणी दर्शनमनोहारिणी यादृशी शालिस्तादृशी दालिः । अथ
घृतम्-सद्यस्कृतापितं प्रीत्या नामितं माञ्जिष्ठमणं वृद्धिं करोति कर्णं सौरभ्यामेयं नासापुटपेयं साक्षादेवामृतमीदृशं घृतम् । तीम-
नानि-बहुतैलघृततलितानि वटकवटिकापर्पटपर्पटिकादीनि मरिचचमत्कारात्यन्तसुकुमारत्रिक्तकटुरुपायाम्लमधुर जीरकानेकविधतीम-
नानि सञ्जितानि । दुग्धम्—

दुग्ध सहावसुद्वं सक्करकटिअं पयोगपित्तहर । घटघट घट्टकपिद्धं तं दुग्धं अमिअ सारित्थं ॥१॥

इत्यादि भोज्य सीतया यावत्सञ्जितं तावता भोजनवेलायां चारणौ मुनीसुगुप्तत्रिगुप्तनामानौ नभसा समुपेयतुः । तौ साधु
द्विमासोपोषितौ पारणार्थं सीतागृह आगतौ दृष्ट्वा हर्षिता सीता ।

आनन्दाश्रूणि रोमाञ्चो बहुमानं प्रियं वचः । किं चानुमोदनापात्रदानभूषणपञ्चकम् ॥१॥

अनादरो विलम्बश्च वैमुख्यं विप्रियं वचः । पश्चात्तापश्च पश्चामी दानदूषणपञ्चकम् ॥२॥

दानभूषणभूषितं दूषणवर्जितं सीता मुनिभ्यां दानं ददौ । रामलक्ष्मणावपि भक्त्या वंदित्वा स्तुत्वा दानभूषणभूषितं दानं ददत्तुः । यथा—

यथोचितैरन्नपानैः सीता तौ प्रत्यलाभयत् । तदा देवैर्विदधिरे रत्नगन्धाम्बुवृष्टयः ॥१॥

तन्मुनिदानं दृष्ट्वा द्वौ सुरौ जम्बूद्वीपाधीशौ रत्नजटीविद्याधरश्चैते त्रयः श्रीरामचन्द्राय प्रीताः सन्तः साध्वं रथं ददुः । तन्मुनिदानभूमौ गन्धाम्बुवृष्टिगन्धेन गन्धनामा पक्षी कुष्ठरोगपीडितः पादपादुतीर्य तद्वास्तव्यः समाययौ । स पक्षी मुनिदर्शनात् सञ्जातजातिस्मरणो मूर्च्छया भूमौ पपात । सीता तं गन्धपक्षिणं शीतलाम्भोभिः सिपेच । लब्धसंज्ञो गन्धपक्षी समुत्थाय साधुपादेव्यपतत् । साञ्चोः संस्पर्शोपधीलब्ध्या स पक्षी तत्क्षणाद्वीरोगमोऽभवत् । किं विशिष्टः पक्षी जातः । यतः—

पक्षौ हैमावजायेतां चंचूर्विद्रमचित्रमा । पद्मरागप्रभौ पादौ नानारत्नप्रभं वपुः ॥१॥

रत्नाङ्कुरश्रेणिनिभा जटाः शिरसि चाभवन् । जटायुर्नाम तस्याभूत्ततः प्रभृति पक्षिणः ॥२॥ युग्मम् ।

तं पक्षिश्रेष्ठं दृष्ट्वा रामस्तौ महर्षी अपृच्छत् । भो साधू ! एष गृध्रपक्षी मांसाशी युवयोः पादौ पतित्वा शान्तः कस्माज्जातः ? पक्षिगिरा पक्षिराहचे-हे भगवन् ! अहं पूर्वमत्यन्तविरूपः कुष्ठामिभूतो भूत्वा साम्प्रतं हेमस्तनोत्करद्युतिः कथं जातः ? सुगुप्तपिरस्याचख्यौ-भो राम ! भो पक्षिराट् ! श्रूयताम्-राजदण्डकीकथा कथ्यते । यथा—

कुम्भकारकटं नाम नगरम्, तत्र दण्डकी नाम राजाऽभूत् । तदा श्रावस्त्यां नगर्यां राजा जितशत्रुरजायत । तत्पत्नी धारणी राक्षी । तयोः पुत्रः स्कन्दको नाम कुमारो मारसन्निभोऽस्ति । पुत्री पुरन्दरयशानामाऽस्ति सा पुरन्दरयशाः कुम्भकारकटस्वामिना दण्डकिराजेन परिणीताऽस्ति । अन्यदा दण्डकी राजा दूतं पालकनामविप्रं केनाप्यर्थेन जितशत्रुनृपान्तिके प्राहिणोत् । तस्मिन्समये राजसमास्थितो जितशत्रुनृपः सपुत्रः स्कन्दककुमारेण सहितोऽहर्द्धर्मगोष्ठीपरो यावदभवत्तावता पालकः कुधीर्दुर्भव्यो जैनं धर्मं दूयितुमारंभे । स दुराशयः पालकः स्कन्दककुमारेण राजपुत्रेण सत्यसंवादपूर्वकं धर्मयुक्त्या निरुत्तरीचक्रे । सम्यलोकैस्तिरस्कृतो निन्दितो गहितो राज्ञा जितशत्रुणा विष्टुष्टः स्कन्दकस्योपरि प्रद्वेषमुद्रहन्स्वस्थानं गतः । सत्योक्तितो द्वेषो भवत्येव परं सत्योक्तिर्न मोक्तव्या । यतः—

रुस उवापरोमा वा विसंवापरियत्तथो । भासिअव्वा हिआभामा सपक्खगुणकारिआ ॥१॥

वाद्धान्नसारा परमार्थवाह्या, न दुर्लभाश्चित्रकरा मनुष्याः ।

ते दुर्लभा ये जगतो हिताय, धर्म्मं स्थिता धर्ममुदाहरन्ति ॥२॥

तथैव स्कन्दककुमारो धर्मे स्थितो धर्मं साधुसमीपे श्रुत्वा विरक्तश्च । अन्यदा स्कन्दककुमारो राजपुत्रः पञ्चशतराजपुत्रैः परिश्रुतो मुनिसुव्रतस्वामिपादान्ते व्रतमाददे । क्रमेण पठितसिद्धान्तः स्वामिनाऽऽचार्यपदे स्थापितः । स स्कन्दकाचार्यो मुनिसुव्रतजिनं पप्रच्छ स्वामिन् ! अहं तवाह्वया कुम्भकारकटे नगरे यामि । स्वामिनोक्तम्-तन्नगरे तव मारणान्तकोपसर्गो भविष्यति । पुनः स्कन्दकाचार्येणोक्तम्-स्वामिन् ! आराधको वा विराधको भविष्यामि ? स्वामिनोक्तम्-त्वां विनाऽन्ये सर्वेऽप्याराधका भविष्यन्ति । स्कन्दकेनोक्तम्-

मयि विराघकेऽन्ये आराधका भवन्तु । भूमैतावतैवालम् । अपूर्वोपाजितं केनापि लक्षितुं न शक्यम् । यतः—

यस्मिन्देशे यदाकाले यन्सुहृते च यद्दिने । हानिर्वृद्धिर्यशोलाभस्तत्तथा न तदन्यथा ॥१॥

स्कन्दकाचार्यः स्वामिने पृष्ट्वा स्वामिना नोक्तो न निपिद्धः । पञ्चशतीमुनियुतः क्रमेण गच्छन् कुम्भकारकटं नगरमासादाय-
मास । कुम्भकारकटे पूर्ववने समवसृतः । उद्यानपालकेन वर्धापितो राजा वर्धापनिकां दत्त्वा सपरिकरो वन्दनाय विनिर्गतः । शुक्रं
वन्दित्वा पुरो निपण्णो राजा देशनां शृणोति यथा—

धर्मो जगतः सारः सर्वसुखानां प्रधानहेतुत्वात् । तस्योत्पत्तिर्धनुजाः सारं तेनैव मानुष्यम् ॥१॥

भो भविकाः ! एवंविधं मानुष्यमवाप्य धर्मं यत्नो विधेयः । इत्यादिदेशनां श्रुत्वा राजा राज्ञी श्रेष्ठिसेनापत्यादिलोकः स्वस्थानं
गतः । एवं दिनानि यान्ति । तं दृष्ट्वा पालकः क्रूरकर्मा तं पूर्वपरामर्षं संस्मरन्नुपायं करोति । अहो ! विरोधो दुःखकारणम् । यतः—

विरोधो नैव कर्तव्यो साक्षरेभ्यो विशेषतः । त एव विपरीताः स्यू राक्षसा एव केवलम् ॥१॥

स पालको राक्षसप्रायोऽन्तःकोपनो दक्षिणोद्याने पञ्चशतभुटयोग्यान् शस्त्रान् भूमौ न्यखानयत् । ततः पालकः साधुसमीपे
गत्वा नतैवमवादीत्—हे स्वामिन् ! अत्र वने राजा क्रीडार्थं समागमिष्यति अतो यूयं दक्षिणवने समवसरत । इत्युक्त्वा वनाद्वनान्तरं
नीत्वा स्वस्थानं गतः । अहो ! दुर्जनचरित्रम् । यतः—

पत्थरखण्ड खण्डहालाहल विसहरखण्ड खण्डदावानल । चारिखण्ड मेलिसमभाया दुर्जनपुरुषघड्या विहिराया ॥

तेन पापिना पालकेन निर्जने गत्वा रदसि राज्ञोऽग्रे विज्ञप्तम्—स्वामिन् ! एष स्कन्दको भयव्रतपरिणामः शिष्यरूपसुभटैः परि-

द्यूतस्त्व राज्यं ग्रहीतुं समागतोऽस्ति । मुनिवेषधरोऽप्येव पाण्डुः स्वल्पपरिवारपरिवृतं भवन्तं हत्वा
तव राज्यं ग्रहीष्यति । एतैर्मुनिवेषमुभटैः स्वानि शस्त्राणि भूमौ क्षिप्तानि । तेन पापिना पूर्वक्षिप्तानि शस्त्राणि राज्ञो दक्षिप्तानि । तद्
दृष्ट्वा राजा परं विपादं प्राप्तः । अविचार्य पालकमादिदेश । भो पालक ! यत्तव रोचते तत्कुरु । अस्योचितं कर्तुं त्वमेव जानासि तत्र
रोचते तत्कुरुष्व । हे महामते ! भूयोऽहं न प्रष्टव्यः । राज्ञेत्युक्तः पालकः पापात्मा शीघ्रं गत्वा भैरवयंत्रमकारयत् । यतः-

इत्युक्तः पालकः शीघ्रं गत्वा यन्त्रमकारयत् । स्कन्दकस्याग्रतः साधुनैकैकं च न्यपीलयत् ॥१॥
निष्पीलयमानानेतांस्तु देशानापूर्वकं स्वयम् । अकारयत्स्कन्दकोऽपि सम्यगाराधनाविधिम् ॥२॥
उपयन्त्रं शिशौ नीते परिवारान्तिमे मुनौ । कारुण्यात्स्कन्दकाचार्यं इत्यभापत् पालकम् ॥३॥
आदौ पीलय मामेव कुरुष्वैतद्वचो मम । बालं मुनिं न पश्यामि पीलयमानं यथा ह्यमुम् ॥४॥
तत्पीडा पीडितं ज्ञात्वा स्कन्दकं पालकोऽपि हि । तमेव बालकमुनिं तत्पीडार्थमपीलयत् ॥५॥
उत्पन्नकेवलाः सर्वेऽप्यवापुः पदमव्ययम् । प्रत्याख्याय स्कन्दकस्तु निदानमिति निर्भमे ॥६॥
दण्डकस्य पालकस्य तथाऽत्र पुरराष्ट्रयोः । व्यापादनाय भूयासं तपसोऽस्य फलं यदि ॥७॥

एवं कृतनिदानः स्कन्दको मुनिस्तेन पालकेन पापिना पीलितः सद्भयानपरो वह्निकुमारे देवोऽभूत् । इत्थं स्फुन्दकभगिन्या
पुरन्दरयशसा दत्तं रत्नकम्बलतन्तुजं रजोहरणं शकुनिकाऽहरत् । तद्रजोहरणं दोर्दण्डबुद्ध्या गृहीतं देवात् पुरन्दरयशसो
देव्याः पुरतः पपात् । तद् दृष्ट्वा पुरन्दरयशा चाढस्वरेण पूत्करोति स्म हा ! हा ! दैवेन किं कृतम् ? मम बान्धवराजोहरणं दृश्यते,

तत्केनापि पापिना मम चान्धवो हतः । मुनिहत्या केन कृता ? अद्य भिक्षार्थं साधवो नागतास्तर्किक कारणम् ? तन्नूनं हताः साधवः ।
 आः साधुहत्यातः किं भविष्यति ? आः पाप पाप इत्यादिवचनैर्दण्डकिराजमाक्रोशत् । एवमाक्रोशन्ती राजानं, मन्त्रिणं धियद्वुर्वन्ती
 पुरन्दरयशसं शोकमग्नां शासनसुर्युत्पाटय मुनिसुव्रतस्वामिपादान्ते मुमोच । तथाऽपि स्वामिपादान्ते परिव्रज्योपाददे । स स्कन्दको-
 ऽग्निकुमारसुरोऽवधिना पालकं वैरिणं ज्ञात्वा तत्राऽऽयातः । तत्रागं दृणकाष्ठैः सम्पूर्य तानि मृतकशरीराणि तत्र चिक्षेप । सनृपे
 समन्त्रिणं सलोकं नगरं स्कन्दकोऽदहत् । तदादीदं दण्डकारण्यमुद्भसं जातम् । अत्र स्थाने पूर्वं दण्डकी राजाऽभूत् । तेन नाम्ना
 दण्डकारण्यं पप्रथे । सुमन्यभावे राज्यनाशो भवति । यथा—

एकं चिपं रसो हन्ति शस्त्रेणैकश्च हन्यते । सवन्युराब्द्रं राजानं हन्त्येको मन्त्रिविप्लवः ॥१॥

एवं पालकेन राज्यं निर्गमितम् । पालकोऽपि मृत्वा सप्तमनरकृष्टिष्व्यां गतः । एषोऽमव्यः । यतः—

संगमय कालसुरि कविला अङ्गार पालभो दोवि । ए ए सत्त अभवा उदायि निव मारओ चेव ॥१॥

अतः पालकोऽभव्यः । पञ्चशतमुनिघातको नरकं गतः । दण्डक्यपि भवं भ्रान्त्वा दुःखयोनिषु भूत्वाऽयं गन्धाल्पः पक्षी जातः ।
 रोगाभिभूतः कुष्ठाभिभूतोऽस्मद्दर्शनात्सञ्जातजातिस्मरणोऽभूत् । अस्मत्पशौपथीलब्ध्याऽस्य रोगाः क्षयमासन् । तच्छ्रुत्वा जटापुपधि-
 राद् भूयोऽपि मुनिपादयोः पपात । धर्मं श्रुत्वा श्रावकत्वं प्रपेदे । त्रिगुप्तसुगुप्तमुनिपादान्ते जीघातपलाहारनिशिभोजनप्रत्याख्यान-
 मकरोत् । द्वादशव्रतधारको जातः । पुनर्मुनिनोक्तम्—भो राम ! भो लक्ष्मण ! हे सीते ! अयं पक्षी तव सार्धमिको वात्सल्ययोग्यो
 जिनैः कथितोऽस्ति । रामेणोक्तम्—हे स्वामिन् ! अस्माकमेव वन्द्युः परमभिद्रोऽद्यप्रभृति वन्द्युवत्पालपोऽस्ति । जानकीरामलक्ष्मणास्तं

दिव्यं रथमारुह्य जटासुसहिताः क्रीडया स्वेच्छया विजहुः । ते त्रयोऽपि दण्डकारण्ये शीलागृहे सुखं तस्थुः ।

॥ इति स्कन्दकाचार्यराजदण्डकिकथानकम् ॥

इतः पाताललङ्कायां खरनामा विद्याधरोऽस्ति तस्य पत्नी रावणभगिनी चन्द्रणखा नाम पट्टदेव्यस्ति । तयोः पुत्रौ शम्बूकमुन्द-
नामानौ नवयौवनावभूताम् । अन्यदा शम्बूको मातृपितृभ्यां वार्यमाणोऽपि ह्यर्यहासखड्गसाधनार्थं दण्डकारण्यमुपेयिवान् । तत्र गत्वा
क्रौंचवानदीतीरे वंशगह्वरान्तरेऽसित्त्नमसाधयत् । कथम् यथा—

एकान्तसुग्विशुद्धात्मा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । अधोमुखो वटशाखानिबद्धचरणद्वयः ॥१॥

विद्यां जपितुमारेभे सूर्यहासासिसाधनीम् । सप्ताहाग्रद्वादशाब्द्या या सिद्धिसुपगच्छति ॥२॥

एवं च तस्थुपस्तस्य वल्गुलीस्थानकस्पृशः । वर्षाणि द्वादशातीयुश्चत्वारि दिवसानि च ॥३॥

शम्बूकोऽधोमुखो वटशाखानिबद्धपादो वंशगह्वरे सूर्यहासं खड्गं वंशकुडङ्गवहिर्मुक्त्वा यावत्पस्तेपे तावच्छ्रमण इतस्ततो भ्राम्य-
न्क्रीडां कुर्वन् तत्राऽऽयातः, यत्र वंशकुडङ्गीलमसूर्यहासं खड्गं दृष्ट्वा खड्गमाददे । गृहीत्वा विकीर्णं कृत्वा तचेजोविलोकनार्थं तीक्ष्ण-
त्वपरीक्षार्थं खड्गघातेन वंशजालीं नललावं लुलाव । तदा लक्ष्मणो वंशजालीमध्ये कस्यचित्पुरुषस्य मौलिकमलमपश्यत् । लक्ष्मणोऽप्रे
गच्छन् वटशाखानिबद्धकवचं ददर्श । अहो मया किं कृतम् । कश्चिद्विद्यासाधको हतः । लक्ष्मण आत्मानं निनिन्द । यथा—

अयुध्यमानोऽशास्त्रश्च पुमान्कोऽपि हतो मया । अमुना कर्मणा धिब्धामित्यत्मानं निनिन्द सः ॥१॥

गत्वा च रामभद्राय तदशेषं शशंस सः । असिं च दर्शयामास रामोऽप्येवमभाषत ॥२॥

असावसिः सूर्यहासः साधकोऽस्य त्वया हतः । अस्य सम्भाव्यते नूनं कश्चिदुत्तरसाधकः ॥३॥

अत्रान्तरे चन्द्रणखा रावणभगिनी शम्भुकजननी हर्षितमना यतो मत्सुनोऽद्य विद्या सेत्स्यति इति कृत्वा पूजोपस्कराभयानादि सहिता समाधायौ । तत्राऽऽयाता यत्र शम्भुरुशिर्षच्छिन्नं लुलितकुण्डलं किञ्चत् युडयुडायमानं दृष्ट्वा चिन्तितम् । आः किं जातम् ? मूर्च्छिता भूमौ पतिता । पुनर्लब्धचैतन्या विलपति हे वत्स ! त्वं फासि ? फ गवोऽसि ? अहो ! पापिना केन हतोऽसि ? निष्कारणवैरिणा दैवेन किं कृतम् ? दैवोपालम्भान्ददाति । इतस्ततो विलोकयन्ती लक्ष्मणपादपङ्क्तिं ददर्श । दृष्ट्वा चिन्तितम्-एष मे पुत्रघातकः । तर्हि गत्वा पराक्रमं दृष्ट्वा शिशां ददामि । इति तत्पदपद्धत्या गच्छन्ती चन्द्रणखा रामं ददर्श । कथंभूतं रामम् ? नेत्राभिराममभिरामगुणग्रामं पीनोन्नतस्कंधं सत्यामृतसिन्धुं कमलवदनमुज्ज्वलरदनं सुरभिनिःश्वासं लक्ष्मीनिवासमित्यादिलक्ष्मणोपेतं श्रीरामं दृष्ट्वा हर्षिता काममोहिता शूर्पणखा रामं निरीक्ष्य कामपरयशाऽभवत् । अहो कामिनीनां काम उत्पन्ने शोकोद्रेको दूरे याति । अहो ! कामविलसितम्, अहो दूधारिणीचरित्रम् । यतः—

आर्लिगत्यन्यमन्यं रमयति वचसा वीक्षते चान्यमन्यं, रोदत्यन्यस्य हेतोः कलयति शपथैरन्यमन्यं घृणीते ।
शेते चान्येन सार्द्धं शयनमुपगता चिन्तयत्यन्यमन्यं, स्त्रीमापेयं प्रसिद्धा जगति बहुमता केन घृष्टेन स्पृष्टा ॥१॥

रामरूपमोहितया तथा शूर्पणखया विलाससुन्दरमतिमनोहरं कन्यारूपं विकृत्य मन्मथार्तया कामरूपिणं रामं ज्ञात्वा शरणं प्रपेदे । रामस्तां बालिकां यभापे-हे बालिके ! कुत इहागता अस्मिन्दण्डकारण्ये कृतान्तैकनिकेतने । एकाकिनी कथमागता ? साऽप्युचे-अवन्तीदेशाधिपस्याहं कन्यका गुणसुन्दरीनाम्ना केनापि विद्याधरेण निशायां सुप्ताऽपहृता । स मां गृहीत्वेदारण्ये समायातः । इहान्यो

विद्याधरो मिलितः सोऽपि मां दृष्ट्वा मोहितो मां श्रद्धीतुकामः संग्रामसञ्जो बभूव । अन्योऽपि मां मुक्त्वा परस्परं वनगजाविव युद्धो-
भावपि विपेदाते । अहमेकाकिनी दीनाऽनाथा पतिविहीनोभयभ्रष्टा भ्राम्यन्तीहागत्य त्वां शरणं प्रपन्ना मरुस्थले कल्पवृक्षमिव । हे
नाथ ! हे गुणरत्नरत्नाकर ! सुकुलोत्पन्नां कुमारिकां तव योग्यां कर्त्नीं परिणयनपरामत्तत्वं मां परिणय । महत्स्वर्थना वृथा न जायते ।
तामत्युक्तदामद्भुतवेपथरां मायाविनीं नटवद्वेषधारिणीं कूटनाटकनटीं विलोक्य रामश्चिन्तयति—अहो ! इङ्गितेन ज्ञायत एषा दुश्चा-
रिणी बालिका वेषधारिणी वर्तते । यतः—द्वाविंशति प्रमदानां विकारेङ्गितानि । यथा—उच्चैर्निष्ठीवनम्, सानुरागनिरीक्षणम्, श्रवण-
संयमनम्, आलस्यमोटनम्, सुद्रिकाकर्षणम्, गुप्ताङ्गदर्शनम्, प्रजल्पने हास्यम्, स्तनोपपीडनम्, भूषणोत्पाटनम्, नू.पुरोत्कर्षणम्,
कर्णकण्डूयनम्, कपप्रसाधनम्, पुनःपुनरुत्तरीयचालनम्, नखविलेखनम्, परिधानसंयमनम्, निःश्वासोद्धसनम्, प्राग्विजृम्भणम्,
पालालिङ्गनम्, बालकमुखचुम्बनम्, त्रियाश्लेषणम्, अतिक्रान्तप्रेक्षणम्, पश्चात्तापस्मरणम् । चतुर्विंशत्यसतीनां लक्षणानि । यथा—
द्वारदेशशायिनी, पश्चादवलोकिकिनी, बहुभाषिणी, सम्भोगार्थिनी, गोष्ठीप्रिया, राजमार्गान्विता, मार्गमन्वेषिणी, पतिद्वेषिणी, दीनं
वदन्ती, जलवाहिनी, नृसंगिनी, विनोदप्रिया, अतिमानिनी, पानीयानयनाय दूरे गच्छन्ती, कुम्भकाररजकसङ्घतिकरी, कृत्रिमलज्जा-
न्विता, परप्रीतिरता, सततहास्या, निर्जने बहिर्गामिनी, लोभान्विता, बहुभाषिणी, क्रीडनप्रिया, केशसंवाहनप्रिया, स्वगृहं परित्यज्य
परगृहे गोष्ठ्यै गच्छन्ती, रसिका, स्वपतिं परित्यज्य परपुरुषान्वेषणं करोतीत्यसतीलक्षणानि । एभिर्लक्षणैर्लक्षिता दृश्यते । नूनमेषा
दुश्चारिणीति ज्ञात्वा रामेण लक्ष्मणस्य मुखं विलोकितम् । लक्ष्मणेनापि रामस्य मुखं विलोकितम् । पुनारामलक्ष्मणावीक्षाचक्राते । ततो
रामस्तां वभाषे—

कलत्रवानहं चाले कनीयांसं भजस्व मे । इति रामो वृषस्पन्तीं वृषस्कन्धः शशास ताम् ॥१॥
हे सुन्दरि ! समार्योऽहमतस्त्वं लक्ष्मणं भजस्व । सा विपयार्थिनी लक्ष्मणं प्रति गता । लक्ष्मणं मन्मथोपमं दृष्ट्वा हर्षिता तं
वभापे-भो महापुरुष ! मां परिणय । लक्ष्मणो वभापे-हे सुन्दरि ! प्रथममार्यं श्रीरामचन्द्रं गता तर्हि राममेव भजस्व त्वं मम भ्रातृ-
जाया जाता, ततोऽन्या वार्तयाऽलम् । पुना रामं गता, पुनर्लक्ष्मणमेवं पुनः पुनः कुर्वाणा शूर्पणखा सीतया हसिता, हे सुन्दरि !
हीनकुलोचितं किमारब्धम् ? ततो लज्जिता सा शूर्पणखा याञ्चाखण्डनात् सीताहास्यात् पुत्रवधाच्चात्यर्थं कुपिता भृशमुद्वेजिता चिन्त-
यति—यद्येता रामलक्ष्मणौ मत्पुत्रवधकौ खरदूषणादिविद्याधैरमार्यामि तर्हि रावणस्वसा शूर्पणखा, नान्यथेति कृत्वा विद्युच्छेतेव
चञ्चला व्योममार्गेण पाताललङ्कां गता । गत्वा सर्वं निजपतेः खरस्याग्रे विज्ञप्तम् । तच्छ्रुत्वा कुपिताः खरादयः चतुर्दशविद्याधरसहस्रैः
परिपृता यत्र तौ रामलक्ष्मणौ तत्राम्येयू राममुपद्रोतुं, शैलमिव द्विपाः । तदा रामं संग्रामसङ्गं दृष्ट्वाऽथ लक्ष्मणो रामं प्रति वभापे-
भो बान्धव ! मयि सेवके सतीदृशैः सह त्वं किं संग्रामसज्जो भवसि ? लक्ष्मणो राममयाचित-एभिः सह संग्राममहं करिष्ये । तच्छ्रुत्वा
रामो वभापे-यत्स ! गच्छ यथासुखम् । यदि ते सङ्कटं भवेत्तदा ममाहृत्यै सिद्धानन्दं कुर्या इति संकेतं कृत्वा लक्ष्मणः संग्रामायाच-
लत्सिंहवत् । यतः—

सींह न जोइ चंदयल नचि जोइ धन ऋद्धि । एकलडु सहसां भीडी जिहां साहस तिहां सिद्धि ॥१॥

अथ लक्ष्मणो रामाज्ञया धनुष्टंकारं कुर्वाणस्तान्द्विद्याधरान्दहंतुं प्रवष्टते । तार्क्ष्य इवोरगान् । लक्ष्मणस्वरयोर्बुद्धे प्रवर्धमाने स्वमर्तु-
र्बलदृष्टये शूर्पणखा रावणसमीपे गत्वेत्युच्ये-भो बान्धव ! रावण ! दण्डकारण्ये रामलक्ष्मणावायातौ वतेते । तयोर्लक्ष्मणेन मत्पुत्रः शम्बू-

कः स्वर्गहासखड्गविद्या साधयन् निरपराधो हतो यमसन्ननि गतः । तत्पुत्रमरणं श्रुत्वा शोकार्तः खरो विद्याधरश्चतुर्दशसहस्रभटैः परि-
 द्रुतो दण्डकारण्ये गतः, लक्ष्मणेन सह युद्धं कुर्वन्नास्ते । लक्ष्मणभ्राता श्रीरामः सीतया भार्यया सह तत्रैव सुखं रमते । श्रावृवीर्येण
 गर्हितो रामः सर्वं वृणवद्रणयन्नास्ते । तच्छ्रुत्वा रावणस्तूष्णीको बभूव । पुनः शूर्पणखा स्वसा सीतारूपं वर्णयति । यथा-
 सीता च रूपलावण्यश्रिया सीमेव योपिताम् । न देवी नोरगी नापि मानुष्यन्यैव कापि सा ॥१॥
 तस्या दासीकृताशेषपुरासुरयधूजनम् । त्रैलोक्येष्यप्रतिच्छन्दं रूपं वाचामगोचरम् ॥२॥
 आसमुद्रान्तभूमध्ये यानि कान्यपि भूतले । तत्रैवार्हन्ति रत्नानि तानि सर्वाणि बान्धव ॥३॥
 वृशामनिमिषीकारकारणं रूपसंपदा । स्त्रीरत्नमेतदृष्टृणीया न चेत्तन्नासि रावणः ॥४॥
 आरुह्य पुरुषकमथादिदेश दशकन्धरः । विमानराज ! त्वरितं याहि यत्रास्ति जानकी ॥५॥
 ययौ चात्यन्तवेगेन विमानमनुजानकि । स्पर्धयेव दशग्रीवमनसस्तत्र गच्छतः ॥६॥
 तत्राकाशे पुष्पकविमानस्थो दशकन्धरः सीतासहितं रामं ददर्श । अहो ! यथा हुतवह्नाद्याघ्नस्यति तथा रामादहमपि त्रस्यामि,
 इति भिया तत्रैवाकाशे स्थितः किञ्चिद्विशुश्रु पश्चादवलोकित्वा विद्यामस्मार्षीत् । तदैव सा विद्योपतस्थे किंकरीवत्कृताञ्जलिः । विद्या
 रावणमूचे-किं करोमि भो रावण ! राणेनोक्तम्-सीतां हरिष्यतो मम शीघ्रं साहाय्यं कुरु ।

साऽवोचद्वासुकेर्मौलिरत्नमादीयते सुखम् । न तु रामसमीपस्था सीता देवासुरैरपि ॥१॥
 उपायेन हि तत्कुर्याच्चन्न शक्यं पराक्रमैः । काक्या कनकसूत्रेण कृष्णसर्पे निपातित ॥२॥

नो चेदिष्टकपालमण्डलभृताऽप्याखण्डयमुण्डाबलिं, भक्त्या ढौकितमीश्वरेण किमिति प्रत्यर्पितं प्राभृतम् ॥१॥
मा भैषीः पुत्रि सीते व्रजति मम पुरो नैष दूरं दुरात्मा, रे रे रक्षः क्व दारान् रघुपतितिलकस्यापहृत्य प्रयासीः ।
चञ्चवाक्षेपप्रहारैः स्फुटितधमनीभिर्दिक्षु विक्षेप्यमाणै-राशापालोपहारं दशभिरपि भृशं त्वच्छिरोभिः करोमि ॥

क्व यासि ? रे दुरात्मन् ! इत्युक्त्वा चञ्चुप्रहारं पृष्ठे ददन्नखैर्विल्दरयन्, रावणहृदयं नखैर्विदारयन्, पुनर्वचसा तर्जयन्ननुदथावे ।
ततो दशग्रीवो जटायुं प्रति क्रुद्धो दारुणं खङ्गमाकृष्य पक्षी चिच्छेद । स पतन्त्री भूमौ पपात । निःशङ्को दशग्रीवो सीतां पुष्पके विमान
आरोप्य पूर्णप्रायमनोरथस्तूर्णं नभसा चचाल । नभसा द्वियमाणा सीता रोदयन्ती तरुनपि रुरोद । ततः सीतारुदितमर्कजटीनन्दनो
रत्नजटीविद्याधरोऽमृणोत् । रत्नजटी चिन्तयति-नूनमेव रामपत्नीशब्दः समुद्रोपरि श्रूयते । नूनं रामलक्ष्मणौ छलितौ रावणेन सीता
ह्रियते । मामण्डलसेवको रत्नजटी खङ्गमाकृष्य रावणं प्रति धावितो बभापे-मत्प्रभोर्भगिनीं सीतां हृत्वा क्व यास्यसि ? रे निर्लज्ज !
रे कुलाधम ! रे कुलपांशुन ! इत्युक्त्वा यावता खङ्गप्रहारं ददाति तावता दशाननो विद्यासामर्थ्यतस्तस्य सर्वां विद्यां सद्यः सञ्जहार ।
स छिन्नपक्षः पक्षीव सद्यः कम्बूद्वीपे कम्बूशैलमारुह्य स्थितोऽस्ति । रावणोऽपि विमानस्थो गच्छन्वयोम्ना समुद्रोपरि सञ्चरन् कामा-
तुरो भैथिलीं प्रोचे-हे सुन्दरि ! भूचरखेचरनरेन्द्राणामधीश्वरं मामवेहि । तस्य त्वमग्रमहिषी भविष्यसि, अतो हर्षस्थाने विपादं मा
कुरु, सुतं विपादेन, किं भूयोभूयः रोदिषि ? सुतं दुःखेन, सुखं भजस्व, भूचरखेचराणां स्वामिनी भव, ममाग्रमहिषीपदं प्राप्नुहि ।
तवाहं तुष्टोऽस्मि । रामेण मन्दमाग्नेन योजिता विधिना विरूपमाचरितं नानुरूपं विहितम्, अधुना मयोचितं कृतम्, अतो मां पति
मन्यस्व । अहं तव दासत्वं करिष्ये । मयि दासे तव खेचराः खेचर्यः सर्वेऽपि दासाः स्युः । एवं रावणे ब्रुवाणे सीताऽधोमुखी तस्थौ ।

सीता किं कुर्वन्ती ? भक्त्या मन्त्रवत् राम इत्यथरद्वयं स्मरन्ती । रावणोऽपि स्मरातुरो जानकीपादयोर्मूर्ध्ना पपात । साऽपि सीता परशु-
स्पर्शकृतरा पादाभसारयत्, परं चुक्तोश्च च । यथा-

आचुक्तोश्च च सीतैवं निरनुक्तोश्च ! निह्रप ! । अचिराह्वस्यसे मृत्युं परस्त्रीकामनाफलम् ॥१॥

प्राणसन्देहजननं परमं वैरकारणम् । लोकद्वयविरुद्धं च परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥२॥

एवं सीतयोक्तोऽपि रावणस्तदध्यनसायाच्च विरराम । तदानीं सारणादयो मन्त्रीश्वरा रावणसंमुखा एयुः । अन्येऽपि राक्षसादयः
सेवका दशमुखसंमुखा अभ्येयुः । क्रमेण पुष्पकारुढो रावणो मन्त्रिसामन्तपरिवृतः सीतासहितोऽद्वितीयपराक्रमो लङ्कानगर्यामागतः ।
लङ्कागते रावणे सीताऽभिग्रहमकरोत् । यथा—यावद्रामसौमित्रिक्षेमोदन्तसमागमो न भवति, तावदन्नपानादिकं न भोक्ष्ये, इत्युच्ये;
सीताऽभिग्रहमप्रहीत् । रावणेन लङ्कापूर्वदिशि स्थिते देवरमणोद्यानेऽशोकतरुले त्रिजटादिराक्षसीभिः परिवृतां सीतां मुक्त्वा प्रमुदितो
रावणः स्वं धामागात् ।

इति धीमत्तपागच्छमट्टारकश्रीहीरत्रिजयशूरिराज्ये आचार्यश्रीविजयेसेनशूरिरयौवराज्ये पण्डितदेवविजयगणिविरचिते
गद्यपद्ये श्रीरामचरित्रे सीतापहरणो नाम पञ्चमः सर्गः ॥

षष्ठः सर्गः ।

इतश्च रामचन्द्रो धनुर्नादं वितन्वानो यत्र लक्ष्मणो वर्तते तत्रागात् । राममायान्तं विलोक्य सौमित्रिदिमभ्यघात्-भो आर्य ! त्वमार्याभेकाकिनीं मुत्तया कथमत्रागाः ? राम उवाच-तव सिंहनादेनाहृतो विरहविधुर इहागाम् । लक्ष्मण ऊचे-हे बान्धव ! सिंहनादो मया नाकारि त्वया कथं श्रुतः ? यदि त्वया सिंहनादः श्रुतस्तर्हि नूनं वयं केनापि वञ्चिताः । शीघ्रं याहि आर्यासमीपे, सिंहनादात् किञ्चित्कारणं वर्तते । हे बान्धव ! त्वं शीघ्रं ब्रज । अरीन् हत्वाऽहमपि समेभ्यामि । इत्युक्तो रामभद्रः सीतापावित उट-जेऽगात् । परं तत्र सीतां नापश्यत् । भूमौ पतितो रामो मूर्च्छामगमत् । पुनर्लब्धचैतन्यो राम इतस्ततो भ्राम्यन् तडफडन्तं कण्ठगतप्राणं छिन्नपथं जटायुपक्षिणं दृष्ट्वाऽचिन्तयत्-केनापि छलपरेण मे दयिता नूनं जह्रे । तेनैवापहारकुद्बोऽयं महात्मा खगो निहतः । ततो रामस्तस्मै परलोकाध्वशम्बलं परमेष्ठिनमस्कारं ददौ । ततः स जटायुर्मुत्वा नमस्कारप्रभावात् माहेन्द्रदेवलोके देवोऽभष्टत् । रामोऽपि सीतामन्वेष्टुं तस्यामटव्यामितस्ततो बभ्राम ।

इतश्च रामानुजो वीरः स्वरेण सह युध्यमानोऽनेकान्विद्याधरभटान् निघ्नन् विद्रावयन् समुद्रं मन्यान इव मक्षन्नास्ते । अत्रान्तरे त्रिशिरा नाम लघुबान्धवो ज्येष्ठं खरमवोचत्-हे बान्धव ! अनेन भूचरेण सह तव कः सङ्ग्रामः । तव सदृशैः सह संग्रामः श्रेष्ठः । कोऽयं भूचरः ? एवं सर्गवचनं लक्ष्मणेन यावता श्रुतं तावता लक्ष्मणेन त्रिशिरोविद्याधरो बाणेन हतो मृतः । तत्सैन्यं मम परं

खरविद्याधरः पुत्रवधात् आतृवधाच्च मृशं युयुधे ।

तदा पाताललङ्केशश्चन्द्रोदरत्पटमजः । विराधः सर्वसन्नाहिसैन्यस्तत्र समापयौ ॥१॥

विराधो रामसोदरं नत्वा बभाषे—हे स्वामिन् ! अहं तव सेवकोऽस्मि । एते खरादयो मम शत्रवो यतो मम पितरं चन्द्रोदराल्यं निर्वास्याऽमी रावणपत्नयः पाताललङ्कां जगृहुः । तव साहाय्यान्मम पाताललङ्काराज्यं समागमिष्यति, अतस्त्वं मम स्वामी । रणाय ममाज्ञां समादिश । केऽमी वराकाः खरादयः इत्युक्त्वा यावता युद्धसञ्जोऽग्रत् तावता लक्ष्मणोऽवोचत्—हे विराध ! अद्य प्रसृति ते स्वामी श्रीरामः परं मया पाताललङ्काराज्यं दत्तम् । अहं तथा करिष्ये यथा तव पाताललङ्काराज्यं भविष्यति । इति श्रुत्वा विराधो महाप्रसाद इत्युक्त्वा खरेण सह युद्धं करोति । लक्ष्मणसमीपे विराधं दृष्ट्वा खरो धनुरारोप्य लक्ष्मणमब्रवीत्—रे लक्ष्मण ! रे शम्भूक-धातक ! रे त्रिशिरोवधक ! विराधेन वराकेण सख्याऽधुना त्वं किं रक्षसे ? स्मित्वा सौमित्रिरुवाच—भो खर ! तव पुत्रश्रावमिलने-च्छा चेदस्ति तर्हि सद्भामसञ्जो भव । यथा तव मनोरथं पूरयामि । तव शत्रुस्तु मया क्रीडया पादघातेन कुन्थुवद्धतोऽस्ति । हे मृद ! तत्र मे पौरुषं न, अधुना त्वं यदि स्वं भटं मन्यसे, तर्हि तव मनोरथं पूरयिष्ये । सञ्जो भव, तव शरीरेण कीनाशं प्रीणयामि । तच्छ्रुत्वा खरः खरवत्फुत्कारं कुर्वणो दन्तीव गिरिसानुनि लक्ष्मणे प्रहर्तुमारेभे । लक्ष्मणोऽपि तीक्ष्णैः कङ्कपत्रैरभ्यरमान्छादयामास । तयोर्मयंकरो गरीयान्संगरोऽजायत देवदानवयोरिव । एवं तयोः संग्रामे जायमाने खरवधे कालक्षेपं ज्ञात्वा लज्जितश्चिन्तयति किं कालक्षेपं करोमीति चिन्तयित्वा लक्ष्मणः खरमूर्धानं क्षुरप्रेणाच्छिदत् । क्षणाद्धतं भ्रातरं ज्ञात्वा तथैव खरलघुश्रवाता दूषणः सद्भाम-सञ्जो बभूव । सोऽपि लक्ष्मणेन ससैन्यः संजग्मे वनकुञ्जरयूथ इव । ततो लक्ष्मणो जितकाशी खरदूषणसैन्यं हत्वा विराधेन सह चचाल ।

मार्गे गच्छतो लक्ष्मणस्य वामेक्षणं प्राशुर्नृत् । लक्ष्मणश्चित्तयति-नूनमार्यस्य किञ्चिदशुभं मात्रि, इति विचार्य यात्रामममीये यानि तावता दुमान्तरे रामभद्रं सीतानिराहितं दृष्ट्वा लक्ष्मणः परं त्रिपादं ययौ । ततः गौमित्रिणागत्य रामचन्द्रं नत्वा पुरः स्थितः । परं सीताविरहपीडितेन रामेण नोपलक्षितः । रामो वनदेवतां प्रत्याह-हे वनदेवते ! अहमेकाकिनीं सीतां दीनां यने युज्या लक्ष्मणेना-हूतो गतो लक्ष्मणसमीपम्, पुनर्लक्ष्मणेन पराचोऽस्मिन्ने प्रत्यागतः परं सीता न दृश्यते । एवमुक्त्या मूर्च्छया भूमौ पतितः शीतलोपचारैर्लक्ष्मणेन पुनः सजितो विलपति । यथा—

निर्जनेऽरण्ये कथं मुक्ता मया प्रिये ।

भद्रो मूर्च्छया न्यपतत्क्षितौ । हा यत्स ! लक्ष्मण ! कथं मुक्तोऽसि रणसङ्कटे ॥१॥

यत्रवीदेवमार्याय किमिदं ननु । तत्रायं लक्ष्मणो भ्राता जित्यारिं समुपास्थितः ॥२॥

णैव संसक्तो रामभद्रस्तथा गिरा । लब्धसंज्ञो ददशंघि सस्वजे च निजानुजम् ॥३॥

पतरं दृष्ट्वा रामो लक्ष्मणमालिलिङ्ग, कुशलोदन्तं चापृच्छत् । रामेणाऽपि स्वपृत्तान्त उक्ते लक्ष्मणः प्राह—भो

विधेहि । केनापि मायिना सीतापहरणकृते सिंहनादो विहितः । सिंहनादेन त्वं मोहयित्वा सीता हृता । पुन-

२ श्रीराम ! तर्षहं तवानुजो यदि तस्य प्राणैः सह जानकीमाहुरित्यमि । परमेव विराधः पैतृके पाताललङ्कारान्ये

! यतः-खरदूषणसङ्ग्रामेऽमुष्मै मयेति प्रतिपन्नं वर्तते । रामेणोक्तम्-भो विराध ! मयापि तव पाताललङ्कारान्यं दृष्टम् । त्वं

पंतो भव । ततःप्रभृति विराधः. श्रीरामश्चिन्तितेऽहं विद्याधरमरुटाकिञ्चेष्वकान्नादितोव । ते विराधसेवका विद्याधरा दूर दूरं भ्रान्तका

समाजगुः परं सीताप्रवृत्तिं न प्रापुः । विराधेनागत्य राज्ञोऽप्रे विज्ञप्तम्-हे स्वामिन् ! मत्सेवकै दूरं दूरं गत्वा विलोकितम् परं
क्वापि सीताप्रवृत्तिर्न लब्धा । तच्छ्रुत्वा मूर्च्छितो रामः । पुनर्लब्धचैतन्यो रामः लक्ष्मणं प्रति वभाषे—

कोऽहं ? वत्स ! स एष आर्यभगवानार्यः स को ? राघवः, के यूयं ? वत नाथ पूज्यपदयोर्दासोऽस्म्यहं लक्ष्मणः ।
कान्तारे किमिहास्म्यहं ? ननु विभो देवी गता मृग्यते, का देवी ? जनकाधिराजतनया हा जानकि फासि ? हा ॥

साधु साधु च यत्पृथ्वीभारो नारोपितो मयि । कलत्रस्यापि न त्राता स्यां कथं रक्षिता क्षितेः ॥२॥

आख्यास्यति खगः स्वर्गे पितुर्दशरथस्य मे । एकस्त्रीपरिपाल्येऽपि न रामः शक्तिमर्हति ॥३॥

राज्यभ्रंशो वने वासो सीता नीता पिता मृतः । एकैकमपि तद्दुःखं यदब्धीनपि शोपयेत् ॥४॥

दिवसो चरिससमाणो वेला मासस्तु तुल्य मे जाई । विरहानलतत्तंगं दंसण अमिण्ण सिचेह ॥५॥

इत्यादि विलपन्नामो विराधसुभदानाह-भो सुभटाः ! सीताप्रवृत्तिर्न प्राप्ता तर्हि भवतां को दोषो देवे विपरीते के यूयमथवा केऽ-
परे । तस्मिन्समये विराधोऽप्यवदत्-हे प्रभो ! निवेदं मा कृथाः । अनिवेदः श्रियो मूलम् । तव भृत्योऽस्मि नन्वहम् । स्वामिन् !
पाताललङ्का गम्यते तत्र सीता प्रवृत्तिः सुलभा भविष्यति । रामेणोक्तम्-‘एवं भवतु । ततो रामलक्ष्मणौ विराधसहितौ पाताललङ्का-
पुर्याः परिसरावनौ ययतुः । तत्र सुन्दो नाम खरात्मजो महासैन्यसमावृतो रामं प्रति संमुखीनो रणायगात् । तत्र सुन्दः पूर्वविरो-
धिना पुरोगेण विराधेन समं घोरं रणं वक्रे । तदा लक्ष्मणो विराधप्रीत्या सुन्दं हन्तुं दधावे । लक्ष्मणं सद्ग्रामसज्जं दृष्ट्वा सुन्दः
शूर्पणखानिगिरा प्रणश्य लङ्कानगर्यां रावणदुरणं ययौ ततो रामलक्ष्मणौ रघुपुङ्गवौ पाताललङ्कां प्रविश्य विराधं पैतृके पदे निवेशया-

मार्गे गच्छतो लक्ष्मणस्य वामेक्षणं प्रास्फुरत् । लक्ष्मणश्चित्तयति-नूनमार्यस्य किञ्चिदशुभं भावि, इति विचार्य यावद्रामसमीपे याति तावता द्रुमान्तरे रामभद्र सीताविरहित दृष्ट्वा लक्ष्मणः पर विपादं ययौ । ततः सौमित्रिरागत्य रामचन्द्रं नत्वा पुरः स्थितः । परं सीताविरहपीडितेन रामेण नोपलक्षितः । रामो वनदेवतां प्रत्याह-हे वनदेवते ! अहमेकाकिनीं सीतां दीना वने मुञ्चवा लक्ष्मणेना हृतो गतो लक्ष्मणसमीपम् , पुनर्लक्ष्मणेन परावृत्तोऽस्मिन्वने प्रत्यागतः पर सीता न दृश्यते । क्व गताऽस्ति । एवमुक्त्वा मूर्च्छया भूमौ पतितः शीतलोपचारैर्लक्ष्मणेन पुनः सञ्चितो विलपति । यथा—

हा सीते ! निर्जनेऽरण्ये कथं मुक्ता मया प्रिये । हा वत्स ! लक्ष्मण ! कथं मुक्तोऽसि रणसङ्कटे ॥१॥

एवं द्रुवनरामभद्रो मूर्च्छया न्यपतत्क्षितौ । क्रन्दद्भिः पक्षिभिरपि वीक्ष्यमाणो महाभुजः ॥२॥

लक्ष्मणोऽप्यब्रवीदेवमार्याय किमिदं ननु । तवायं लक्ष्मणो भ्राता जित्वा रिसमुपास्थितः ॥३॥

पीयूषेणैव संसक्तो रामभद्रस्तथा गिरा । लब्धसंज्ञो वदशत्रिे सस्वजे च निजानुजम् ॥४॥

लक्ष्मणं लघुभ्रातरं दृष्ट्वा रामो लक्ष्मणमाल्लिङ्ग, कुशलोदन्तं चापृच्छत् । रामेणाऽपि स्ववृत्तान्त उक्ते लक्ष्मणः प्राह-भो वान्धव ! चिन्तां मा विधेहि । केनापि मायिना सीतापहरणकृते सिंहनादो विहितः । सिंहनादेन त्वं मोहयित्वा सीता हता । पुनर्लक्ष्मण उवाच-हे श्रीराम ! तर्ह्यहं तवानुजो यदि तस्य प्राणैः सह जानकीमाहरिष्यामि । परमेप विराधः पैतृके पाताललङ्काराज्ये स्थाप्यः । यतः-खरदूषणसङ्ग्रामेऽमुष्मै मयेति प्रतिपन्नं वर्तते । रामेणोक्तम्-भो विराध ! मयापि तव पाताललङ्काराज्यं दत्तम् । त्वनिश्चिन्तो भव । ततः प्रभृति विराधः सीताप्रवृत्तिमानेतु विद्याधरभटान्निजसेवकान्प्राहिणोत् । ते विराधसेवका विद्याधरा दूर दूर भ्रान्त्वा

समाजगुः परं सीताप्रवृत्तिं न प्रापुः । विराधेनागत्य राज्ञोऽग्रे विज्ञप्तम्-हे स्वामिन् ! मत्सेवकैर्दूरं दूरं गत्वा विलोकितम् परं
क्वापि सीताप्रवृत्तिर्न लब्धा । तच्छ्रुत्वा मूर्च्छितो रामः । पुनर्लब्धवैतन्यो रामः लक्ष्मणं प्रति वभाषे—

कोऽहं ? वत्स ! स एष आर्यभगवानार्यः स को ? राघवः, के यूयं ? बत नाथ पूज्यपदयोर्दासोऽस्म्यहं लक्ष्मणः ।
कान्तारे किमिहास्म्यहं ? ननु विभो देवी गता मृग्यते, का देवी ? जनकाधिराजतनया हा जानकि क्वासि ? हा ॥

साधु साधु च यत्पृथ्वीभारो नारोपितो मयि । कलत्रस्यापि न त्राता स्यां कथं रक्षिता क्षितेः ॥२॥

आख्यास्यति त्वगः स्वर्गं पितुर्दशरथस्य मे । एकस्त्रीपरिपाल्येऽपि न रामः शक्तिमर्हति ॥३॥

राज्यभ्रंशो वने वासो सीता नीता पिता मृतः । एकैकमपि तद्वदुःखं यदब्धीनपि शोषयेत् ॥४॥

दिवसो वरिससमाणो वेला मासस्स तुल्य मे जाई । विरहानलतत्तंगं दंसण अमिण्ण सिंचेह ॥५॥

इत्यादि विलपन्नामो विराधसुभटानाह-भो सुभटाः ! सीताप्रवृत्तिं प्राप्ता तर्हि भवतां को दोषो देवे विपरीते के यूयमथवा केऽ-
परे । तस्मिन्समये विराधोऽप्यवदत्-हे प्रभो ! निर्वेदं मा कृयाः । अनिर्वेदः श्रियो मूलम् । तव भृत्योऽस्मि नन्वहम् । स्वामिन् !
पाताललङ्का गम्यते तत्र सीता प्रवृत्तिः सुलभा भविष्यति । रामेणोक्तम्-‘एवं भवतु । ततो रामलक्ष्मणौ विराधसहितौ पाताललङ्का-
पुर्याः परिसरावनौ ययतुः । तत्र सुन्दो नाम खरात्मजो महासैन्यसमावृतो रामं प्रति संमुखीनो रणायागात् । तत्र सुन्दः पूर्वविरो-
धिना पुरोगेण विराधेन समं घोर रणं चक्रे । तदा लक्ष्मणो विराधप्रीत्या सुन्दं हन्तुं दधावे । लक्ष्मणं सद्ग्रामसज्जं दृष्ट्वा सुन्दः
शूर्पणखागिरा प्रणश्य लङ्कानगर्यां रावणशरणं ययौ ततो रामलक्ष्मणौ रघुपुङ्गवौ पाताललङ्कां प्रविश्य विराधं पैतृके पदे निवेशया-

मार्गे गच्छतो लक्ष्मणस्य वामेक्षणं प्रास्फुरत् । लक्ष्मणश्चिन्तयति-नूनमार्यस्य किञ्चिदशुभं भावि, इति विचार्य यावद्रामसमीपे याति तावता द्रुमान्तरे रामभद्रं सीताविरहितं दृष्ट्वा लक्ष्मणः परं विपादं ययौ । ततः सौमित्रिरागत्य रामचन्द्रं नत्वा पुरः स्थितः । परं सीताविरहपीडितेन रामेण नोपलक्षितः । रामो वनदेवतां प्रत्याह-हे वनदेवते ! अहमेकाकिनीं सीतां दीनां वने श्रुत्वा लक्ष्मणेना-हृतो गतो लक्ष्मणसमीपम्, पुनर्लक्ष्मणेन परावृत्तोऽस्मिन्वने प्रत्यागतः परं सीता न दृश्यते । क्व गताऽस्ति । एवमुक्त्वा मूर्च्छया भूमौ पतितः शीतलोपचारैर्लक्ष्मणेन पुनः सञ्चितो विलपति । यथा—

हा सीते ! निर्जनेऽरण्ये कथं श्रुत्वा मया प्रिये । हा वत्स ! लक्ष्मण ! कथं मुक्तोऽसि रणसङ्कटे ॥१॥

एवं द्रुवनरामभद्रो मूर्च्छया न्यपतत्क्षितौ । क्रन्दद्भिः पक्षिभिरपि वीक्ष्यमाणो महाशुजः ॥२॥

लक्ष्मणोऽप्यब्रवीदेवमार्याय किमिदं ननु । तवायं लक्ष्मणो भ्राता जित्वा रिसमुपास्थितः ॥३॥

पीयूषेणैव संसक्तो रामभद्रस्तथा गिरा । लब्धसंज्ञो ददर्शाग्निं सस्वजे च निजानुजम् ॥४॥

लक्ष्मणं लघुभ्रातरं दृष्ट्वा रामो लक्ष्मणमालिलिङ्ग, कुशलोदन्तं चापृच्छत् । रामेणाऽपि स्ववृत्तान्त उक्ते लक्ष्मणः प्राह-भो बान्धव ! चिन्तां मा विधेहि । केनापि मायिना सीतापहरणकृते सिंहनादो विहितः । सिंहनादेन त्वं मोहयित्वा सीता हता । पुनर्लक्ष्मण उवाच-हे श्रीराम ! तर्ह्यहं तवानुजो यदि तस्य प्राणैः सह जानकीमाहरिष्यामि । परमेप विराधः पैतृके पाताललङ्काराज्ये स्थाप्यः । यतः-खरदूषणसङ्ग्रामेऽमुष्मै मयेति प्रतिपन्नं वर्तते । रामेणोक्तम्-भो विराध ! मयापि तव पाताललङ्काराज्यं दत्तम् । त्वं निश्चिन्तो भव । ततःप्रभृति विराधः सीताप्रवृत्तिमानेतुं विद्याधरभटाभिजसेवकान्प्राहिणोत् । ते विराधसेवका विद्याधरा दूरं दूरं आन्त्वा

निशातानि शस्त्रैः शस्त्राण्यथो मिथः । चिच्छिद्यते तृणच्छेदं रणच्छेकाबुभावपि ॥७॥
वर्णैरुच्छलवृर्धितुवे खेचरीगणः । महायुद्धे तयोर्बृक्षखण्डो महीपयोरिव ॥८॥

उन्नाम्नाबधान्योन्यमर्पणशिरोमणी । मध्ययुद्धेनास्फलतां पर्वताविव जङ्गमौ ॥९॥

तन्तौ क्षणाद्वयोस्मि निपतन्तौ क्षणाद् भुवि । ताम्रचूडाविवाभातां वीरचूडामणी उभौ ॥१०॥

तौ द्वावपि परस्परं युद्धाज्योन्यं जेतुमनीश्वरावपसृत्य तस्यतुः । सत्यसुग्रीवः सहायकार्यकणार्थं पवनाञ्जनयोः सुत हनु-
मान्ब्रूवद् । हनुमतः पश्यतोऽपि तथैव तौ युयुथाते । ततस्तयोर्भेदमजानन् हनुमान्स्वस्थानं गतः । विटसुग्रीवेण सत्पसुग्रीवः
ब्रूवितः । यतः-अत्युत्कटो विटसुग्रीवः । तेन तर्जितः सत्पसुग्रीवो मनसि चिन्तयति । यथा-

घन्यो महायलो वाली योऽखण्डपुरुषव्रतः । राज्यं तृणमिव त्यक्त्वा जगाम परमं पदम् ॥१॥

चन्द्ररश्मिः कुमारो मे बलीपान्जगतोऽप्यसौ । किन्तु द्वयोरभेदज्ञः कं रक्षतु निहन्तु कम् ॥२॥

मातृपुत्रेण चन्द्ररश्मिहारेण वालिपुत्रेणाङ्गदेन च तरसाधु विदधे, यचस्य पापीयसोऽन्तःपुरे प्रवेशनं रुद्धम् । अथासुग्य वधाय
कमपि पलीपासं श्रयामि । तर्हि दशाननं सेवे । अधवाऽयं स्त्रीलम्पटः प्रकृत्या चञ्चलल्लोलोक्पकण्ठकः । तर्ह्येव रावणस्तं सुग्रीवं मां
च हत्या स्वयं तारामादास्यते । अहो ! अस्मिन्नवसरे घदा खरोऽभविष्यत् तदा मम साहाय्यं कर्तुमीश्वरोऽभविष्यत् । अथ याम्यां
सत्त्वामे खरस्य पुत्रो भ्राता च चतुर्दशसहस्राणि कुलपचयस्तथा खरोऽपि हतः । तौ रामलक्ष्मणौ विराथस्य राज्यदायकौ सेवे ।
साम्भवं तौ पाताललङ्कामलङ्कृतः । सुग्रीव एवं विमृश्य स्वदूतं विश्वासभृतमनुशिष्य पाताललङ्कां विराधं मति श्रेययामास । दूतोऽपि

तौ निशातैर्निशातानि शस्त्रैः शास्त्राण्यथो मिथः । चिच्छिदाते तृणच्छेदं रणच्छेकाबुभावपि ॥७॥
 शस्त्रस्वर्णैरुच्छलवृभिर्दुदुवे खेचरीगणः । महायुद्धे तयोर्बृक्षलण्डो महीपयोरिव ॥८॥
 तौच्छिद्वास्त्रायधान्योन्यमर्पणशिरोमणी । मल्लयुद्धेनास्फलतां पर्वताचिव जङ्गमौ ॥९॥
 उत्पतन्तौ क्षणाद्वयोम्नि निपतन्तौ क्षणाद् भुवि । ताम्रचूडाविवाभतां वीरचूडामणी उभौ ॥१०॥
 एष तौ द्वावपि परस्पर युद्धाज्योन्यं जेतुमनीश्वरायपसृत्य तस्यतुः । सत्यसुग्रीवः सहायकार्यकरणार्थं पवनाञ्जनयोः सुत हनु-
 मन्तमाजूहवत् । हनुमतः पश्यतोऽपि तथैव तौ युयुथाते । ततस्तयोर्भेदमजानन् हनुमान्स्वस्थानं गतः । विटसुग्रीवेण सत्यसुग्रीवः
 कृद्वितः । यतः-अत्युत्कटो विटसुग्रीवः । तेन तर्जितः सत्यसुग्रीवो मनसि चिन्तयति । यथा-

घन्यो महाबलो बाली योऽलण्डपुरुषव्रतः । राज्यं तृणमिव त्यक्त्वा जगाम परमं पदम् ॥१॥

पन्द्रदिमः कुमारो मे बलीयान्जगतोऽप्यसौ । किन्तु द्वयोरभेदज्ञः कं रक्षतु निहन्तु कम् ॥२॥

मरुत्रेण चन्द्ररश्मिकृमारेण बालिपुत्रेणाङ्गदेन च तत्साधु विदधे, यत्तस्य पापीयसोऽन्तःपुरे प्रवेशनं रुद्धम् । अथागुष्य वधाय
 कमपि पलीयासं श्रयामि । तर्हि दशानन सेवे । अयवाऽयं स्त्रीलम्पटः प्रकृत्या चञ्चलत्रैलोक्यकण्टकः । तर्ह्येव रावणस्तं सुग्रीवं मां
 च हत्वा स्वयं तारामादास्यते । अहो ! अस्मिन्नरसरे यदा खरोऽभविष्यत् तदा मम साहाय्यं कर्तुमीश्वरोऽभविष्यत् । अथ याम्यां
 सत्त्वामे खरस्य पुत्रो भ्राता च चतुर्दशसहस्राणि कुलपत्न्यस्तथा खरोऽपि हतः । तौ रामलक्ष्मणौ विराधस्य राज्यदायकौ सेवे ।
 साम्भवं तौ पाताललङ्कामलङ्कृतवः । सुग्रीव एवं विमृश्य स्वदूतं विश्वासभूतमनुशिष्य पाताललङ्कां विराधं प्रति प्रेषयामास । दूतोऽपि

पाताललङ्कां गत्वा विराघं प्रणम्य स्वामिव्यसनवृत्तान्तं कथयित्वेदमब्रवीत् । मम स्वामी सुग्रीवो महत्संकटे पतितोऽस्ति, अतस्तत्र द्वारेण राघवौ श्रणीकर्तुं वाञ्छति । विराधेनोक्तम्-भो दूत ! शीघ्रं याहि गत्वा त्वस्वामिनं सुग्रीवं शीघ्रं समानय । यतः-सतो सङ्घो पुण्येन भवति । एतौ सत्पुरुषौ परकार्यतत्परौ । यतः-

विरला जाणन्ति गुणा विरला पालंति निद्धणा निहा । विरला परकज्जकरा परदुःखे दुःखिआ विरला ॥१॥
अतस्त्वं शीघ्रं गच्छ, त्वस्वामिनमिहानय । इति विराधवचनं श्रुत्वा गतो दूतः सुग्रीवसमीपम् । सुग्रीवाय तद्वृत्तान्तं व्यजिज्ञपत् । हर्षतः सुग्रीवो वानरेश्वरः ससैन्यपरिवृतो गगनाभ्वना क्षणेन पाताललङ्कां प्राप । सुग्रीवमायान्तं श्रुत्वा विराधः सन्मुलमिषाय । विराधोऽपि सुग्रीव रामभद्राय तापिने नमस्कार कारयामास । रामचन्द्रोऽपि सुग्रीवमासनदानाभ्युत्थानादिना बहु मेने । सुग्रीवोऽपि स्वं दुःखं रामचन्द्राय व्यजिज्ञपत् । रामोऽपि स्वं दुःखं सुग्रीवाय न्यवेदयत् । ततः सुग्रीवो रामं प्रोचे-हे स्वामिन् ! अहं तवानुगः सीताप्रवृत्तिमचिरादानेष्यामि । अतस्त्वं किञ्चिन्धां प्रत्यागच्छ । ततश्चलितौ रामलक्ष्मणौ सुग्रीवसहितौ किञ्चिन्धां प्रति । मार्गे रामो विराधमनुगच्छन्तं सम्योध्य विससर्ज । श्रीरामचन्द्रः किञ्चिन्धामागत्योपवने स्थितः । तत्र स्थित्वा विटसुग्रीवमाह्लास्त । ततस्तौ सुग्रीवौ रामानुज्या परस्परं युयुधाते, शूरा रणयालसा न भवन्ति, भोजनाय द्विजा इव । तौ द्वौ दुर्धरैश्चरणन्यासैर्वसुधरां कम्पयन्तावयुष्येताम् । तौ समपराक्रमौ समरूपौ सदृग्लवण्यविलासहास्यकलितौ । रामश्चिन्तयति-अनयोर्मध्ये कः परः, कश्चास्मदीय इति न ज्ञायते । देवताधिष्ठितधनुर्नदिन विद्या दूरं यास्यतीति निश्चित्य रामो वज्रावर्त्ताभिघधनुष्टंकारमकरोत् । तन्नादमाहात्म्यतः साहसगतेविद्याधरस्य रूपान्तरकरी विद्या व्याघ्राद्धरिणीव पलायिता । विद्याधरं प्रति रामेणोक्तम्-भो पापिन् ! भो मायिन् !

मायया सर्वं विमोह्य परदारान् निरससे ? रे पाप ! चापमारोपय, सद्भामसज्जो भव, मया सह सद्भामं कुरु । एवं रामेणोक्ते लक्ष्मणेन कोपाकूलोचनेनैकेन वाणेन हतो मृत्या नरकं गतः । यादृशमनुचितमारुघं तादृशं फलं लब्धम् । यतः—

अनुचितकर्मात्मभः स्वजनविरोधो बलीयसां स्पर्धा । प्रमदाजनविश्वासो मृत्युद्वाराणि चत्वारि ॥१॥

अत ईदृशं कार्यं न कार्यम् । श्रीरामेण विराधवत्सुग्रीवोऽपि किञ्चिन्धाराज्ये स्थापितः । सुग्रीवः पुरलोकैः पूजितो राज्यमकरोत् । सुग्रीवस्य योदश निजाः कन्यका अत्यन्तसुन्दर्यो रामभद्रं प्रदातुमयाचिष्ट । रामः सुग्रीवमुयाच भो सुग्रीव ! सीतान्वेषणहेतवे प्रयतस्व, एताभिः कन्यकाभिः किं करोमि, इत्युक्त्वा रामो बहिरुद्याने गतः । रामाज्ञया सुग्रीवो निजां पुरीं विवेश ।

ततश्च लङ्कायां नगर्यां मन्दोदर्यादयो रावणस्त्रियः स्वरादिहननोदन्तं श्रुत्वाऽरुदन् । चन्द्रणखापि सुन्दपुत्रेण सह रुदती, उरः कुट्टयन्ती, पाणिभ्यां शिरः स्फालयन्ती रावणगृहं ग्राविशत् । रावणकण्ठे लगित्वा रुदत्येवं जगाद । हे बान्धव ! अहं दैवेन हता । यथा—

हतः पुत्रो हतो भर्ता हतो च मम देवरो । चतुर्दश सहस्राणि हताश्च कुलपत्तयः ॥१॥

पाताललंका चाच्छिन्ना राजधानी त्वदर्पिता । दर्पवद्विभक्तिपवृभिर्बन्धो जीवत्यपि त्वयि ॥२॥

जीवग्राहं प्रणइयाहं सुन्देन सह सूनुना । त्वां शरण्यमिहायाता कुत्र तिष्ठामि शाधि माम् ॥३॥

अमोधयद्यशास्योपि रुदन्तीं तां ससौष्ठवः । त्वद्भर्तृपुत्रहन्तारं हनिष्याम्यचिरादपि ॥४॥

शोकेन तेन वैदेहीविप्रलम्भरूजापि च । फालच्युत इव द्विपी तल्पे तस्थौ निपत्य सः ॥५॥

अथ मन्दोदरी देवी रावणमुपेत्याभ्यधात् । हे स्वामिन् ! प्राकृतलोकवत् शय्यायां निश्चेष्ट इव किं विष्टसि ? रावणो मन्दोदरी-
मवोचत्-हे मन्दोदरि ! वैदेहीविरहाद्भोवतुं, पातुं, क्रीडितुं, वक्तुं, तवालोकायितुं च न क्षमोऽस्मि । तर्हि त्वं तत्र वैदेह्याः समीपे
गच्छ गत्वा तथा कुरु यथा सा सीता मयि रिरंसते, अन्यथा मम जीवितं नास्ति । यतः—

कम्पः स्वेदः श्रमो मूच्छां श्रमिग्लानिर्वलक्षयः । राजयक्ष्मादिरोगाश्च भवेयुर्मैथुनोत्थिता ॥१॥

स्त्रीसंभोगेन यः कामज्वरं प्रतिचिकीर्षति । स हुताशं घृताहुत्या विध्यापयितुमिच्छति ॥२॥

वरं ज्वलदयःस्तंभपरिरंभो विधीयते । न पुनर्नरकद्वार-रामाजयनसेवनम् ॥३॥

सतामपि हि वामभ्रूर्दवाना हृदये पदम् । अभिरामं गुणग्रामं निर्वासयति निश्चितम् ॥४॥

वंचकत्वं नृशंसत्वं चंचलत्वं कुशीलता । इति नैसर्गिका दोषा यासां तासु रमेत कः ॥५॥

भवस्य बीजं नरकद्वारमार्गस्य दीपिका । ह्युर्चां कंदः कलेर्मूलं दुःखानां खानिरंगना ॥६॥

प्राणसंदेहजननं परमं वैरकारणम् । लोकद्वयविरुद्धश्च परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥७॥

सर्वस्वहरणं बन्धं शरीरावयवच्छिदाम् । मृतश्च नरकं घोरं लभते पारदारिकः ॥८॥

लावण्यपुण्यावयवां पदं सौन्दर्यसंपदः । कलाकलापकुशलामपि जज्ञात्परस्त्रियम् ॥९॥

इत्याद्युक्तिभिर्मन्दोदर्या रावणपत्न्या प्रतिबोधितोऽपि रावणो न युयुधे बहुलकर्मत्वान्नरकगामित्वाच्च । पुना रावणो मन्दोदरी
प्रति मणति, हे प्रिये ! प्रियमक्ते ! मया गुरुसमीपे नियमो गृहीतोऽस्ति । अहमप्रसन्न्यामनिच्छन्तीं परमणीं न रेमे, इत्यभिग्रहो

न चित्रमेतत्त्वयि वा जितात्मनि
 प्रजाहितार्थं घृतपार्थिवव्रते ।
 तपःसमाधानपरे मुनामिदं
 स्वभावनवृत्त्या हि गुणास्त्रयि स्थिताः ॥ ९२ ॥

इति प्रशंसासुमगाः सुखा गुणा
 न दोषदुर्गेषु वसन्ति भूतयः ।
 इमां विदित्वा गुणदोषधर्मतां
 सचेतनः कः स्वहितोपय भजेत् ॥ ९३ ॥

न देशमाप्नोति पराक्रमेण त
 न कोशरीर्येण न नीनिसंपदा ।
 श्रमव्ययाम्या नृपतिर्विनैर य
 गुणामिजातेन पयाधिगच्छति ॥ ९४ ॥

सुराधिपश्रीरपि वीक्षते गुणान्
 गुणोदितानेन परैति संनतिः ।
 गुणेभ्य एव प्रभवन्ति कीर्तयः
 प्रभावनमाहात्म्यमिति श्रितं गुणान् ॥ ९५ ॥

अमर्षदण्डोद्भवकुकशाभ्यपि
 प्ररूढनैरस्थिरमसुराण्यपि ।
 प्रसादयन्त्येव मनांसि विद्विषां
 शशिप्रकाशाधिककान्तयो गुणाः ॥ ९६ ॥

तदेवमेव क्षितिपाल पालयन्
 महीं प्रतापानतद्व्रतपार्थिवाम् ।
 अमन्दशोभैर्विनयादिभिर्गुणै-
 गुणानुरागं जगतां प्रत्रोघय ॥ ९७ ॥

प्रजादितं वृत्त्यनमं महीपते-
 स्तदस्य पन्था क्षुमपत्र भूतये ।
 भवेच्च तद्वाजनि धर्मरसले
 नृपस्य वृत्तं हि जनोऽनुरतने ॥ ९८ ॥

अथ मन्दोदरी देवी रावणमुपेत्याभ्यधात् । हे स्वामिन् ! प्राकृतलोकवत् शय्यायां निश्रेष्ठ इव किं तिष्ठसि ? रावणो मन्दोदरी-
मवोचत्-हे मन्दोदरि ! वैदेहीविरहाद्भोषतुं, पातुं, क्रीडितुं, वक्तुं, तवालोकयितुं च न क्षमोऽस्मि । तर्हि त्वं तत्र वैदेह्याः समीपे
गच्छ गत्वा तथा कुरु यथा सा सीता मयि रिरंसते, अन्यथा मम जीवितं नास्ति । यतः—

कम्पः स्वेदः श्रमो मूर्च्छा श्रमिर्ग्लानिर्बलक्षयः । राज्यक्षमादिरोगाश्च भवेयुर्मैथुनोत्थिता ॥१॥

स्त्रीसंभोगेन यः कामज्वरं प्रतिचिकीर्षति । स हुताशं घृताहुत्या विध्यापयितुमिच्छति ॥२॥

वरं ज्वलदयःस्तंभपरिरंभो विधीयते । न पुनर्नरकद्वार-रामाजघनसेवनम् ॥३॥

सतामपि हि वामश्रुर्वदाना हृदये पदम् । अभिरामं गुणग्रामं निर्वासयति निश्चितम् ॥४॥

वंचकत्वं नृशंसत्वं चंचलत्वं कुशीलता । इति नैसर्गिका दोषा यासां तासु रमेत कः ॥५॥

भवस्य बीजं नरकद्वारमार्गस्य दीपिका । शुचां कंदः कलेर्मूलं दुःखानां खानिरंगना ॥६॥

प्राणसंदेहजननं परमं चैरकारणम् । लोकद्वयविरुद्धश्च परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥७॥

सर्वस्वहरणं बन्धं शरीरावयवच्छिदाम् । मृतश्च नरकं घोरं लभते पारदारिकः ॥८॥

लावण्यपुण्यावयवां पदं सौन्दर्यसंपदः । कलाकलापकुशलामपि जह्यात्परस्त्रियम् ॥९॥

इत्याद्युक्तिभिर्मन्दोर्या रावणपत्न्या प्रतिबोधितोऽपि रावणो न बुबुधे बहुलकर्मत्वान्नरकगामित्वाच्च । पुना रावणो मन्दोदरीं
प्रति भणति, हे प्रिये ! प्रियभक्ते ! मया गुरुसमीपे नियमो गृहीतोऽस्ति । अहमप्रसन्नमनिच्छन्तीं परमणीं न रेमे, इत्यभिप्रहो

गुरुसाधिको मया गृहीतः । तदभिग्रहं प्राणान्तेऽपि न त्यजामि, अतस्त्वं याहि, गत्वा सा सीता मयि रमते तथा कुरु । मन्दोदर्यपि
 पत्युः पीडया पीडिता देवस्रमणोद्याने गत्वा सीतामेवमुवाच—हे सुन्दरि ! हे सुभगे ! एषाऽहं दशाननस्याग्रमहिषी मन्दो-
 दरी नाम्नी त्वयि दासीत्वं प्रपत्स्ये । मद्दयसा त्वं दशकन्धरं भजस्व । हे सुसुन्दरीनिभे ! अस्मिन्संसारे त्वमेव धन्यासि, यां मम
 पतिः विश्वसेव्यांहिकमलस्त्वामभिलषते, अतस्त्वं ममोक्तं वचनमङ्गीकुरु, रावणं पतिं कृत्वा विश्वस्वामिनी भव, त्वं रामेण भुचरेण
 पत्निमात्रेण पतिना भुवं भ्रान्त्वा क यास्यासि ? यदि दशाननः पतिर्लभ्यते तर्ह्यन्यैः किं क्रियते, रावणो द्वात्रिंशद्गुणोपेतो नायकः,
 यथा—कुलीनः शीलवान् शौचवान् प्रियंवदः सततव्ययी प्रीतिमान् सौभाग्यवान् विनयवान् कीर्तिमान् त्यागी विवेकी शृङ्गारी अभि-
 मानी श्लाघावान् समुज्ज्वलवेषः द्विसप्ततिकलाकुशलः सत्यवाक्प्रियः वदान्यः स्वजनप्रियः सुगन्धिप्रियः सुवृत्तो मन्त्रवान् क्लेशसहः
 स्वदत्ताप्रकाशकः पण्डितोत्तमः सुसत्त्वः साधर्मिकः महोत्साही गुणग्राही धर्मी परिभावकश्चेति । हे सीते ! हे सुभगे ! एवंविधं द्वात्रिं-
 शद्गुणैः संयुक्तं नायकं रावणं यदि न सेविव्ये तर्हि त्वं भोगैर्वंचिता दुःखभारैः संथिता कं नरं सेविव्ये । मन्दोदरीवचनानि श्रुत्वा
 सीता सोत्साहं सोपालम्भं बभाषे—

रुपा बभाषे सीतैवं क्व सिंहः क्व च जम्बूकः । क्व सुपर्णः क्व वा काकः क्व रामः क्व च ते पतिः ॥१॥
 दम्पतित्वमहो युक्तं तव तस्य च पाप्मनः । रिरंसुरेकोऽन्यस्त्रीषु दृती भवति चापरा ॥२॥

द्रष्टुमप्युचिता नासि किञ्चु संभाषितुं हले । स्थानादितो गच्छ गच्छ त्यज हृष्टिपथं मम ॥३॥
 एवं तिरस्कृता मन्दोदरी रावणसमीपं गता । ततो मन्दोदरीसहितो रावणः सीतासमीप आगात् । सीतां प्रति रावणो जगाद ।

अथ मन्दोदरी देवी रावणघृपेत्याभ्यधात् । हे स्वामिन् ! प्राकृतलोकवत् शय्यायां निश्चेष्ट इव किं विष्टसि ? रावणो मन्दोदरी-
मवोचत्-हे मन्दोदरि ! वैदेहीविरहाद्भोवतुं, पातुं, क्रीडितुं, वषतुं, तबालोकयितुं च न क्षमोऽस्मि । तदिह त्वं तत्र वैदेह्याः समीपे
गच्छ गत्वा तथा कुरु यथा सा सीता मयि सिंसते, अन्यथा मम जीवितं नास्ति । यतः—

कम्पः स्वेदः श्रमो मूर्च्छां श्रमिर्गर्लानिर्वलक्षयः । राजयक्षमादिरोगाश्च भवेयुर्मैथुनोत्थिता ॥१॥

स्त्रीसंभोगेन यः कामज्वरं प्रतिचिकीर्षति । स हुताशं घृताहुत्या विध्यापयितुमिच्छति ॥२॥

वरं ज्वलदयःस्तंभपरिरंभो विधीयते । न पुनर्नरकद्वार-रामाजयनसेवनम् ॥३॥

सतामपि हि वामश्रुर्ददाना हृदये पदम् । अभिरामं गुणग्रामं निर्वासयति निश्चितम् ॥४॥

वंचकत्वं नृशंसत्वं चंचलत्वं कुशीलता । इति नैसर्गिका दोषा यासां तासु रमेत कः ॥५॥

भवस्य धीजं नरकद्वारमार्गस्य वीपिका । शुचां कंदः कलेर्मूलं दुःखानां खानिरंगना ॥६॥

प्राणसंदेहजननं परमं वैरकारणम् । लोकद्वयविरुद्धश्च परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥७॥

सर्वस्वहरणं घन्धं शरीरावयवच्छिदाम् । मृतश्च नरकं घोरं लभते पारदारिकः ॥८॥

लावण्यपुण्यावयवां पदं सौन्दर्यसंपदः । कलाकलापकुशलामपि जह्यात्परस्त्रियम् ॥९॥

इत्याद्युक्तिभिर्मन्दोदर्या रावणपत्न्या प्रतिबोधितोऽपि रावणो न बुबुधे बहुलकर्मत्वान्नरकगामित्वाच्च । पुना रावणो मन्दोदरीं
प्रति मणति, हे प्रिये ! प्रियभक्ते ! मया गुरुसमीपे नियमो गृहीतोऽस्ति । अहमप्रसन्नामनिच्छन्तीं पररमणीं न रेमे, इत्यभिग्रहो

गुरुमाशिक्षी मया गृहीतः । तदभिग्रहं प्राणान्तेऽपि न त्यजामि, अतस्त्वं याहि, गत्वा सा सीता मयि रमते तथा कुरु । मन्दोदर्यपि
 पत्युः पीडया पीडिता देवरमणोद्याने गत्वा सीतामेवमुवाच-हे सुन्दरि ! हे सीते ! हे सुभगे ! एषाऽहं दशाननस्याग्रमहिषी मन्दो-
 दरी नाम्नी त्वपि दासीत्वं प्रपत्स्ये । मद्भवसा त्वं दशकन्धरं भजस्व । हे सुसुन्दरीनिभे ! अस्मिन्संसारे त्वमेव धन्यासि, यां मम
 पतिः विश्वेभ्योऽद्रिकमलस्त्वामभिलषते, अतस्त्वं ममोक्तं वचनमङ्गीकुरु, रावणं पतिं कृत्वा विश्वस्वामिनी भव, त्वं रामेण भूचरेण
 पत्निमात्रेण पतिना युवं भ्रान्त्वा क्व यास्यसि ? यदि दशाननः पतिलभ्यते तर्ह्यन्यैः किं क्रियते, रावणो द्वात्रिंशद्गुणोपेतो नायकः,
 यथा-कुलीनः शीलवान् शौचवान् प्रियंवदः सततव्ययी प्रीतिमान् सौभागवान् विनयवान् कीर्तिमान् त्यागी विवेकी मृद्गारी अभि-
 मानी श्लाघवान् समुज्ज्वलवेषः द्विसप्ततिकलाकुशलः सत्यवाक्प्रियः वदान्यः स्वजनप्रियः सुगन्धिप्रियः सुवृत्तो मन्त्रवान् क्लेशसहः
 स्वदत्ताप्रकाशकः पण्डितोचमः सुसत्त्वः सार्धमिकः महोत्साही गुणग्राही क्षमी परिभाक्कथेति । हे सीते ! हे सुभगे ! एवंविधं द्वात्रिं-
 शद्गुणैः संयुक्तं नायकं रावणं यदि न सेविष्ये तर्हि त्वं भोगैर्वचिता दुःखभारैः संश्रिता कं नरं सेविष्ये । मन्दोदरीवचनानि श्रुत्वा
 सीता सोत्साहं सोपालम्भं वभाषे—

रुपा वभाषे सीतैवं क्व सिंहः क्व च जम्बूकः । क्व सुपर्णः क्व वा काकः क्व रामः क्व च ते पतिः ॥१॥
 दम्पतित्वमहो युक्तं तव तस्य च पाप्मनः । रिरंसुरेकोऽन्यस्त्रीषु दृती भवति चापरा ॥२॥

द्रष्टुमप्युचिता नासि किमु संभाषितुं हले । स्थानादितो गच्छ गच्छ त्यज हृष्टिपथं मम ॥३॥

एवं तिरस्कृता मन्दोदरी रावणसमीपं गता । ततो मन्दोदरीसहितो रावणः सीतासमीप आगात् । सीतां प्रति रावणो जगाद ।

अथ मन्दोदरी देवी रावणमुपेत्याभ्यधात् । हे स्वामिन् ! प्राकृतलोकवत् शय्यायां निश्रेय इव किं तिष्ठसि ? रावणो मन्दोदरी-
मवोचत्-हे मन्दोदरि ! वैदेहीविरहाद्भोक्तुं, पातुं, क्रीडितुं, वक्तुं, तवालोकायितुं च न क्षमोऽस्मि । तर्हि त्वं तत्र वैदेह्याः समीपे
गच्छ गत्वा तथा कुरु यथा सा सीता मयि रिरंसते, अन्यथा मम जीवितं नास्ति । यतः—

कम्पः स्वेदः श्रमो मूर्च्छा भ्रमिग्लानिर्बलक्षयः । राजयक्ष्मादिरोगाश्च भवेयुर्मैथुनोत्थिता ॥१॥

स्त्रीसंभोगेन यः कामज्वरं प्रतिचिकीर्षति । स हुताशं घृताहुत्या विध्यापयितुमिच्छति ॥२॥

वरं ज्वलदयःस्तंभपरिरंभो विधीयते । न पुनर्नरकद्वार-रामाजघनसेवनम् ॥३॥

सतामपि हि वामभ्रूद्दवाना हृदये पदम् । अभिरामं गुणग्रामं निर्वासयति निश्चितम् ॥४॥

वंचकत्वं नृशंसत्वं चंचलत्वं कुशीलता । इति नैसर्गिका दोषा यासां तासु रमेत कः ॥५॥

भवस्य बीजं नरकद्वारमार्गस्य दीपिका । शुचां कंदः कलेर्मूलं दुःखानां खानिरंगना ॥६॥

प्राणसंदेहजननं परमं वैरकारणम् । लोकद्वयविरुद्धश्च परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥७॥

सर्वस्वहरणं बन्धं शरीरावयवच्छिदाम् । मृतश्च नरकं घोरं लभते पारदारिकः ॥८॥

लावण्यपुण्यावयवां पदं सौन्दर्यसंपदः । कलाकलापकुशलामपि जह्यात्परस्त्रियम् ॥९॥

इत्याद्युक्तिभिर्मन्दोर्या रावणपत्न्या प्रतिबोधितोऽपि रावणो न बुबुधे बहुलकर्मत्वान्नरकगामित्वाच्च । पुना रावणो मन्दोदरीं
प्रति भणति, हे प्रिये ! प्रियभक्ते ! मया गुरुसमीपे नियमो गृहीतोऽस्ति । अहमप्रसन्नामनिच्छन्तीं परमणीं न रेमे, इत्यभिग्रहो

हे सीते ! त्वं कस्मात्कुपिताऽसि ? एषा मन्दोदरी तव दास्यस्ति । अहमपि तव दासोऽस्मि । हे देवि ! सीते ! मयि प्रसादं कुरु । दृष्ट्या मां विलोक्य इति श्रुत्वा सीता पराङ्मुखीभूय रावणं प्रत्युवाच—“हे रावण ! मां रामगेहिनीं हरन् त्वं कृतान्तदृष्ट्या दृष्टोऽसि यतः—रामे साजुजे द्विपति कियन्मात्रं जीविष्यसि ? किं जीवितादुद्विग्नोऽसि ? यत्त्वं मां वाञ्छसि” । सीतयैवमाक्रोश्यमानोऽपि भूयो भूयस्तथैवोवाच । धिगहो वलीयसी कामावस्था । भावहीनमैधुनं न भवति यतः—

वञ्जहीनमलङ्कारं घृतहीनं च भोजनम् । स्वरहीनं च गान्धर्वं भावहीनं च मैथुनम् ॥१॥

एवं वार्ता कुर्वतः सूर्यो धाम्नां निधिः पश्चिमे लवणाभ्युधौ निममञ्ज । तदा घोरा निशा प्रावर्तत । घोर्बुद्धिरावणः सीताया उप-
सर्गान्त्रचक्रमे । यतः—क्रीधवान् कामान्धश्च ।

घृत्कारिणो महाघूकाः फेत्कुर्वाणाश्च फेरवः । वृक्षा विचित्रं क्रन्दन्त ओतवोऽन्योन्ययोधिनः ॥१॥

पुच्छाच्छोटकृतो व्याघ्राः फुत्कुर्वाणाः फणाभृतः । पिशाचप्रेतवेतालभ्रूताश्चाकृष्टकर्तृकाः ॥२॥

उद्धलन्तो दुर्ललिता यमस्येव सभासदः । चिकृता रावणेनेयुरुपसीतं भयंकराः ॥३॥ त्रिभिविशेषकम् ॥

अथ सीता तान्पूर्वोक्तान् भयंकरान् श्वापदान्दृष्ट्वा मनसा पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारं व्यायन्ती तस्थौ न तु दशाननं भजे । प्रभाते विभीषणस्त्वनिशाश्रुतं निशम्य सीतासमीप आगत्य सीतां प्रत्येवमवोचत् । हे भद्रे ! त्वं कासि ? केनानीता ? केन हेतुना राक्षसीभिः परिश्रुता वने स्थापिताऽसि ? मम परस्त्रीसोदरस्य सर्वं सत्यमाख्याहि । सीतयोक्तम्—हे विभीषण ! हे धर्मबान्धव ! मम वृत्तान्तं शृणु । अधोमुखीभूत्वैवमवादीत्—अहं जनकपुत्र्यस्मि सीता नाम्ना । भामण्डलस्वसाऽस्मि, तथा रामचन्द्रस्य पत्न्यस्मि । दशरथ-

स्य बध्वस्मि । अहं पत्या समं सानुजेन लक्ष्मणेन देवरेण समं दण्डकारण्यमागमम् । तत्रारण्य एकस्मिन्दिने मम देवरः क्रीडयेत-
 स्ततो भ्राम्यन् घर्षदासमहासिं ददर्श तदसिं गृहीत्वा कुतूहलात् समीपस्था वंशजाली तेनासिना चिच्छिदे । अज्ञानात्तदन्तःस्यत-
 त्साधकशिरोऽच्छिदत् । तस्य साधकस्य शिरोऽज्ञानाच्छित्वा कृतपश्चात्तापो भ्रातुः समीपमागात् । सर्वं स्वरूपयुक्तम्, खड्गो दर्शितः ।
 मत्पतिना रामेणोक्तम्—हे भ्रातः ! त्वया साधु न विहितम्, अस्य खड्गस्य साधकस्त्वया हतः । लक्ष्मणेनोक्तम्—हे बान्धव !
 मयाऽज्ञानात् कश्चित्पुमान् हतः । एवं तौ वार्तां कुर्वाणौ वतंते तावता महेवरस्यानुपदं काचित्कामिनी शूर्पणखेति नाम्नी तत्रागता ।
 मत्पतिं दृष्ट्वा मोहिता रामं कामरूपं कामाय ययाचे । रामेणोक्तम्—मम पत्युस्ति, तर्हि त्वं लक्ष्मणं भजस्व । सा लक्ष्मणं गता ।
 लक्ष्मणेनोक्तम्—त्वं पूर्वं रामं गता अतो रामं भजस्व त्वं मम भ्रातृजाया जाता । एवमुभाभ्यां तिरस्कृता स्वस्थानं गता । तत्क्षणादेव
 तया प्रेषितं सैन्यं समागतम् । तत्सैन्यं दृष्ट्वा राममापृच्छ लक्ष्मणः सिंहनादसंकेतं कृत्वा युद्धं कर्तुं ययौ । मायया श्वेडानादं कृत्वा
 रामं दूरे नीत्वा दुराशो रावणो राक्षसो मां स्ववधायैवाहूत । तच्छ्रुत्वा विभीषणः रावणान्तिके गत्वा रावणं नत्वा बभापे—हे बान्धव !
 हे स्वामिन् ! त्वया कुलोचितं न कृतम्, यत्सीताहरणं विहितम् । अद्यापि किञ्चिद्रतं नास्ति यावद्रामः सौमित्रिश्च नायातः ताव-
 त्सीताऽऽश्वास्य तदन्तिके मुच्यताम् । इति विभीषणेनोक्ते कोपं कृत्वा रावणो बभापे—रे विभीषण ! त्वं किं भापसे ? सीता मया
 समर्पणाय किमानीताऽस्ति ? एषा मम भार्या भविष्यति । तौ वराकौ रामलक्ष्मणावहं हनिष्यामि ।

ऊचे विभीषणो भ्रातः ! सत्यं तज्ज्ञानिनो वचः । यद्रामपत्न्याः सीतायाः कृते नः कुलसंक्षयः ॥१॥

भक्तस्य बन्धोर्मे वाचं मन्यसे नान्यथा कथम् । मया हतो दशरथः स तावज्जीवितः कथम् ॥२॥

न यद्यप्यन्यथाभावि भायिवस्तु महाभुज ! । तथापि प्रार्थ्यसे मुञ्च सीतां नः कुलघातिनीम् ॥३॥
अनाकर्णितकेनेव विभीषणगिरामथ । आरोप्य पुष्पके सीतां भ्रमन्नेवमदर्शयत् ॥४॥

हे सीते ! अमी मे क्रीडाशैलाः, अमी स्वादुवोयाः पुष्करिण्यः, अमूनि नन्दनोद्यानसन्निभान्युपवनानि, अमूनि धारावेदमानि, अमूश्च केलिकुलिन्यः, अमूनि केलिननानि ।

एतानि रतिवेदमानि स्वर्गखण्डोपमानि च । मया सह रमस्वैषु सुभ्रु (सुभ्रूः) ! यत्र रतिस्तव ॥१॥

गतं ते यौवनं भीरु ! जीवितं च निरर्थकम् । या न वेत्ति सदा पुंसां सस्नेहं सुरतक्रमम् ॥२॥

सीतयोक्तम्-अहमन्यं पुरुषं नेच्छामि । एकं श्रीरामचन्द्रं ध्यायन्ती मौनेनाऽस्थात् । पुना रावण इतस्ततो ब्राम्यन् देवरमणो-
द्याने सीतां मुमोच । त्रिजटां राक्षसीं सीतासमीपे स्थापयित्वा रावणः स्वस्थाने गतः । अथ विभीषणः स्वभ्रातरं रावणमेवंविधं वाचो-
युक्तेरगोचरं दृष्ट्वा कुलामात्यानाजूहवत्, ऊचे च-भो कुलामात्याः ! अस्मत्स्वामी कामातुरः स्वकुलध्वयं करिष्यति । यतः-काम-
स्त्वेकोपि दुर्जयः किम्पुनः कृतसाहाय्यः परनारीरिंसया । अतः परं महति व्यसनार्णवे पतिष्यति । अतो यूयं गत्वा मम बान्धवं
बोधयत । यथाऽस्मात्पापाञ्चिवर्तते तथा कुर्वन्तु । अन्यथा सर्वेषां क्षयो भविष्यति राज्यराजामात्यादीनाम् । विभीषणवाक्यं श्रुत्वा
मन्त्रिणो रावणसमीपं गत्वा विज्ञापयन्ति यथा-स्वामिन् ! एषा सीता मुख्यताम् । अस्या निमित्तेन नः कुलक्षयो भविष्यति । ज्ञानिना
नैमित्तिकेन च कथितमस्ति । अतः स्वामिन् ! एनां मुञ्च । इत्यादियुक्त्या मन्त्रिणा बहु विज्ञेत्सोऽपि सीतां नामुञ्चत् । यथाऽमव्ये
धर्मोपदेशो न लगति तथा राणेऽपि मन्त्रिवचो नालगत् । पुनर्मन्त्रिणोक्तम्-स्वामिन् ! सुग्रीवहनुमन्गुल्याः सुमटा राघवस्य साहाय्यं

कर्तुं मिलिताः सन्ति । न्यायभार्जा कः पक्षपातं नावलम्बते । स्वामिन् । सीतानिमिचादेश्वाकाकुलक्षयो ज्ञानिनोक्तः तत्साम्प्रतमुप-
स्थितम् । एवं मन्त्रिणा बहूच्यमानोऽपि नामुञ्चत् । ततो विभीषणोऽनागतमयं दृष्ट्वा लङ्कावप्रं सञ्जीकरोति । वप्रे कपिशीर्षकाणि
स्वातिका यत्रादिभिर्वप्रं सञ्जीकरोति । यतः-अनागतं हि पश्यन्ति मन्त्रिणो मन्त्रचक्षुषा ।

॥ अथ रामकथा ॥

इतथ कमपि कालं सीताविरहपीडितोऽपि रामः सौमित्रिणाऽऽश्वास्यमानः कतिचिदिनान्यत्याहयत् । एकस्मिन्दिने रामेणा-
नुशिष्य लक्ष्मणः प्रेषितः । लक्ष्मणोऽपि सुग्रीवं प्रति तूष्णचापकृपाणभृत् स्वयं प्रतस्थे ।

दलयन्धर्मां पदन्पासैः कम्पयंस्तं च पर्वतम् । वेगान्दोलितदोःस्पशन्निमार्गधृक्षांश्च पातयन् ॥१॥

उत्कटअक्रुटिर्भीमललाटोऽरुणलोचनः । भीतैर्द्विःस्थैर्मुक्तमार्गः प्राप सुग्रीववेदम सः ॥२॥ युगम् ॥

आयातं लक्ष्मणं श्रुत्वा निर्गत्यान्तःपुराद्दुतम् । उपतस्थे कपिराजः कम्पमानवपुर्भयात् ॥३॥

ऊचे च लक्ष्मणः क्रुद्धः कृतकृत्योऽसि यानर । । सुलं तिष्ठसि निःशंकः स्वान्तःपुरसमाधृतः ॥४॥

स्वामी तरुतलासीनो विषसानन्वसस्मिभान् । यथाऽप्येति न तद्वेत्सि प्रतिपहं च विस्मृतम् ॥५॥

सीताप्रवृत्तिमानेतुमुत्तिष्ठस्वापुनाऽपि हि । मा साहसगतेमार्गं गमः संकुचितो न संः ॥६॥

लक्ष्मणोक्तमेतद्वचनं श्रुत्वा भीतिभीतः सुग्रीवो लक्ष्मणपादयोः पतित्वा कपीश्वर एवमवदन्-हे स्वामिन् ! एकं मम प्रमादं

१ ए साहसगतेमार्गो मयुरूपो न संकुचितः । तपापि मरणं भयिष्यतीति ध्यनिः ।

सहस्र । यतस्त्वं मे प्रभुः । एवमुक्त्वा सोमित्रिः कपीश्वरं सुग्रीवमग्रे कृत्वा यत्र श्रीरामचन्द्रोऽस्ति, तत्र गतः । तत्रागत्य श्रीरामं नमस्कृत्य । ततः श्रीरामः सुग्रीवं प्रत्यभाषिष्ट—मो सुग्रीव ! सीताप्रवृत्तिं समानय । सीता कुत्राऽस्ति, यत्रास्ति तत्र किं करोति । इति श्रीरामवचनं श्रुत्वा सुग्रीवः स्वान्सैन्यान्सर्वत्र ग्रामाकरनगरखेटकर्वटमडम्बद्रोणमुत्वादिषु विद्याधरनगरादिषु च प्रेष्य सर्वत्र विलोकयामास । तेषु सुमदाः सर्वत्र भ्रान्त्वा विलोकयित्वा समाजग्मुः । परं केनाऽपि सीताप्रवृत्तिर्न लब्धा । इतश्च सीताहरण-वृत्तान्तं भामण्डलेन श्रुतम् । भामण्डलस्तत्राऽऽगात् यत्राऽस्ति रामः । ससैन्योऽपि विराधः पाताललङ्कातः समागतः । एवमन्येऽपि विद्याधराः समाजग्मुः । ततः सुग्रीवः स्वयं विलोकनकृते निर्गतः । सुग्रीवः स्थाने स्थाने विलोकयन् कम्बुद्वीपं समागतः । तं रत्नजटीविद्याधरो दृष्ट्वा चिन्तयति किमेव सुग्रीवोऽत्राऽऽगतोऽस्ति ? किं दशमौलिना ममापराधं संस्पृश्य मद्बधाय प्रेषितोऽस्ति ?

अथवा—दृष्ट्वा चिन्त्या दशास्येन पुरा तावन्महौजसा । इदानीमेव मे प्राणान्हरिष्यति हरीश्वरः ॥१॥

इति चिन्तात्परं रत्नजटीविद्याधरं प्रति सुग्रीवस्तत्समीपे गत्वैवमुवाच—अहो रत्नजटी ! त्वं मां किं नोपलक्षसे ? तथा त्वं व्योमगमनेऽलसः किम् ? रत्नजट्यवोचत्—हे वानरेश्वर ! मम विद्या दशास्येन हता जानकीं हस्तो रावणस्य पृष्ठेऽहं धावितः । मयोक्तम्—रे पापिन् ! मत्स्वामिनो भगिनीं हत्वा क यास्यसि ? इत्युक्त्वा यावता खड्गमाकृत्य धावितस्तावता तेन रावणेन मम विद्या हता, अहमत्र पतितः । एतच्छ्रुत्वा सुग्रीवेण विमान आरोप्य रत्नजटी रामसमीपं नीतः । सुग्रीवेण सकलोऽपि वृत्तान्तो रत्नजटी-मुखेन विज्ञापितः । यथा—हे श्रीराम ! सीता रावणेन हता । पुष्पके विमान आरोपिता । हा राम ! हा देवर सोमित्रे ! हा भामण्डल ! इति यादिनी, हृदयी, समुद्रोपरि गच्छन्ती, पृच्छ्वती मया श्रुता श्रवणाभ्यां, दृष्टा नेत्राभ्याम्, ततोऽहं धावितो मत्स्वामि-

भगिनीति कृत्वा । तेन पापेन मम सर्वा विद्याऽपहृता । ततोऽहं कम्बूद्वीपे पतितः । सुग्रीवेण राझेहानीतः । एतन्मम चरित्रम् ।
भूयो भूयोऽपि पप्रच्छ सीतोदन्तं रघूद्वहः । भूयो भूयोऽपि सोऽप्यारुयत् तन्मनःप्रीतिहेतवे ॥१॥

अपृच्छद्रामभद्रस्तान्सुग्रीवादीन्महाभटान् । इतः किमिति दूरे सालङ्का पूस्तस्य रक्षसः ॥२॥

सुग्रीवादयो विद्याधरा रामं प्रत्यूचुः—हे श्रीराम ! तयाऽऽसन्नया किमथ दूरस्थया किम् ? यस्य रावणस्य जगज्जिष्णोः पुरः के
वयम् ? स रावणः सर्वान्निद्याधरभटान्स्वौजसा तृणवद्गणयति । रामोऽप्युचै—भो विद्याधराः ! रावणं मम दर्शयत, अहमपि तस्य
पराक्रमं पश्यामि । यदि रावणो मम आतुः पुरतः स्थास्यति तदा ज्ञास्यतेऽसौ बलवान्, अन्यथाऽस्य किं बलम् ? लक्ष्मण उवाच—
भो विद्याधराः ! यः सारमेयवद्गुहं शून्यं दृष्ट्वा सीतां हत्वा गतः । तस्य पराक्रमः किं वर्ण्यते । तावज्ज्ञाम्भवानाह—ज्ञानवताऽनन्त-
वीर्येणोक्तम्, यथा यः कोटिशीलामृत्पाटयिष्यति, स रावणं हन्ति । सत्यमेतत् यतः ज्ञानिनोक्तम्—ज्ञानिवचनं नान्यथा भावि ।
विद्याधरेणोक्तम्—भो रामलक्ष्मणौ ! अस्मत्प्रत्ययहेतवे यूयं तां शीलां समुत्पाटयत । रामेणोक्तम्—एवं भवतु । ततः सर्वेऽपि विद्या-
धरा लक्ष्मणं रामाज्ञया यानारूढं कृत्वा व्योममार्गेण सपदि कोटिशीलान्तिके निन्युः । लक्ष्मणोऽपि कोटिशीलान्तिके गत्वा तां पुष्पा-
दिभिः सम्पूज्य देवान्, गुरुंश्च, संस्मृत्य वामेतरेण बाहुना सन्दधे, दन्ती लतामिव । सुरैर्लक्ष्मणस्योपरि पुष्पवृष्टिः कृता साधुसा-
ध्वित्याकाशे गीरुच्छलिता । सञ्जातप्रत्ययैर्विद्याधरैः पुनर्लक्ष्मणो विमान आरोप्य किङ्किन्त्रायां रामसमीपे मुक्तः । कपिवृद्धास्ततः
प्रोचुः । हे स्वामिन् ! आदौ द्विषो दूतः प्रेष्यः नीतिमतामियं स्थितिः । यदि दूतेन सन्देशहारकेण प्रयोजनं सिध्येत् तदा संग्रामो-
द्यमकर्मणा राज्ञा पर्याप्तम् । तर्हि कश्चिद्दूतः समर्थः प्रेष्यतां यो गत्वा कार्यं कृत्वा शीघ्रमायाति । सुग्रीवेण विद्याधराधीशेन हनु-

मानाहृतः । हनुमानप्यागत्य श्रीरामचन्द्रं लक्ष्मणं सुग्रीवं च नत्वैवमवोचत्—आदिश स्वामिन् ! किं करोमि ? ततो रामाय सुग्रीव आह । हे श्रीराम ! अयं हनुमान् त्रिधुरेऽपि परमो बन्धुः विनयी पावनंजयिः । अस्य तुल्यो द्वितीयो नास्ति प्रभुकार्यकरणक्षमः । ततः स्वामिन् ! सीताप्रवृत्तिलाभार्थमेनं समादिश । हनुमानेवमुवाच—हे स्वामिन् ! कपयोऽनेकशः सन्ति नामतो गवो, गवाक्षो, गवयः, शरभो, गन्धमादनः, नीलो, द्विविदो, मैन्दो, जाम्बवान्, अंगदो, नलः इत्यादयो वानरेश्वरा बहवः कपिपुङ्गवा वर्तन्ते । एतेषामन्त्योऽहमप्यस्मि त्वत्कार्यकरणक्षमः । कथय किं करोमि ? यथा—

लङ्कां सराक्षसद्वीपामुत्पाटयेह किमानये । बद्ध्वा सबान्धवमथानयामि दशकन्धरम् ॥१॥

स म्वं दशग्रीवं हत्वा तत्रैव वा हुतम् । देवीं जनकजामेवानयामि निरुपद्रवाम् ॥२॥

तद्गच्छ पुर्यां लङ्कायां सीतां तत्र गवेषयेः ॥३॥

षो चाभिज्ञानमत्र समानयेः ॥४॥

अ तिष्ठति । हे देवि ! त्वं जीवितं मा त्याक्षीः

। ददाति । हनुमांस्तां मुक्षां लात्वा, रामं

। नत्वा हनुमान् सपरिक्रो लङ्कां पुरीं प्रत्य-

स्य नगरीं माहेन्द्रपुरपत्तनं दृष्ट्वा चिन्तयति—

।, तर्हि तस्य मातामहस्य किञ्चिच्चमत्कारं दर्शया-

मीति संचिन्त्य कुद्धो हनुमान् प्रतिचण्डनिनादैर्दिशो बधिरयत्, दिद्दुखप्रतिशब्दितैः ब्रह्माण्डं स्फोटयदिव रणतूर्यं वादयन् मातामहं
 माहेन्द्रं क्षोभयन्नास्ते । एवंविधं परबलं दृष्ट्वैन्द्रविक्रमो माहेन्द्रः ससैन्यः सपुत्रः समित्रो रणकर्मणि तत्परो नगराञ्जिर्ययौ । तयो-
 महिन्द्रहनुमतोर्मदारणः समजायत । हनुमांस्तस्मिन्सङ्ग्रामे परसैन्यानि बभञ्ज प्रभञ्जनो द्रुमानिव । प्रसन्नकीर्तिमहिन्द्रोऽपि हनुमता
 सह दौहित्रसन्धमजानन् युयुधे । यतः—

उभावपि महाबाहू उभावप्यत्यमर्षणौ । अन्योऽन्यं हृद्युद्धेन जनयामासतुः श्रमम् ॥१॥

एवं युष्यमानो हनुमांश्चिन्तयति—अहो मया युद्धमारम्भ, स्वामिकार्ये विलम्बितम्, यदि मातामहं न जीयते तर्हि मानशक्तिः,
 यदि विलम्बः क्रियते तर्हि स्वामिकार्यक्षतिः स्यादिति ध्यात्वा कुद्धो हनुमान् मोहिन्या विधया मोहयन्मातामहं जग्राह । गृहीत्वा
 पश्चात्पादयोः पतित्वैवमुवाच—हे राजन् ! एषोऽहं पवनाञ्जनयोः पुत्रो हनुमान्नाम्ना स्वामिना श्रीरामचन्द्रेण, सुग्रीवेण च प्रेषितो-
 ऽस्मि सीताप्रवृत्तिमानेतुम्, लङ्कां व्रजतो माहेन्द्रनगरस्योपरि गच्छता मया पूर्वमावृनिर्वासनाज्ञातार्पेण यत्तातस्यानुचितं विहितं
 तत्पातेन क्षन्तव्यमित्युक्त्वा पादयोः पतित्वा क्षामितम् । माहेन्द्रोऽपि हनुमन्तं भुजाभ्यां समुद्धृत्य समालिङ्ग्य तमित्यूचे—हे महा-
 श्रुज ! प्राग्जनश्रुत्या श्रुतोऽसि, साम्प्रतमद्य मया दिष्टया दृष्टोऽसि विक्रमी, गच्छ स्वस्वामिकार्यार्थं, ते पन्थानः शिषाय सन्तु, इति
 कथयित्वा माहेन्द्रः ससैन्यो राघवान्तिकेऽगात् । ततश्चलितो हनुमान्ब्योम्ना गच्छन् दधिसुखाभिधे द्वीपे कायोत्सर्गे तस्थिवांसौ महा-
 मुनी प्रेक्षाचक्रे । तयोः साध्वोः नातिदूरे तिस्रः कुमारिका अपश्यत् । कथंभूताः—ध्यानस्था निरवघाङ्गीविद्यासाधनतत्पराः । तस्मि-
 न्समयेऽखिले द्वीपे दवानलः प्रजज्वाल । तौ साधू ताः कुमार्यश्च दवसङ्कटे निपेतुः । तद्दात्सत्येन हनुमान्सागरवारिभिर्भेद्य इव तं

मानाहृतः । हनुमानप्यागत्य श्रीरामचन्द्रं लक्ष्मणं सुग्रीवं च नत्वैवमवोचत्—आदिश स्वामिन् ! किं करोमि ? ततो रामाय सुग्रीव आह । हे श्रीराम ! अयं हनुमान् विधुरेऽपि परमो बन्धुः विनयी पावनंजयिः । अस्य तुल्यो द्वितीयो नास्ति प्रभुकार्यकरणक्षमः । ततः स्वामिन् ! सीताप्रवृत्तिलाभार्थमेतन्नं समादिश । हनुमानेवमुवाच—हे स्वामिन् ! कपयोऽनेकशः सन्ति नामतो गवो, गवाक्षो, गवयः, शरभो, गन्धमादनः, नीलो, द्विविदो, मैन्दो, जाम्बवान्, अंगदो, नलः इत्यादयो वानरेश्वरा बहवः कपिपुङ्गवा वर्तन्ते । एतेषामन्त्योऽहमप्यस्मि त्वत्कार्यकरणक्षमः । कथय किं करोमि ? यथा—

लङ्कां सराक्षसद्वीपामुत्पाटयेह किमानघे । बद्ध्वा सबान्धवमथानयाभि दशकन्धरम् ॥१॥
सक्रुदुम्बं दशग्रीवं हत्वा तत्रैव वा हुतम् । देवीं जनकजामेवानयाभि निरुपद्रवाम् ॥२॥
रामोऽपि निजगादैवं सर्वं सम्भवति त्वयि । तद्गच्छ पुर्यां लङ्कायां सीतां तत्र गवेषयेः ॥३॥
मदुर्मिकामिमां देव्या मदभिज्ञानमर्पयेः । तस्याश्चूडामणिं चाभिज्ञानमत्र समानयेः ॥४॥

पुनरिदं मद्वाचिकं शंसेः—हे देवि ! लक्ष्मणाग्रज ! त्वद्वियोगेनातुरस्त्वामेव ध्यायन् तिष्ठति । हे देवि ! त्वं जीवितं मा त्याक्षीः स्तोकैरेव दिर्नरावयोः संगमो भविष्यतीति कथयेः । राम इत्युक्त्वा स्वनामाङ्कितं मुद्रां ददाति । हनुमांस्तां मुद्रां लात्वा रामं प्रत्युवाच—हे प्रभो ! अहं कार्यं कृत्वा यावदायामि तावद्भवानिह तिष्ठतु, इत्युक्त्वा श्रीगमं नत्वा हनुमान् सपरिकरो लङ्कां पुरीं प्रत्य-
चालीत् । विमानस्थोऽभिनवभानुमानिव स गच्छन् नभसा माहेन्द्रगिरिशिखरे मातामहस्य नगरीं माहेन्द्रपुरपत्तनं दृष्ट्वा चिन्तयति—
इदं माहेन्द्रपुरं नगरं, माहेन्द्रो नाम राजा, येन मम माता निरपराधा निर्वासिता, तर्हि तस्य मातामहस्य किञ्चिच्चमत्कारं दर्शया-

मीति संचिन्त्य क्रुद्धो हनुमान् प्रतिच्छन्दनिनादैर्दिशो वधिरयत्, दिङ्मुखप्रतिशब्दितैः ब्रह्माण्डं स्फोटयदिव रणतूर्यं वादयन् मातामहं माहेन्द्रं क्षोभयन्नास्ते । एवंविधं परबलं हृद्वैन्द्रधिक्रमो माहेन्द्रः ससैन्यः सपुत्रः समित्रो रणकर्मणि तत्परो नगरान्निर्ययो । तयो-
महिन्द्रहनुमतोर्मद्वारणः समजायत । हनुमांस्तस्मिन्सद्वामे परसैन्यानि वभञ्ज प्रभञ्जनो द्रुमानिव । प्रसन्नकीर्तिमहिन्द्रोऽपि हनुमता सह दौहित्रसम्बन्धमजानन् युयुधे । यतः—

उभावपि महायाह उभावप्यत्यमर्षणौ । अन्योऽन्यं हृदयुद्धेन जनयामासतुः श्रमम् ॥१॥

एवं युष्यमानो हनुमांश्चिन्तयति—अहो मया युद्धमारम्भि, स्वामिकार्ये विलम्बितम्, यदि मातामहं न जीयते तर्हि मानश्चतिः, यदि विलम्बः क्रियते तर्हि स्वामिकार्यक्षतिः स्यादिति ध्यात्वा क्रुद्धो हनुमान् मोहिन्या विधया मोहयन्मातामहं जग्राह । गृहीत्वा पश्चात्पादयोः पतित्वैवमुवाच—हे राजन् ! एयोऽहं पवनाञ्जनयोः पुत्रो हनुमान्नाम्ना स्वामिना श्रीरामचन्द्रेण, सुग्रीवेण च श्रेष्ठितोऽस्मि सीताप्रवृत्तिमानेतुम्, लङ्कां व्रजतो माहेन्द्रनगरस्योपरि गच्छता मया पूर्वमावृनिर्वासनाज्ञातामर्षेण यत्ततस्थानुचितं विहितं तत्रातेन क्षन्तव्यमित्युक्त्वा पादयोः पतित्वा क्षामितम् । माहेन्द्रोऽपि हनुमन्तं भुजाभ्यां समुद्धृत्य समालिङ्ग्य तमित्यूचे—हे महा-
शुभ्र ! प्राग्जनधृत्या श्रुतोऽसि, साम्प्रतमद्य मया दिष्टया दृष्टोऽसि विक्रमी, गच्छ स्वस्वामिकार्याय, ते पन्थानः शिवाय सन्तु, इति कथयित्वा माहेन्द्रः ससैन्यो राघवान्तिकेऽगात् । ततश्चलितो हनुमान्व्योम्ना गच्छन् दधिमुखाभिधे द्वीपे कायोत्सर्गे तस्थिवांसौ महा-
मुनी प्रेक्षांचके । तयोः साध्वोः नातिदूरे तिस्रः कुमारिका अपश्यत् । कथंभूताः—ध्यानस्था निरवद्याङ्गीविद्यासाधनतत्पराः । तस्मि-
न्समयेऽखिले द्वीपे दवानलः प्रजज्वाल । तौ साधू ताः कुमार्यश्च दवसङ्कटे निपेतुः । तद्वात्सल्येन हनुमान्सागरवारिभिर्मघ इव तं

दवाग्निं शमयामास । तदैव ताः कन्यकाः सिद्धविद्या मुनी मदधिणीकृत्य हनुमन्तं चमापिरे-हे महापुरुष हनुमन् ! त्वया साधुविहितम्, यद्दवाग्निः शमितः, दवाग्निशमनेन साधुरश्रा कृता । त्वत्साहाय्येनास्माकं कालं विनाऽपि विद्या सिद्धाः । हनुमता प्रोक्तम्-काग्र्यम् ? ता. श्रोत्रुः-अस्मिन्दधिसुखे द्वीपे दधिसुखे पुरे राजा गन्धर्वराजोऽस्ति । तस्य राज्ञो वयं कन्यकाः स्मः । अस्मत्कृते खेचरोऽङ्कारक उन्मत्तोऽभवत्, मत्तातो गन्धर्वराजो न तस्मा अदात्, नान्यस्मै वादात् । ततोऽस्मत्तातेन कश्चिन्मुनिः पृष्टः-हे स्वामिन् ! हे मुने ! मम पुत्रीणां पतिः कः स्यात् ? एताः पुत्र्यो मया कस्मै देयाः ? मुनिनोक्तम्-यः साहसगतेर्विद्याधरस्य हन्ता स आसौ तत्र पुत्रीणां वरो मावी । तच्छ्रुत्वाऽस्माभिस्तं पुरुषं ज्ञातुं विद्यासाधनमुपचक्रमिरे । तद्विद्याभ्रंशनिमित्तमङ्कारकेण दावानलो विहितः । स त्वया निष्कारणवन्धुना शमितः । या विद्याः पद्भिर्मसैः सिष्यति, सा विद्या त्वत्साहाय्यास्थणमात्रेण सिद्धा मनोगामिनी नाम विद्या । तामां बालिकानामेतद्बृत्तान्तं श्रुत्वा तासामग्रे हनुमता रामस्यापि सकलो बृत्तान्तः कथितः । अहमपि सीतामवृत्तिनिमित्तं लङ्कां यामि । अतस्ता मुदिताः पितुरग्रे गत्वा सर्वं रामवृत्तान्तं हनुमद्बृत्तान्तं च शशंसुः । सोऽपि गान्धर्वराजः पुत्रीभिः समं ससैन्यो रामचन्द्रमगात् । ततो हनुमानुत्पपात, उपलङ्कं गतः । तत्र लङ्कासमीपे घोरां भयङ्करा कालनिशामिव भयदामाशालिकां विद्यां ददर्श । हनुमन्तं दृष्ट्वाऽऽशाली श्रोत्रे-

रे कृपे फ याताऽसि यातोऽसि मम भोज्यताम् । इति वृथाणा साक्षेपं व्याददाति स्म सा सुखम् ॥१॥

हनुमान् गदापाणिस्तदाननं मविवेश । पुनस्तां विदार्य निर्ययावभ्रमध्यादादित्य इव । तयाऽऽशाल्या विद्यया च लङ्कायां विहितो यः प्राकारो हनुमास्त प्राकार विद्यासामर्थ्यतः कर्परलीलया मद्भक्षभाङ्गीत् । ततश्चलितो हनुमान् लङ्कावप्रासन्ने गतः । तद्प्रा-

धको वज्रमुखाभिधो विद्याधरो हनुमता सह युयुधे । हनुमानपि तं विद्याधरं सद्भावे हतवान् । हते वज्रमुखे विद्याधरे तत्पुत्री लङ्का-
 मुन्दरी कन्यका विद्यावलवती पितृवैरात् कोपयती युद्धाय मारुतिमाहास्त । चतुरङ्गचमूयुक्ता माऽचालीद्धनुमत उपरि । हनुमांश्चिन्त-
 यति-कैषा याला विद्युच्छेखेव चञ्चला शखव्यापृतकता ? नूनमेषा वज्रमुखपुत्री वर्तते । अहं पुमान् एषा बालिका तर्हानया सह किं
 युद्धं करोमि ? तर्हस्याः शरणाणि छिनत्तीति ठृत्वा लङ्कारुन्दर्याः सर्वाणि शरणाप्यच्छिदत् , पावनअगिस्तां स्त्रियं शीघ्रं निरस्त्री-
 चकार निष्पन्नरङ्गीमिव । सार्थयेण तथा हनुमान्विलोकितः । क एष शस्त्रच्छिदिति सुचिरं हनुमन्तं निरीक्षमाणा सा कामपरवशा
 जाता । हनुमन्तं नेत्रपाणेन ताडयामास । हनुमन्तमित्यूचे-भो महापुरुष ! अहमविचार्य त्वया सह युद्धसञ्जा जाता, तत्क्षम्यताम् ।
 यतः-इति शानिनोक्तम्-पथा

आल्प्यातं सायुना पूर्वं यस्ते जनकघातकः । भावी भर्तेति तन्नाथ ! मामुद्धह वशंयदाम् ॥१॥

पुनः प्रोवाच-अस्मिन्सकले जगति तत्र समो भटोऽन्यः कोऽपि नास्ति । अहमपि तत्र पत्नी भूत्वा नारीश्रेष्ठा भविष्यामि ।
 अतोऽहं त्वामेव परिणये नान्यम् । तच्छ्रुत्वा गान्धर्वेण विवाहेन सातुरागमुपायत । तदा भानुमान्बयोभाटवीं पर्यटन् श्रमार्त्सनातु-
 क्राम इव पर्यासिधौ ममञ्ज निजं तेजोऽग्नौ दत्त्वा । तस्यां निशायां नागरीभिः स्वल्पगृहेषु प्रदीपका अदीप्यन्त । छलच्छेसाः खला
 अतस्त्वमो नृग्मितुमारमे । किमनुनाद्रेःचूर्णैः पूर्णं जगदिदं दृश्यते ? यतः-

नष्टि स्थलं नहि जलं न दिशो न नभो न भूः । तदानीं किं यहृक्तेन स्वहस्तोऽपि न लक्ष्यते ॥१॥

एकाकारकरे विष्वक् तमःपुरे प्रसर्पति । विश्वं विश्वमनालोऽरुमभूत्पातालसन्निभम् ॥२॥

वस्यां निशायामभिसारिका रेमिरे । यथा—

आजानृत्क्षिप्तमञ्जीरास्तमालश्यामलांशुकाः । मृगनाभिविलिप्ताङ्गयो विसस्युरभिसारिकाः ॥१॥

समं च लङ्कासुन्दर्या पवनञ्जयनन्दनः । रममाणो निराशङ्कस्तामतीयाय यामिनीम् ॥२॥

सुप्तं हनुमन्तं लङ्कासुन्दरी जागरणपेत्युवाच । यथा—

अभूत्पीढा प्राची रसपतिरिव प्राप्य कनकं, गतच्छायश्चन्द्रो बुधजन इव ग्राम्यसदसि ।

नदीपा राजन्ते द्रविणरहितानामिव गुणाः, क्षणक्षीणास्तारा नृपतय इवाऽनुचमपराः ॥१॥

लङ्कासुन्दर्या निजपत्न्या एतद्वचः श्रुत्वा जागरितो हनुमान्प्रभातकृत्यं करोति । प्रभातकृत्यं कृत्वा लङ्कासुन्दरीं सुन्दरोक्ति-
भिरापृच्छ्य लङ्कानगरीं प्राविशत् । लङ्कां प्रविश्य यत्र राजविभीषणगृहं तत्र गतः । तत्र गत्वा विभीषणं नत्वा विभीषणसमीप
वपाविशत् ।

विभीषणेन सत्कृत्य पृष्टश्चागमकारणम् । अवोचदञ्जनासूनुः सारगम्भीरगीरदः ॥१॥

यद्भ्राता रावणस्यासि शुभोदकं विचिन्त्य तत् । रामपत्नीं हृतां सीतां सतीं मोचय रावणात् ॥२॥

हनुमान्पुत्रे विभीषणं प्रति—हे विभीषण ! परस्त्रीसद्नादिहलोकेऽपवादादिभयं परलोके नरकादिभयं भवति । अतो रामपत्नीं राव-
णाद्विमोचय, यतस्त्वं भ्राताऽसि, शिशोऽसि, स्वस्वामिमक्तोऽसि, अतः कथ्यते । विभीषणोऽवोचत्—हे हनुमन् ! त्वया साधूक्तम्—
पूर्वं सीतां मोचयितुं स्वाग्रजो मयोक्तः, भूयोऽपि हि सनिर्वन्धं प्रार्थयिष्ये । एवं विभीषणेनोक्तेऽजनासुतः समुत्पत्य देवरमणोद्याने

जगाम । तत्राशोकूनरोत्सले सीतां ददर्श । अशोकवृक्षस्योपरि स्थितो हनुमान् सीतां दृष्ट्वा चिन्तयति-अहो ! सीतारूपम्, यथा-
तत्राशोकतरोर्मूले कपोललुलितालकाम् । सन्तताश्रुपयोधारापल्पलीकृतभूतलाम् ॥१॥
प्रम्लानयदनाम्भोजां हिमातां पद्मिनीमिव । अत्यन्तक्षामवपुं प्रथमेन्दुकलामिव ॥२॥
उष्णनिःश्वाससन्तापविधुराधरपल्लवाम् । ध्यायन्तीं रामरामेति निःस्पदां योगिनीमिव ॥३॥
मलिनीभूतवसनां निरपेक्षां वपुष्यपि । ददर्श देवीं वैदेहीं पवनस्रयनन्दनः ॥४॥ (चतुर्भिः कलापकम्)
तां सीतामेवविधां दृष्ट्वा हनुमांश्चिन्तयति-अहो ! सीता महासती । अस्या दर्शनमात्रेण जाने पद्मिनीभूयते । अस्या विरहे रामः
खिद्यते तद्युक्तम् । ईदृशपापनं कलत्रं कस्यास्ति ? हनुमांश्चिन्तयति-एष वराको रावणो द्विधा सङ्कटे पतिष्यति । पूर्वं रामचन्द्रप्रता-
पानले, पुनः भूयसि स्वपापानले पतिष्यति । ततो हनुमान् विधयाऽदृश्योभूत्वा सीतोत्सङ्गेऽशुलीयकं पातयामास । तां मुद्रिकां दृष्ट्वा
सीताऽत्यर्थं मुमुदे । सीता मुद्रिकामपृच्छत् । यथा—

मुद्रे ! सन्ति सलक्ष्मणाः कुशलिनः श्रीरामपादाः स्वयम्,
सन्ति स्वामिनि मा विधेहि विधुरं चेतोऽनया चिन्तया ।
एनां व्याहर देवि मैथिलसुते नामान्तरेणाधुना,

रामस्त्वद्विरहेण कंकणपदं यस्यै चिरं दत्तवान् ॥१॥

तां मुद्रिकां दृष्ट्वा सीतां हृष्टां दृष्ट्वा त्रिजटा राक्षसी गत्वा दशकण्ठं व्यजिज्ञपत्-स्वामिन् ! इयत्कालं जानकी विपण्णाऽऽसीत्,

अथ सानन्दा सविलासा दृश्यते । दशाननेन चिन्तितमस्या रामो विस्मृतोऽथ नूनं मयि रंस्यत इति निश्चित्य रावणेन सीतां प्रति मन्दोदरी प्रेषिता । मन्दोदरी सीतामुवाच-अद्वैतैश्वर्यसौन्दर्यो दशाननस्त्वां समीहते । त्वमप्यद्भुतरूपलावण्यसौन्दर्ययुक्ता, अतो युवयोः संयोगः प्रशस्यो भविष्यति । हे सुश्रु ! रावणं भज, यथा रावणान्तःपुर्याः स्वामिनी भवेः । सीताऽप्यवोचत्-आः पापे ! पतिदूत्यनिघायिनी तव मुखं को वीक्षेत ? रामस्य पार्श्वे मां जानीहि । रावणो मां बाञ्छन्तुं खरदूषणानुपदं यास्यति । हे पापिष्ठे ! उचिष्ठ, अतः परं त्वया रावणविषये न वाच्यम् । एवं सीतया लज्जिता मन्दोदरी कोपाटोपवेशं गता स्वस्थानं प्राप्ता । तावत्सीतापुरतो हनुमान्प्रकटीवभूव । सीतामित्यूचे-हे देवि सीते ! सलक्ष्मणो रामस्त्वत्प्रवृत्तिमानेतुं मां हनुमन्तं प्राहिणोत् । तेन प्रेषितोऽहम-प्रागमम् । अथ त्वमपि निजामिज्ञानं चूडारत्नं महां देहि । सीतयोक्तम्-चूडारत्नं दास्ये । हनुमान्चे मयि तत्र गते रामस्त्वरितं त्वत्कृते समेष्यति । बाष्पायिता सीता हनुमन्तमुवाच-हे हनुमन् ! दुर्लभ्यमर्णवं श्रीरामः कथं लक्षित्वा समेष्यति ? हनुमानुवाच-हे सीते ! अहं पवनाञ्जनयोः सुतो हनुमान् नाम्ना गगनगामिन्या विधया समुद्रमुल्लङ्घ्य इहागतोऽस्मि । यथाऽहं रामसेवकस्तथाऽन्ये विधाधराः सुग्रीवाद्यास्त्वत्पतिसेवका वर्तन्ते । यथा-

भामण्डलो विराधश्च महेन्द्राद्याश्च खेचराः । पत्नीभूयोपासते तौ शकेशानाविवामराः ॥१॥

तत्र प्रवृत्तिमानेतुमहं सुग्रीवदर्शितः । रामेण प्रेषितो देवि ! समर्प्य स्वाद्गुलीयकम् ॥२॥

चूडामणिरभिज्ञानं त्वत्त आनायितो मया । तद्दर्शनेन मामत्रायतं प्रत्येष्यति प्रभुः ॥३॥

हनुमदुपरोधेन रामोदन्तमुदा च सा । एकविंशत्यहोरात्रप्रान्ते व्यधित भोजनम् ॥४॥

एकविंशतिदिनान्ते पारणं कृतम् । पारणं कृत्वा यावता तिष्ठति, तावता हनुमता प्रोक्तम्—हे मातः सीते ! अहं रामसेवकी-
 ऽस्मि, एहि मम स्कन्धं समाश्रय, यथा त्वां स्कन्धे समारोप्य ससैन्यं रावणं जित्वा क्षणेन त्वां श्रीरामसमीपं नयामि । सीतयोक्तम्—
 हे हनुमन् ! त्वयोक्तमहं रामसमीपं नयामि पर परंपुंस्पर्शो मनागपि न मेऽर्हति, तत्त्वं मम चूडामणिं गृहीत्वा शीघ्रमेव गच्छ ।
 इत्युक्त्वा सीता हनुमते चूडामणिं ददौ । हनुमान्चूले-एयोऽहं गच्छामि रामसमीपं, परं किञ्चिद्विक्रमचापलं रक्षसां दर्शयामि, दर्शयि-
 त्वा यास्यामि । यतो रावणो जितकाशी परवीर्यं न मन्यते । अतो हे मातः ! रामपतेरपि पराक्रममेव पश्यतीत्युत्त्वा सीतां नत्वा
 चूडामणिं लत्वा पादन्यासैर्घरां धुन्वन्नुच्चैश्चाल । मार्गे गच्छंस्तावदेवस्मणोद्यानं मद्दक्तुं प्रचक्रमे । यथा—

रक्ताशोकेषु निःशुको यकुलद्रुष्वनाकुलः । सहकारेष्ववकारुण्यो निष्कम्पश्चम्पकेष्वपि ॥२३॥

अमन्दरोपो मन्दारेष्वदयः कदलीष्वपि । अन्यद्रुष्वपि रम्येषु भङ्गलीलां चकार सः ॥२४॥

तद्दुधानरक्षपाला राक्षसा हनुमन्तं हन्तुं दधाविरे । कथंभूता निशाचराः शस्त्रव्यापृतकराः, तन्नामान्यमूनि यथा-तरवारि-
 निशूल-नाराच-कौशल-कृपाण-चक्र-कुत-सह-गाण्डीव-पट्टी-मुसण्डी-गदा-मुसल-लकुट इत्यादिशस्त्रव्यापृतकरा रावणसुभटा
 देवरमणोधानरक्षका हनुमन्तं हननाय दधाविरे हनुमान् तेभ्यः क्षुपितस्तान्पादप्रहरीरनिरायासः प्रजहार । बलीयसां सर्वमस्त्रं भवति ।
 शूद्राक्षेण हतास्ते सर्वेऽपि राक्षसा आरक्ष्यपाचरा दिशोदिशं पलायितास्तद्बृत्तान्तं केचिद्राक्षसा सधसेक्षराप गत्वाऽऽचचक्षिरे ।
 तच्छ्रुत्वा क्षुपितो रावणो हनुमन्तं घातनाय स्वसैन्यं प्राहिणोत् । तत्सैन्यं गत्वा हनुमन्तं निन्दुरवचनैस्तेर्जयित्वा युयुधे । हनुमानपि
 राक्षसैस्तर्जितस्तीक्ष्णैर्विशिखैर्वपन्युशुमे । मुधा कपे ! गर्जसीति तर्जयन्नावणपुत्रो हनुमन्तं दधावे । हनुमानपि तैः सह युध्यमानो

राक्षसैर्न्यं भृशं दुद्रुवे । तत्स्वसैन्यं विद्रावितं दृष्ट्वा रावणात्मजः क्रुद्धः खड्गमाकृष्य घावितो हनुमत्कैकेन बाणेन हतो मृतः । यतः—
 पुष्पैरपि न योद्धव्यं किं पुनर्निश्चितैः शरैः । युद्धे विजयसन्देहः प्रधानपुरूपक्षयः ॥१॥

ततो ब्राह्मणत्कुद्धइन्द्रजिद्रावणपुत्रो हनुमन्तं तर्जयन् द्वन्द्वयुद्धेनायुध्यत । तयोर्द्वयोर्महाबाह्वोरिन्द्रजिद्धनुमतोः परस्परं रणः

प्रसृते । यथा—

वर्षन्तौ चारिधारावन्नीरन्ध्राः शस्त्रधोरणीः । व्योमस्थौ तावलक्ष्येतां पुष्करावर्त्तकाविव ॥२५॥

मुमोच यावन्त्यस्त्राणि दुर्वारो रावणात्मजः । तदनेकगुणैरस्त्रैस्तानि चिच्छेद मारुतिः ॥२६॥

हनुमदस्त्रक्षुण्णाङ्गाः सर्वेऽपीन्द्रजितो भटाः । अनश्यत्रक्तहृदिनीपर्वता इव जंगमाः ॥२७॥

इन्द्रजिद्रावणपुत्रो निजसैन्यं मग्नं दृष्ट्वा क्रोधारुणलोचनः श्रीशैलाय नागपाशास्त्रममुचत् । तेन नागपाशेन हनुमानापादमस्तकं यावच्चन्दनद्रुखावेष्टयत् । अथ हनुमांस्तन्नागपाशात्रोटने समर्थोऽपि कौतुकाचैवास्थात्, यथेन्द्रजिता बद्धः । हृष्टेनेन्द्रजिता हनुमानु-
 परावणं निन्ये । तत्र रावणसदसि सर्वे राक्षसैर्निरीक्षित उपलक्षितश्च । तावद्रावणेनोक्तम्—भो हनुमन् ! भो दुर्मते ! त्वया किं
 कृतम् ? आजन्म मम सेवको भूत्वाऽन्ते रामलक्ष्मणौ समाश्रितः । कथंभूतौ रामलक्ष्मणौ—तपस्विनौ वनवासिनौ फलाहारौ मलि-
 नांशुकावभिनवकिरातौ तौ तुष्टौ तुभ्यं कां श्रियं दास्यतः ? हे मन्दबुद्धे ! त्वं तद्वाचा किमिहागतः ? येनेहायातमात्रोऽपि प्राणसंशयं
 प्राप्नोऽसि । ननु तौ भूचारिणौ दक्षौ, यकाभ्यामकार्यं कारितम् । यतोंऽगारान्परहस्तेन कर्षयन्ति हि धूर्तकाः । भो हनुमन् ! त्वं
 पूर्वं मम सामन्तसेवकोऽभूत्, साम्प्रतं रामदूतत्वमङ्गीकृतम् । अथ दूतो जातः । दूतत्वादवध्योऽसि । ततो हनुमान्त्रावणं प्रत्युवाच—

भो दशानन ! अहं तव सेवकः कदाऽऽसीत् ? मया तव सेवा कदा कृता ? अहं तव स्वामीति कथयन् त्वं किं न लज्जसे ? त्वं मम स्वामी कदाऽऽभूत् । एकदा मत्पित्रा ष्वनञ्जयेन तव सेवकः खरनामा विद्याधरो वरुणान्मोचितस्तदपि ते विस्मृतम् ? अहमपि तव साहाय्यार्थं त्वया हृतः पुराऽभ्यागमम् । वरुणपुरेभ्यस्त्वामरक्षं च । तदपि ते विस्मृतम् । हे रावण ! त्वं मम साहाय्यस्य योग्यो न । यतः—पापतत्पर ! रे धृष्ट ! परस्त्रीसंगान्नष्टोऽसि । अद्यापि तव किञ्चिद्रतं नास्ति, सीतां मुञ्च, अहं तव हितं वञ्चिम् । यतः—

रुसुत वा परो मा वा विसं वा परिअत्तड । भासयब्वा हिआभासा स पक्ख गुणकारिआ ॥२८॥

एवं हनुमता बहु प्रोच्यमानोऽपि सीतां नामुञ्चत् । पुना रावणं प्रति हनुमद्वाक्यम्—

इमौ दाशरथी रामलक्ष्मणौ नतवत्सलौ । पुरन्दरौ द्विडद्रीणां विश्वविख्यातविक्रमौ ॥२९॥

आज्ञापयति मे स्वामी मन्मुखेन दशानन ! । उत्तमानां स्वभावोऽयमशाठ्यं सर्वकर्मसु ॥३०॥

कुलोचितं त्वया रक्षः ! कृतं सीतापहारतः । मायाविनो राक्षसा यत्शूरत्वे कातरा श्रुतिः ॥३१॥

पौरुपंत्वयि नास्त्येव अस्ति न्वेनत्तदा कृतम् । श्यापि गृह्णाति भोज्यं हि निःस्वाभिनि गृहे स्थितम् ॥३२॥

महत्यप्यपराधे हि क्षमते न मितं जने । सीता समर्प्यतां क्षामा त्वया जीवितकांक्षिणा ॥३३॥

रावण उवाच—राज्यनिष्कासितौ रामलक्ष्मणौ चनचारिणौ । विद्याहीनौ मनुष्यौ तौ वर्णितौ दूतनृप ! तौ ॥३४॥

एतद्धनुमतोकं श्रुत्वा हृष्टो न, नवरं दशाननः कुपितो भृकुटिभीषणो निजौष्ठं दशनेवमभ्यधात्—रे हनुमन् ! त्वं मदरीनाश्रितोऽसि, पुनर्मां तिरस्करोपि, मदरातीन् प्रशंससि, तन्नूनं मर्तुकामोऽसि, परं दूतत्वादवष्योऽसि, तथापि विडम्ब्य मुच्यसे । इति

कथयित्वा सेवकानाकार्यं प्रोक्तम्-भो सेवकाः । एनं हनुमन्तं रासभ आरोप्य नगरे त्रिकचतुष्कचत्वरादिपूद्गुश्राभ्य मुच्यताम् । इति श्रुत्वा क्रुद्धो मारुतिर्नागपाशान्नोदयत् । यतः कुञ्जरो नलिनीनल्लिंबद्धः कियच्चिष्टति ? तव उरुपत्य हनुमांस्तडिद्वण्ड इव राक्षस-प्रभो रावणस्य किरीटं पादघातेन कणशृङ्गणयामास । रावण ऊचे-

हन्यतां गृह्यताश्चैप इति जल्पति रावणे । अनायासि च सोऽभंक्षीत्तत्पुरीं पाददरैः ॥३५॥

क्रीडां कृत्यैवमुत्पत्य सुपर्ण इव पायनिः । राममेत्थानमत्सीताचूडारत्नं समर्पयन् ॥३६॥

सीता चूडामणिस्तन्तु साक्षात्सीतामिवागताम् । आरोपयामास हृदि स्पृशत्रामो मुहुमुहुः ॥३७॥

हनुमन्वं दाशरथिनाऽऽलिङ्गयोपवेद्योचे-वत्स ! हे बान्धव ! इतो गत्वा त्वया किं कृतम् ? इति श्रीरामे पृष्टे हनुमता यथा कृतं तथा सर्वं प्रोक्तम् । श्रीरामपुरतो तदेवाह-यथागतो, यथाऽऽद्याली जिता, यथा लङ्कासुन्दरी परिणीता, यथा विभीषण-गृहे गतः, यथा सीतान्तिके गतः, यथा मुद्रिका दत्ता, यथा चूडारत्नं सीतया दत्तं, यथा मन्दोदर्यां सीतां प्रति प्रोक्तम्, यथा सीतया प्रत्युत्तरं दत्तम्, यथा सीताशीर्षां लात्वा सञ्चलितो, यथा देवरमणोद्यानमुन्मूलितम्, यथा वनपालका राक्षसा इताः, यथेन्द्रजिबूआता हतो, यथेन्द्रजिता चद्धो रावणाग्रे नीतो, यथा रावणं प्रति सीतां मुञ्च इत्याद्युक्तम्, यथा रावणेनोक्तम् एनं हनु-मन्तं रासभ आरोप्य मुच्यताम्, तन्नुत्वा क्रोपोत्पत्तिः, यथा नागपाशांश्चित्वा रावणमस्तके पादघातेन मुकुटः कणशः कृतः, यथा लङ्का भग्ना, दग्धा च यथा रामसमीप आगतस्तथा तेन हनुमता सर्वस्मिन्सत्ये निवेदिते राम उवाच-

त्रिवशैरपि दुर्भेद्या लङ्का नाम मद्यापुरी । कथं वीर ! त्वया दग्धा विद्यमाने दशानने ? ॥३८॥

हनुमानह—प्रतापेन तु रामस्य देव्या निःश्वसितेन च । पूर्वं भग्ना तु सा लङ्का पञ्चाद्वद्विवशं गता ॥३९॥
शाखाभृगस्य शाखायाः शाखां गन्तुं पराक्रमः । यत्पुनस्तीर्यतेऽम्भोधिः प्रभावः प्राभवो हि सः ॥४०॥
इत्यादि हनुमतेक्तां वार्तां श्रुत्वा हर्षितः श्रीरामचन्द्रो हनुमन्तं स्वभ्रातृवन्मेने ।

इति श्रीमत्तपागण्डे भट्टारकश्रीहीरविजयसुरिराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनसुरियौराज्ये पण्डितदेवविजयगणिविरचिते
गद्यबन्धे श्रीरामचरित्रे सीताप्रवृत्त्यानयनो नाम षष्ठः सर्गः ॥

सप्तमः सर्गः ।

अथ रामचन्द्रः सलक्ष्मणः सुग्रीवाद्यैः सुमैटैः परिश्रुतो गगनाऽध्वना लङ्काविजययात्रायै प्रतस्थे शुभमुहूर्ते शुभलम्ने शुभशुकुने
शुभे मङ्गले । मङ्गलान्यमृनि यथा—

कन्या गो पूर्णकुम्भो दधिमधुकुसुमं पावको दिप्यमानः, यानं वा गोप्रयुक्तं वरयतुरगं छत्रभद्रातिभद्रम् ।
उत्खाता चैव श्रुमिजलचरमिशुनं सिद्धमन्नं मुनिर्वा, वेदया स्त्री मद्यमांसं हितमपि वचनं मद्गलं प्रस्थितानाम् ॥

कथयित्वा सेवकानाकार्यं प्रोक्तम्—भो सेवकाः । एनं हनुमन्तं रासम आरोप्य नगरे त्रिकचतुष्कचत्वरादिदृष्ट्राग्यं मुन्यताम् । इति श्रुत्वा क्रुद्धो माहतिर्नागपाशानत्रोटयत् । यतः कुञ्जरो नलिनीनलैर्बद्धः कियच्चिष्टति ? तत उत्पत्य हनुमांस्तडिदण्ड इव राक्षस-प्रभो रावणस्य किरीटं पादघातेन कणशश्रूणयामास । रावण ऊचे—

हन्यतां गृह्यताञ्चैप इति जल्पति रावणे । अनाथामिव सोऽभांक्षीत्तत्पुरीं पाददरैः ॥३५॥

क्रीडां कृत्वैवमुत्पत्य सुपर्ण इव पावनिः । राममेत्यानमत्सीताचूडारत्नं समर्पयन् ॥३६॥

सीता चूडामणिस्तन्तु साक्षात्सीतामिवागताम् । आरोपयामास हृदि स्पृशत्रामो सुहृसुहृः ॥३७॥

हनुमन्तं दाशरथिनाऽऽलिङ्गयोपवेश्योचे—वत्स ! हे बान्धव ! इतो गत्वा त्वया किं कृतम् ? इति श्रीरामे पृष्टे हनुमता यथा कृतं तथा सर्वं प्रोक्तम् । श्रीरामपुरतो तदेवाह—यथागतो, यथाऽऽशाली जिता, यथा लङ्कासुन्दरी परिणीता, यथा विभीषण-गृहे गतः, यथा सीतान्तिके गतः, यथा मुद्रिका दत्ता, यथा चूडारत्नं सीतया दत्तं, यथा मन्दोदर्या सीतां प्रति प्रोक्तम्, यथा सीतया प्रत्युत्तरं दत्तम्, यथा सीताशीक्षां लात्वा सञ्चलितो, यथा देवरमणोधानमुन्मूलितम्, यथा वनपालका राक्षसा हताः, यथेन्द्रजिद्व्राता हतो, यथेन्द्रजिता बद्धो रावणाग्रे नीतो, यथा रावणं प्रति सीतां मुञ्च इत्याद्युक्तम्, यथा रावणेनोक्तम् एनं हनु-मन्तं रासम आरोप्य मुच्यताम्, तच्छ्रुत्वा क्रोपोत्पत्तिः, यथा नागपाशांश्छित्त्वा रावणमस्तके पादघातेन मुकुटः कणशः कृतः, यथा लङ्का भग्ना, दग्धा च यथा रामसमीप आगतस्तथा तेन हनुमता सर्वस्मिन्सत्ये निवेदिते राम उवाच—

त्रिदशैरपि दुर्भेद्या लङ्का नाम महापुरी । कथं वीर ! त्वया दग्धा विद्यमाने दशानने ? ॥३८॥

हनुमानह—प्रतापेन तु रामस्य देव्या निःश्वसितेन च । पूर्वं भग्ना तु सा लङ्का पश्चाद्द्विवशं गता ॥३९॥
शाखासृगस्य शाखायाः शाखां गन्तुं पराक्रमः । यत्पुनस्तीर्यतेऽरुभोधिः प्रभावः प्राभवो हि सः ॥४०॥
इत्यादि हनुमतोक्तां वार्तां श्रुत्वा हर्षितः श्रीरामचन्द्रो हनुमन्तं स्वभ्रातृवन्मेने ।

इति श्रीमत्तपगण्डे भट्टारकश्रीहीरविजयहरिराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनद्वरियौवराज्ये पण्डितदेवविजयगणिविरचिते
गद्यबन्धे श्रीरामचरित्रे सीतामवस्थानयनो नाम षष्ठः सर्गः ॥

सप्तमः सर्गः ।

अथ रामचन्द्रः सलक्ष्मणः सुग्रीवाद्यैः सुमदैः परिष्टतो गगनाऽध्वना लङ्काविजययात्रायै प्रतस्थे शुभशुद्धौ शुभलक्ष्णे शुभशकुने
शुभे मङ्गले । मङ्गलान्यमूनि यथा—

कन्या गौ पूर्णकृष्णो दधिमधुकुसुमं पावको दिप्यमानः, यानं वा गोप्रयुक्तं वररथतुरगं छत्रभद्रातिभद्रम् ।
उत्त्वाता चैव भूमिर्जलचरमिथुनं सिद्धमन्नं मुनिर्वा, वैश्या स्त्री मद्यमांसं हितमपि वचनं मङ्गलं प्रस्थितानाम् ॥

राणस्य सामन्ता युद्धाय सन्नलन्ति स्म । एषां सामन्तानाममृनि नामानि । यथा-हस्तः, प्रहस्तः, मरिचिः, सारणः, नकुलः, पुरणः, अभिन्द्राद्याः सहस्रशः । राणोऽपि रणतूर्य्ययनादयत् । यथा—

राणो रणतूर्याणि, दारुणान्यथ कोटिशः । किंकरैस्ताडयामास, द्विपत्ताडनपण्डितः ॥४६॥

तदा राणमभीप आगत्य रावण नत्वा विभीषणो बभाषे—हे बान्धव ! क्षणं प्रसन्नो भूत्वा मम शुभोदकवचः शृणु । त्वया पूर्व-मस्मिन्शय हृतं यत् परदारहरणं विदितम् । परदारहरणेनात्मीयं कुलं लज्जितम् । अथ निजभार्यां समानेतुं काकुत्स्थः समायातः । अस्मैदेवगतिथ्यं यदेतस्मै रामचन्द्राय सीतासमर्पणं कुरु । यदि न दास्यसि तथाप्यसौ रामो निर्जा पत्नीं सीतां बलात्कारेण स्वय-मेवाहरिष्यति । मीतया मद्द तव राज्यं कुलञ्चाहरिष्यति । पुनर्विभीषणो बभाषे—हे बान्धव ! रामलक्ष्मणौ दूर आस्ताम्, तयोरेकेन सेनकेन पचिमित्रेण हनुमतेति हृतम् । यतः—

लङ्का दग्धा धनं दग्धं राक्षसाः प्रलयं गताः । यत्कृतं रामदूतेन स रामः किं करिष्यति ? ॥४७॥

इन्द्रश्रियोऽधिका श्रीस्ते तां सीताकारणेन मा । परिहृर्षीर्भवेदेवमुभयभ्रष्टता तव ॥४८॥

अवेन्द्रनिदेगमुवाच—हे विभीषण ! त्वयाऽऽजन्मभीरुणा तातस्य कुलं दूषितमतस्त्वं तातस्य सोदरो नासीः । तातम् इन्द्रस्यापि विजेतारं, सर्वसम्पदां नेतारमेवंविधं मत्वा तमजानन् रे मूर्खे त्वं सुमूर्षसि । पुराप्यनृतभाषिणा त्वया मत्तातच्छलितः । यथाऽ-योष्यां गत्वा प्रत्यागत्योक्तम् “मया दशरथो हतस्तथा जनकोऽपि हतः” पर नैकोऽपि हतः, अथागत्य मत्तातपुरत उक्तम्—मया द्रासपि हतो । एवमसत्यं जल्पन् किं न लजसे ? यथा—

इहायातं दाशरथिं ताताद्रक्षितुमिच्छसि । दर्शयन्भयमुत्पाद्य भूचरेभ्योऽपि निह्वपः ॥४९॥

तन्मन्ये रामगृह्योऽसि मन्त्रेऽप्यधिकरोपि न । आप्तेन मन्त्रिणा मन्त्रः श्लुभोदको हि भृशुजाम् ॥५०॥

तच्छ्रुत्वा भृशं क्लुपितो विभीषण इन्द्रजितमेवमुवाच-रे पुत्ररूपेण शत्रो ! रे कुलनाशन ! तव पिता तावत्कामान्वस्त्वमपि जन्मान्ध इव दृश्यसे । रे दुग्धास्य ! त्वं किं वेत्सि ? एवं निर्भर्त्स्यं प्रातरं प्राह-हे राजन् ! हे वान्धव ! अनेन पुत्रेण त्वच्चरित्रेण च त्वं महासङ्कटे पतिष्यसि । एतद्वचः श्रुत्वा रावणोऽप्यधिकं क्रुद्धो भीषणं खड्गमाकृष्य विभीषणं हन्तुमुदस्थात् । विभीषणोऽपि श्रुकुटिभीषणः क्रोधारुणलोचन आयसं स्रम्भमुत्पाटय रावणं प्रति योद्धुमुत्तस्थौ । तावता कुम्भकर्णेन्द्रजिद्भ्यां द्रुतमन्तरा पतित्वा युद्धान्निषिध्य स्वं स्वं स्थानं नीतौ । क्रुद्धो रावणो विभीषणं लङ्कतो निष्कासयामास इति तिरस्कृत्य ।

अरे निर्याहि मत्पुर्या आश्रयाशोऽसि वह्निवत् । इत्युक्तो रावणेनागाद्रामाभ्यर्णे विभीषणः ॥५१॥

रक्षोविद्याधराणां चाक्षौहिण्यस्त्रिशदुत्कटाः । हित्वा लङ्काधिपं सद्योऽप्यनुजग्मुर्विभीषणम् ॥५२॥

अथाक्षौहिणीमानम्-एकैभैकरथौ त्र्यश्वः पत्तिपञ्च पदातिका । सेना सेनामुलं गुल्मो वाहिनी घृतना चमूः ॥५३॥

अनीकिनी च पत्तेः स्यादिभाद्यस्त्रिगुणैः क्रमात् । दशानीकिन्योक्षौहिणी सज्जनं तूपरक्षणम् ॥५४॥

एवंविधयाक्षौहिण्या परिवृतं विभीषणमायान्तं दृष्ट्वा सुग्रीवाद्या विद्याधराञ्चक्षुभुः । रामं प्रत्यूचुश्च-हे स्वामिन् ! द्विपि शाकि-

न्यामिव विश्वासो न कर्तव्यः । एतस्याऽपि विभीषणस्य विश्वासो न कर्तव्यः । यतः-

न विश्वसेत्पूर्वविरोधितश्च शत्रोश्च मित्रत्वमुपागतश्च । दग्धां गुहां पश्य उलूकपूर्णं काकप्रकीर्णेन हुताशनेन ॥

पुनः सुग्रीवो राममुवाच-हे स्वामिन् ! यद्यप्याजन्ममायिनो राक्षसाः प्रकृत्या क्षुद्राः स्युस्तथाप्यनुरूपाऽस्य विभीषणस्य भक्तिः
 कार्या । तस्मिन्समये विभीषणस्वरूपज्ञो विशालो नाम खेचरो धर्मात्मा सकलविव्ययो विभीषणगुणान्कथयति-यथा—
 सीतामोक्षाय जल्पस्थानल्परोंपेण बन्धुना । निर्वासितः शरण्यं त्वामागान्नैवेतदन्वथा ॥१॥
 श्रुत्वेति रामो द्वाःस्येन विभीषणमवीचिशत् । पादयोः क्षिप्तमूर्द्धनिं परिरेभे च सम्भ्रमात् ॥२॥
 विभीषण उवाच-हे राजेन्द्र ! श्रीरामचन्द्र ! अहं दुर्नयमग्रजं हित्वा त्वत्शरणमागतोऽस्मि, अतस्त्वं सुग्रीववत्सवं कार्यं मां
 समादिश । अहं तव सेवकोऽस्मि । श्रीरामेणोक्तम्-भो विभीषण ! भो लङ्केश्वर ! मया तव लङ्काराज्यं दत्तम् । तेनोक्तम्-महाप्रसाद
 इति । यतः-महात्मसु प्रणिपातः क्वापि सुधा न भवति । विभीषण एकस्मिन्दिने श्रीरामसमीपे वार्ता कुर्वण एवं कथयति-
 स्वामिन् ! मया सीताविषये बहूक्तम् सीतां मुञ्च । परमेव रावणः कामग्रहग्रस्तः सीतां नाशुञ्चत् । नवरं मारणाय धावितः । बहू-
 क्तोऽपि दुर्जनः किं स्वजनायते ? बहूक्तोऽपि पापः किं पुण्यवदायते ? यथा दुग्धधौतोऽपि काकः किं हंसायते ? सुपुण्डोऽपि श्वा किं
 सिंहायते ? सुष्टूपचितोऽपि एरः किमश्वायते ? सुघटितोऽपि काचः किं वैदूर्यमणिमालां वहति ? इधुरसौ सित्तोऽपि निम्बः किं
 द्राक्षाफलानि प्रदत्ते ? सम्यगुत्तेजितोऽपि रीरी किं सुवर्णच्छायां विभति ? सुसंस्कृता अपि यवाः किं शालिलीलामाकलयन्ति ?
 सुत्यक्तोऽपि ललः किं सज्जनायते ? तथा बहु कथितोऽपि रावणः किं सज्जनभावं भजते ? इत्याद्यैर्मिष्टवाक्यैः सत्योक्तिभिः श्रीराम-
 चन्द्रं विभीषणस्तुतोप । श्रीरामोऽपि विभीषणं, तथा सुग्रीवं आतृवद् बहु मेने । क्रमेण रामलक्ष्मणौ विभीषणसुग्रीवाद्यैः परिबृतौ
 गगनाध्वना गच्छन्तौ हंसद्वीपे समागतौ । तत्र द्वीपेऽष्टौ दिनान्यतिवाह्य सर्वं सैन्यं सञ्जीकृत्य निःस्वाननिनादैर्दिशो वधिरयन्

विद्याधरैः परिश्रुतः श्रीरामो लङ्कां प्रत्यचालीत् । क्रमेण रामः ससैन्यो रणसञ्जः स्थेमपर्वते गत्वा विश्रितियोजनीं पृथ्वीमाच्छाद्या-
वतस्थे । तस्मिन्सैन्ये तत्रागते तत्सेनायाः कलकलध्वनिनोर्धेर्वेलाध्वनिसादं विवादश्रके । तदा दशकन्धरसैनिका हस्तप्रहस्ताद्या-
राश्रसाः सद्भ्रामसञ्जा बभूविरे । सुभटवर्णनं यथा—

केचिन्मतङ्गजोद्गाह्यैरपरे वाहवाहनैः । शार्दूलवाह्यैरन्ये तु खरवाहनै रथैः परे ॥५८॥

कुवेरन्नरैः केचिन्मैयैः केचित्तु वह्निवत् । यमवन्महिषैः केचित्केचिद्रैवंतवद्धयैः ॥५९॥

यिमानैर्देववत्केचित्प्रह्वः समरकर्मणे । उत्पत्य युगपद्द्वीराः परिवव्रुर्दशाननम् ॥६०॥ त्रिभिविशेषकम् ॥

रोपारुणाक्षः सन्नद्य विविधायुधपूरितम् । अध्यास्त स्यन्दनं रत्नश्रवाः प्रथमनन्दनः ॥६१॥

कुम्भकर्णः शूलपाणिर्दण्डपाणिरिवापरः । उपेत्य दशकण्ठस्य समभ्रूत्परिपार्श्वकः ॥६२॥

तथेन्द्रजिन्मेघवाहनौ रावणस्यापरौ दोर्दण्डाविवाश्रे तस्थौ । एवमन्येऽपि रावणकुम्भकर्णयोस्तनया दोष्मन्तः कोटिशः शूकसार-
णमारिचिमयसुन्दादयः सद्भ्रामशूरा अभ्येयुः । अक्षौहिणीनां सहस्रैः परिश्रुतो लङ्कापुर्या निर्गत्य स्थेमपर्वताभिमुलो दशाननः प्रच-
चाल । कथंभूताः सुभटा रावणसैनिकाः । यथा—

शार्दूलकेतवः केचित्केचिच्छरभकेतवः । चमूरुकेतवः केचित्केचित्करटिकेतवः ॥६३॥

मयूरकेतवः केचित्केचित्पद्मगेकेतवः । मार्जारकेतवः केचित्केचित्कुक्कुटकेतवः ॥६४॥

कोदण्डपाणयः केचित्केचिन्निस्त्रिशपाणयः । मुशुण्डीपाणयः केचित्केचिन्मुद्गरपाणयः ॥६५॥

त्रिशूलपाणयः केचित्केचित्परियपाणयः । कुठारपाणयः केचित्केचिच्च पाशपाणयः ॥६६॥
 विपक्षवीरानृच्छन्तो नामग्राहं मुहुर्मुहुः । दशास्यवीराश्चतुरं विचेरू रणकर्मणि ॥६७॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥
 धैतादृथस्येव सैन्यस्य प्रथिम्नाच्छाय मेदिनीम् । पञ्चाशद्योजनान्यस्थाद्रावणो रणकर्मणे ॥६८॥
 अष्टौ कोटयः चतुःसप्ततिलघाण्यशीतिसहस्राणि स्थानाम्, हस्तिनामप्येवं संख्या ज्ञेया । पद्भिश्चतिकोटयः चतुर्विंशतिलघा-
 यत्वारिश्चत्सहस्रास्तुरंगमाः । त्रिचत्वारिंशत्कोटयश्चतुःसप्तति लक्षाश्च पदातयः इति रावणचतुरङ्गपलसङ्ख्या ।
 अफलोद्दिणी सहस्त्रा भवन्ति चत्वारि बहु जिणुषिद्धा । रावणवलस्स एवं मगहवह होर्ह परिमाणं ॥६९॥
 इति रावणसैन्यपरिमाणम् ।

अफलोद्दिणी सहस्त्रं इक्षं चिअ वानराण सव्याणं । भामण्डलेण सहिअं भणिअं चउरंगसिन्नस्स ॥७०॥
 इति श्रीरामसैन्यपरिमाणम् ।

स्वनायकान्प्रशंसन्तौ निन्दन्तः परनायकान् । परस्परं चाक्षिपन्तः कथयन्तो मियो भिदाः ॥७१॥
 अत्राण्यस्त्रैर्वाद्यन्तः करास्फोटपुरस्सरम् । रामरावणयोः सैन्या मिमिळुः कांस्यतालवत् ॥७२॥ युग्मम् ॥
 गच्छ गच्छ, विष्ठ तिष्ठेतिब्रुवाणाः सुभटा भृशं शृशुभे । अहो ! वासुदेवप्रतिधासुदेवयोः सहजवैरम् । यथा नकुलसर्पाणाम्, जल-
 वैश्वानरयोः, देवदैत्ययोः, सारमेयमाजरीयोः, सिंहजयोः, व्याघ्रगवोः, कारुघृकयोः, पण्डितमूर्खयोः, पतिव्रतास्वैरिण्योः, सञ्ज-
 नदुर्जनयोस्तथा रामरावणयोः सहजवैरमिति । अतस्तौ युयुधाते । यथा—

खड्गैर्मिथो घातभ्रैर्वेगात्कृतैश्च मौलिभिः । उच्छलद्भिरभूद्भानाकेतुराह्विव खं तदा ॥७३॥
सुभटा मुद्गराघातैर्लोठयन्तो द्विपान्मुहुः । दण्डकन्दुकिनीं क्रीडां तन्वाना इव रेजिरे ॥७४॥
कुठारघातैराच्छिन्ना भटानामपरैर्भटैः । पञ्चशाखाः पतन्ति स्म शाखाः शाखावतामिव ॥७५॥
रक्षसां वानराणां च युद्धे तस्मिन्महौजसाम् । दायादानां धनमिव जयः साध्योऽभवच्चिरम् ॥७६॥
चिरं प्रवर्तमाने च समरे तत्र वानरैः । अभञ्जि राक्षसबलं काननवन्महाबलैः ॥७७॥

एवं तयोः सङ्ग्रामे राक्षसबले भग्ने रावणसुमटौ हस्तप्रहस्तनामानौ रावणजयकांक्षिणौ वानरैः सह योद्धुमुद्यतौ वर्तेते । अथ वानरसैन्याद्रामजयकांक्षिणौ नलनीलौ महाकपी संमुखीनायुदस्थाताम् । हस्तो राक्षसो नलवानरेण सह योद्धुमुपतस्थे, प्रहस्तो नीलवानरेण च योद्धुमुपतस्थे । द्वावपि रथिनौ, द्वावपि शस्त्रव्यापृतकरौ, द्वावपि सैन्यपरिवृतौ, द्वावपि धन्विनौ ।

क्षणं नले क्षणं हस्तेऽभूतां जयपराजयौ । तदृवलान्तरमज्ञायि न तत्र निपुणैरपि ॥७८॥

एवं युद्धं कुर्वाणौ नलहस्तौ परस्परं युद्धध्वाजवसरं लब्ध्वा नलोऽविहस्तो हस्तशिरः क्रुधा क्षुरप्रेणाच्छिदत् । तथा प्रहस्तशिरो नीलोऽप्यच्छिदत् । तदा नलनीलयोरुपरि पुष्पवृष्टिर्भूत् । देवैः कृतो वानरसैन्ये जयजयारवो जातः । तस्मिन्दिने रावणसैन्ये हस्त-प्रहस्तयोनियनं गतयोः कलकलो जातः । अन्ये रावणसैनिका जीवितनिरपेक्षा मारिच-सिंहजघन-स्वयंभूसारण-शुक-चन्द्रार्को-दाम-चीमत्स-गम्भीर-सिंहरथ-सिंहर-मदनाङ्कुर-सन्ताप-श्रीतिकरादयो राक्षससैनिका रावणपुत्राश्चान्ये राक्षसैः परिवृत्वा रामसैन्यं दुष्टो-किरे । कपयोऽपि रामसैनिका राक्षसैः सह युयुधिरे तेऽपि मरणनिरपेक्षाः । यतो-लोकोक्तिः-

लिते च लभ्यते लक्ष्मीर्भृते चापि सुराङ्गना । क्षणविध्वंसिनी काया का चिन्ता मरणे रणे ॥७९॥
एवं तौ रावणरामसैनिकौ परस्परमर्षवन्तौ युयुयाते । सिंहजघनो नाम राक्षसः प्रथितं वानरं रणे जघान । तावद्विवाकरस्तयोः
सैन्ययोर्बुद्धं द्रष्टुमशक्योऽस्तं ययौ । उभयोः सैनिकाः स्वान्स्वान् हतात्रणभूम्यां शोधयामासुः ।

विभातायां विभावर्यां प्रत्यर्कं दानवा इव । प्रतिरामयलं रक्षोयोधा योद्धुं दुर्बौकिरे ॥८०॥

मध्येसैन्यं दशास्यो भूमध्ये मेरुरिवाचलः । गजरथरथारूढश्चाल रणकर्मणे ॥८१॥

विभ्राणो विविधान्यस्त्राण्यन्तःकादपि भीषणः । तत्कालारुणया शत्रून्दृशाऽपि हि दहन्निव ॥८२॥

एवंविधो रावणः स्वं प्रत्येकं सेनान्यं शतमन्युवत्पश्यन् , अरींस्त्वणवन्मन्यमानो रणावनीमगात् । राघवसेनाऽपि सञ्जिता सती
दिवि देवैर्वीक्ष्यमाणा समरायोपतस्थे । तयो रामरावणयोः सङ्ग्रामे लभे समराङ्गणमेवंविधमभूत् । यथा—

सनदीकमिव क्वापि रक्तवारिभिरुद्धतैः । उत्पर्वतमिव क्वापि पतितैः कपिकुञ्जरैः ॥८३॥

क्वचिचोन्मकरमिव मकरास्यै रथच्युतैः । उद्धन्तमिव च क्वापि सामिभ्रैर्महदारथैः ॥८४॥

उत्ताण्डवैः कचन्धैश्च नृत्तस्थानमिव क्वचित् । अजायत क्षणेनापि समराजिरभूत्तलम् ॥८५॥ त्रिभिविशेषकम् ॥
तयोरेवंविधे सङ्ग्रामे जायमाने रावणः स्वसैन्यं भग्नं दृष्ट्वा स्वयं रावणो हुंकारप्रेरितै राधसैः परिभृतः सङ्ग्रामाय सञ्जो बभूव ।
सञ्जो भूत्वा स्वयं युयुधे । रावणे युध्यमाने वानरसैन्यं तत्क्षणादेव प्रनष्टं सूर्यादन्धकारमिव । अथ सुग्रीवः क्रोषादुद्भूतः कोधारुणलो-
चनः पुनर्वानरसैन्यं सञ्जीकृत्य हनुमता सहितो राधसैः सह युयुधे । तस्मिन्नुद्धे प्रवर्तमाने हनुमान्चे-सुग्रीवं प्रति हे सुग्रीवराजेन्द्र !

त्वमिदं विष्ट । मम पराक्रमं पश्य । इति सुग्रीवं निषिध्य हनुमान् रावणसैन्यैः सह स्वयं युयुधे । यथा—

हनुमान् राक्षसानीकमनेकानीकदुर्मदम् । दुर्ग्राहमप्यगाहिष्ट महाब्धिमिव मन्दरः ॥८६॥

हनुमन्तमेवंविधं दृष्ट्वा माली राक्षस उभयपक्षचट्टणीरो गरुत्मानिव ख उत्पतन् हनुमन्तं हननाय दधावे ।

हनुमन्मालिनौ वीरौ धनुष्टंकारकारिणौ । पुच्छाच्छोटकरो सिंहाविधोद्दामौ विरेज्जतुः ॥८७॥

मालिहनुमन्तौ परस्परमैत्र्यः प्रजज्ञाते । ते पुनः परस्पर तर्जयन्तौ क्षिप्तानि शस्त्राणि चिच्छेदाते । एवं चिरं युद्ध्वा मालिनं वीर्यशालिनं निरखं कृत्वा हनुमान्चे-हे जरद्रक्षः ! अथ त्वया हतेन किमिति ब्रुवाणं हनुमन्तं वज्रोदरनामा राक्षसोऽवोचत्-रे रे पाप ! हनुमन् ! अद्य त्वं त्रियसे, नष्टोऽसि, एहि मया सह युध्यस्व । मारुतिस्तद्वचसा क्रुद्धो वज्रोदरं हक्यन् बाणासौराच्छादयामास । केचिद्वदन्ति-अहो ! वज्रोदरो बलवान् यो हनुमन्तं युध्यते । केचिद्वदन्ति-अहो ! हनुमान् वीरो ये वज्रोदरं प्रति युध्यते । एवं राक्ष-सवानाः केचिद्वनुमन्तं प्रशंसन्ति, केचिच्च वज्रोदरं प्रशंसन्ति । एवंविधां वज्रोदरप्रशंसामसहिष्णुहनुमान् मानपर्वतश्चित्राण्यस्त्राणि वर्षन्नुत्पातमेव बहुवज्रोदरमवधीत् । हतं वज्रोदरं दृष्ट्वा जम्बूमाली नाम्ना रावणपुत्रो हनुमन्तमाह्लास ।

उभावपि महामह्नावन्योन्यं वधकाङ्क्षिणौ । युयुधाते चिरं बाणैः पन्नगैर्मन्त्रिकाविव ॥८८॥

अथ क्रुधो हनुमान् छलज्ञो छलं लब्ध्वा गरीयसा सुदरेण जम्बूमालिनं रावणपुत्रं शिरसि ताडयामास । तेन सुदरेण हतो जम्बूमाली भूसौ निपतात । तत्कालपतितमात्र एव मृतः । जम्बूमालिनं मृतं दृष्ट्वा रावणपुत्रास्तथा सुमटाश्च हनुमन्तं वेष्टयामासुः जात्यश्वानः वराहमिव । हनुमांसैः सह युध्यमानो रक्षांसि क्षणेन जघान । यथा—

दोष्णो. केऽपि शुले केऽपि केऽप्यङ्घ्रौ हृदि केऽपि च । कुक्षौ केऽपि शरैस्तीक्ष्णैर्जङ्घिनरे ते हृन्मता ॥८९॥
 रक्षोबले हन्मानन्तर्वर्ण दव इव मध्येऽभोधि वाडव इव चकासामास । क्षणाच्च दिवाकरस्तमांसीव रक्षांस्याभांशीत् । तावता कुम्भ-
 कर्णः स्वं बलं भ्रमं हृद्देशानेन्द्र इव शूलपाणिः स्वय योद्बुधमधावत ।

कानप्यंघ्रिप्रहारेण मुष्टिघातेन कानपि । कांश्चित्कूर्परघातेन तलघातेन कांश्चन ॥९०॥

एवं कृषिहनतत्परमालोषय कपीभरः सुग्रीवः कुम्भकर्णं हन्तुं दधावे । आमण्डलो, दधिमुलो, महेन्द्रः, कुमुदोऽङ्गद इत्यादयो-
 ऽन्धेऽपि वानराणिषाभिषाण्यस्याणि पर्वन्तो दशाननानुजं कुम्भकर्णं पञ्चाननं व्याधा इवारुण् । कुम्भकर्णस्तेषु वानरेष्वभ्यमोघं स्थापनाहं
 सुभोष । समकालं निद्रायमाणं स्वं सौन्ध्यं तिलोषय वानरपतिः प्रबोधनी मण्डपिणां ससार । तथा विद्यया सर्वेऽपि वानरभटा उत्थिता
 एवमभोषन् ।

शरे पय कुम्भकर्णोऽस्तीत्युच्येऽमुलकारिणः । उरास्त्युपानरभटाः रागा इय निघातयये ॥९२॥
 ते वानरभटाः कुम्भकर्णमाहृत्कार्युक्युपाद्रवन् । तथा सुग्रीवः कुम्भकर्णस्य सारथि रथं च गदया दलयामास । भूमिष्ठः कुम्भ-

पर्णोऽथ पागेतरपाहुना पृतयुत्तर एकशृङ्गो गिरिरि सुग्रीतायास्फथात् । कुम्भकर्णस्य युद्धार्थं धातो मार्गे गरीयसा तस्यांगवातेन
 धृषीता कपयः पेतुः, यथा करिस्पर्शेन युधाः । स कुम्भकर्णः प्लंगमैरस्तलितः सलैर्नदीवेग इव गच्छन्सुग्रीतरथं सुदरेणाहृत्या-
 र्थेण । धृषीप एका मधीयसी शिला से समुत्पत्य कुम्भकर्णाय युगोच । कुम्भकर्णोऽपि सुदरेण तां शिलां कणशोऽकरोत् । पुनः

सुग्रीवः कुम्भकर्णाय तडित्कडितिकुर्वाणमुत्कटं तडिदण्डास्त्रममुचत् । तस्मै चण्डाय तडिदण्डाय कुम्भकर्णोऽनेकशः शस्त्राणि प्रचि-
क्षेप । पर तानि शस्त्राणि तडिदण्डे मोधीभूतानि, अभव्ये गुरुवचनानीव । तेन घातेन कुम्भकर्ण उच्ययां पपात कल्पान्तः पर्वत इव ।
कुम्भकर्णे मूर्च्छिते दशाननः स्वयमचालीत् । तावतेन्द्रजित्त्वा रावणं प्रत्येवमूचे-भो स्वामिन् ! तव पुरतो रणे यमो न समर्थो,
नापि वरुणो, नापि क्वेरो, नवा हरिः समर्थः । तर्हि केऽमी वराकाः काका इव वानराः । हे देव ! तवस्त्वं तिष्ठ । अहं गत्वा वान-
रान् शिक्षयामि । अथवा सर्वान् हनिष्यामि रुष्टो मशकृष्टिवत् । इति निषिध्य रावणमिन्द्रजित्स्वयं कपिसेनां प्रविवेश । कपीन्
हकयामास, रे रे वानराः ! युध्यताम् । अह रावणपुत्र इन्द्रजिन्नामाऽयुध्यमानान्नो हन्मि । क्व मारुतिः, क्व सुग्रीवः, अथवा ताम्ब्यां
कृत्स्नम्, क्व स्तस्तौ रामसौमित्रौ, हर्युक्तवन्तमिन्द्रजितं दृष्ट्वा सुग्रीवो दशग्रीवनन्दनं दधावे ।

भामण्डलोऽपीन्द्रजितोऽवरजं मेघवाहनम् । आयोधयितुमारंभे शरभं शरभो यथा ॥९३॥

दिग्गजा इव चत्वारश्चत्वारः सागरा इव । आस्फालन्तः शुशुभिरे ते त्रिलोकीभयंकराः ॥९४॥

आयसैर्दवैरखैरयुध्यन्त चिराय ते । परं न कोऽपि केनापि तेषां मध्यादजीयत ॥९५॥

अथेन्द्रजिन्मेघवाहनौ रावणपुत्रौ सुग्रीवभामण्डलयोर्नागपाशाखं मुमुचतुः । तेन नागपाशेन तौ द्वौ भामण्डलकपीश्वरावनो-
श्वराविव बद्धौ ।

इतश्च लब्धसंज्ञेन कुम्भकर्णेन रोपतः । गदया ताडितः पृथ्व्यां मारुतिर्मूर्च्छितोऽपतत् ॥९६॥

स कुम्भकर्णो दोष्णा तं हनुमन्त करी करणेव समुद्भ्रेऽन्तः कक्षं न्यधत् च ।

ऊचे विभीषणो रामं स्वामिञ्जेतो ह्दि ते वले । वलीयसौ सारभूतावानने नयने इव ॥९७॥

विभीषणो रामं प्रत्यूचे-हे स्वामिन् ! हे श्रीरामन्द्र ! यावद्वद्वो भामण्डलसुग्रीवाचिन्द्रजिन्मेघवाहनौ लङ्कां गृहीत्वा न यातः, तापसौ मोचयामि, हनुमान्कुम्भरूपेण वदः सोऽपि मोच्यः । पतः-स्वामिन् ! भामण्डलसुग्रीवहतुमद्विरहितं सैन्यमवीरमिष जानीहि । अतस्तत्र यामि । यथा तावहं मोचयामि । एवं तत्र शुवत्येवाङ्गदो वालिपुत्रो गत्वा कुम्भकर्णमाधिष्य युद्धकोविदो युयुधे । कुम्भकर्णेन क्रोधारणलोचनेन प्रोत्थितसुजपाशतो हनुमान् क्षणेन लब्धसंज्ञः पञ्चराट्टिहंगम इवोत्पत्य ययौ । विभीषणो भामण्डलसुग्रीवमोचनावेन्द्रजिन्मेघवाहनाभ्यां स्वयं योधुमघात । पितृव्यं विभीषणं संग्रामसञ्ज्ञं दृष्टेन्द्रजिचिन्तयति दाहेति । अनेन तातकल्पेन सह ऋथं योद्धव्यम् । तत इतोऽपसरणं युक्तम् । इति विचिन्त्य तौ पाशवद्वौ भामण्डलसुग्रीवौ तत्रैव मृत्त्वा तौ रावणपुत्रौ नेशतुः । विभीषणेन भामण्डलसुग्रीवौ पद्मगपाशवद्वौ दृष्टौ । तौ म्लानाननौ रामेणापि दृष्टौ । रामेण चिन्तितम्-अहो ! रावणपुत्रौ बलवन्तौ याभ्यां भामण्डलसुग्रीवौ पद्मगपाशवद्वौ । तवो रावणं सपुत्रं जेतुं कमपि देवं स्मरामि । एवं विचिन्त्य स पूर्वमतिपन्नवरं सुरं महालोचननामानं येन पूर्वं रामपुरी निर्मिता तं सुपर्णाभिरपुङ्गवं स्मरति । सोऽपि स्मरणमात्रेण तत्क्षणं समागतः । तेनागत्य किं कृतम् । यत्कृतं तदाह । श्रीरामचन्द्राय सिंहनादारूपां विधां, तथा हलं, सुशलं, स्पन्दनं च देवनिर्मितं ददौ । तथा लक्ष्मणाय गारुडीविधां ददौ । तथा स्पन्दनं, गरुडपञ्जं, विद्युद्बदनां गदां रिपुनाशनीम्, तथा वारुणास्त्रविधामन्यामपि शस्त्रविधां, तथा छत्रचामरावुभयो-रपि दत्त्वा पुनः स सुपर्णाभिरौ लक्ष्मणवाहनीभूय गरुडरूपं विधाय पुरः स्थितः । तं गरुडं दृष्ट्वा भामण्डलसुग्रीवयोः पन्नगपाशाः प्रणेष्टुः । अथ गरुडवर्णनम्—

आजानुकनकगौर-मानामेः शङ्खकुन्दहरधवलम् । आकण्ठतो नचदिवा-करकान्तिमामृद्धतौऽजननिभम् ॥९८॥

एवंभूतं गरुडदेवं लक्ष्मणवाहनीभूतं दृष्ट्वा सर्वेऽपि रामसैन्ये जयजयारवो जज्ञे । रक्षोबले कल-कलो जज्ञे । तस्मिन्समयेऽब्जिनीपतिरस्तं ययौ । प्रातर्भूयोऽपि रामरावणयोः सैन्यानि सर्वाभिसारेण रणाङ्गण उपासरन् । तेषां राम रावणसुभटानामिन्द्रोपेन्द्राणामिव महारणः प्रावर्तत । कुद्धै रक्षोभिरक्षोभि वानराणां वरूथिनी । तस्मिन्समये भग्नप्रायां निजां चमूं प्रेक्ष्य सुग्रीवाद्या वानरेश्वरा राक्षससैन्ये विविशुर्मतङ्गजाः सरसीव । तैः सुग्रीवाद्यै रावणसैन्यं विदुद्भुवै । तदा राक्षसबलं भग्नं दृष्ट्वा रावणः संक्रुद्धः स्वयं योद्धुं दधावे । रथचिक्कारेण तथा रथप्रचारेण मेदिनीं दारयन्निव वानरसैन्ये प्रससार । तस्य रावणस्य प्रसरतो वानरसैन्येषु सुग्रीवाद्याः कपीश्वरास्तस्य रावणस्य पुरः स्यातुं नहीश्वराः स्युः । तदा रावणमेवंविधं दृष्ट्वा श्रीरामो युद्धसज्जो बभूव । अथ युद्धाय चलितं रामं निरीक्ष्य विभीषणो बभापे-हे श्रीराम ! पूर्वं तावद्रावणेन सद्वाहं योत्स्य इति रामं निपिष्य स्वयं गत्वा विभीषणो रावणं रुरोध । ततो रावणो विभीषणं बभापे-रे विभीषण ! किं राममाश्रितः ? मम सहोदरो भूत्वाऽन्यं जनं किं सेवसे ? एहि मम सेवां कुरु, यथा ते राज्यं ददामि । भो विभीषण ! पश्य, अनेन रामेण त्वां हन्तुकामेन मम सुख आदौ त्वमेव क्षिप्तः क्षुधितस्य मुखे कवलवत् । रामेणात्सरक्षणायेदं साधुमन्त्रितम् । अतस्त्वं हृदये विचार्यैहि, अद्यापि किञ्चिद्भ्रतं नास्ति । हे विभीषण ! त्वं मम बल्लभोऽसि, श्रातृत्वात् । अतः पुनः पुनः कथ्यते । एहि, आवाभ्यामेकीभूयैतौ रामलक्ष्मणौ हन्येते । विभीषण उवाच-हे रावण ! रामस्त्वां मति कुद्धो यमराज इव स्वयमागच्छन्मया निपिद्धः । अहं त्वां बोधयितुं युद्धव्याजादिहाऽगमम् । हे सहोदर ! रावणराजेन्द्र ! अद्यापि सीतां मुञ्च, मयि प्रसन्नो भव, मम वाक्यं कुरु, अद्यापि किञ्चिद्भिनष्टं नास्ति, तथा सकलेऽपि संसारे तव

यशो भविष्यति । हे पान्थ ! अहं मृत्युभयाद्रामसमीपं न गतोऽस्मि, न च राज्यलोभेन गतोऽस्मि । किन्त्वपवादमयाद्रामं सेवितुं गतोऽस्मि । अतः मीतार्पणेन विवादं प्रणाशय, यथाऽहं रामं विहाय पुनरेव त्वां श्रयामि ।

कुद्धोऽथ रावणः प्रोचे क्रिमद्यापि विभीषिकाम् । रे विभीषण ! दुर्बुद्धे ! प्रदर्शयसि कातर ॥९८॥

आतृहत्याभयावुक्तोऽस्येवं नान्येन हेतुना । इत्युत्त्वा स्फालयामास कामुकं दशकन्धरः ॥९९॥

रावणं सद्गामसजं शाला विभीषणो वभापे-भो रावण ! मयापि आवृहत्याभयादुक्तोऽसि, न पुनर्भीत्योक्तोऽसि, इति कथयन् विभीषणोऽपि घनुरास्फालयामास । ततस्त्वयोर्बुद्धं प्रष्टुं शक्रेगानयोसि । चित्राण्यस्याणि वर्षन्तौ जगद्भयंकरौ जगदेकवीरौ युध्यमानौ विराजते । अय रावणपक्ष इन्द्रजिन्मेयवाहनकुम्भकर्णा अपरेऽपि राक्षसाः स्वामिभक्त्या विभीषणं हन्तुं दधाविरे । विभीषणपक्षे भीरामो, लक्ष्मणः, सुग्रीवो, हनुमान् तथाऽन्येऽपि समुत्थिताः । तथा रामः कुम्भकर्णमरोत्सीत् । लक्ष्मण इन्द्रजितमरोत्सीत् । तथा नीलः सिंहजयन्, दुर्मर्षो पटोदरं, स्वयंभृदुर्मतिं, शंभुं नलो, अंगदो मयं, स्कन्दश्चन्द्रणखं, चन्द्रोदरात्मजो विघ्नं, भामण्डलः केतुं, श्रीदत्तो जम्बूमालिनं, पवनंजयपुत्रः कुम्भकर्णपुत्रं कुम्भं, अद्भुतः सुमालाल्यं, कुन्दो धूमराक्षसमेवमन्येऽपि राक्षसा अन्येऽपि कृपयः परस्परमयुध्यन्त, मत्स्यैर्मत्स्या इवार्णवे ।

एवं युद्धे घतमाने भीषणेभ्योऽपि भीषणे । लक्ष्मणायासुचत्क्रोधादहं तामसमिन्द्रजित् ॥१००॥

तदत्रं तपनास्त्रेण मौमित्रिः शत्रुनाशनः । सद्यो चित्रावयामासाग्निना मदनपिण्डवत् ॥११॥

ततो लक्ष्मण इन्द्रजितं नागपाशैर्वद्धा मर्दन्त्येऽनेयीत् । तथा रामचन्द्रः कुम्भकर्णं नागपाशैर्वद्धा स्वसैन्येऽनेयीत् । अन्यैरपि

रामसैनिकैर्घवाहनप्रमुखा राक्षससैनिका बद्धा रामसैन्ये निन्यिरे । तद्वाक्षससैन्यं हतं, मग्नं, बन्धीकृतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रो रावणः
कुद्धो विभीषणाय जयश्रियो मूलं शूलं चिक्षेप । ततो भृशं कुद्धो रावणो विजयाशक्तिं चामेतरपाणिना विभीषणं हन्तुं समुद्दधे ।
कथंभृतां शक्तिम् ।

धगद्धगितिकुर्वाणा तडत्तडितिनाविनीम् । संहाराब्दतडिह्येलामिच खेऽभ्रमयत् स ताम् ॥२॥

तां शक्तिं दृष्ट्वा सर्वेऽपि रामसैनिका भयाकुला बभूवुः । तदा रामो लक्ष्मणं बभाषे—हे लक्ष्मण ! एष विभीषण आगन्तुर्हे-
न्यते, तद्वरं न, तद्वि विभीषणरक्षा क्रियते । एवं रामवचः श्रुत्वा लक्ष्मणो दशकण्ठमाक्षिपन् विभीषणाग्रेऽस्थात् । गरुडरथस्थं ल-
क्ष्मणश्चालोक्य रावण उवाच—भो पुरुषोत्तम ! मया तुभ्यं शक्तिर्नोत्थिता । त्वं परमृत्युना मा मृथाः । एवमुक्तोऽपि लक्ष्मणो विभी-
षणाग्रतो नापसरत् । पुनर्लक्ष्मणो बभाषे—भो रावण ! मुञ्च शक्तिम् यथाशक्ति । तद्वचः श्रुत्वा कुपितो रावणोऽभोधविजयां शक्तिं
भ्रामयित्वा रामानुजन्मने मुमोच । तां शक्तिमापतन्तीं दृष्ट्वा सौमित्रिः, सुग्रीवो, हनुमान्, अङ्गदो, आमण्डलोऽन्येपि वानरेश्वराः
स्यैः स्यैः प्रहरणैः खड्ग-वीर-तोमर-गदाप्रभृत्यैलताडयन्, परं शक्तिप्रहरणं नापसरत्, अभव्या गुरुत्राक्यैः पापादिव । सा शक्तिरमो-
घविजयाऽऽगत्य लक्ष्मणोरःव्यलेऽपतत् ।

तया भिन्नो महीपृष्ठे निपपात च लक्ष्मणः । उत्पपात च तत्सैन्ये विष्वग् हाहारवो महान् ॥३॥

पतितं लक्ष्मणं दृष्ट्वा कुपितो रामो रावणं प्रति मुद्गरमुत्पाटय हन्तुं दधावे । रामो मुद्गरघातेन रावणं विरथं व्यधात् । पुना-
रावणोऽन्यं रथमारुरोह ।

भइत्तया भइत्तया रथानेवं पञ्च चारान्दशाननम् । काकुत्स्थो विरथीचक्रे जगदद्वैतपौरुषः ॥४॥

दशास्योऽचिन्तयच्चैवं भ्रातृस्नेहादयं स्वयम् । मरिष्यत्येव तत्किं मे योधितेनाधुनामुना ॥५॥

दशग्रीवो विमृश्यैवं ययौ लङ्कापुरीं द्रुतम् । अस्तं जगाम च रवी रामशोकादिवातुरः ॥६॥

भमेऽथ रावणे रामो निधृत्येयाय लक्ष्मणम् । तश्च हृष्टा निपतितं पपात भुवि मूर्च्छितः ॥७॥

सुग्रीवविभीषणादिभिः सैन्यैश्चन्दनादिभिरभिपिक्तः शीतलवारिणा चाभिपिक्तः पल्लवैर्वीजितो लब्धसंज्ञो रामो रुदन्नेवं जगाद । हे यत्स ! तव किं वाधते ? ब्रूहि, किं तूष्णीं स्थितोऽसि ? यदि वक्तुं न शक्तस्तर्हि संज्ञया समाख्याहि । तवाग्रजं प्रीणय वाक्यदानेन । पुना राम उवाच-हे चान्धन ! तवाग्रे जीवन्नावणोऽगादिति लज्जायशाद् ध्रुवं न भापसे-तद्भापस्व, यत्तवेप्सितम् । इति कथयन्भ्रातृस्नेहयथं गतो रामो रावणंस्तर्जयन्धनुरास्फाल्योत्तस्थौ, तवता कपीश्वरो विनयपूर्वकमेवमूचे-स्वामिन् ! निशाचरो लक्ष्मणं गाढप्रहारं कृत्वा लङ्कां गतः । स्वामिन्धैर्यमाधेहि, किञ्चित्सौमित्रेः प्रतिजागरणोपायं चिन्तय । तच्छ्रुत्वा राम एवं जगाद-यथा-भूयो रामो जगादैवं हृता भार्या हतोऽनुजः । तिष्ठत्यद्यापि रामोऽयं ज्ञातथा न विदीर्यते ॥८॥

सखे सुग्रीवहनुमन्भामण्डलनलाङ्गद । विराधाद्याश्च सर्वेऽपि यात स्वौकसि सम्प्रति ॥९॥

अथ सद्गमेन किम् ? सद्गमं विना सैन्येन किम् ? लक्ष्मणेन विना जीवितेन किम् ? आः किं जातम् ? दैवेन किं कृतम् ? एवं कथयन्मृशं रोदिति । यथा--

स्थाने स्थाने कलत्राणि मित्राणि च पदे पदे । तं देशं नैव पश्यामि यत्र भ्राता सहोदरः ॥१०॥

रामसैनिकैर्मेषवाहनप्रमुखा राक्षससैनिका वद्धा रामसैन्ये निन्यिरे । तद्वाक्षससैन्यं हतं, मग्नं, वन्धीकृतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रो रावणः
 क्रुद्धो विभीषणाय जयश्रियो मूलं श्लं चिक्षेप । ततो भृशं क्रुद्धो रावणो विजयाशक्तिं चाभेतरपाणिना विभीषणं हन्तुं समुद्देशे ।
 कथंभूतां शक्तिम् ।

धगद्धगितिकुर्वाणा तडत्तडितिनादिनीम् । संहाराब्दतडिल्लेखामिच खेऽभ्रमयत् स ताम् ॥२॥

तां शक्तिं दृष्ट्वा सर्वेऽपि रामसैनिका भयाकुला बभूवुः । तदा रामो लक्ष्मणं वभाषे—हे लक्ष्मण ! एष विभीषण आगन्तुर्ह-
 न्यते, तद्वरं न, तर्हि विभीषणरक्षा क्रियते । एवं रामवचः श्रुत्वा लक्ष्मणो दशकण्ठमाक्षिपन् विभीषणाग्रेऽस्थात् । गरुडरथस्थं ल-
 क्ष्मणश्चालोक्य रावण उवाच—ओ पुरुषोत्तम ! मया तुभ्यं शक्तिर्नोत्क्षिप्ता । त्वं परमृत्युना मा मृथाः । एवमुक्तोऽपि लक्ष्मणो विभी-
 षणाग्रतो नापसरत् । पुनर्लक्ष्मणो वभाषे—ओ रावण ! मुञ्च शक्तिम् यथाशक्ति । तद्वचः श्रुत्वा कुपितो रावणोऽभोधविजयां शक्तिं
 आमयित्वा रामानुजन्मने मुमोच । तां शक्तिमापतन्तीं दृष्ट्वा सौमित्रिः, सुग्रीवो, हनुमान्, अङ्गदो, मामण्डलोऽन्येपि वानरेश्वराः
 स्वैः स्वैः प्रहरणैः खड्ग-तीर-तोमर-गदाप्रमुखैरताडयन्, परं शक्तिमहरणं नापसरत्, अभव्या गुरुराव्यैः पापादिव । सा शक्तिरभो-
 घविजयाऽगत्य लक्ष्मणोरःस्थलेऽपतत् ।

तया भिक्षो महीपृष्ठे निपपात च लक्ष्मणः । उत्पपात च तत्सैन्ये चिष्वग् हाहारवो महान् ॥३॥

पतितं लक्ष्मणं दृष्ट्वा कुपितो रामो रावणं प्रति मुद्गरमुत्पाट्य हन्तुं दधावे । रामो मुद्गरघातेन रावणं विरथं व्यधात् । पुना-
 रावणोऽन्यं रथमारोह ।

भद्रतया भद्रतया स्थानेवं पञ्च वारान्दशाननम् । काकुत्स्थो विरधीचक्रे जगद्वैतपौरुषः ॥४॥
 दशास्योऽचिन्तयचैवं भ्रातृस्नेहादयं स्वयम् । मरिष्यत्येव तत्किं मे योधितेनाधुनामुना ॥५॥
 दशग्रीवो विमृश्येवं ययौ लङ्कापुरीं द्रुतम् । अस्तं जगाम च रवी रामशोकाविवातुरः ॥६॥

भ्रमेऽथ रावणे रामो निवृत्त्येयाय लक्ष्मणम् । तञ्च हृष्ट्वा निपतितं पपात भुवि मूर्च्छितः ॥७॥

गुग्रीवविभीषणादिभिः सैन्यैश्चन्दनादिभिरभिषिक्तः शीतलमारिणा चाभिषिक्तः पल्लवैर्वीजितो लब्धसंज्ञो रामो रुदन्नेवं जगाद ।
 हे रत्स ! तव किं वाधते ? ब्रूहि, किं तूर्णं स्थितोऽसि ? यदि वक्तुं न शक्तस्तर्हि संज्ञया समाख्याहि । तवाग्रजं प्रीणय वाक्य-
 दानेन । पुना राम उवाच-हे वान्धव ! तयाग्रे जीवन्सवणोऽगादिति लज्जावशाद् ध्रुवं न भापसे-तद्भापस्व, यचवेप्सितम् । इति कथ-
 यन्भ्रातृस्नेहयज्ञं गतो रामो रावणंस्तर्जयन्धनुरास्फाल्योत्तस्थौ, तावता कपीश्वरो विनयपूर्वकमेवमूचे-स्वामिन् ! निशाचरो लक्ष्मणं
 गात्रप्रहारं कृत्वा लङ्कां गतः । स्वामिन्धैर्यमाधेहि, किञ्चित्सौमित्रः प्रतिजागरणोपायं चिन्तय । तच्छ्रुत्वा राम एवं जगाद-यथा-
 भूयो रामो जगादैवं हृता भार्यां हतोऽनुजः । तिष्ठत्यद्यापि रामोऽयं ज्ञानथा न विदीर्यते ॥८॥

सखे सुग्रीवहनुमन्भामण्डलनलाल्पद । विराधाद्याश्च सर्वेऽपि यात स्वौकसि सम्प्रति ॥९॥

अथ सद्भामेन किम् ? सद्भामं विना सैन्येन किम् ? लक्ष्मणेन विना जीवितेन किम् ? आः किं जातम् ? दैवेन किं कृतम् ?
 एवं कथयन्भृशं रोदिति । यथा—

स्थाने स्थाने फलत्राणि मित्राणि च पदे पदे । तं देशं नैव पश्यामि यत्र भ्राता सहोदरः ॥१०॥

रामसैनिकैर्घवाहनप्रमुखा राक्षसैनिका यद्ध्वा रामसैन्ये निन्यिरे । तद्राक्षससैन्यं हतं, मग्नं, बन्धीकृतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रो रावणः क्रुद्धो विभीषणाय जयश्रियो मूलं शूलं चिक्षेप । ततो भृशं क्रुद्धो रावणो विजयाशक्तिं वामेतरपाणिना विभीषणं हन्तुं समुद्देशे । कथंभूतां शक्तिम् ।

धगद्गगितिकुर्वाणा तद्वत्तडितिनादिनीम् । संहराब्दतडिल्लेखामिव खेड्रमयत् स ताम् ॥२॥

तां शक्तिं दृष्ट्वा सर्वेऽपि रामसैनिका भयाकुला बभूवुः । तदा रामो लक्ष्मणं वभाषे—हे लक्ष्मण ! एष विभीषण आगन्तुर्हन्त्यते, तद्वरं न, तर्हि विभीषणरक्षा क्रियते । एवं रामवचः श्रुत्वा लक्ष्मणो दशकण्ठमाक्षिपन् विभीषणग्रेऽस्थ्यात् । गरुडरथस्थं लक्ष्मणञ्चालोक्य रावण उवाच—भो पुरुषोत्तम ! मया तुभ्यं शक्तिर्नोत्थिष्ठा । त्वं परमृत्युना सा मृथाः । एवमुक्तोऽपि लक्ष्मणो विभीषणप्रतो नापसत् । पुनर्लक्ष्मणो वभाषे—भो रावण ! मुञ्च शक्तिम् यथाशक्ति । तद्वचः श्रुत्वा कुपितो रावणोऽमोघविजयां शक्तिं भ्रामयित्वा रामानुजन्मने मुमोच । तां शक्तिमापतन्तीं दृष्ट्वा सौमित्रिः, सुग्रीवो, हनुमान्, अङ्गदो, भामण्डलोऽन्येपि वानरेश्वराः स्वैः स्वैः प्रहरणैः खड्ग-तीर-तोमर-गदाप्रमुखैरताडयन्, परं शक्तिप्रहरणं नापसत्, अभव्या गुरुवाक्यैः पापादिव । सा शक्तिरमोघविजयाऽऽगत्य लक्ष्मणोरःस्थलेऽपतत् ।

उत्पपात च तत्सैन्ये विष्वग् हाहारवो महान् ॥३॥

उत्पपात च तत्सैन्ये विष्वग् हाहारवो महान् ॥३॥

मन । यथेदृशं वाक्यं न शृणोमि । एवं करुणं रुदन्तीं काचिद्राक्षसी कृपावत्यबलोकिन्या विधयाज्वलोक्यैवं कथयति-हे सुन्दरि ! सीते ! ते देवरः प्रभातेऽथताज्ञो भविष्यति । तथा रामलक्ष्मणावत्रागत्य त्वामेवानन्दयिष्यतः । तच्छ्रुत्वा सीता स्वस्यचित्ता जाता । अथ रावणो लङ्कां समागतो मया सौमित्रिर्मारित इति क्षणं जहर्ष । पुनः क्षणानन्तरं भ्रातृपुत्रमित्रबन्धनं श्रुत्वा भृशमुच्चैरुरोद । यथा—

हा वत्स ! कुम्भकरुण ! त्वं ममात्मैव परः परः । द्वितीयमेव मे षाह इन्द्रजिन्मेघवाहनौ ॥१३॥

हा वत्सा जम्बूमात्याया मम रूपान्तरोपमाः । अमाप्तपूर्वं प्राप्ताः स्थ कथं घन्धं गजा इव ॥१३॥

स्मारं स्मारं स्वयन्धूनामित्थं पन्धादिनूतनम् । भूयो भूयो दशग्रीवो मुमुूर्च्छं च रुरोद च ॥१४॥

इतश्च रामसैन्ये पूर्वं द्वारधरं भामण्डलमुपेत्य प्रतिचन्द्रो विद्याधरोज्वदत्-भो भामण्डल ! मम रामपादान्दर्शय यथा लक्ष्मणस्य जीमनोपायमाख्यास्यामि । यतोऽहं युष्माकं हितोऽस्मि । भामण्डलस्तं प्रतिचन्द्रं बाहुना धृत्वा रामपादान्तेऽनयत् । सोऽपि रामं प्रणम्यैवं व्यजिज्ञपत्-स्वामिन् ! सङ्गीतपुरं नाम नगरम् । शशिमण्डलो नाम राजा । तस्य सुप्रभा नाम राज्ञी । तयोः पुत्रः प्रतिचन्द्रो नाम्नाऽहम् । एकस्मिन्दिनेऽहं सरुलत्रः क्रीडार्थमम्बरे गच्छन्सहस्रविजयनाम्ना विद्याधरेण दृष्टः । तेन मत्प्रियारूपमोदितेन कामवशं गतेन मया सह सङ्ग्रामो विहितः । तस्मिन्सङ्ग्रामे तेन विद्याधरेणाहं चण्डखया शस्तयाऽऽहृत्य भूतले पातितः । अयोध्यानगर्यामन्त्रे महेन्द्रोदयोद्यानमहीतले लुठन् त्वद्भ्रात्राऽतिकृपालुना भारतेनाहं दृष्टः । तेन सद्यस्तत्कालं सुगन्धाम्भोभिः सिक्तोऽहं निःशुल्यो जातः । मत्तो चण्डखा शक्तिर्निरगात् दस्युः परगृहादिव । सद्यस्तत्कालं रूढव्रणोऽहं जातो मया विस्मितचे-

न मे दुःखं हृता सीता न दुःखं लक्ष्मणो हतः । एतदेव महद् दुःखं यन्न राज्ये विभीषणः ॥११॥

श्रीरामं विलपन्तं दृष्ट्वा विभीषणो वषाये-हे राजेन्द्र ! कातरवर्तिक रोदिपि ? धैर्यं निधेहि । लक्ष्मणस्य प्रतीकाराय सर्वथा प्रयतस्व यतः—शुचया हतः पुमान् यामिनीं यावञ्जीवति, विभातायां विभावयां मरणमान्जोति । अतो यावद्विभावरी न विभाति, तावद्यत्नो विधीयते ।

आमेति राघवेणोक्ते सुग्रीवाद्यास्तु विद्यया । सप्तप्रान्थतुद्गरान् राघवौ परितो व्यधुः ॥१२॥

पूर्वद्वारे सुग्रीवो, हनुमान्, तारः, कुन्दो, दधिमुखो, गवाक्षो, गवय एते लक्ष्मणरक्षार्थं स्थिताः सन्ति । दक्षिणद्वारे भामण्डलो, विराधो, गजो, सुनजित्, नलो, मन्दो, विभीषणश्च एते लक्ष्मणरक्षार्थं स्थिताः सन्ति । पश्चिमद्वारे नील-समरञ्जील-दुर्धर-मन्मथ-जय-विजय-सम्भवा एते सौमित्रिरक्षार्थं स्थिताः सन्ति । उचरद्वारेऽङ्कदः-कूर्मोद्धो-विहङ्गमः-सुपेणश्रन्द्ररश्मिरेते सौमित्रिरक्षार्थं स्थिताः सन्ति । एते परितः सर्वेऽपि काकुत्स्थं मध्ये कृत्वा स्थिताः सन्ति । सर्वेऽपि युद्धसज्जाः, सर्वेऽपि सन्नद्धबद्धाः, सर्वेऽपि सपरिकराः, ससैन्याः श्रीरामं श्रीलक्ष्मणं च परिवेष्टय स्थिताः सन्ति । तस्मिन्समये केनचिद्रक्षसा गत्वा सीताय उक्तम्—भो सीते ! राघवेण शक्तिप्रदारेण लक्ष्मणो हतः, तद्विरहपीडितो रामोऽपि मरिष्यति । तच्छ्रुत्वा सीता मूर्च्छया गृथिव्यां पपात लतेव पवना-हता । शिजटाप्रभृतिविधाधरीभिः शीतलाम्भोभिः संसिक्ता लब्धचेतना सीतोत्थाय करुणस्वरमेवं विललाप । हा वत्स ! लक्ष्मण ! हा देवर ! अग्रजमेकाकिनं मुच्यता क्व गतोऽसि ? तव विरहे तवाग्रजो मुहूर्त्तमपि हि स्यातुं न क्षमः । अहं मन्दभाग्याऽस्मि । धिञ्चां दुर्दैवदूषितां यन्मदर्थं स्वामिदेवयोरीदृक्कष्टं समागतम् । हे वसुधरे ! द्विधा भय । यथा तवोदरे प्रवेशं करोमि । हे हृदय ! त्वं द्विधा

भन । यथेदं वाक्यं न शृणोमि । एवं करुणं रुदन्तीं काचिद्राक्षसी कृपावत्यवलोकिन्या विद्ययाऽवलोकीक्यैवं कथयति-हे सुन्दरि ! सीते । ते देवरः प्रभातेऽश्वताङ्गो भविष्यति । तथा रामलक्ष्मणावत्रागत्य त्वामेवानन्दयिष्यतः । तच्छ्रुत्वा सीता स्वस्यचित्ता जाता । अथ रावणो लङ्कां समागतो मया सोमिनिर्मरित इति क्षणं जहर्ष । पुनः क्षणानन्तरं श्रावणुत्रमित्रबन्धनं श्रुत्वा शृशमुच्चैरुदोद । यथा-

हा वत्स ! कुम्भकर्ण ! त्वं ममात्मैव परः परः । द्वितीयमेव मे घाहृ इन्द्रजिन्मेघवाहनौ ॥१३॥

हा वत्सा जम्बूमात्याया मम रूपान्तरोपमाः । अप्राप्तपूर्वं प्राप्ताः स्थ कथं घन्धं गजा इव ॥१३॥

स्मारं स्मारं स्वबन्धूनामित्यं घन्धादिनृतनम् । भूयो भूयो दशग्रीवो सुमूर्च्छं च रुरोद च ॥१४॥

इतश्च रामसैन्ये पूर्व द्वारशुकं भामण्डलमुपेत्य प्रतिचन्द्रो विद्याधरोऽवदत्-भो भामण्डल ! मम रामपादान्दर्शय यथा लक्ष्मणस जीवनेपायमारुह्यास्यामि । यतोऽहं युष्माकं हितोऽस्मि । भामण्डलस्तं प्रतिचन्द्रं बाहुना धृत्वा रामपादान्तेऽनयत् । सोऽपि रामं प्रणम्यैवं व्यजिज्ञपत्-स्यामि । सङ्गीतपुरं नाम नगरम् । शशिमण्डलो नाम राजा । तस्य सुप्रभा नाम राज्ञी । तयोः पुत्रः प्रतिचन्द्रो नाम्नाऽहम् । एकस्मिन्दिनेऽहं सकलत्रः क्रीडार्थमम्बरे गच्छन्सहस्रविजयनाम्ना विद्याधरेण दृष्टः । तेन मत्प्रियारूपमोहितेन कामवशं गतेन मया सह सङ्ग्रामो विहितः । तस्मिन्सङ्ग्रामे तेन विद्याधरेणाहं चण्डरवया शक्त्याऽऽहत्य भूतले पातितः । अयोध्यानगर्यासन्ने महेन्द्रोदयोद्यानमहीतले लुठन् त्वद्भ्रात्राऽतिकृपालुना भरतेनाहं दृष्टः । तेन सद्यस्तत्कालं सुगन्धाम्भोभिः सिक्तोऽहं निःशल्यो जातः । मत्तो चण्डरथा शक्तिर्निरगात् दस्युः परगृहादिव । सद्यस्तत्कालं रूढव्रणोऽहं जातो मया विस्मितचे-

तया तय भ्राता भरतः पृष्टः । इदं सुगन्धाम्बु भवता कुतो लब्धं येनाहं निःशल्यो जात इति मया पृष्टो भरतोऽज्जोचत्-भो विद्याधरेन्द्र ! गन्याम्बुमाहात्म्यं शृणु-एकस्मिन्दिने गजपुरनगराद्विन्ध्यनामा सार्थवाह इहाभ्यागात् तस्य सार्थवाहस्यैको महिपोऽतिमाराश्रुटितो मार्गोऽपतत् । तन्नगरवासिनः केचिच्छोकाः पतितमहिपमूर्द्धनि पादं विन्यस्य नगरमध्ये संचेरुः । स महिपः शुभष्यनेनाकामनिर्जरया च मृत्या पवनपुत्रो नाम्ना वायुकुमारो देवो जातः । तेनाऽवधिज्ञानं प्रयुक्तम् । पूर्वभवं दृष्ट्वा स नगरलोकस्योपरि कुपितः । तेन कुपितेन पुरे जनपदे ग्रामे सर्वत्र नानाविधो व्याधिविकुर्वितः । स व्याधिः सर्वत्र प्रसृतः । परं मम मातुलनगरे कौतुकमंगलपुरे द्रोणमेघनरेन्द्रराज्ये स व्याधिर्न प्रसृतः । तदा मया पृष्टं-भो मातुल ! द्रोणमेघ ! नरेन्द्र ! तव राज्ये व्याधिर्न प्रसृतस्त्वत्किं कारणम् ? एतन्मया पृष्टो द्रोणमेघनरेन्द्रोऽज्ज्वदत्-मम भार्या त्रियंकरा नाम । सा कर्मवशत आधिव्याधिना बाधिताऽभूत् । तस्या गर्भो जातः । गर्भप्रभावात्सा राज्ञी व्याधिना मुक्ता नीरोगा जाता । क्रमेण तया राज्ञ्या पुत्री प्रसूता क्रमेण मया तस्या नाम दत्तं शल्यविशल्या इति । यथा तव देशे व्याधुपद्रवोऽभूत्, तथा मम देशेऽप्यभूत्परं विशल्यास्नाननीरसिक्तो लोको नीरोगो जातः । इति पुत्रीप्रभावं दृष्ट्वा हे भरतनरेन्द्र ! मया मत्त्यभृतिर्नाम्ना मुनिः पृष्टो भो महागुने ! केन पुण्येन शल्यविशल्यास्नाननीरेण व्रणसंरोहः शल्यापहारो व्याधिसंक्षयश्च जायते ? मुनिनोक्तम्-एतत्प्राग्जन्मतपसः फलं भवति । कानि कानि तपांस्यनया तप्तानीति मया पृष्टे मुनिर्विशल्यापूर्वाचरितानि तपांसि वर्णयन्नाह-यथा पष्ठाष्टमदशमद्वादशमैकावलीकनकावलीमुक्तावलीरण्यावल्याम्बीलवर्धमानलघुसिंहनिष्क्रीडितमहासिंहनिष्क्रीडितवर्गमत्पघनतपमासक्षपणार्धमासक्षपणयाचत्यण्मासक्षपणेत्याद्यनेकतपांसि तप्तानि । तत्तपसः प्रभावादेतस्याः स्नाननीरेण व्याधयः शल्यानि च यान्ति । तथेमां कन्यां लक्ष्मणः परिणेष्यति । अस्या भर्ता

मरुतार्थं मोक्ता लक्ष्मणो भावी । तया मृनिगिरा सद्युत्पन्नप्रत्ययेन मया स्नानपयः प्रभावो निश्चितः । इति कथयित्वा द्रोणमेवो
 विश्रल्यास्नाननीरं ममापि दिनद्वयान्ते दिनत्रयान्तेऽर्पयति । तेन नीरेण ममापि भूर्नसिगा जाता तेन नीरेण मया त्वम-
 भिषिक्तो नीरुजातः शल्यरहितो जातः । एषा गन्धाम्बूत्पत्तिस्त्वया पृष्ठा, मया कथिता । तेन विद्याधरेण प्रोक्तम्—भो श्रीराम-
 चन्द्र ! तद्विश्रल्यास्नानवारि सूर्योदयादवर्षागानय । यथा तेन वारिणा सिक्तो लक्ष्मणस्तत्क्षणादेव निःशल्यो भविष्यति । तद्विद्या-
 धरोक्तं श्रुत्वा श्रीरामः सर्वेषां विद्याधरनरेन्द्राणां कथयति—भो विद्याधरनरेन्द्रास्त्वर्व्यतां त्वर्यताम् । भो भामण्डल ! हनुमन् ! अङ्ग-
 दमशृतयः स्नामिभक्ता भवन्तो गत्वाऽयोष्यां भरतं विबोध्य भरतेन सह द्रोणपुरं गत्वा विश्रल्यास्नाननीरं सूर्यादयादवर्षावसमानयत ।
 तदा सर्वविद्याधरैः सम्भूय विमृष्टं किं करिष्यते ? अथ किं भविष्यति ? प्रभाते सूर्योदये विश्रल्यास्नाननीरेऽनागते लक्ष्मणो निश्च-
 येन निघनं यात्येव । अथ को विश्रल्यास्नाननीरं समानेष्यति ? तावद्धनुमानाह, यथा—

पश्चात्तापहते विभीषणयले खिन्ने प्लवंगेश्वरे, मूढे जाम्बुवति प्लवंगमगणे सम्भूय भूयःस्थिते ।

शक्तिमौढहृदमहारविपुरे मूच्छां गते लक्ष्मणे, श्रीरामे चिलपत्पद्यो हनुमता प्रोक्तं स्थिरैः स्थीयताम् ॥१६॥

पुना रामं प्रति हनुमानाह—

देवाशापय किं करोमि किमहं लङ्कामिहेवानये, जम्बूद्वीपमितो नये किमथवा चारांनिधिं शोपये ।

हेलोत्पाटितयन्ध्यमन्दरहिमस्यर्णत्रिकूटाचलः, क्षेपक्षोभविष्वर्धमानसलिलं बध्नामि चारां निधिम् ॥१७॥

पातालतः किमु सुधारसमानयामि, निष्पीड्य चन्द्रममृतं किमु वाऽऽनयामि ।
उद्यन्तमुष्णकिरणं किमु चारयामि, कीनाशमाशु कणशः किमु चूर्णयामि ॥१८॥
हनूमन्वं प्रति रामः—

चतुर्णामपि भ्रातॄणां पञ्चमो भव मारुते । गच्छ शीघ्रं महावीर ! भ्रातृभिक्षां च देहि मे ॥१९॥
रामेणेत्याद्युक्तो हनुमान्मामण्डलोऽङ्गदशैते त्रयोऽपि विशल्यास्त्रानवार्यानयनार्थं विमानारूढा निशायां गगनाघ्ननाऽयोध्यां
प्रति प्रययुः । निशायामेवायोध्यां प्रापुः । तत्रोपरितनभूम्यां सुप्तं निद्रावशगतं भरत दृष्ट्वा ते त्रयोऽपि हनुमदाद्या भरतस्य प्रबो-
धायाम्बर एवं गानं कुर्वन्ति । यतो राजकार्यं उपायतो राजोत्थाप्यन्ते । यतो भूपालरागेण गीयते ।

माता नास्ति पिता नास्ति भ्राता सहोदरः । अर्थनैव धनेनैव तस्माज्जाग्रत जाग्रत ॥२०॥

जन्मदुःखं जरादुःखं मृत्युदुःखं पुनः पुनः । संसारसागरे दुःखं तस्माज्जाग्रत जाग्रत ॥२१॥

कामः क्रोधश्च लोभश्च देहे तिष्ठन्ति तस्कराः । ज्ञानरत्नापहारन्ति तस्माज्जाग्रत जाग्रत ॥२२॥

आशया यध्यते जन्तुः कर्मणा यहुचिन्तया । आयुःक्षयं न जानन्ति तस्माज्जाग्रत जाग्रत ॥२३॥

मा सुग्रह जगिगयन्वं, पलाइअन्वम्मि कीसवीसमह । तिण्हि जणा अणुलग्गा, रोगो अ जराय मच्चूअ ॥
उत्थायोत्थाय घोद्धव्यं क्रिमद्य सुकृतं कृतम् । आयुपः खण्डमादाय रविरस्तमयं गतः ॥२५॥

इति गीतं श्रुत्वा जागरितो भरतः । ते त्रयोऽप्यम्बरादवतीर्य भरतं नत्वा भरतसमीप उपरितनभूम्यां सुखासनेषूपविष्टाः । ते

त्रयोऽपि पृष्टा भरतेन किमागमनकारणम् ? यूयं के ? कुतः समागताः ? किं प्रयोजनम् ? तावता हनुमता प्रोक्तम्-वयं रामसेवका
 विद्याधरा इति निवेद्य सीताऽपहारादिः सर्वोऽपि वृत्तान्तः कथितः । लक्ष्मणः शक्तिमदारभिन्नदेहो वर्तते । तस्नेहमोहितो रामो-
 ऽपि महाशोकसागरे पतितोऽस्ति । यदि शल्यविशल्यास्नाननीरं लभ्यते तदा लक्ष्मणो जीवति, रामोऽपि जीवति । अन्यथा तयो
 मरणं भविष्यति । सा विशल्या तव साध्या, रामलक्ष्मणावपि तव बान्धवौ भवतः । अथ तथा कुरु, यथा तौ जीवतः । हनुमता
 प्रोक्तम्-स्वामिन्नुत्थीयतां विलम्बावसरो नास्ति, त्वर्यताम् एतत्कार्यं तव साध्यं वर्तते । भरतेनोक्तम्-एवम्, हनुमता
 विमानं धृतं, तत्र ते त्रयोपि चतुर्थो भरतः एवं विमानारूढाः कौतुकमङ्गलं नाम नगरं सम्प्रापुः । भरतेन राज्ञा द्रोणघनो बहुमा-
 नपूर्वं विशल्यां कन्यां लक्ष्मणार्थं ययाचे । द्रोणघनो शल्यविशल्यां याचितो हर्षनिर्भरः कन्यामहस्रयुतां विशल्यां लक्ष्मणार्थं ददौ ।
 भरतोऽपि तां विशल्यां कन्यासहस्रसहितं विमानारूढां कृत्वा तेषां समर्ययामास । हनुमान्विमानारूढोऽयोध्यां समागात् । तत्र
 भरतं स्वगृहे सुत्वा भरताऽनुज्ञां लत्वा हनुमान्भामण्डलोऽङ्गदधेति त्रयोऽपि विमान उपविश्य सहस्रकन्यामहितां विशल्यां च
 विमानाधिरूढां कृत्वा गगनाध्वना गच्छन्तः सूर्योदयादवाग्रामसमीपं समागताः । विशल्यासहितं हनुमन्तं दृष्ट्वा हर्षिताः सर्वेऽपि
 सैनिका हनुमन्तं प्रशंसन्ति । धन्या एते त्रयोऽपि ये स्वामिकार्यं कृत्वा त्वरितमेव समागताः । इति प्रशंसां कर्णाभ्यां शृण्वन्
 हनुमान् श्रीरामं बभाषे-स्वामिन् ! एषा विशल्या । रामोऽत्रोचद्विशल्यां प्रति-हे विशल्ये ! स्नानं कुरु, यथा तत्र स्नाननीरेण
 लक्ष्मणः सज्जो भवति, विशल्यो भवति । तथा कन्यकया विशल्यया चिन्तितम्-अहो ! अहं यस्य पाणिग्रहणं करिष्यामि तस्य शरीरे
 स्नाननीरं कथमभिषिञ्चामि । इति विचिन्त्य तथा पाणिना स्पृष्टो लक्ष्मणस्तत्क्षणादेव विशल्यो जातः । निर्गताऽमोघविजया

शक्तिः । विश्व्याप्राग्भवतपस्तेजः सोढुमशुक्ता लक्ष्मणशरीरान्निर्गता । ततो निर्गतमात्रा गगने समुत्पतन्ती स्वेच्छया यान्ती समु-
त्पत्य हनुमता धृता, श्येनेन चिच्छिक्रेव । सा शक्तिरमोघविजयोचे-भो हनुमन् । न मे कश्चिदोपः, अहं प्रज्ञप्तीभगिनी, धरणेन्द्रेण
रात्रणाय दत्ता, रात्रणेन युक्ता लक्ष्मणं प्रति । अहं किं करोमि ? मम को दोषः ? देवतारूपा, यत्कश्चित्कारापयति तत्करोमि मां
मुञ्च स्वस्थानं यामि । इत्युक्ते सा हनुमता मुक्ता स्वस्थानं गता लज्जितेव । सा विश्वल्याऽपि लक्ष्मणं भूयो भूयः पाणिना पस्पर्श ।
पुनः पुनर्गोश्रीर्पचन्दनेन शूनैर्विलिलेप । तरुणेन सौमित्री रूढग्रणः शीघ्रं प्रसुप्त इवोत्थितः, श्रीरामं ननाम, रामोऽपि साश्रुन-
यनः सर्वे विश्वल्याद्युत्तान्तं लक्ष्मणाय शशंस । तस्नानयसाऽन्येऽपि सुभटा घातजर्जराः सञ्जा जाताः । अथ सौमित्री रामशासना-
त्तदानीमेक कन्यासहस्रसहितां विश्वल्यामुपयेमे । रामेण सौमित्रैर्जन्ममहोत्सववन्महामहद्यक्रे । एष धृत्तान्तः केनचित्रकंचरेण राव-
णाद्ये विव्रतः । हे राक्षसेन्द्र ! लक्ष्मणो विश्वल्याकरस्पशञ्जीवितः । इति श्रुत्वा रावणो मन्त्रिभिः सह मन्त्रयांचक्रे भो मन्त्रिन् !
मया लक्ष्मणः शक्तिताडितः पातर्मरिष्यतीति चिन्तितमभूत्, तद्विरहपीडितो रामोऽपि मरिष्यति, तदा कपयः स्वयमेव नन्द्या
यास्यंति, ततः कुम्भकर्ण इन्द्रजिन्मेघवाहनाः स्वयमेव समेष्यन्तीति चिन्तितं दृथा जातं, पतोऽधुना दैवयोगात्सोऽपि लक्ष्मणो
जीवितः । अथ मया ते कुम्भकर्णादियः कथं मोचयितव्या इति चिन्तां करोमि । एतद्रावणवचनं श्रुत्वा मन्त्रिणः प्रोचुः-स्वामिन् !
सीतामोक्षणं विना रामस्तव भ्रातृपुत्रान् न मोचयिष्यति । इत्यपि काले गते स्वामिन् ! अद्यापि किञ्चिद्विनष्टं नास्ति । निजं
कुलं रक्ष रक्ष, सीतां देहि । यतः—

मानुष्यो न मनुष्यौ तौ चानरास्ते न चानराः । ब्याजेन क्रिमपि च्छन्नं देव दुर्द्वेषमस्ति ते ॥२७॥

एवं मन्त्रिभिः पुनः पुनः प्रोच्यमानोऽपि सीतां नाशुञ्चत् । अन्योपायांश्चिन्तयन्नेकं मन्त्रिणं शिथयित्वा रामं प्रति प्रेषितः ।
 सोऽपि रामसमीपं गत्वा विनयपूर्वकं विल्लपयति । यथा मत्स्वामी रावणोऽमन्युखेनेदमाह-त्वं मम जानकीं समर्पय, तथा मद्भ्रान्त्युपुत्रा-
 न्मोचय, अहं तव राज्यार्धं ददामि, तथा तुभ्यंऽश्रीणि कन्यासहस्राणि ददामि । यदि ममोक्तं न करिष्यति तदा ते जीवितं नास्ति ।
 यदि जीवितादुद्दिशोऽस्ति तर्हि सङ्ग्रामसञ्ज्ञो भूत्वा मम प्राघूर्णको भव तच्छ्रुत्वा श्रीरामो बभाषे-भो मन्त्रिन् । राज्यार्धेन मम कार्ये
 नास्ति, तथाऽन्यप्रमदाद्येणापि कार्ये नास्ति । यदि रावणः सीतां प्रेषयति तदा रावणभ्रातृपुत्रान्मोचयामिः नान्यथा । भो मन्त्रिन् ।
 त्वया रावणस्य वाच्यम्, यदि जीवितेन, राज्येन च कार्यं भवति, तर्हि सीतां मुञ्च । यदि सीतां न मुञ्चसि तर्हि सङ्ग्रामसञ्ज्ञो भूत्वा
 मम प्राघूर्णको भव । पुना रावणमन्त्रिणा प्रोक्तम्-भो श्रीरामचन्द्र ! स्त्रीमात्रकृते स्वमात्मानं प्राणसंशये क्षेप्तुं तवौचित्यं नास्ति ।
 यतः सौमित्रिरेकवारं रावणघाततो जीवितः, पुनः कथं जीविष्यति । तथा रावणाग्नेऽग्नीः प्लवंगमा नन्द्या क्व यास्यन्ति वराकाः । ए-
 कोऽपि रावणो विश्वं जेतुं समर्थो भवेत्तर्हि रावणपुरतः केऽग्नी वराका वानरास्तस्य पुरतः स्यातुं समर्था भवेयुः ? अतो हे रामचन्द्र !
 हृदये विचार्य रावणभ्रातृपुत्रौ समर्पय । एतद्वचनं श्रुत्वा क्रुद्धो लक्ष्मणोऽभ्यधात्-भोः दूतपांशन ! हतयद्धपरिवारोऽपि । राणः किं
 पौरुषं नाटयति, केया तव स्वामिनो धृष्टता, त्वं गच्छ, रावणाग्रे कथय, सञ्ज्ञो भूत्वेहागच्छ, यदि जीवितेन कार्यं भवति तर्हि सीतां
 प्रेषयेत्युक्त्वा मन्त्रिणं कण्ठे धृत्वा सभामध्यान्निर्वासयामास । तल्लक्ष्मणवाचिकं सर्वं रावणाय गत्वाऽऽलभयत् । तच्छ्रुत्वा राणः सचिवा-
 नूचे-युपं व्रूत-सम्प्रति किं कर्तव्यम् । मन्त्रिणोऽप्युचुः-स्वामिन् ! सीताऽर्पणमुचितं वर्तते; सीताऽर्पणं विनाऽनर्थो भावी ।
 तेषां सीताऽर्पणगिरा मर्मणीचाहलोऽधिकम् । अन्तर्दूतो दशमुखश्चिरं स्वयमचिन्तयत् ॥२७॥ यतः-

विद्याया बहुरूपाया हृदि निर्णीय साधनम् । शान्तिचैत्यं ययौ शान्तः कपायीभूय रावणः ॥२८॥
रावणश्चिन्तयति-बहुरूपिणीं विद्यां साधयामीति विचिन्त्य श्रीशान्तिनाथचैत्ये मन्दोदर्यां सहितो गत्वा स्नानं कृत्वा जिन-
पूजां विषयैवं विद्यां श्रीशान्तिजिनस्तुतिं विनिर्ममे । यतः—

देवाधिदेवाय जग-त्तायिने परमात्मने । श्रीमते शान्तिनाथाय पोडशायार्हते नमः ॥२९॥
श्रीशान्तिनाथ ! भगवन् ! भवाम्भोनिधितारण । सर्वार्थसिद्धिमन्त्राय त्वन्नाम्नेऽपि नमोनमः ॥३०॥
ये तवाष्टविधां पूजां कुर्वन्ति परमेश्वर ! । अष्टाऽपि सिद्धयस्तेषां करस्था अणिमादयः ॥३१॥
देव त्वत्पादसंस्पर्शादपि स्यान्निरमलो जनः । अयोऽपि हेमी भवति स्पर्शवेधिरसाक्ष किम् ॥३२॥
त्वत्पादाब्जप्रणामेन नित्यं भूलुण्ठनैः प्रभो । शृङ्गारतिलकीभूयान्मम भाले कीणावलिः ॥३३॥
स्तुत्वेति शान्तिं लब्ध्वाः पुरो रत्नशीलास्थितः । तां साधयितुमारभे विद्यामक्षस्रजं दधत् ॥३४॥
एवं श्रीशान्तिजिनं नत्वा ततः स्तुत्वा ततः पूजां कृत्वा श्रीशान्तिनाथपुरतो रत्नशीलां स्थितः पद्मासनेनोपविश्य नासाग्रन्य-
स्वद्वन्द्वोऽश्चमालाव्यापृत्वकरो योगीन्द्र इव स्विमितनयनो बहुरूपिणीविद्यासाधनतत्परो विधिना विद्यां साधयामास । अथ मन्दोदरी
रावणपट्टराश्टुत्तरसाधकीभूय भूयो भूयः परितो भ्रमति । अथ मन्दोदरी द्वारपालं यमदण्डनामानमदोज्वदत्-भो यमदण्ड ! सकले-
ऽपि नगर एवंविद्यामाघोपणां कारापय-भो भो लोकाः ! सकलेऽपि पुरे ऽष्टाहिकामहोत्सवं कुरुत । यमदण्डेन नगरमध्ये गत्वा सर्व-
यापोपणा कृत्वा । भो भो लोका ! नगरमध्ये जिनचैत्यालयेऽष्टाहिकामहोत्सवं कुरुत । यो जिनपूजां न करिष्यति तस्य वधात्मको

दण्डः करिष्यते । इत्याघोषणां कृत्वा मन्दोदरीसमीपे पुनरागतो यमदण्डः । स्वामिन्यग्रे यथा कृतं तथा निवेदितम् । अथैतत्स्वरूपं
 वानैरागत्य सुग्रीवाय निवेदितम् । यथा हे स्वामिन् ! वानरेन्द्र ! रावणो बहुरूपिणीं विद्यां साधयति । यावत्सा विद्या साधिता
 निवेदितम्-हे स्वामिन् ! हे श्रीरामचन्द्र ! रावणः श्रीशान्तिनाथचैत्ये गत्वा बहुरूपिणीं विद्यां साधयति । श्रीरामेणोक्तं-भो सुग्रीव !
 न भवति तावत्साध्यो वर्तते । साधनानन्तरमसाध्यो भविष्यति । अथातो रावणो ध्यानस्थो गृह्यते । श्रीरामेणोक्तं-भो सुग्रीव ! यद्वाग्यं
 ध्यानस्थः शान्तः शस्त्रादिरहितः श्रीशान्तिनाथप्रासादे स्थितच्छलेन गृह्यते नक्षत्रपुरुषधर्मोऽस्मात्कुलोचितं नक्षत्रम् । यद्वाग्यं
 वद्भविष्यति ।

इति रामवचः श्रुत्वा छन्नमेवाङ्गदादयः । विद्याभ्रंशाय लङ्केशं शान्तचैत्यस्थितं ययुः ॥३५॥

विद्युर्विधांस्तत्रोपसर्गास्ते निरर्गलाः । मनागपि न तु ध्यानावचालीवु दशकन्धरः ॥३६॥

अथाङ्गदो जगदैवं रामाङ्गीतेन किं त्वया । इदं पाखण्डमारब्धमप्राप्तशरणेन भो ॥३७॥

त्वया परोक्षे मङ्गुर्हृता भार्या महासती । मन्दोदरीं तु ते पत्नीं पश्यतोऽपि हराम्यहम् ॥३८॥

इत्युक्त्वा महाक्रोधारुगलोचनोद्भ्रदोऽनाथामिव रुदतीं मन्दोदरीं कल्पस्वरं विलपन्तीं कैशैर्दृत्वाऽऽचकर्म, परं राणो प्यानतां-

लीनस्तो न हि वीक्षां चक्रे । तस्मिन्समये सा बहुरूपिणी विद्या नमःस्थलं द्योतयन्त्यम्यरादवततार । रावणात्प्र आगत्यैयमादत्-

सेत्पूचे तव सिद्धाऽस्मि ब्रूहि किं करवाणि भोः । करोमि ते वशे विश्वं कियन्मात्रो हि राघवो ॥३९॥

रावणः प्रत्युवाचैवं सर्वं निष्पद्यते त्वया । स्मृता समापतेः काले स्वस्थानं गच्छ सम्प्रति ॥४०॥

तद्विष्टा तिरोऽघत्त सा विद्या तेऽपि वानराः । स्फुन्धावारं निजं जग्मुरूपस्य पचमानवत् ॥४१॥
मन्दोदर्यद्गदोदन्तं गुश्राव च दशाननः । चक्रे च सद्योऽहंकारगर्भं हुंकारमुच्चकैः ॥४२॥
ततो राणः स्नानं कृत्वा, जिनं पूजयित्वा, दानं दत्त्वा; पश्चाद्भुक्त्वा देवमणोधान आगात् । गत्वा सीतामुवाच-हे सीते !
मया बहुरूपिणी विद्या साधिता, मा प्रत्यक्षीभूता, अथाहं त्वत्पतिदेवरी-हत्वा त्वां बलात्कारेण. सेविष्येऽवस्त्वं प्रसन्ना भव, यथा
मम नियममज्ञो न भवति । तद्वचनं श्रुत्वा जनकात्मजा मूर्च्छिता निपपात ।

कथंचिद्बन्धसंज्ञा सा जग्राहैवमभियग्रहम् । मृत्युश्चेद्रामसौमिन्योस्तदास्त्वनशनं मम ॥४३॥
तच्छ्रुत्वा रावणो दध्यौ रामे स्नेहो निसर्गजः । अस्यास्तदस्यां मे रागः स्थले कमलरोपणम् ॥ ४४ ॥
ततः पश्चात्पहतो रावणश्चिन्तयति-अयुक्तं कृतम्, यदस्या अर्थे. विभीषणोऽवज्ञातः, बुद्धिसारप्रभुत्वा मन्त्रिमुल्लया अपि न
मानिताः, तथा मया कुलमपि कलङ्कितम्, यदि सीतां मुञ्चामि तर्हि सर्वोऽपिलोको मां कथयिष्यति-रामाङ्गीतेन रावणेन सीता मुक्ता,
इति लोकेऽप्ययः स्यात्तर्हि सीतां न ददामि, इति निश्चित्य तद्दिनं तां निशांचातिक्रम्य प्रातःसमये युद्धसज्जो भूत्वा लङ्कातो निर्णयौ,
एवं कथयन् यथा-

अरावणमरामं. वा जगदयकरोम्यहम् । निर्ययावथ पौलस्त्यःपुनर्युध्याय मन्दिरात् ॥४५॥
निर्गसनसमयेऽप्यशकुनानि जातानि तैर्वर्षिमाणोऽपि दुर्मदःसद्ब्रामान्न विरामः । भूयः प्रवृत्ते युद्धम् रामरावणयोरतिःभयंकरं
महाघोरमत्युद्भटसुभट्कोटिशुजाऽऽस्फोटितव्रासिताशेषदिग्गजम् । तथा-

शरजालतिरस्कृतहृष्टिपथं पथिरोधसमाकुलतीव्रभटम् ।
 भटकोटिचिपाटितकुम्भिततटं तटविभ्रमहस्तिशरीरचितम् ॥४६॥
 रचितप्रथितोरुसुहस्तिघटं घटनागतभीरुकृतातंरवम् ।
 रवशूरितभ्रधरविग्ववरं वरहेतिनिवारणखिन्ननृपम् ॥४७॥
 नृपभिन्नमदोद्गुरवैरिगणं गणसिद्धनभश्चरशुष्टजयम् ।
 जयलम्पटयोधशतैश्चदुलम् चदुलाश्वसहस्तविमर्दकरम् ॥४८॥
 करस्रष्टशरौघयिघर्णरथं रथभङ्गविवर्धितबाल(बोल)बलम् ।
 बलशालि भटेरितसिहनदम् नदभीपणरक्तनदीप्रवहम् ॥४९॥

एवंविधं सप्राप्तं कुर्याणो रावणो रामलक्ष्मणाभ्यां भृशं युयुधे । तावल्लक्ष्मणोऽशपरक्षासि विभूय तीक्ष्णैर्वर्जि रावणं ताडया-
 मास । तदा रावणः सौमित्रैर्विक्रमं दृष्ट्वा दुर्जयं ज्ञात्वा बहुरूपिणीं विधां विश्वमयं करीं सस्मार । तथा विद्यया स्मृतमाश्रया रावण
 एकोऽप्यनेकरूपाणि चक्रिरे ।

भूमौ नभसि पृष्ठेऽग्रे पार्श्वयोरपि लक्ष्मणाः । अपश्यद्रावणानेव विविधायुधवर्षिणः ॥५०॥
 तापद्रूप इवैकोऽपि तार्क्ष्यस्यो लक्ष्मणोऽपि तान् । जघान रावणान्याणैश्चिन्तितोपनतैः शरैः ॥५१॥
 नारायणस्य तैर्षणैर्विधुरो वशकन्धरः । सस्मार जाज्वलचक्रमर्धचक्रित्वलाञ्छनम् ॥५२॥

रोपारुणाक्षस्तच्चक्रं भ्रमयित्वा नभस्तले । सुमोच रावणः शस्त्रमन्त्यं रामानुजन्मने ॥५३॥

तच्चक्रं रामानुजन्मने प्रदक्षिणां कृत्वा दक्षिणे करेऽवस्तथे रविरिव, यथा रविरुदयाचलमूर्द्धन्यवस्तथे । तच्चक्रं लक्ष्मणदक्षिणे करे स्थितं दृष्ट्वा विपणो रावणश्चिन्तयति-सुनेर्वचः सत्यं जातं, तथा विभीषणादिभिरालोचितं मम कथितं परं मया न मानितमथ किं भविष्यति ? विपणं आतरं प्रेक्ष्य विभीषणो वभापे-हे आतर्यदि जीवितेच्छा वर्तते, तर्हि सीतां मुञ्च, श्रीरामं नमस्करु, यथा ते लक्ष्मणो राज्यं हत्वा विस्तुजति । विभीषणस्यैतद्वचनं श्रुत्वा कुपितो रावणो विभीषणंस्तर्जयति । रे कुलध्वंसकृद् रे विभीषण ! त्वं मां चक्रविभीषिकां दर्शयसि, अनेन लक्ष्मणेन मच्चक्रं प्राप्तं तर्हि किं मत्तोऽधिको जातो यथा मया मुक्तं चक्रमस्मै निष्फलं जातं तथाऽनेनाऽपि मुक्तं चक्रं मयि निष्फलं भविष्यति । किं मम चक्रेण, एयोऽहं युद्धसज्जो घुष्टिप्रहारेण लक्ष्मणं तथा लक्ष्मणचक्रं च चूर्णयिष्यामि, तर्ह्यहं रावणः । इत्यादिवचनैर्हुंकारं कुर्वणो रावणो लक्ष्मणेनामापि-भो रावण ! अद्यापि किञ्चिद्गतं नास्ति तव किञ्चिद्दिनष्टं नास्ति । सीतां देहि सीतां दत्त्वा स्वस्थचित्तो मां नत्वा स्वस्थानं गच्छ । त्वं मया मुक्तः । एवं सौमित्रिणोक्तो रावणः पुनर्भापे-मुञ्च चक्रं यथा घुष्टिना चूर्णयामि लेष्टुवत् । तच्छ्रुत्वा कुपितेन लक्ष्मणेन करेण चक्रमुद्भ्राम्य रावणाय मुक्तम् । तेन चक्रेण रावणो वक्षसि ताडितः कुम्भाण्डवद्दृष्टयस्फोटतो भूमावपतत् ।

तवा च ज्येष्ठकृष्णैकादश्यामहृद्य पश्चिमे । घामे मृतो दशग्रीवश्चतुर्थं नरकं ययौ ॥५४॥

तदाऽऽकाशे जयजयारावो जातः । देवैर्लक्ष्मणस्योपरि कुसुमघृष्टिः कृता । कपीनां कपीश्वराणां च महान्दर्यो जज्ञे । सकले राक्ष-
सबले कलकलो जज्ञे । यतः—

कवचिद्वीणानादः कवचिदपि च हाहेतिरुदितम्, कवचिद्विद्वद्गोष्ठिः कवचिदपि सुरामत्तकलहः ।
कवचिद्रम्या रामा कवचिदपि जराजर्जरवपुः, न जाने संसारः किममृतमयः किं विपमयः ॥५५॥
धिग् धिक् परस्त्रीलाम्पटयम् । यतः—

आत्मा दुर्नरके धनं नरपतौ प्राणास्तुलायां कुलं, वाच्यत्वे हृदि दीनता त्रिसुवने तेनायशःस्थापितम् ।
येनेदं बहु दुःखदायिसुहृदं हास्यं खलानां कृतं, शौचं साधुजनस्य निन्दितपरस्त्रीसंगमेवासुखम् ॥५६॥

परिहरत पराङ्गनानुपङ्गं वत यदि जीवितमस्ति बल्लभं वः ।

हरिहरिणीदृशो निमित्तं दश दशकन्धरमौलयो लुठन्ति ॥५७॥

आवासं परिमाष्टि वायु ऋतवः पुष्पोत्करं तन्वते, कीनाशो महिषेण वारि वहति ब्रह्मा पुरोधाः पुरः ।
त्वद्वायां च नियन्त्रिता ग्रहगणा निर्णेजकः पावकः, चासुण्डा तलरक्षिका गणपतिश्चक्रीवतां चारकः ॥५८॥

एतत्सर्वमिन्द्रविद्याधरसत्कं ज्ञेयं न पुनः साक्षादिदम् । तथा च—

स्थानं त्रिकूटः परिखा समुद्रो रक्षांसि योधा धनदाक्षयित्तम् ।

सञ्जीवनी यस्य मुखे च विद्या स रावणो देववशाद्विपन्नः ॥५९॥

द्वर्षितं वानरगलं, त्रस्यं राक्षसबलम् । यतः—

कुसुदवनमपश्चि श्रीमदम्भोजखण्डम्, त्यजति मुदमुलूकः प्रीतिमांश्चक्रवाकः ।
उदयमहिमरोचिर्याति शीतांशुरस्तम्, हत विधिललितानां हि विचित्रो विपाकः ॥५९॥

सजनानां परस्त्रीसङ्गो न सुखायते, यथेन्दुः स्वैरिणीनां न सुखायते, उद्योतः स्वैरिणाम्, दीपः पतङ्गानाम्, सूर्यः कौशिकानां, दिवसो नक्तञ्चराणाम्, चन्द्रोदयश्च चौराणाम्, सुभिक्षं धान्यसङ्ग्रहिणाम्, गर्जितं शरभानाम्, चन्दनं विरहिणीनाम्, वर्षाकालः प्रावहणिकानाम्, मृदङ्गशब्दः शोकाकुलानां, गुरुवचः कुशिव्याणाम्, शृङ्गारकथा महात्मनाम्, मयूरनादो वियोगिनीनाम्, दुर्जनगोष्ठी सखनानां, तीव्रतपः सुकुमाराणाम्, दानवार्ता कृपणानाम्, शूरवृत्तिः कापुरुषाणाम्, परस्तुतिः खलानाम् सुखाय न भवति तथा परस्त्रीसङ्गोऽपि महापुरुषाणां सुखाय न भवति ।

इति श्रीमत्तपागच्छे विजयहीरस्वरिराज्ये विजयसेनस्वरियौवराज्ये पण्डितदेवविजयगणिविरचिते
श्रीरामचरित्रे रावणवधो नाम सप्तमः सर्गः ।

अष्टमः सर्गः ।

अथ विभीषणो रावणबान्धवो भयत्रस्तात्रिशाचरान्दृष्ट्वा तानाश्वासयामास । ज्ञातिस्नेहवशाद्विभीषणो निशाचरानेवं वभाषे—भो भो राक्षसा ! एतौ रामलक्ष्मणावष्टमवलशाङ्गिनौ शरणाहौ यूयमाश्रयध्वम् । इति विभीषणोक्तं श्रुत्वा सर्वेऽपि निशाचरा निःशंकिताः श्रीरामं शिश्रियुः । श्रीरामोऽपि तेषां राक्षसानां प्रसादं चकार । यतः—सन्तो हि नतवत्सलाः । तथा हतं पतितं रावणं दृष्ट्वा शोकाकुलितमानसो विभीषणो मर्तुकामो निजकटितटाच्छुरिकां चकर्प । तथा छुरिकयोदरमाग्नप्रायेण करे धृतः । भावदुःखेन रोदिति ।

मन्दोदर्यादिभिः सार्धं रुदन्तमुपरावणम् । इति तं बोधयामास पद्मनाभः सलक्ष्मणः ॥६०॥

ईदृक्पराक्रमः सोऽयं न हि शोच्यो दशाननः । यस्याऽऽशशंकिरे दूरे समरेष्वमरा अपि ॥६१॥

वीरवृत्त्याऽनया मृत्युं गतोऽसौ कीर्तिभाजनम् । तदस्योत्तरकार्याणि कुरुध्वं रुदितैरलम् ॥६२॥

इति कथयित्वा श्रीरामः पूर्वं धन्यतान्कुम्भकर्णेन्द्रजिन्मेघवाहनादीन्राक्षसान्वन्धनान्मोचयामास । ते सर्वेऽपि विभीषणाद्या राक्षसा वानराश्च यथा विभीषणः कुम्भकर्ण इन्द्रजिन्मेघवाहनः, मन्दोदरीप्रभृतयोऽन्तःपुर्योऽपरेऽपि राक्षसाः, सुग्रीवाद्या वानराश्च सर्वेऽपि राजानः सम्भूय दशग्रीवाङ्गसंस्कारं चक्रुः । सद्यस्कगोशीर्षचन्दनैः कर्पूरागरादिसुगन्धधूपसंमिश्रैर्ज्वलितानलैः पद्मोऽपि

रावणाङ्गसंस्कारं चक्रे । कृत्वा सर्वेऽपि पद्मसरसि गत्वा स्नानं कृत्वा कुम्भकर्णविभीषणाद्या भ्रातृपुत्राः साश्रुनयना दशमौलये जला-
झलिं प्रददुः । यतः—

कुङ्कुमवल्ली देह परजाली पाह्युं बल्युं । फिटकारी मा सनेह जलपीसी छाडुलीरु ॥६३॥
नित्ययरा गणहारी सुरवङ्गो चक्री केसवा रामा । अवहरिआ हयविहिणा अवर जीवाण का वत्ता ॥६४॥
रामः कुम्भकर्णदीन्द्रप्रतिबोध्य सुधामधुरया गिरैवमुवाच—भो कुम्भकर्णेन्द्रजिन्मेघवाहनाद्याः ! सर्वेऽपि शृण्वन्तु-युग्मलक्ष्म्या
असाकं कृत्यं नास्ति । पूर्वमस्वस्वराज्यानि कुरुधम् । हे वीराः ! युग्माकं क्षेममस्तु । अथ काचिद्भीतिर्न कार्या । ते कुम्भकर्णद्या
युगपच्छोकविस्मयौ विभ्राणा गद्गदाक्षरमेवं जगदुः । यथा—

नार्थो राज्येन नः कश्चित्प्राज्येनापि महाभुज ! । ग्रहीष्यामः परिव्रज्यां मोक्षसाम्राज्यसाधनीम् ॥६५॥
अस्मिन्समये कुसुमाद्युद्योदानेऽप्रमेयबलो नाम महाभुनिश्चतुर्बानी समाययौ । तत्र वने तस्मिन्नेव रात्रौ तस्य महाभुनेरुज्ज्वलं
केऽलज्ञानमुत्पेदे । समागता देवाः, केवलमहिमानं चक्रुः । प्रभातसमये रामसौमित्रिविभीषणकुम्भकर्णसुग्रीवेन्द्रजिन्मेघवाहनमन्दो-
दरीप्रमुखा देशनां शृण्वन्ति । सुवर्णपङ्कजामीनो महाभुनिरप्रमेयबलकेवली धर्मदेशनां चक्रुः । यथा—

संसारे नत्थि सुहं जम्मजरामरणरोगसोगेहिं । तह विहु मित्थंधजिआ न कुणह् जिणीन्दवर धम्मं ॥६६॥
माहंजालसरीसं विज्जुचमक्कारसच्छहं सब्वं । सामन्नं खणदिट्ठं खणनट्ठं कोत्थ पडियन्धो ॥६७॥
को कस्सइत्थसयणो को व परो भवससुद्धभवणम्मि । मयुब्ब भमंमि जीआ मिलन्ति पुण जंति अइदूरं ॥

जम्मे जम्मे सयणावलीओ शुक्लाओ जाउ जीवेण । ताबु सव्वागासे संगहिआओ न मायन्ति ॥६९॥
जीवेण भवे भवे मेह्लिआइं देहाइं जाइं संसारे । ताणं न सागरेहि किरई सव्वा अणंतेहि ॥७०॥
छायामिसेण कालो सयल जीआण छलगवेसंतो । पासं कहवि न सुंचई ता धम्मे उज्जमं कुणह ॥७१॥
इत्यादि देशनां श्रुत्वेन्द्रजिन्मेघवाहनौ । परमवैराग्यमापन्नौ पप्रच्छ च भवान्निजान् ॥७२॥

स अप्रमेयवलो नाम केमली तयोः पूर्वभवानाह । यथा-इह भारते क्षेत्रे कौशाश्वी नगर्यस्ति । तस्यां नगर्यां निःस्वी द्वौ बान्धवौ, प्रथमपश्चिमनामानामभूताम् । तादन्यदा गुर्वन्तिके गतौ । तत्र गुर्वन्तिके धर्मं श्रुत्वा व्रतं जगृहतुः । कथंभूतौ तौ ? शान्तकपायौ जितेन्द्रियावेवंविधौ तौ पृथिव्यां कर्मक्षयार्थं विजहतुः । अन्येद्युस्तौ आतरो मद्यां विहरन्तौ कौशाश्व्यां गतौ । तत्र पत्न्या सह क्रीडन्तं नन्दीघोषं नृपं दृष्ट्वा पश्चिमः साधुनिदानमकरोत् । यदि मम अस्य तपसः फलं भवति तदाऽनयो राजराश्योः पुत्रो भूयासम् । साधुना निर्वार्यमाणोऽपि निदानमकरोत् । ततो मृत्वा तयो राजराश्योः पुत्रो जातो रतिवर्धननामा क्रमेण वर्धमानः पित्रा परिणायितो राज्ये स्थापितश्च । स्त्रिया समं वैपयिकं सुखमनुबभूव । पितेव रेमे विविधरमणीभिः समावृतः ।

मृत्वा प्रथमसाधुस्तु निनिदानतपोवशात् । बभूव पञ्चमे कल्पे त्रिदशः परमर्धिकः ॥७३॥

सोऽवधेभ्रातरं ज्ञात्वा तत्रोत्पन्नं महीपतिम् । तं बोधयितुमभ्यागान्मुनिरूपधरः सुरः ॥७४॥

साधुरूपेण पूर्वभवभ्राता सुर आगत्य रतिवर्धनं राजानं पूर्वभवभ्रातरं प्रत्यवदत्-भो राजन् ! आवां पूर्वभवे भ्रातरावभूताम् । प्रथमपश्चिमनामानौ । द्वाभ्यां दीक्षा गृहीता । त्वया निदानं कृतं तेन त्वं राजा जातः । मया संयमः पालितो निदानरहितस्तेनाहं

ब्रह्मदेवलोके सुरो जातस्तपसः प्रभावात् । तद्वचः श्रुत्वा जातिस्मरणज्ञानश्रुत्यन्तम् । तेन ज्ञानेन पूर्वभवो दृष्टः । वैराग्यादीक्षां लाल्त्वा कतिचिद्वर्षाणि संयमं प्रपालयान्ते समाधिना मृत्वा सोऽपि ब्रह्मदेवलोके गतः । तयोर्देवयोः परस्परं प्रीतिर्जाता नेत्रयोस्विव परम-प्रीतिर्वर्धिता । अत्र दृष्टान्तमाह—यथा सुवचनेन मैत्रीवर्धते, इन्दुदर्शनेन समुद्रः, शृङ्गारेण रागः, विनयेन गुणः, दानेन कीर्तिः, उद्य-मेन श्रीः, सत्येन धर्मः, पालनेनोद्यानम्, अभ्यासेन विद्या, न्यायेन राज्यम्, औचित्येन महत्त्वम्, औदार्येण प्रश्रुत्यम्, क्षमया तपः, पूर्ववायुना जलदः, वृष्टिभिर्धान्यानि, घृताहुत्या वह्निः, भोजनेन शरीरम्, वर्षाकालेन नदी, लाभेन लोभः, प्रियगानेन कर्णः, पुत्रदर्शनेन हर्षः, मित्रदर्शनेनाह्लादः, जिनगुरुदर्शनेन पुण्यं वर्धत इति सर्वत्र सम्बध्यते । तथा तयोर्देवतयोः प्रीतिर्वर्धते । ततोऽपि पञ्चमदेवलोकाच्च्युत्वा महाविदेहे विबुद्धनगरे युथां श्रौढकुले आतरावभूताम् । तत्रापि सहुरुसमीपे धर्मं श्रुत्वा प्रव्रज्यां गृहीत्वाऽ-च्युते द्वादशे कल्पे सुरावभूताम् । ततोऽपि च्युत्वा सम्प्रति रावणपुत्रौ जाताविन्द्रजिन्मेघवाहननामानौ चन्द्रसूर्याविवापरौ । रतिव-र्धनभवे या तव मातेन्दुमुखी नाम्नाऽभूत्, सा भवं भ्रान्त्वा तपांसि तस्या क्रमेणेह भवेऽप्येषा मन्दोदरी तव माता जाता । इति साधुक्तं पूर्वभवचरित्रं श्रुत्वा वैराग्यमापन्ना कुम्भकर्णेन्द्रजिन्मेघवाहनाद्या अन्येऽपि रावणपुत्रा मित्राश्च मन्दोदर्यादयो राश्यस्तदेव साधुसमीपे व्रतं जगृहीरे । इतीन्द्रजिन्मेघवाहनमन्दोदरीपूर्वभवकथानकम् ॥

ततो रामः सलक्ष्मणः सुग्रीवभामण्डलप्रभृतिविद्यार्थैः परिश्रुतो द्वारपालेनेव विभीषणेन दक्षितमार्गो विमानारूढो विद्याधरीभिः कृतमङ्गलो महत्या ऋष्यरावणारूढ इन्द्रोऽमरावतीमिव शकुनैः प्रेरितो लङ्कां नगरीं प्राविशत् । गिरेः पुष्पगिरेर्मूर्धनि देवमणोद्याने रामो गत्वा हनुमतोक्तां सीतां ददर्श तत्क्षणादेव श्रीरामः सीतामृत्थाप्य निजोत्संगे धारयामास । इयं महासती सीतेत्याकाशवाण्य-

भूत् । कथंभूता वाणी ? देवैर्विद्याधरैः सिद्धैर्मुनिभिः कृता । सुमित्रापुत्रो लक्ष्मणः सीतापादौ प्रणनाम । सीताऽपि लक्ष्मणाय चिरं नन्द चिरं जीवेत्याधाशिपं ददौ । भामण्डलोऽपि सीतां नत्वा पुरो निपण्णः । सुग्रीवाद्या अपि रामसेवकाः सीतां नत्वा सीतया दत्ताशिपः पुरो निपण्णाः । एवं विभीषणोऽप्येवं हनुमानप्येवमङ्गदोऽप्येवमन्ये सीतां नत्वा सीतया दत्ताशिपः पुरो निपण्णाः । अथ रामः सीतासहितो भुवनालङ्कारजेत्रं समारूढो लक्ष्मणसुग्रीवाद्यैः परिदृतो विभीषणदशितमार्गो रावणागारमजगाम ।

तदन्तश्च मणिस्तम्भसहस्राङ्कं जिनेशितुः । चैत्यं श्रीशान्तिनाथस्य प्रविवेश विवन्दिपुः ॥७५॥

विभीषणापितैस्तत्र कुसुमाचैरुपस्करैः । शान्तिमानन्धं काकुत्स्थः सीतासौमित्रिसंयुतः ॥७६॥

ततो रामो विभीषणाऽभ्यर्धितो लक्ष्मणसीतासुग्रीवाद्यैः परिदृतो विभीषणगृहं ययौ । तत्राऽपि देवार्चनं कृत्वा सपरिवारः स्वानभोजनं विधाय देवदूष्यवाससी परिधाय सिंहासने निपण्णः । तं रामं कृताञ्जलिर्विभीषणो वभापे-भो श्रीरामचन्द्र ! रावणगृहं विलोक्य । एष स्वर्णरत्नादिकोशः, एषा गजशाला, एतदन्तः पुरमेवं सर्वं दर्शितम् । तथा स्वामिन्नेष राक्षसद्वीपोऽनेकद्वीपैः परिदृतः, स्वामिन्मन्त्रावणसिंहासन उपविश, यथा ते राज्याभियेकं कुर्महे भवदाज्ञया । राज्यग्रहणेन पुरीं लङ्कां पवित्रय । मामनुगृहाण । अहं तव सेवकोस्मि । तव सेवांकरिष्ये । राम उवाच-भो विभीषण ! मया पुरा लङ्काराज्यं तव दत्तं, तस्वं किं व्यस्मार्पिः ? हे महात्मन् ! भक्तिमोहितस्य ते सर्वं विस्तृतम् । मया तुभ्यं राज्यं दत्तमस्ति । अथ किं पुनः पुनः कथितेन ? लङ्काराज्यं निश्चितं मया तुभ्यं दत्तमिति कथयित्वा तदैव हि रामो विभीषणं लङ्काराज्येऽभ्यर्पिचत् । कथंभूतो रामः, प्रविज्ञातार्थपालकः । अथ रामो लक्ष्मणादिभिः परिदृतो रावणगृहे ययौ सुधर्मसमायामिन्द्र इव । तत्र लङ्कायां श्रीरामलक्ष्मणौ पूर्वदत्ता विद्याधराक्षसवानरकन्यकाः

श्रीराम उपयेमे । रामाञ्जया लक्ष्मणोऽप्युपयेमे गीतमङ्गलपूर्वकम् ।

भोगांस्तत्रोपभुञ्जानौ निर्विघ्नं रामलक्ष्मणौ । सुग्रीवाद्यैः सेव्यमानौ पडब्दीमतिनिन्यतुः ॥७६॥

अत्रान्तरे विन्ध्यस्थल्यामिन्द्रजिन्मेघवाहननामानौ साधू सिद्धिं प्रापतुः । तन्नाम्ना तीर्थं प्रवृत्तम् । नर्मदानद्यां कुम्भरुणौ मुनिः सिद्धिमियाय, तद्दिनादारभ्य तत्तीर्थं प्रवृत्तम् ।

इतथायोध्यायां रामलक्ष्मणमातरौ रामलक्ष्मणवार्तामप्यजानन्त्यौ भृशं दुःस्थिते तस्यतुः । तदा धातकीखण्डान्नारदोऽयोध्यामागतौ गगनमार्गेण । अपराजितासुमित्राभ्यामभ्युत्थानादिना मानितस्ततः पूजितः स्तुतश्च संतुष्टेन नारदेन पृष्टम्—युवां कुतो विमनस्के? किं बाधते युगयोः, किं दुःख वर्तते । तावताऽपराजितोवाच—पुत्रौ मे गमलक्ष्मणौ । पित्राञ्जया स्नूपया सीतया सहिते वनं यातौ । सीतापहारादिना लङ्कायां जग्मतुः । रावणेन लक्ष्मणोऽमोघविजयाशक्त्या भिन्नस्तच्छल्यकर्षणाय विशल्याग्रहणाऽर्थं हनुमानागतः, स हनुमान् सहस्रकन्यासहितां विशल्यां गृहीत्वा गतः पश्चान्न ज्ञायते किं जातमिति चिन्ताविमनस्कराणं, न ज्ञायते वत्सो जीवति वा न वेत्यभिधायापराजिता पुत्रगुणान्स्मृत्वा हा वत्स ! इति करुणस्वरं स्रोद, सुमित्रापि तथैव । ततो नारदोऽवोचत्—हे अपराजिते ! हे सुमित्रे ! युवां सुस्थिते तिष्ठतम् । अहं रामलक्ष्मणौ स्तोत्रदिनमध्य इहाऽऽनेप्यामि । युगभ्यां काचिचिन्ता न विधेया । तयोर्द्वयोरेवं प्रतिश्रुत्य नारदो गगनगामिन्या विद्यया गगनमार्गे गच्छन्जनश्रुत्या रामलक्ष्मणौ लङ्कायां श्रुत्या तत्राऽऽगात् । आगच्छन्तं नारदं दृष्ट्वा रामलक्ष्मणाभ्यामभ्युत्थानादिना सत्कृतो नारदो रामेण पृष्टः—हे मुने ! त्वं किमर्थमत्रागात् ? रामेण पृष्टो नारद इत्यवोचत्—मो रामलक्ष्मणौ ! तव मातरौ दुःखसागरे निमग्नौ वर्तते । एकस्मिन्दिने गया तत्र गतेन सर्वं दृष्टम् । अतो युगमाकारणाय

देशादेशं भ्रमन्जनश्रुत्या युवामत्र श्रुत्वाऽहमत्रागतः । अथ यूयं चलध्वम् मातृमिलनाय, विलम्बो न विधेयः । रामेणोक्तं विभीषणं प्रति । भो विभीषण ! तव भक्त्या मोहिता वयम् । पडब्दी पद्ददिनवद्गता, परं न ज्ञाता । त्वद्भक्त्या मातृणामपि दुःखं विस्मृतम् । रामेणोक्तम्-भो लक्ष्मण ! अयोध्यायां गम्यते । लक्ष्मणेनोक्तम्-भो बान्धव ! तत्र गत्वा किं करिष्यते ? अत्रैव स्थीयते । रामेणोक्तम्- यदि स्वर्णमयी लङ्का न मे लक्ष्मण रोचते । पितृपर्यागताऽयोध्या निर्धनाऽपि सुखावहा ॥७७॥

अतो गम्यते । तत्र गते मातृणां सुखं भविष्यति । अस्माहुःखान्नूनमावयोमर्तारौ विपद्येते । हे लक्ष्मण ! अतः खराज्ये गम्यते । लक्ष्मणेनोक्तमेवं भवतु । पुना रामेण विभीषणं प्रत्युक्तम्-भो विभीषण ! पुष्पकं विमानं सञ्जीयताम् । यथा पुष्पकमालह्य स्वनगर्या-मयोध्यायां गम्यते । विभीषणेनोक्तम्-स्वामिन् ! षोडश दिनानि यावदत्र तिष्ठ । यथा स्वैः शिल्पिभी रम्यामयोध्यां करोमि । रामेणोक्तमेवमस्तु । ततो विभीषणोऽयोध्यां गत्वा विद्याधरशिल्पिभिः षोडशभिर्दिनैरयोध्यां स्वर्गपुरीमन्निभां व्यधात् । तदा रामेण सत्कृत्य विसृष्टो नारदोऽयोध्यामागत्य तद्दृष्टान्तं राममातृणां पुत्रागमनादिसर्वं निवेद्य स्वस्थानं गतः । नारदाख्यातं श्रुत्वा हर्षिताऽपराजिता सुमित्रा च । अथाहि षोडशे विभीषणेन सञ्चितं पुष्पकं विमानम् । तत्र विमाने रामः स्वान्तःपुर परिश्रुतस्तथैव लक्ष्मणः स्वान्तपुरपरिश्रुत उभावपि पालकाह्वौ शक्रेशानाविव शशुभाते । एवं विभीषणो राक्षसः परिश्रुतः सुग्रीवोऽपि वानरैः परिश्रुतो भामण्डलोऽपि विद्याधरैः परिश्रुत एवं हतुमानपि एवं सर्वेऽपि विद्याधराः स्वैः स्वैर्विमानैः स्वैः स्वैर्बह्नैरुपविष्टाः श्रीराममनुययुः । देवैः परिश्रुताविन्द्रा इव रेजाते । द्वादशतूर्यनिर्घोषैर्निःस्वाननिन्दैर्घण्टानां कर्णितदिशोनादैर्वधिरयन् सद्धानुजः श्रीरामोऽयोध्याभि-मुख चचाल । अथ राममायान्तं श्रुत्वा दूरादपि निरीक्ष्य भस्तोऽपि शत्रुघ्नेन सहितः उभावपि कुञ्जरारूढौ स्वसैन्यपरिश्रुतो

श्रीरामसन्मुखमभ्यागाताम् । श्रीरामोऽपि भरतं शत्रुघ्नसहितं सन्मुखमागच्छन्तं दृष्ट्वा पुष्पकविमानानुत्तरेतू रामलक्ष्मणौ । तथा भरत-
शत्रुघ्नावपि गजादवतेरतुः । सोत्कण्ठौ रामलक्ष्मणौ सोत्कण्ठावपि भरतशत्रुघ्नौ परस्परं सम्मिलितौ । भरतः साश्रुलोचनो रामपादेऽप-
तत् । रामोऽपि भरतं बाहुभ्यां धृत्वा कण्ठाश्लेषमालिङ्ग्य मूर्धनि चुचूम्ब । वारंवारं कुशलं चापृच्छत् । शत्रुघ्नमपि पादान्ते लुठन्ते
श्रीराम उत्थाप्य परिष्टुज्य तथैवालिलिङ्ग । ततो भरतशत्रुघ्नौ नमन्तौ लक्ष्मणोऽपि प्रसारितश्रुजः ससंभ्रमस्तथैवालिलिङ्ग । ततो राम-
स्त्रिभिरनुजैर्भवृभिः सार्धं पुनः पुष्पकं विमानमालह्यायोध्यां प्राविशत् । यथा—

तूर्येषु व्योम्नि भ्रूमौ च वाद्यमानेष्वथोन्मुदौ । अयोध्यां रामसौमित्री निजां प्राविशतां पुरीम् ॥७८॥

सोत्कण्ठैरून्मुलैः पौरैर्मयूरैरिव चारिदौ । निनिमेषैः प्रेक्ष्यमाणौ स्तूयमानौ च निर्भरम् ॥७९॥

अंकवद्दीपयमानाद्यौ स्थाने पुरीजनैः । स्वं प्रासादं प्रसन्नास्यौ जग्मतू रामलक्ष्मणौ ॥८०॥

अनया ऋभ्या श्रीरामो लक्ष्मणसीतासहितः पुष्पकविमानानुत्तीर्य श्रीऋषमप्रासादे गत्वा श्रीजिनान्नत्या ततो मातृसदनं जगाम ।
श्रीरामः पूर्वं स्वां मातरमपराजितां नत्वा पश्चादपरं मातृगणं नमश्चक्रे, कथं भूतो रामः, ससौमित्रिः । अथ सीताविशल्याद्या वधो-
ऽपराजितां प्रणेषुः । ततः श्वश्रून्याश्च प्रणेषुः । प्रणमन्त्यो वधूदृष्ट्वा ताश्चश्रुरिमामाशिपि ददुः । हे वध्वो ! यूयमसद्वीरप्रसविन्यो
भूयास्तासदाशिपा । अथापराजिता राममाता लक्ष्मणं भूयो भूयो पाणिना स्पृशन्ती मूर्धनि चुम्बत्येवमवधीत्—हे वत्स ! अद्य त्वं
दिष्टया दृष्टोऽसि । अथवा हे वत्स ! अधुना त्वं पुनर्जातोऽसि । हे वत्स ! त्वं धन्योऽसि । यद्विदेशे गमनं कृत्वा विजयीभूयागतोऽसि ।
हे वत्स ! त्वया तानि तानि बहूनि कष्टानि सोढानि । यानि यान्यस्माभिर्वधतुमपि नो शक्यन्ते । तथा हे वत्स ! तवैव परिचर्यया

सीतासहितो रामः सुखीनो जातः । अथ लक्ष्मणोऽप्युवाच—हे मातः ! श्रीरामेणाहं तातेव लालितः । त्वयेव सीतादेव्या वनेज्जं सुल-
मास्थाम् । हे मातः ! युष्मदाशीर्भिवरसागरं लङ्घित्वा सपरिवारोऽपि क्षेमेणाऽऽर्यसहितोऽहमिहागतः । इत्यादि वार्तां मातृभिः
सार्धं कुर्वणौ रामलक्ष्मणौ सुखेनास्ताम् । तथा भरतोऽपि श्रीरामलक्ष्मणपादानां भक्तिमकरोत् ।

एकस्मिन्दिने सुखासीनं श्रीरामचन्द्रं प्रति भरतोऽवदत्—हे बान्धव ! त्वया न्यासीकृतं राज्यं स्वं गृहाण । एतावन्ति दिनानि
मया तवोपानहौ सिंहासने निधाय तवपादवत्सेविते । त्वया न्यासीकृतं राज्यं मया रक्षितम् । अथ स्वं राज्यं गृहाण । अहं तवाज्ञया
प्रव्रजिष्यामि । अहं तदैव तातपादैः सह मात्रजिष्यम्पर बलात्कारेण राज्यं दत्त्वारक्षितः । अथाहं त्वदाज्ञया प्रव्रज्यां ग्रहीष्ये । तावता
समीपस्थाऽपराजिता राममातोचे—यथा—

रामवन्न पितुः पुत्रान्भृत्या हनुमतःसमाः । जायन्ते भ्रातरः सर्वे न भ्राता भरतोपमः ॥८१॥

तारुन्ध्रीरामो भरतं बभाषे—भो बान्धव ! त्वं किं भापसे राज्यं कुरु । त्वयाऽऽहूता वयमत्रागताः । पुनस्त्वं राज्यं त्यजन्भूयोऽ-
स्माकं विरहव्यथां किं दत्से । वत्स ! तत्तिष्ठ पूर्ववन्ममाज्ञां कुरु । इत्याग्रहपरं रामं ज्ञात्वा नत्वा च यावदचलत्तावत्सौमित्रिणोत्थाय
पाणिनाऽधारि । इतथ भरतं व्रताय यान्तं कृतिथयं ज्ञात्वा सीताविशल्याद्या रामलक्ष्मणपत्न्यो वैराग्यं विस्मारयितुकामा भरतस्य
जलक्रीडाविनोदार्थमर्थनाचक्रिरे । तासामाग्रहेण भरतः सान्तःपुरो विरक्तोऽपि मुहूर्त्तमेकं क्रीडासरसि चिक्रीड । जलक्रीडां कृत्वा
भरतः क्रीडासरस्तीरे यावदस्थौ राजहंसवत् तावत्सम्भ्रमुत्स्य भुवनालङ्कारो नाम हस्ती तत्राऽऽययौ । मदान्वोऽपि हस्ती भरतं
दृष्ट्वाऽमदोऽभूत् । भरतोऽपि भुवनालङ्कारं गजेन्द्रं दृष्ट्वा परमां मुदमाप । तदा रामसौमित्री उपद्रवकारिणं गजेन्द्रं ज्ञात्वा सामन्तै-

र्वन्धयामासतुः । रामाज्ञया हस्तिपकैः सामन्तैश्च सम्भूय भुवनालङ्कारो गजेन्द्र आलानस्तम्भे बद्धः ।

इत्थायोच्यायां देशभूषणकुलभूषणनामानौ मुनी आगतौ । उद्याने समवसुतौ श्रुत्वा रामलक्ष्मणाद्या भरतः अपराजिता सुमि-
त्राद्या मातरः सपरिच्छदा वन्दितुं प्रययुः । तौ साधू वन्दित्वा देशनां श्रुत्वा श्रीरामो मुनिं पमच्छ । भो मुने ! भुवनालङ्कारो नाम
मम करी भरतेक्षणात् कथममदोऽजनि ? अथ देशभूषणो नाम केवली मुनिः श्रीरामेण पृष्टो भरतभुवनालङ्कारगजयोः पूर्वभवानाह ।
यथा-भो रामचन्द्र ! श्रूयताम् । पूर्वं श्रीऋषभदेवेन सार्धं चत्वारः सहस्राणि राजानः प्राव्रजन् । ते तु स्वामिनि ऋषभदेवेऽनाहारे
कृतमौने विदारिणि ते राजर्षयो निर्विण्णा जङ्घिरे । आहारमलभमानास्ते सर्वेऽपि वनमध्ये तापसा जाताः । तेषु चतुःसहस्रतापसेषु
प्रह्लादसुप्रभतापमयो द्वौ पुत्रौ चन्द्रोदयसुरोदयनामानौ । तयोर्मध्ये चन्द्रोदयो भवं भ्रान्त्वा गजपुरे नगरे हरिमते राश्यां चन्द्रले-
खायां भार्यायां कुलङ्करो नाम्ना पुत्रो जातः । सुरोदयोऽपि तत्रैव नगरे गजपुरे विमकुले विश्वभूतेद्विजन्मनोऽग्निकुण्डायां भार्यायां
श्रुतिरतिनाम्ना पुत्रो जातः । क्रमेण कुलङ्करो राजा जातः । स कुलङ्करो राजा एकस्मिन्दिने तापसाश्रमं गतः । तत्रावधिज्ञानिनाऽभि-
नन्दनमुनिना काष्ठमध्ये दह्यमानः पन्नगोऽवधिज्ञानेन दृष्टः । तेन ज्ञानिना तापसाय प्रोक्तम्-भो तापस ! तव पञ्चाश्रिसाधना जीव-
दयां विना वृथैव । तद्वचो राज्ञा श्रुतं काष्ठं विदार्य पन्नगो निष्कासितः । मुनिज्ञानेन राजा विस्मितो वैराग्यात्कुलङ्करो राजा दीक्षा-
सञ्जोऽभूत् । तावता पूर्वभयमित्रेण विप्रेण श्रुतिरतिनाम्ना पुरोहितेन निषिद्धः । स्वामिन् ! वृद्धावस्थायां दीक्षा गृह्यते । इत्याद्युक्त्वा नि-
वारितो राजाऽपि तद्विरा भद्रदीक्षोत्साहोऽभवत् । क्रमेण राज्यं करोति । एवं कुर्वाणस्य राज्ञः कालो याति । एकस्मिन्दिने कुलङ्कर-
राजस्य राज्ञी श्रीदामा श्रुतिरतिपुरोधसा सह सदासक्ताऽऽसीत् तत्स्वरूपं किञ्चिद्राज्ञा ज्ञातम् । पुरोधसाऽपि चिन्तितम् । अहमन्यायं

कुर्वन् राज्ञा ज्ञातस्तर्हि न ज्ञायते राजा मां किं करिष्यति । अतो राजानं मारयामि । पुरोहितेनैवं विचिन्त्य श्रीदामा राज्ञी मापिता ।
 आवयोः स्वरूपं राज्ञा ज्ञातम् । अतो यावद्राजाऽऽर्वा न हन्ति तावत्त्वं राज्ञो विपं देहि । तत्पुरोहितवचनं श्रुत्वा तया पापिन्या श्रीदा-
 मारादया विपं दत्तम् । तेन वियेण कुलङ्करो राजा मृतः । धिग्धक्स्त्रीणां निर्दयत्वमहो असमीक्षितकारित्वम् । यतः—
 न विश्वसेत्कृष्णसर्पस्य खड्गपाणेन विश्वसेत् । नाधिकाचलचित्तायाः स्त्रीचरित्रं न विश्वसेत् ॥८२॥
 कचयः किं न पश्यन्ति किं न जानन्ति योगिनः । मद्यपाः किं न जल्पन्ति किं न कुर्वन्ति योषितः ॥८३॥

ततः क्रमेण श्रुतिरतिपुरोहितोऽपि तस्मिन्नेव दिने विद्यत्पातेन मृतः । उभावप्येकस्मिन्दिने मृत्वा नरकं गतौ । आयुःपर्यन्त
 उभावपि नरकादुद्भूत्य चिरं भयं भ्रमतुः । तिर्यग्योनिषु, नरकेषु पुनस्तथैव । एवं बहून्भवान्कृत्वा नानायोनिषु भ्रान्त्वाऽकामनि-
 र्वरया कर्माणि क्षिप्त्वा यत्रोत्पन्नोत्तदाह । राजगृहे नगरे कपिलनाम्नो विप्रस्य सावित्र्यां पत्न्यां द्वावपि पुत्रौ जातौ, पुष्पिनौ विनोद-
 रमगनामानौ । एकस्मिन्समये रमणो वेदमध्येतुं देशान्तरं गतः । स वेदशास्त्रं पठित्वा पुना राजगृहीनगर्या बहिरैकस्मिन्यक्ष-
 मन्दिरे सुप्तः । प्रभाते स्वगृहं यास्यामि । सम्प्रत्यकालो जात इति ध्यात्वा सुखेन सुप्तः । तदा विनोदमार्या शाला नाम तन्नगर-
 वासिद्रेचन ब्राह्मणेन समं कृतसंकैतैकाकिनी निशायां तस्मिन्मध्मन्दिरे तत्राऽऽगात् । तदनु विनोदोऽपि तत्राऽऽगात् । तत्र विनोदो
 विनोदेन पश्यति । यतः—पश्याम्येषा किं करोति तावचया किं कृतम् ? दत्तपुद्भ्या रमण उत्थापितः । रमणोऽप्युत्थितो तया सह
 रेमे विनोदेन तल्पतिता खड्गेन रमणो हतः शासया रमणच्छुर्या विनोदो निजपतिर्मरितः । ततो द्वावपि मृत्वा नरके गतौ । चिर-
 कालं संसारे भ्रान्त्वा यत्रोत्पन्नौ तदाह—विनोदो राजगृहनगरे व्यवहारिसुतो धननामा जातः । रमणोऽपि बहून्भवान्भ्रान्त्वा धनपत्नी

लक्ष्मीर्नाम तस्याः कुक्षौ पुत्रो जातो भूषणनामा । उभावपि पितृपुत्रत्वेनोत्पन्नौ क्रमेण वर्धमानौ भूषणो धनेन यित्रा द्वात्रिंशदिस्य-
कन्यका एरुस्मिन्दिने परिणायितः । ताभिः पत्नीभिः समं क्रीडन्वगृहमूर्धनि सुखमनुभवन्नास्ते । तत्र निशार्यां तुर्ये यामे श्रीध-
रस्य महासुनेः केवलज्ञानस्युत्पेदे । सुरैः केवलमहिमा विदधे । तदा भूषणनामा धनपुत्रो जातधर्मपरिणामो वेदमत उचीर्यं तं मुनिं
केवलिनं वन्दितुमचालीत् । मार्गे गच्छन्सर्पेण दष्टो मृत्वा देवो जातः । ततश्च्युत्वाऽत्र जम्बूद्वीपे पूर्वमहाविदेहे रत्नपुरे नगरेऽचलनामा
वक्री, हरिणनाम्नी राज्ञी, तस्याः कुक्षौ स्रुत्वेनोपपद्यत । क्रमेण जातो नाम दत्तम् प्रियदर्शन इति । क्रमेण वृद्धिं प्राप्तः । परं
धर्मतत्परः प्रव्रजितुकामः पित्राऽचलचक्रिणा व्रीणि कन्यासहस्राणि परिणायितः । ताभिः समं वैपथिकं सुखं भेजे । परं गृहवासेऽपि
तपसि लीनोऽनेकानि तपांसि विदधाति । यथा-एकावली-कनकावली-श्रेणि-प्रतर-धन-सुक्तावलि-वर्धमानेत्याद्यनेकतपांसि तप्य-
मानस्य चतुःषष्टिसहस्राणि वर्षाणि जातानि । श्रावकव्रतस्थोऽपि धर्मं समाराध्य मृत्वा ब्रह्मलोकं सुरोऽभवत् । धनोऽपि मृत्वा
संसारं भ्रान्त्वा पोतनपुरे नगरे शकुनिनाम्नो विप्रस्याधिशुखास्त्री, तस्याः कुक्षौ मृदुमतिनामा पुत्रो जातः । स यित्रा दुर्विनीतत्वात्
गृहान्निर्वासितः । क्रमेण धूर्तो जातः । द्यूतक्रीडया क्रीडन्केनाऽपि न जीयते स द्यूतेन रममाणो भूयिष्ठं धनमार्जयत् । वसन्तसेनया
वेश्यया सार्धं भोगान्भुञ्जता परं मायां करोति । अन्ते श्रामण्यं गृहीत्वा सोऽपि ब्रह्मलोकं सुरोऽभवत् । च्युत्वा पूर्वमेव मायादोपतो
वैतादृशपर्वते भुवनालङ्कारनामाऽयं श्वेतभद्रजातिःकुञ्जरो जातः ।

प्रियदर्शनजीवोऽपि ब्रह्मलोकात्परिच्युतः । बभूव भरतो भ्राता भवतोऽयं महासुजः ॥८४॥

भारतलोकनादस्य जातिस्मृतिरुत्पन्ना । तेन ज्ञानेन गतमदो जज्ञे । इति पूर्वभवान् श्रुत्वा भरतोऽप्यधिकं विरक्तो जातः । राज-

सहस्रेण सहितो भरतो व्रतं गृहीत्वा संयमं प्रपाल्योत्पन्नफेवलो मोक्षमियाप । तेऽपि सहस्रराजानश्विरं व्रतं पालयित्वा नानालब्धि-
मन्तोभूत्वा केवलज्ञानं लब्ध्वा शिवपदमासदन । भुवनलङ्कारगतोऽपि संस्मृतजातिस्मरणो वैराग्याद्विविधं तपो विधाय प्रपन्नानशुनो
भूत्वा पुनर्ब्रह्मलोके सुरोऽभवत् ।

व्रतं भरतमाताऽपि कैकेयी समुपावदे । पालयित्वा निष्कलङ्कं प्रपदे पदमव्ययम् ॥८५॥

भरते प्रव्रजिते भूचरखेचरराजानो भक्तितोऽभियेकाय राममर्थाचक्रिरे । रामेणोक्तम्-अयं मद्बान्धवो लक्ष्मणो वासुदेवो
वासुदेवराज्याभियेकेऽभियेक्यताम् । ते राजानो लक्ष्मणं वासुदेवराज्येऽभ्यपिञ्चन् । तथा चलदेवपदे रामभद्रमभ्यपिञ्चन् । एवं द्वावपि
राज्यं कुर्वाणौ सुखेनास्ताम् । राज्यप्रदानसमये आकाशे देवैराघोषणा चक्रे । जयेतामसू अष्टमवलदेववासुदेवौ बलवन्तौ रामलक्ष्मणौ ।
श्रीरामो राक्षसद्वीपं क्रमागतं विभीषणायादात् । तथा सुग्रीवाय कपिद्वीपमदात् । तथा श्रीपुरं हनुमतेऽदात् । विराधाय पाताललङ्का-
मदात् । मृक्षपुरं पुनर्नीलायादात् । प्रतिस्वर्ग्याय हनुपुरमदात् । सुरसङ्घितपुरं रत्नजटिले विधाधरेऽदात् । भामण्डलाय वैताढ्ये रथन्-
पुरचक्रवालनगरमदात् । एवं सर्वेषां राज्ञां यथायोग्यं राज्यानि दत्त्वा शत्रुघ्नमन्धवं प्रत्यूचे-भो बान्धव शत्रुघ्न ! यस्तुभ्यं रोचते
तं देशसुरीकुरु । शत्रुघ्नेन मथुरा याचिता । मह्यं मथुरां देहि । रामो जगाद-हे वत्स ! सा मथुरा दुःसाध्या वर्तते तत्र मधो राज्ञः
शूलं चमरेन्द्रेण पुरापितं तच्छूलं योजनसहस्रं गत्वा दूरात्परचलं सर्वं निहत्य पुना मथुराजस्य करेऽभ्येति । अतः सा मथुरा दुःसाध्या
वर्तते । शत्रुघ्नो रामं जगाद-हे श्रीराम ! स्वयमेवाहं मधोः प्रतीकारं करिष्यामि । रामेणोक्तम्-भो शत्रुघ्न ! मधुस्त्वया प्रमत्तोऽपशू-
लत्र योद्धव्यः । एवं शिक्षां दत्त्वा मथुरां च दत्त्वा शत्रुघ्नो विस्मृतः । रामेण कृतान्तवदनः सेनानीः शत्रुघ्नेन सह प्रेषितः, लक्ष्मणोऽप्य-

भूत् । मधुदेहस्योपरिष्ठात्तद्विमानवासिसुराः पुष्पवृष्टिं व्यधुः । मधुदेवो जयत्वित्याघोषणां सुराशक्रुः । तच्छूलं देवतारूपं पुनश्चमरेन्द्रान्तिके गतम् । गत्वा शूलाधिष्ठायिकेन देवेनोक्तम् मधुगद् शत्रुगेन च्छूलं कृत्वा मारितस्ततो मित्रमधुवधमर्षाचमरेन्द्रः स्वयं प्राचलच्छत्रुसमारणाय वेणुदारिणा तार्क्ष्यस्वामिना पृष्टश्चमरेन्द्रः सुरः, त्वं क यासीति । चमरेन्द्रेणोक्तं मधुमित्रहन्तार शत्रुसं मधुरास्थितं हन्तुं यास्यामि । वेणुदारिरयदत् चमर प्रति-भो चमर ! धरणेन्द्राद्रावणेन प्राप्ता शक्तिः । साऽपि निर्दिता सौमित्रिणा पुण्यप्रकृष्टेन येन लक्ष्मणेन रावणोपि हतः । तदाग्रप्रत्तिमात्रो मधुः कियान् । लक्ष्मणादेशाच्छत्रुगः सद्भामे मधुमवधीत् । उवाच चमरः, (स्वामिन् !) सौमित्रिणा यच्छक्तिर्जिता, तत्कन्या विशल्याप्रभावेण । सा तु साम्प्रतं परिणीता । अधुना तस्याः प्रभावो गतः । अतः शत्रुसं हन्तुं यास्यामि । मम मित्रघातकं घातयिव्यामीत्युक्त्वा चमरो देवो रोषारुणलोचनो शत्रुसविषयं ययौ । तत्र सर्वं लोकं सर्वं राज्यं सुस्थितं दृष्ट्वा देवेन चिन्तितम्-अहो ! मम मित्रं मधुं हत्वा सर्वे सुखमनुभवन्ति पूर्वमस्य शत्रुस्य प्रजां पीडयामि । पथाच्छत्रुसं पीडयिष्ये इति बुध्या तेन पापिना चमरो देवः शत्रुसराज्ये शत्रुसप्रजासु त्रिविधान्व्याधीन्व्यधात् । शत्रुसस्य राज्ञः कुलदेवतया विज्ञापितम्-त्वमितोऽयोध्यां याहि रामलक्ष्मणसन्निधौ । यतः-एष चमरदेवस्तव देशं व्याधिना पीडयिष्यति । तत्कुलदेवतावचनं श्रुत्वा शत्रुसोऽयोध्यायां रामलक्ष्मणसमीपे आगात् । तत्र चमरस्य किमपि न चलति रामलक्ष्मणपुण्यप्रभावात् । पुण्यं सर्वत्र सौख्याय भवति । यतः-

चने रणे शत्रुजलाग्निमध्ये महार्णवे पर्वतमस्तके वा । सुप्तं प्रमत्तं विषमं स्थितं वा रक्षन्ति पुण्यानि पुराकृतानि ॥
 तस्मिन्समयेऽयोध्यायां विहरन्तौ देशभूषणकुलभूषणामानौ कैरलियुनी समागतौ । रामलक्ष्मण शत्रुसास्तौ युनी वन्दित्वा

त्रिमुखान्वाणान्दत्त्वाऽर्णवावर्तधनुः समारोप्य शत्रुघ्नं दत्तैवमवादीत् । अस्य धनुषो नादेन ते विजयो भविष्यति । अतस्त्वं गच्छ ते
 पन्थानः कुशलिनः सन्तु । इति कथयित्वा लक्ष्मणेनापि विष्टुष्टः शत्रुघ्नो मथुरां प्रति याति । ततः प्रतस्थे शत्रुघ्नः । अविच्छिन्न-
 प्रयाणैर्मगैर्गच्छन् मथुरासमीपं यमुनानदीतटेऽवात्सीत् । छलेनाऽस्थ्यात् । मथुना गर्वपर्वतेनैवं न ज्ञातं यद्वयं ममोपर्यागतः । किन्तु
 स्वेच्छया कुत्रचिद्याति । शत्रुघ्नो रामबान्धव एकदा मथुराजः स्वेच्छया मथुरापूर्वस्थिते कुवेरोद्याने जयन्त्या पट्टराश्या साधुं क्रीडापरो
 वर्तते तच्छूलमस्त्रागारे वर्तते तस्मिन्समये पूर्वं वानरान्नेपितवान् । तैस्तस्वरूपमुक्तम् यथा-मधुनेन्द्रो वनमध्ये जयन्त्या पट्टदेव्या
 समं क्रीडति, तथा शूलमस्त्रागारे वर्तते । तच्छ्रुत्वा छलज्ञः शत्रुघ्नो रात्रौ मथुरां प्राविशत् । स्वकीयबलैर्मधुं तत्रैव वनेरुरोध । शत्रुघ्नो
 मथुरां प्राविशन्मधुपुत्रं लवणं च रणरङ्गत्परं जघान । पुत्रबधोदन्तं श्रुत्वा रुद्धोऽपि मथुराद् क्रुद्धो धावितः । धनुरास्फालयन्दशरथ-
 पुत्रेण सह युयुधे । कथं यथा—

अन्योन्यमस्त्रैरस्त्राणि च्छन्दानौ तावुभाचपि । शस्त्राशस्त्रि प्रचक्राते चिरं देवासुराचिव ॥८६॥

धनुः समुद्रावर्तं चाग्निमुखांश्च शिलीमुखान् । सौमित्रिदत्तानस्मार्पीत् तुर्यो दशरथात्मजः ॥८७॥

तत्स्मृतोपनतं धन्वाधिज्यीकृत्याग्निपत्रिभिः । तैर्जघान मधुं वीरः शार्दूलमिव लुब्धकः ॥८८॥

तद्दूयाणघातविधुरो मधुरेवमचिन्तयत् । शूलं पाणौ न मेऽभ्यागात्र हतो लक्ष्मणानुजः ॥८९॥

गतं मम मुधा जन्म जिनेन्द्रो न यदचितः । कारितानि न चैन्यानि दत्तं पात्रेषु न मया ॥९०॥

इति चिन्तयित्वा भावचारित्रं प्रतिपद्यानशुनं विधाय नमस्कारपरायणो मथुराद् मृत्वा सनत्कुमारदेवलोके महर्धिको देवोऽ-

भूत् । मधुदेहस्योपरिष्ठाचद्विमानवासिसुराः पुष्पवृष्टिं व्यधुः । मधुदेवो जयत्वित्याघोषणां सुराथक्रुः । तच्छूलं देवतारूपं पुनश्चमरे-
 न्द्रान्त्विकं गतम् । गत्वा शूलाधिष्ठायिकेन देवेनोक्तम् मधुगाद् शत्रुमेन च्छूलं कृत्वा मारितस्तवो मित्रमधुवधामर्षाचमरेन्द्रः स्वयं
 प्राचलच्छत्रुघ्नमारणाय वेणुदारिणा तार्क्ष्यामिना वृष्टश्चमरेन्द्रः सुरः, त्वं क्व यासीति । चमरेन्द्रेणोक्तं मधुमित्रहन्तारं शत्रुघ्नं मथुरा-
 स्थितं हन्तुं यास्यामि । वेणुदारिरवदत् चमरं प्रति-भो चमर ! धरणेन्द्राद्रावणेन प्राप्ता शक्तिः । साऽपि निर्जिता सौमित्रिणा पुण्यप्र-
 कृष्टेन येन लक्ष्मणेन रावणोपि हतः । तदाग्रपत्तिमात्रो मधुः कियान् । लक्ष्मणादेशाच्छत्रुघ्नः सद्भामे मधुमवधीत् । उवाच चमरः,
 (स्वामिन् !) सौमित्रिणा यच्छक्तिर्जिता, तत्कन्या विशल्याप्रभावेण । सा तु साम्प्रतं परिणीता । अधुना तस्याः प्रभावो गतः । अतः
 शत्रुघ्नं हन्तुं यास्यामि । मम मित्रघातकं घातयिष्यामीत्युक्त्वा चमरो देवो रोषारुणलोचनो शत्रुघ्नविषयं ययौ । तत्र सर्वं लोकं सर्वं
 राज्यं सुस्थितं दृष्ट्वा देवेन चिन्तितम्-अहो ! मम मित्रं मधुं हत्वा सर्वे सुखमनुभवन्ति पूर्वमस्य शत्रुघ्नस्य प्रजां पीडयामि । पश्चाच्छ-
 त्रुघ्नं पीडयिष्ये इति बुध्या तेन पापिना चमरो देवः शत्रुघ्नराज्ये शत्रुघ्नप्रजासु निविधान्वयाधीन्यधात् । शत्रुघ्नस्य राज्ञः कुलदेवतया
 विज्ञापितम्-त्वमितोऽयोध्यां याहि रामलक्ष्मणसन्निधौ । यतः-एष चमरदेवत्वव देशं व्याधिना पीडयिष्यति । तत्कुलदेवतावचनं
 श्रुत्वा शत्रुघ्नोऽयोध्यायां रामलक्ष्मणसमीप आगात् । तत्र रामसमीपे सुखेनास्थात् । तत्र चमरस्य किमपि न चलति रामलक्ष्मणपुण्य-
 प्रभावात् । पुण्यं सर्वत्र सौख्याय भवति । यतः-

यने रणे शत्रुजलाग्निमध्ये महार्णवे पर्यतमस्तके वा । सुप्तं प्रमत्तं चिपमं स्थितं वा रक्षन्ति पुण्यानि पुराकृतानि ॥
 तस्मिन्समयेऽयोध्यायां विहरन्तौ देशभूषणकुलभूषणनामानौ केरलिमुनी समागतौ । रामलक्ष्मण शत्रुघ्नास्तौ मुनी वन्दित्वा

देशानां श्रुतवन्तः रामेण मुनिः पृष्टः, स्वामिन् ! केन हेतुना शत्रुघ्नेनान्यां राजधानीं दीयमानामप्यनिच्छता मथुरां मार्गिता ? पुनर्मथुरां गत्वा मथुराजं हत्वा महता कष्टेन मथुरा गृहीता । मथुराया उपरि कोयं प्रतिबन्धः ? देशभूषणमुनिनोक्तम्-शत्रुघ्नपूर्व-मन्त्रकथानकं कथ्यते । यथा-भो रामचन्द्र ! श्रूयतामयं तव भ्राता शत्रुघ्नजीयो मथुरायामनेकशो मृत्वा मृत्वोत्पन्नः । एरुस्मिन्भवे श्रीधरो नाम रूपवान्विप्रोऽमृत साधुसेवकः । सोऽन्यदा राजमार्गे गच्छन् राजमहिष्या ललिताख्यया दृष्टः । तद्दूषेण मोहितया राज्ञ्या रन्तुक्कामया निजदासीं प्रेषयानायितः । तेन सह यावता किञ्चिञ्चल्पति तावदत्कितो राजा समागात् । राजानमागतं ज्ञात्वा राज्ञ्या स्त्रीचरित्रचतुरया प्लूतम्-भो भो सेवकाद्योरोऽयं धनं गृहीत्वा याति तच्छ्रुत्वा राज्ञा चौरौ ग्राहितः राजादेशात् सेवकैश्चौरः शूलिकां नीतः । तावत्कल्याणमुनिना प्रतिज्ञातव्रतोऽमोचि । सोऽपि संयमं लात्वा तीव्रं तपस्तप्त्वाऽन्तेऽनशनेन मृत्वा सौधर्मदेवलोके गतः । ततोऽपि च्युत्वा मथुरापुर्वां चन्द्रप्रभराजस्य काञ्चनप्रभाराज्ञीकुक्षौ जातोऽचलनामा पुत्रः चन्द्रप्रभराजस्यात्यन्तवह्यम आसीत् । अष्टपुत्रस्योपरि जातः सर्वेषां भ्रातॄणां कनिष्ठः परं सकलगुणैर्ज्येष्ठ । तस्मै राजा राज्यं दातुमना वर्तते । तत्स्वरूपमन्यैः पुत्रैर्ज्ञातम् । तैरष्टभिर्भविर्बचलं व्यापादयितुमारेभे अयं राजा मास्मभूदिति भिया तैश्चिन्तितम् । तत्स्वरूपं केनचिन्मन्त्रिणाऽचलाग्रे निवेदितम् । अचलो मरणभीत्या गृहं मुक्त्वा राज्यं त्यक्त्वाऽन्यत्र गतः । ग्रामान्तरं भ्रामन् मार्गे गच्छन्नेकस्मिन्दिने गरीयसा कण्टकेन वामपादे विद्धः । भूमौ पतितो महता स्वरेणाक्रन्दति । अहो विधेर्विलसितम् । यतः—

जं चिअ विहिणा लिहिअं तं चिअ परिणमइ सयललोआणं ।

इअजाणिऊण धीरा विहुरेवि न कायरा हुन्ति ॥१२॥

एवं विचार्याचलधिन्तयति-रे आत्मन् ! त्वं कातरो मा भव, धीरो भव । यावतैवं वक्ति तावता श्रावस्तिवासिनानांकान्मा
 पुरुषेण काष्टमारं त्यत्तवाऽचलस्य कंटको निष्कासितः । हृष्टोऽचल एवमवोचत्-भो एनांक ! यदि मथुरापुण्यामचलं नृपं शृणोपि तदा
 तत्र समागच्छेः । तवाभीप्सितं दास्ये । यतस्त्वं परमोपकार्यसीत्सुचैवनाको विसृष्टः स्वस्थानं गतः । अचलोऽपि राजपुत्रस्ततश्चलितः
 क्रमेण कौशाभ्यां नगर्यां समागतः । तत्र सिंहगुरोः पुर इन्द्रदत्तनृपं घनुरभ्यासं कुर्वन्तं समुदैक्षत । अचलोऽपि सिंहेन्द्रदत्तयोर्धनु-
 विद्यां स्वामदर्शयत् । तत्कलया रञ्जित इन्द्रदत्तो राट् त्रिभुवनसुन्दरीं निञ्जपुत्रीमदात् । कमोचने कांश्चिद्देशानप्यदात् । अहो ! विद्याया
 माहारम्यम् । यतः—

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनम्, विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरूणां गुरुः ।
 विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या परं देवतं, विद्याराजसु पूज्यते न हि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥९३॥
 सोऽचलस्तया राजपुत्र्या सह सुखमनुभवन्नास्ते । सोऽचल इन्द्रदत्तेन श्वशुरराजेन देशसाधनकृते प्रेषितः । तेन पुण्यवताऽनेके
 देशाः साधिताः । तन्नामान्यमूनि । यथा-पूर्वस्यां दिशि गौड-कान्यकुब्ज-कलिङ्ग-अङ्ग-वङ्ग-कुरङ्गेत्यादीन् । पश्चिमायां दिशि
 यथा-कोच्छण-वालम्ब-सौराष्ट्र-कुंकण-लाडा-वुंदेत्यादीन् । दक्षिणस्यां गुर्जर-सिंधु-सवालख-केकाणेत्यादीन् । उत्तरस्यां मलय-
 सिंहलेत्यादीन् साधयन् जातबलोऽङ्गवङ्गादि साधयन्मथुरायां चायौ । तत्राष्टभिःप्रजैः सह शृशं युयुधे । भानुप्रभादीनष्टानपि बद्ध्वा
 स्वबलेऽनैपीत् । पुण्येन जयः । पुण्यं सर्वत्र प्रधानम् । यतः—

पुण्यैः सम्भाव्यते पुंसामसंभाव्यमपि क्षितौ । तेरुमंरुसमाः शैलाः किं न रामस्य चारिधौ ॥९४॥

ततश्चन्द्रप्रभो राजाऽष्टावपि स्वान्पुत्रान्मोचयितुमचलान्तिके मन्त्रिणोऽप्रीषीत् । तेऽपि मन्त्रिणोऽचलान्तिके गत्वा यावद्विज्ञपयन्ति, तावत्तेनाचलेन मन्त्रिण उपलक्षिताः मन्त्रिमिरप्यचल उपलक्षितः । अचलेन स्वदृष्टान्तो गृहान्निर्गमानन्तरं यथा राजेन्द्रदत्तेन पाणिग्रहणं क्रांतिः, यथा देशादिकं दत्तम्, यथा देशसाधनकार्यं निर्गतं, यथा सद्दामे भालुप्रभादयोऽष्टावपि निजभ्रातरो बद्धास्तथा सर्वं मन्त्रिणामग्रे निवेदितम् । मन्त्रिणोऽपि त्वरितं गत्वा स्वराजाय चन्द्रप्रभायाचल्युः । अथ चन्द्रप्रभो राजा स्वयं तत्र गत्वा पुत्रं संमानितवान् । पुत्रोऽपि पितुः पादौ प्रणम्य स्वापराधं क्षमयामास । ततो हृष्टश्चन्द्रप्रभो राज आरुह्योत्संगे पुत्रं लघुमचलं निशयान्यैः पुत्रैरष्टभिः परिशृतो मथुरापुण्यामवीविशत् । क्रमेण चन्द्रप्रभो राजा निजं पुत्रं लयीयांसमचलं निजे मथुराराज्ये संस्थाप्य स्वयं दीक्षामङ्गीचक्रे । अचलो राजा स्वभ्रातॄणां पृथक्पृथग्राज्यानि दत्त्वाऽष्टसेवकांश्चक्रे । स्वजनो विकृतिं न याति । यतः—

स्वजनो न याति विकृतिं परहितनिरतो विनाशकालेऽपि । छेदेऽपि चन्दनतरुः सुरभयति सुखं कुठारस्य ॥११५॥

एकस्मिन्दिन एनांकः कण्टकोद्धारकारको राज्ञाऽचलेन दृष्टः, स्थान्तिक आनायितः । राज्ञाऽचलेन तुष्टेन श्रावस्ती दत्ता । तस्यां नगर्यामेनाकः छत्रचामरौ दत्त्वा राज्ये स्थापितः । एनांको राजा जातः । अहो ! सुजनत्वम्, अहो ! गुणज्ञत्वं यतः—

विरला जाणंति गुणा विरला पालंति निद्वणा नेहा । विरला परकज्जकरा परदुःखे दुःखिआ विरला ॥११६॥

तौ द्वावेनाङ्काचलौ सम्भूयद्वैतं राज्यं चक्रते । कथंभूतौ तौ द्वौ, अद्वैतसौहृदौ । क्रमेण द्वावप्यचलेनाङ्कौ समुद्राचार्यसन्निधौ प्राव्रजताम् । द्वावपि संयमं प्रपाल्य मृत्वा कालेन ब्रह्मदेवलोके सुरोत्तमावभूताम् । ततश्च्युत्वाऽचलजीविस्तवाजुजः शत्रुघ्नो जातः । तेन प्राग्जन्ममोहेन मथुरा मार्गिता । मथुराजं हत्वा शत्रुघ्नेन मथुरा गृहीता । एनांकजीवोऽपि ब्रह्मदेवलोकाच्च्युत्वाऽयं तव सेनानीः

कृतान्तवदननामाऽभूत् । इति शत्रुघ्नकृतान्तवदनसेनान्योः पूर्वभवकथा ॥

इत्थ प्रभापुरनगरे श्रीनन्दनस्य राज्ञो पत्नी धारणी नाम्नी । तस्यां क्रमात्सप्त सुता अभूवन् । तेषां नामान्यमूनि खरनन्द-
श्रीनन्द-श्रीतिलक-सर्वसुन्दर-जयन्त-चमर-जयमित्राथ । एकस्मिन्दिने श्रीनन्दनो राजा वैराग्यमापन्नो मासजातमष्टमं सुतं
राज्ये न्यस्य मन्त्रिणः शिक्षां दत्त्वा तैः सप्तपुत्रैः सह प्रीतिकरस्य गुरोः पार्श्वे दीक्षां जगृहे । दीक्षां लात्वा दुस्तपस्तपस्तथा श्रीनन्दनो
राजर्षिमोक्षं ययौ । सुरनन्दादयः सप्त पुत्रास्तपःशक्ताः समुत्पन्नलब्धयो जह्याचारणविद्याचारणाद्यनेकलब्धिमन्तः पृथिव्यां विहरन्तो
मथुरासमीपवर्तिपर्वतगह्वरेषु चतुर्मासं तस्युः । ते सप्तर्षयः पष्ठाष्टमादीनि तपांसि तप्यमानाः पुनर्गगनाध्वना गत्वा दूरदेशेषु ग्राम-
नगरादिषु विहृत्य पारणं कुर्वन्ति । पुनस्तत्र गह्वरे समायान्ति । एवं दिनानि यान्ति । तन्मुनिस्तपःप्रभावाचमरकृतोपद्रवादि-
व्याधिः क्षयं ययौ । पारणायान्यदा चतुर्मासमध्येऽयोध्यायां ते साधवो ययुः । अर्हद्दत्तश्रेष्ठिनो गृहे ते मुनयो भिक्षार्थं प्राविशन् । अर्ह-
द्दत्तश्रेष्ठिना ते मुनयोऽवज्ञाताः यूयं के ? कुतः समागताः ? चतुर्मासीमध्ये यूयं कथं समागताः ? यूयं पाखण्डिनो मुनिवेषधारका
इत्यवज्ञातास्ते मुनयो गगनाध्वना मथुरां पुनः समागताः । एतद्दृष्टान्तस्तत्रश्रुत्वाऽपि तेन श्रेष्ठिनोक्तः-ईदृशा मुनयो गगना-
ध्वनाऽत्रागताः परमस्माभिर्न मानिताः । तत्रस्थमुनिभिरुक्तं भवद्भिर्भव्यं न कृतं यत्ते मुनयो न वन्दिता न स्तुता न प्रतिलाभिताः ।
तन्मुनिवचः श्रुत्वाऽर्हद्दत्तः पश्चात्तापं व्यधात् । सोऽर्हद्दत्तः कात्तिकश्चेतसप्तम्यां तान्मुनीन् वन्दनार्थं मथुरां ययौ । तत्र चैत्यान्यर्च-
यित्वा तान्सप्तर्षीन्वन्दत् । पूर्वकृतामवज्ञां क्षमयामास । सप्तर्षीणां तपःप्रभावाचन्मथुरामण्डलं शान्तरोगं जातम् । शान्तरोगं स्वमण्डलं
ज्ञात्वा शत्रुघ्नोऽपि स्वां मथुरापुरीं समापयौ । प्रत्यहं साधुव्रतमायाति । साधवोऽपि धर्मदेशनां ददति । एकस्मिन्दिने शत्रुघ्नेनोक्तम्-

भो मुनयः ! यूयं मय्युपकारिणो जाताः । युष्मत्प्रश्रसादादस्मद्देशे शान्तिर्जाता । अतो यूयं पुनर्लोकानुग्रहबुद्ध्या कतिचिद्दिनानि विष्टन्तु । ते मुनयोऽप्युतुः—हे राजेन्द्र ! गतः श्रावृत्कालोऽयं मुनीनां स्यादुमेकत्रावस्थानं न कल्पते । यतः—

श्री पिहर नर सासरी संयमी आ सहवास । ए त्रीणि असुहामणा जा मंडइ थिरवास ॥१७॥

अतो मुनीनामेकत्रावस्थानं न कल्पते । अतो वयं विहरिष्यामः । हे राजेन्द्र ! गृहे गृहे त्वमार्हतं विभ्वं कारय । तद्विभ्वमाहात्म्यतोऽस्यां पुण्यां शान्तिर्भविष्यति । यतः—

दालिंदं दोहर्गं कुजाइ कुसरीर कुगइ कुमईओ । अवमाणरोगसोगा न हुंति जिणविंवकारिणं ॥१८॥

इत्युत्तरा ते सप्तर्षयो गगनाधना समुत्पत्याऽन्यत्र ययुः । शत्रुघ्नोपि यथा मुनिभिरुक्तं तथा चक्रे, तत्क्षणादेव लोका निरामया जाताः । अहो जिनविधानां महात्म्यमहो महामुनिवचनमाहात्म्यं येन सर्वोपि लोकः सुखी जातः । ततस्तेन लोकेन तेषां सप्तर्षीणां चतसृषु दिक्षु स्तनिर्मिता मुनिप्रतिमाः कारापिताः । इतिसप्तर्षिकथा ।

इत्थ वेताश्रयिगिरौ दक्षिणश्रेणिभूषणे स्तनपुरे नगरे स्तनस्थो राजाऽभवत् । तस्य राज्ञश्चंद्रमुखा नाम्ना पट्टराज्ञी तयोः पुत्री मनोरमा नाम्ना, उद्यौरना रूपेणापि मनोरमा । एकस्मिन्दिने सा मनोरमा यौवनेनमुखा राज्ञा दृष्टा चिन्तोत्पन्ना, एषा कल्पका मया कस्य देया कोऽस्या अनुरूपो यरो मायीति चिन्तापरो राजा चिंतयति । यतः—

कुलञ्च शीलञ्च सनाथता च विद्या च चित्तञ्च चतुर्व्ययश्च ।

वरे गुणाः सप्तबिलोकनीयास्ततः परं भाग्यवशा हि कल्पका ॥१९॥

राजा यावत्तैवं चिन्तयति, तावत्तत्र नारदः समागतस्तेन नारदेनोक्तम्—तव पुत्र्या मनोरमाया योग्यो करो लक्ष्मणो वर्तते ।
 तच्छ्रुत्वा कुपितो रत्नरथो राजा पूर्ववैरतः । यतोऽनेन लक्ष्मणेनास्य रत्नरथस्थानेके विधाधराः पूर्वं हतास्तेन चैरेण नारदोपरिकुपितो
 रत्नरथो भ्रूतंश्रया स्वान्पत्नीन्समादिशत् । विटोऽयं नारदः कुट्यताम् । कुट्टनायोत्थितांस्तान्सेवकान्दृष्ट्वा धीमाञ्जारदः पथिवत्समुत्पत्य
 नन्द्या लक्ष्मणान्तिके गतः । लक्ष्मणेनभ्युत्थानादिना सन्मानितः पृष्ठथागमनकारणम् । नारद उवाच—भो लक्ष्मण ! अहं वैताडयपर्वते
 रत्नपुरे गतस्तत्र मया रत्नरथराजस्य पुत्री दृष्टा, परं नेदृशी काचिदन्या देवकन्या वा नागकन्या वा सुरी वा विधाधरी वा । एवं
 वर्णयित्वा तस्याः कन्याया रूपं पटे लिखित्वा नारदो लक्ष्मणाय दर्शयामास । स्वकुट्टनादिदृष्टान्तमपि कथयामास । लक्ष्मणः पट्ट-
 लिखितरूपदर्शनान्मनोरमां प्रति जातानुरागो रामेण सहितोऽनेकैर्विधाधरसैन्यैः परिवृतः पुष्पकविमानारूढः क्षणेन रत्नपुरे नगरे
 समागतः । रत्नरथो विधाधरो राजा संग्रामे जितः । पश्चाच्छ्रीरामलक्ष्मणपादयोः पतित्वा स्वापराधः क्षमितः । राजा रत्नधरविधाधरः
 श्रीरामचन्द्राय श्रीदामां कन्यां ददौ तथा लक्ष्मणाय मनोरमां कन्यां ददौ । तां कन्यां परिणीयान्या अपि विधाधरीः कन्याः परि-
 णीय वैताडयदक्षिणश्रेणीं जित्वा भूयोऽयोध्यामीपतुः । सुखेन तौ रामलक्ष्मणौ क्षमां पालयन्तौ तस्थतुः ।

पोट्टशान्तःपुरचधूसहस्रं लक्ष्मणस्य तु । महिष्योऽष्टावन्नवंस्तत्र विशल्यारूपवत्स्यपि ॥

चनमाला च कल्याणमालिका रत्नमालिका । जितपद्मा भयवती चाष्टमा तु मनोरमा ॥८००॥ युगम् ॥

तासाप्रधानामग्रमहिषीणां सार्धे द्वे शते पुत्रा बभूवुः । तेषां नामान्यमूनि । श्रीधन-पृथ्वीतिलक-श्रीकेशीत्यादयो लक्ष्मणप-
 द्मराशीपुत्राः । रामस्यापि चतस्रो महादेव्योऽभवन् । तासां नामान्यमूनि—सीता, प्रभावती रतिनिभा—श्रीदामा एताश्चतस्रो रामपत्न्यः ।

वातां पुत्रा अप्यनेशयः ।

श्रीगमा-
यणम् ।

सीतेरुदा ऋतुस्नाता निशान्ते स्वप्नैक्षत । च्युतौ विमानाच्छरभौ प्रविशन्तौ निजानने ॥१॥

गीतया रामचन्द्राग्रे गत्वा निवेदितम् । स्वामिन् ! मया स्वप्ने सुखे प्रविशन्तौ विमानाञ्च्युतौ शरभौ दृष्टौ, तयोः किं फलं
ज्ञानि । रामेणोक्तम्-धीरो तव सुतौ भाविनौ । तच्छ्रुत्वा सीता परमानन्दनन्दिता गर्भं बभार रामस्य पूर्वं सीताऽप्यन्तवह्नुभाऽऽसीत् ।
प्राप्तगर्भा विश्लेषतो बहूभा बभूव । किं बहु कथ्यते-सीता लोचनानंदचन्द्रिका जाता । इतश्च मायाविन्य ईर्ष्यालवः सपत्न्यः सीता-
मदोऽश्रुस्न-हे सखि ! हे सीते ! कीदृशूपो रावणोऽभूत् । त लिखित्वा प्रदर्शय । सीताऽप्युचे-मया रावणः सर्वाङ्गं नहि दृष्टः ।
किन्तु मया तद्यथावेव दृष्टौ । तर्हि रावणरूपं कथं लिखामि ? तवः सपत्न्या पुनः प्रोक्तं-हे सीते ! तर्हि त्वं तस्य यादावप्यालिख ।
अम्माकं तत्पादयोरपीक्षणे महत्कौतुकं वर्तते । सपत्न्येति प्रोक्ता सीता सरलस्वभावा रावणस्यादग्नी लिलेस । तत्र स्थाने राम आग-
मत् । सीतासपत्न्या रामचन्द्राग्रे निवेदितम् । स्वामिन् ! एषा सीता रावणे मोहिता । रावणांही भूमौ लिखित्वा पुष्पादिभिः पूज-
यति । सुचिर निरीक्षते । ततथा दृष्ट्वा श्रीरामो महामना गर्भभीरत्वात् सीतादेव्या अनुपलक्षितस्यैव बभूते । देव्यः सर्वा निजै
र्दामीजनैः गीता दोषपदं जने प्रकाशयामासुः । प्रायः सपत्नीजनोऽसन्तमपि दोषं प्रकाशयति । तथा प्रायः प्रवादो लोकनिर्मितो
भरति । एरस्मिन्दिने रामेणोक्तम्-हे सीते ! त्वां गर्भलेदितां विनोदयितुकामो वसन्तः समागात् । एहि माहेन्द्रोद्यानं रन्तुं व्रजामः ।
सीताऽप्युचे-हे नाथ ! मम दोहद उत्पन्नो वर्तते । यदहं देवान्पूजयामि । तद्दोहद उद्यानभवनैर्नापुण्यैः सुगन्धिभिर्देवाचनमनोरथं
पश्य । मीतापचनं श्रुत्वा रामोऽपि नवीनपुण्यैर्भेन्द्रोद्यानभवेदेवाना पूजामकारयत् । पूजां कारयित्वा सीतया सह मधुत्सवं पश्य-

॥११३॥

चास्ते । अत्रान्तरे सीताया दक्षिणं चक्षुरस्फुरत् । तदा सीता साशंका रामचन्द्राय सर्वमाचक्षे । रामोऽप्याह—हे सीते ! तव दक्षिण-
चक्षुर्फुरतः किञ्चिन्नवीनं भविष्यति परं न ज्ञायते किं भविष्यति ? ततः सीता रामं प्रोवाच—स्वामिन् ! रावणगृहे दुःखं दत्त्वा
विधिराघापि सन्तुष्टो नास्ति । अथ न ज्ञायते किं करिष्यति ।

रामोऽपि तामुवाचैवं देवि ! मा खेदमुद्वह । अवश्यमेव भोक्तव्ये कर्माधीने सुखासुखे ॥२॥

तद्गच्छ मन्दिरे स्वस्मिन् देवानामर्चनं कुरु । प्रयच्छ दानं पात्रेभ्यो धर्मः शरणमापदि ॥३॥

सीताऽपि सदनं गत्वा संयमेन महीयसा । अर्हतोऽपूजयद्दानं प्रददे चावदानयत् ॥४॥

‘राघवोऽपि वने सकलं दिनं वनक्रीडां कृत्वा सायमयोध्यां नगरीं समागात् । तावन्महाजनेनागत्यैवं कथितम्—स्वामिन्नभयं
याचयामः । रामेणोक्तम्—युष्माकमभयं भवतु । प्रोच्यताम् यद्भवति तत्तथैव । अतस्तेषां मध्ये वृद्धेन मन्त्रिणा जयदेवेनोक्तम्—
स्वामिन् ! रावणेन सीता हृता तद्वेश्मन्येकाकिन्येव स्थिता पष्माप्तान्यावत् , रावणः स्त्रीरुम्पटः, सीतया स्त्रीलं कथं रक्षितं भवि-
ष्यति । परं काममोहितेन रामेण सीता संगृहीता, राजानं को निवारयति । इति लोके सीताया अपयशो जातमस्ति । हे स्वामिन् !
श्रीरामचन्द्र ! भवता तथा विधेयं यथा शशिसौदरे कुले कलङ्को नायाति । रामेणोक्तम्—भो महत्तराः ! अहं तथा विधास्ये यथा
कुले कलंको न भविष्यतीत्युक्त्वा प्रकृत्तिमहत्तरा श्रीरामेण विसृष्टाः । निश्वार्या रामो निजांश्रानादिदेश । भो सेवका ! यूयं शृण्वन्तु,
लोक्याः किं वदन्तीत्युक्त्वा चराः प्रेषिताः । रामोऽपि स्वयं नष्टचर्यायां निर्गतः । स्थाने स्थाने वार्ता शृण्वन्नगरमध्ये चश्राम । प्रभाते
चरेणाऽप्यागत्य मन्त्रिचर्यैव विज्ञप्तम् । रामेणापि स्वयं कर्णाभ्यां श्रुतम् । यथैकस्य मालाकारस्य गृहपृष्ठे स्थितो रामः शृणोति ।

मालाकारो मालाकारी वक्ति-हे प्रिये ! त्वं कुत्र गतासीः ? तयोक्तम्-अहं सखीगृहे गताऽऽसम् । मालिकेनोक्तम्-प्रमदाजनस्य नि-
शार्यां गमनं न युक्तम् । अतस्त्वमेकाकिनि निशार्यां यदि कस्यचिद्गृहे यास्यसि तदा त्वां गृहान्निष्कासयिष्यामि । तच्छ्रुत्वा माला-
कार्याह-भो प्राणप्रिय ! रामपत्नी सीता रावणगृहे पण्मासान्यावत्स्थिता तथापि रामेण किमपि नोक्तम् । त्वं मम पुनः पुनः कय-
यसि "यन्निशार्यां न गन्तव्यं" तर्हि त्वं रामाप्यधिकः ? मालाकारेणोक्तम्-हे प्रिये ! रामगृह एवं आजते, परं मम गृहे त्वेवं न
आजते । यदि निशार्यां कस्यापि गृहे यास्यसि तदा तव जीवितं नास्ति । इति तयोर्वार्तां श्रुत्वा श्रीरामचन्द्रश्चिन्तयति-किं करोमि ?
अहं जानामि सीतां निष्कलंक्राम् । पुरदेवतयोक्तं मुनिभिरुक्तमेवा सीता महासती । परं लोकापवादादेनां त्यजामि । इति विचिन्त्य
रामेण लक्ष्मणाग्र उक्तम् । लक्ष्मणेनोक्तम्-नगरे पटहं वादयामि । यः सीतां सकलंकां कथयिष्यति तं जीवसहितं करिष्यामि ।
रामेणोक्तम्-भो वान्यव ! एवं कृते जनापवादो भृशं भवेत् । पुनर्लक्ष्मणेनोक्तम्-भो वान्यव ! जनापवादात्सीतां मा त्यज ।
यतः-देवेनोक्ता, मुनिनाऽप्युक्तैषा महासती, हे रामचन्द्र ! अतस्त्वमेनां मा त्यज । एवं लक्ष्मणेनोक्तोऽपि रामः कृतान्तवदनं सेना-
न्यमाकार्योक्तवान्-यथा भो कृतान्तवदन ! एनां सीतां रथ आरोप्य गर्भवतीमप्यरण्ये मुञ्च । अत्रार्थे पुनः किञ्चिन्न वाच्यम् । तदा
लक्ष्मणः प्राह-

पतित्वा रामपादेषु बभाषे लक्ष्मणो रुदन् । सीतादेव्या महासत्यास्थागोऽयमुचितो न हि ॥५॥

नातः परं त्यया वाच्यमिति रामेण भाषिते । नीरङ्गीच्छन्नवक्रोऽगात्सौमित्रिः स्वं गृहं रुदन् ॥६॥

रामः कृतान्तवदनमूचे-हे कृतान्तवदन ! सम्मेतयात्रामिणेण सीतां रथ आरोप्य महाकान्तारे वने मोचय । एतदर्थे पुनर्न

प्रष्टव्यम् । कृतान्तवदनस्तथेति कृत्वा सीतासमीपे गतः । गत्योक्तम्-हे मातः सीते ! श्रीरामः सम्मेतशिखरयात्रायै चलितः । तवाऽपि पूर्वं यात्रामनोरथोऽभवत् । अथ तं मनोरथं पूर्य । शीघ्रं स्वन्दनमारोह । हर्षिता सीता खानमञ्जनादिकं कृत्वा रथ आरूढा । मृदुहृदया रथस्था कृतान्तवदनेन नीयमाना पथि चचाल । मार्गे गच्छन्दुनिमित्तर्यमाणोऽपि कृतान्तवदनः सीतासहित एकां भीमामटवीं प्राप । कथंभूता-अनेकोत्कटबुधगहनां, विविधव्यालशार्दूल कालकंकालवेतालक्षेत्रपालशकिनीडाकिनीयोगिनी राक्षसगान्धर्वविद्याधरखेचरभूतप्रेतपिशाचभिष्टकूर्वशशरतस्करसंवरशरभकासरवपाघ्नसिंहशृगालवृक्रशूकरादिद्यापदरौद्राकारधूम्रकशिवाफेत्कारयक्षराक्षमहाहंकारभयंकरामटवीं समागतः कृतान्तवदनो रथं ररक्ष । रथस्थं कृतान्तवदनं साश्रुनयनं म्लानमुखं प्रेक्ष्य सीताऽत्र-वीर-रे कृतान्तवदन ! त्वं सशोक्रवत्कथं दृश्यसे ? कृतान्तवदनोऽप्युचै-हे मातः सीते ! अहं दुर्वचन कथं वन्मि । सीतयोक्तम्-किं दुर्वचनम् ? पुनः कृतान्तवदनेनोक्तम्-हे देवि ! त्वं दैवेन दूषिता, तवोपरि दैवं रुष्टम्, तव दुर्दशा समायाता । तत्किं रे कृतान्तवदन ? हे देवि ! राक्षसवासवासापवादाह्लोक्रभीत्या रामेण त्वं भीषणे वने त्याजिताऽसि । लक्ष्मणेन निषिद्धोऽपि रामो न मन्यते, अहं च प्रेषितोऽमुष्मिन्कार्ये, पापोऽस्मि देवि ! किमहं करोमि ? किं कथयामि ? हे देवि ! रथादवतर । तद्वचन श्रुत्वा सीता मूर्च्छिता भूमौ पतिता मृतेव कृतान्तवदनेन दृष्टा । सीतां भूमौ पतितां दृष्ट्वा धिङ् मां सेवाजीविनं स्वामिकार्यकरणक्षमम् । स्वामिनापीदं कार्यं दत्तम् । आः किं भविष्यति ? एषा कथं जीविष्यतीति भिया सोऽपि भृशं रुरोद । सीताऽपि शीतलवातोपचौर-लब्धसंज्ञा विलापानरुरोत् । पुनर्मूर्च्छिता पुनर्लब्धचेतनैवं कुर्वाणा कृतान्तवदनेन दृष्टा । क्षणेन स्वस्थीभूय कृतान्तवदनं प्रत्युवाच-मो कृतान्तवदन ! अयोष्येतः कियद्दूरेऽस्ति ? सेनानीरभ्यधात्-हे मातः ! अनया पृच्छया किम् ? रामस्त्वां सर्वथा नाद्मीकुरोति ।

हे सीते ! रामवार्तया पर्याप्तम् । इति श्रुत्वाऽपि सीता रामभक्ता भूयोऽप्यभापत-भद्र ! मद्बचनमिदं रामस्याशंसेः । यदि निर्वादिभीत-
स्त्वं तर्हि परीक्षां कथं नाकृथाः ? सर्वोऽपि जनः शङ्कास्थाने दिव्यं कारयति । त्वया मह्यं काराप्य सत्या वाऽसत्या वा
कृत्वा कथं न त्याजिता । यतः—

अनुमोक्ष्ये स्वकर्माणि मन्दभाग्या वनेऽप्यहम् । नातुरूपं त्वकार्षीस्त्वं चिवेकस्य कुलस्य च ॥७॥
यथा खलगिरास्त्याक्षीः स्वामिन्नेकपदेऽपि माम् । तथा मिथ्यादृशां वाचा मा धर्मं जिनभापितम् ॥८॥
जिम जनवयणे ज्युं त्यजी तीम जउ धर्मं त्यजेसि । सीता प्रणमी विनवी तुं संसार रलेसि ॥९॥
इत्याद्युक्त्वा मूर्च्छिता भूमौ पतिता । पुनर्लब्धसंज्ञा कृतान्तवदनसेनान्यमभ्यधात्—हे सेनानीर्मया विना कथं रामो जीविष्यति ?
हे कृतान्तवदन ! रामचन्द्राय समाशीर्वाच्या । यथा—

स्वस्त्यस्तु ते कुशलमस्तु चिरायुरस्तु, गोहस्तिवाजिधनधान्यसमृद्धिरस्तु ।
ऐश्वर्यमस्तु विजयोऽस्तु रिपुक्षयोऽस्तु, कल्याणमस्तु भवतां जिनभक्तिरस्तु ॥१०॥
रामाय स्वस्त्यथाशंसेराशिपं लक्ष्मणस्य च । शिवास्ते सन्तु पन्थानो वत्स गच्छोपराधवम् ॥११॥
एवंविधे दयिते सीतैवंविधामाशिपं ददौ । कृतान्तवदोऽपि सीताऽऽशिपं लब्ध्वा कथंचिद्भवले ।

इति श्रीमत्तपागच्छे विजयह्रीरुद्धिराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनरुद्धिरियौवराज्ये पण्डितदेवविजयगणिविरचिते
श्रीरामचरित्रे गद्यबन्धे सीतापरित्यागो नामाष्टमः सर्गः ।

नवमः सर्गः ।

अथ सीता कृतान्त्ववदनेन परित्यक्ता भयोद्भ्रान्तेतस्ततो वने चश्राम । सीताऽऽत्मानं निन्दन्ती पूर्वकृतं कर्म गर्हन्ती यथा—
यथा धेतुसहस्रेषु वत्सो वदति मातरम् । एवं पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥१२॥
भूयो भूयः पदे पदे स्खलन्ती भृशं रोदिति । तरुनपि पक्षिणोऽपि विलापे रोदयन्ती किं बहुक्तेन तस्मिन्नटव्यां तस्मिन्समये
तस्मात्सि नेन न रुदितम् । तस्मिन्समये तया रुदन्याऽग्रेगच्छन्त्यैकं महत्सैन्यं पुरतोऽदृश्यत । तसैन्यं दृष्ट्वा रुस्य वटवृक्षस्याथ उप-
रिथा निर्भीका तस्यौ । यावन्नूपं नागच्छति तावद्भैरव्यमागते तु सोढव्यं निःशंकितैः सहर्षैश्च । यतः—

तापन्नयादि भैतव्यं यावन्नूपमनागतम् । आगतं तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्तव्यमशङ्कितैः ॥१३॥

तथा सीता निर्भीका नमस्कारपरायणा चकित्वाहृणीतरललोचना सैन्यं विलोकयन्ती तस्यौ । केचित्तैनिका सीतासमीपे
समागताः । दिव्यरूपां सीतां दृष्ट्वा ते चिन्तयन्ति । कैषा ? अस्मिन्वन एकाकिनी कथं दृश्यते ? एवं यावता चिन्तयन्ति,
एवमपि राजा समागतः । तं सैन्याधीशं विलोक्य स्वनेपथ्यं ढौकयित्वा सीता भृशं स्रोद । तां रुदन्तीं दृष्ट्वा राजोचे—हे भगिनि !
॥ किं रोदिति ? किं ते दुःखकाराम् ! एवानि भूषणानि तवैवाङ्गं विष्टन्तु । हे भगिनि ! त्वं मा विभेषि । का त्वम् ? कस्य प्रिया ?
॥ १॥ १॥ एकाकिन्यस्मिन्वने किं विष्टसि ? त्वं गर्भवत्यानलप्रसवा निर्घृणादपि निर्घृणेन केनचिद्वियतेन त्यक्ता । सर्वं सत्यमा-

ख्याहि । मा स्म शंकिष्ठाः । अहं तव कष्टेन कष्टितोऽस्मि । तावच्चन्मन्त्री सुमतिर्नाम्ना सीतासमीपमागत्यैवमब्रवीद्—हे सुन्दरि ! एष गजवाहनराजस्य पुत्रो बन्धुदेव्या राश्या नन्दनो वज्रजङ्घो नाम्ना पुण्डरीकपुरेश्वरो महाश्रावको महासत्तमः परनारीसहोदरो गजान्गृहीतु वने गतोऽभूत् । अथ कृतकृत्यो गजान्गृहीत्वाऽत्र समागतोऽस्ति । अनेन राज्ञोऽत्राऽऽगतेन त्वां दृष्ट्वा तव दुःखेन दुःखितः पुनः पुनस्त्वां पृच्छति । अतस्त्वं निर्भीका सत्यमाख्याहि । इति मन्त्रिणोक्ते सीता निर्भीका स्ववृत्तान्तं यथातथमाचख्यौ—यथा—अहं जनकराजस्य पुत्री, भामण्डलभगिनी, श्रीरामपत्नी, लक्ष्मणभ्रातृजाया, राजदशरथवधूटी सीता नाम्ना । एवं स्ववृत्तान्तमुत्तमा तूणीकाऽस्थात् । ततो वज्रजङ्घोऽप्यूचे—हे भगिनि ! सीते ! यथा तव भ्राता भामण्डलस्तथा त्वं मां विद्धि । अतस्त्वं ममौकस्यागच्छ । यतः—स्त्रीणां पतिगृहादन्यत्र स्थानं भ्रातृनिकेतनम् । त्वं मम साधर्मिकी, एकधर्मत्वात् । त्वं मम भगिनी यतः—

अन्नन्नदेशजाया अन्ननाहारवट्टिआ सररीरा । जिणसासणं पवन्ना सञ्चवे ते वन्धवा भणिआ ॥१४॥

रामोऽपि त्वां लोकापवादेनात्याधीन्न तु स्वयम् । अथ पथाचापेन रामोऽपि त्वमिदं कष्टभागभविष्यति । धिगविचार्यकारितम् । यतः—

अपरीक्षितं न कर्तव्यं कर्तव्यं सुपरीक्षितम् । पश्चाद्भवति सन्तापो ब्राह्मणी नकुलं यथा ॥१५॥

इति कथयित्वा वज्रजङ्घेन धर्मबान्धवेन निर्विकारेण शिषिका समानायिता । द्रुतमारुहतां हे भगिनि ! इति कथयित्वा सीतां शिषिकामारोप्य क्षेमेण पुण्डरीकं पुरं चागात् । तद्वसतिगृहे अहर्निशं दानशीलतपोभाजनाभावित्वात्मा पितृवैश्मनीय सुखेनास्यात् ।

इतश्च कृतान्तपदनो रामसेनानी रामसमीपं गत्वा सीतापरित्यागादि सर्वं स्वरूपं निवेदितवान्—स्वामिन् ! मया सीता सिंह

निनादालये भीषणे वने परित्यक्ता । सा मूर्च्छिता भूमौ पतिता । पुनर्लब्धसंज्ञा विलापं कुर्वाणा कथंचिद्वैर्यमालम्ब्य भयन्तमेव-
मादिशत् । यथा—

सदा चिन्मृश्यक्तुंस्तेऽप्यविन्मृश्यविधायिता । मन्ये मद्भाग्यदोषेण निर्दोषस्त्वं सदाऽप्यसि ॥१६॥

खलोत्तयाऽहं यथा त्यक्ता निर्दोषाऽपि त्वया प्रभो ! । तथा मिथ्याहशां वाचा मात्याक्षीर्धर्ममार्हतम् ॥१७॥
तथा—जिम जनवयणे हुं त्यजी तिम ज्युं धर्म त्यजेसि । सीता प्रणमी विनवी तुं संसार रलेसि ॥१८॥

इत्याद्युक्त्वा मूर्च्छिता भूमौ पतिता । पुनर्लब्धसंज्ञा विलपति—मया विना कथं रामो जीविष्यति ? हतास्मि हा इत्यादि वच-
नानि सेनानीमुखाच्छ्रुत्वा मूर्च्छया रामो भूमौ पपात । तावच्छमणेनागत्य चन्दनादिनाऽभिषिष्य वातव्यजनैः सञ्जितो राम उतथायैवं
विललाप । हा ! खलानां लोकानां वचसा मया सीता भीषणे वन उज्झिता । हा सीते ! पापभीते ! मां विना कथं जीविष्यसि ।
अथ लक्ष्मण ऊचे—खामिन् ! तस्मिन्वने गम्यते, तत्र गत्वा सीता विलोक्यते । एवं श्रुत्वा रामः कृतान्तवदनं सेनान्यं सह नीत्वा
तत्र वने गतः । यत्र वने सीता मुक्ता तद्धनं विलोकितम् । ५२ं सीता न लब्धा । यत्र विलोकिता तानि स्थानान्याह—

प्रतिस्थलं प्रतिजलं प्रतिशैलं प्रतिद्रुमम् । रामो गर्वपयामास ददर्शन तु जानकीम् ॥१९॥

मन्ये व्याघ्रेण सिंहेन श्वापदेनापरेण वा । सीता जग्धेति सुचिरं दध्यौ रामोऽतिदुःखितः ॥२०॥

सीताऽप्राप्तौ विमुक्ताशो निर्वृत्य स्वपुरीं ययौ । पौरैः सीतागुणग्राहं निन्द्यमानो सुहुमुहुः ॥२१॥

एवं श्रीरामो लोकैर्निन्द्यमानः स्वां पुरीमयोन्मागत्य सीतायाः प्रेतकार्यमकार्षीत् । कतिचिदिनान्ते श्रीरामो विगतशोको

वभूव । यतः—

कुंकुमवन्त्री देह परजाली पाछुं बल्युं । फिटकारी मा सनेह जल पइसी छांटु लिओ ॥२२॥

सीताऽपि वज्रजङ्घराजस्य गृहे तथा स्थिता, यथा केनाऽपि न ज्ञाता । एवं सुखेनास्थात् ।

इतश्च तस्मिन्नगरे वज्रजङ्घवेदमनि स्थिता युगजातौ पुत्रौ सुपुत्रे । क्रमेण तयोर्नाम चक्रे लवणाङ्कुशो मदनाङ्कुश इति । तौ मनोज्ञावपरौ चन्द्रसूर्याविव धात्रीभिलाल्यमानौ क्रमेणाष्टवर्षीयौ जातौ कलाग्रहणयोग्यौ विन्ध्यभूमौ कलभाविव मातृमनोरथैर्बन्धितौ नेत्रानन्ददायकौ नरेन्द्रनयनोत्सवौ महाशुजावपरौ रामलक्ष्मणावितिलोकोक्ति शृण्वानौ वृद्धि प्रापतुः ।

इतश्च तस्मिन्समये सिद्धार्थो नाम श्रावकः सिद्धपुत्रोऽणुव्रतधारी सिद्धविद्यो विद्याबलधिसम्पन्नः कलागमविचक्षणः सीतागृहे समागात् । हे सीते ! अहं सिद्धार्थनामा श्रावको गगनगामिन्या विद्यया शत्रुञ्जयगिरिनारसम्भेतशिखरनन्दीश्वरादिषु यात्रां कृत्वाऽथ भिक्षार्थं त्वद्गृह आगतोऽस्मि । सीतया प्रोक्तम्—हे धर्मवान्धव ! मम भाग्यं फलितम् । समागतः कल्पतरुर्ममाङ्गणे फलितः । मम धर्मतरुः सुप्रसन्नः । मम श्रीजिनपादा सुप्रसन्नाः यत्त्वं जंगमकल्पपादपो मद्गृहे समागाः । एवं कथयित्वा गेहमध्ये नीत्वा स्नानं काराप्य गृहचैत्यानि पूजयित्वा भद्रासने निवेश्य वरभोज्यैः पक्वान्नालिव्यंजनादिभिर्भोजितः । भोजनानन्तरं सिंहासने निवेश्यैला-लवङ्गरूपरादिसम्मिश्रं ताम्बुलं दत्त्वा भृशं तोषितः सिद्धार्थः सीतां प्रत्युचे—हे सीते ! हे धर्मभगिनि ! त्वं रामं त्यक्त्वाऽत्र वज्रजङ्घ-गृह एकाकिनि खजनादिरहिता परगृहे कथं तिष्ठसि ? इति पृष्टा सीता निजवृत्तान्तं सर्वं कथयति । रामेण यथा त्यक्त्वा यावद्वज्रज-ङ्घनेहानीता । इत्यादिनिजवृत्तान्तं पुत्रजन्मावधिपर्यन्तं सर्वं निवेदितम् । आतुरग्रे भगिनीय सर्ववृत्त्या तोषितः सिद्धार्थः । ततः सि-

द्वार्थेन सीतां चिन्ताकुलां ताम्यन्तीं दुःखभारभराक्रान्तां दृष्ट्वा पृथा हे सीते ! तव चेतसि का चिन्ता वर्तते, यस्य पुत्रौ लवाङ्कुशौ । बलशालिनौ प्रअसलक्ष्णोपेतौ साक्षादिव तौ रामलक्ष्मणवेतौ तव पुत्रावचिराच्च मनोरथं पूरयिष्यतः । अथ तव का चिन्ता ? सीतया प्रोक्तम्—हे धर्मबान्धव ! अन्यः कोऽपि तादृशो मम पुत्रपाठको नास्त्यतस्त्वं मम पुत्रौ पाठय, कलां शिक्षापय, विद्यां देहि । एषा चिन्ता वर्तते मम चेतसि, अन्या काचिचिन्ता नास्ति । सिद्धार्थेनोक्तं तव पुत्रौ पाठयिष्यामि, एषा चिन्ता न विधेया । इति कथयित्वा सीताऽऽश्वासिता । पुत्राऽध्यापनहेतवे सिद्धार्थं स्वगृहे सीता स्थापयामास । ततः सिद्धार्थस्तौ सीतापुत्रावध्यापयत् । सिद्धार्थेन तौ तथाऽध्यापितौ, यथा शस्त्रशास्त्रकलापारीणौ जातौ । किं बहु वर्ण्यते, द्युसदामपि दुर्जयौ जातौ ततः सिद्धार्थस्तौ पाठयित्वा सीताशिवं लात्वा स्वस्थानं गतः ।

तावधीताखिलकलौ प्रपेदाते च यौवनम् । नूतनाविव कन्दर्पवसन्तौ सहचारिणौ ॥२३॥

वज्रजङ्घो नाम मातुले लक्ष्मीवतीकुक्षोत्पन्नां शशिचूलां स्वां पुत्रीं लवणायोदवाहयत् । अन्या अपि द्वात्रिंशतं कन्या लग्नः पर्यगैषीत् । ततो वज्रजङ्घो मातुलो पृथ्वीपुत्रनगरेशिवू राजपृथोरमृतवतीराज्ञीकुक्षोद्भवां कनकमालिकां पुत्रीमङ्कुशाय ययाचे । पृथुराज ऊचे—भो वज्रजङ्घ ! यस्य वंशो न ज्ञायते, तस्मै स्वदृहिता कथं दीयते ? इति तद्वचनं श्रुत्वा कुपितो वज्रजङ्घः क्रोधारुणलोचनः पृथुं प्रति सद्गामसञ्जो बभूव । उभावपि परस्परं युयुधाते । पृथुराजः पोतनपुराधीशं स्वमित्रं जितशत्रुं साहाय्याय समाह्वयत् । वज्रजङ्घोऽपि स्वान्पुत्रांस्तथालवाङ्कुशौ समाह्वयत् । एवं तयोः सद्गामो बभूव । तस्मिन्सद्गामे वज्रजङ्घसेना पृथुराजेन भग्ना । मातुलसेनामङ्गेन संकृपितौ लवाङ्कुशौ निरङ्कुशगजाविव प्रणिघ्नन्तावधायताम् ।

अभज्यत ससैन्योऽपि पृथुयान्विन्नरेश्वरः । ऊचतुस्तावदेवं तौ स्मेरास्यौ रामनन्दनौ ॥२४॥
हे राजस्त्वं सुवंशजोऽञ्जातंशस्योत्रे कथं पलायित इति तद्वचनं श्रुत्वा राजा पृथुर्वलित्वा लवाङ्कुशपुरतो नमस्कारं विधायैव-
मवादीत् भो महापुरुषौ ! युष्माकं वशो मया विज्ञातोऽमुना विक्रमेण । यतो युगां सुकुलोत्पन्नौ । इति कथयित्वा पूर्वं वज्रजङ्घेन
मार्गितां कन्यां कनकमालिकां निजपुत्रीमङ्कुशाय ददौ । तथा पृथुनृपो वज्रजङ्घेन सह सर्वभृशुजां समक्षं सन्धानं चक्रे । तस्मिन्समये
तत्र नारदमुनिः समागात् । पृथुराद् नारदं महामुनिं पप्रच्छ भो नारदमुने ! त्वं ज्ञानवानसि, अतः स्वज्ञानेन लवाङ्कुशयोर्वंशादिकं
समाख्याहि यथा जामातृवंशपरिज्ञानेन अशुस्स्यात्सुखं भवति । तदा नारदमुनिः किञ्चिद्वास्यं विधायोचे-भो वज्रजङ्घ ! अनयो-
र्वंशादिकं को न वेत्ति ? यस्योत्पत्त्यादिकंदो वृषमध्वजः । यतः—

चक्रिणोर्धनयोर्वंशो भरतायाः कथाश्रुताः । को न वेत्त्यनयोस्तातौ प्रत्यक्षौ रामलक्ष्मणौ ॥२५॥

नारदमुनिं लवणः पप्रच्छ-भो मुने ! सा नगरी क्रियदुरेऽस्ति ? यस्यामयोध्यायां सासुजः सपरिच्छदो मे तातो वसति ।
शुनिरूचे-भो लवण ! यस्यां नगर्यामयोध्यायां तव पिता वसति साऽयोध्येतः पृथुधिरुयोजनशतम् (शतद्वयं) । ततो राजा पृथु
नारदमुनिं नमस्कृत्य निमसर्ज । शुमे लये शुमे सुदूर्ते पृथुराडङ्कुशं पर्यणाययत् । बह्वीभी राजकन्याभिः सार्धं कनकमालामङ्कुशः पर्य-
णैषीत् । ततस्तौ लवाङ्कुशौ देशान्साधयन्तामनेकसैन्यपरिश्रितौ पृथ्वा परिश्रेमतुः । अनेकराजमण्डलीसमुपवोभुज्यमानचरणारविन्दौ
देशादेशं परिमजन्तौ मध्यखण्डान्तर्वर्तिकृतिचिदेशान्साधयित्वा गङ्गामुत्तीर्य कैलासस्योत्तरां दिशमियतुः । तत्र नन्दनचारुणां देशानां
जयं कृत्वा तवथलितौ । एष-दुन्तल-कालामु-नन्दी-नन्दन-सिंहल-शलम-नल-शल-शपर-वर्ष्यसादिदेशाञ्जित्वा परकुलं गतौ ।

तत्राप्यार्पिनापांश्च साधयित्वा तैर्नृपैः परिवृत्तस्तस्माद्देशान्निर्वृत्तौ लवाङ्कुशौ पुण्डरीकपुरमुपेतुः । लोकोक्तिर्यथा—

अहो धन्यो वज्रजङ्घो यदीयौ जामिनन्दनौ । ईदृशाविति जल्पदृभिर्वीक्ष्यमाणौ पुरीजनैः ॥२६॥

जगमतुः स्वगृहं वीरौ भूपवीरैः समावृतौ । प्रणेमतुश्च जानक्याश्चरणौ विश्वपावनौ ॥२७॥ युगम् ॥

चुचुम्ब मूर्ध्नि नौ सीता स्नपयन्ती मुदश्रुभिः । रामलक्ष्मणयोस्तुल्यौ भूयास्तमितिचावदत् ॥२८॥

तौ लवाङ्कुशौ कतिचिदिनानि मातृसमीपे स्थित्वैकस्मिन्दिने लवाङ्कुशाभ्यां माता सीता पृष्टा-हे मातः सीते ! तवाज्ञया राम-
लक्ष्मणौ पश्यावः । येन त्वमेकाकिनि वने त्यक्त्वा तस्य पराक्रमं पश्यावः । तयोरेतद्वचनं श्रुत्वा सीताऽपि सद्यो रुदत्येवं जगाद-हे
पुत्रौ ! युवयोः केयमनर्थेच्छा ? हे पुत्रौ ! युवयोः पितृपितृव्यौ देवानामपि दुर्जयो वर्त्तते । याभ्यां त्रैलोक्यकण्टको राक्षसपतिः सङ्ग्रामे
निहतः । तयोरेषे के युवाम् ? केऽन्ये दैत्या वा दानवा वा मानवा वा ? अतो यदि युवयोः पितरं द्रष्टुमुत्कण्ठा वर्त्तते तर्हि विनीती-
भूय पितृपितृव्ययोः पादौ यूयम् प्रणमत । यतः-पूज्ये विनयोर्द्धति । ततस्तत्रैवमूचाते-हे मातः ! तस्मिन्कथं विनयः क्रियते ? स
त्वावयोः शत्रुः, येन त्वं निर्दोषाऽपि दोषमुत्पाद्य वने त्याजिता, अतो जनकस्याऽपि युद्धाह्वानमानन्दकरं कुलद्वयशस्करं च युज्यते ।
अतोऽस्माकमाज्ञां देहि । वयं तत्र यास्याम इति कथयित्वा सीतायां रुदत्यामपि स्वयं चेलतुः । तौ लवाङ्कुशौ महासैन्यौ महोत्साहौ
रामनगरीं प्रति प्रतस्थाते ।

कुठारकुहालभृतां सहस्राणि चरुणां दश । तयोः पथ्यच्छिदन्वृक्षादिकं क्षमां च समां व्यधुः ॥२९॥

क्रमेण मार्गे गच्छतोस्तयोर्लवाङ्कुशयोः सेनानी रामलक्ष्मणयोर्दोशान्भञ्जनयोर्ब्यामार्गं रूढ्वा स्थितः । लवाङ्कुशावपि योद्बु-

कामानयोध्यासमीपमागच्छतुः । रामलक्ष्मणानपि विरुद्धं भूरि बलं श्रुत्वा सद्भामायायोध्यानगरीतो निर्ययतुः । अथ सौमित्रिरुत्थे-
केऽमी मर्तुरामा मम क्रोधानले पतङ्गनद्धवितारः समायाताः ।

इत्युत्त्वा सह रामेण सुग्रीवादिभिरावृतः । युद्धे चचाल सौमित्रिरमित्रध्वान्तभास्करः ॥३०॥

इतश्च नारदाद् भामण्डलभूपतिस्तद् दृष्टान्वं श्रुत्वा सीतासमीपं संसंभ्रमः समागात् । ततो भामण्डलं समागतं दृष्ट्वा सीता साशु-
नयना भामण्डलं प्रत्यूचे-भो बान्धव ! तव भागिन्यौ मम पुत्रौ लवाङ्कुशौ मन्यागासहिष्णुत्वाद्रामलक्ष्मणोपरि युद्धाय गतौ वृत्ते ।
भामण्डलेनोक्तम्-हे भगिनि सीते ! रामेण तावदेकमकार्यमविमृश्य कृतं यत्त्वां लोकगिरा च वने त्यक्त्वा, तथा द्वितीयन्त्वकार्यं
पुत्रयोर्वधलक्षणं रमसवशान्मा कार्पीदिति मम मनसि महती चिन्ता वर्तते । अविमृश्य कार्ये कृते पुत्रैः सह सद्भामे विहिते पथाद्राम-
स्यापि चिन्ता भविष्यति, अत उचिष्ठ, आथां लवान्तिके द्रुतं गच्छावः ।

इत्युत्त्वा जानकीमात्मविमानमधिरोष्य च । लवणाङ्कुशयोः स्कन्धावारे भामण्डलो ययौ ॥३१॥

तौ नमश्चक्रतुः सीतां कुमारौ लवणाङ्कुशौ । मातुलोऽयमिति सीताऽऽख्यातं भामण्डलं तथा ॥३२॥

स तौ शिरसि चुम्बित्वा स्वोत्सद्गमधिरोष्य च । हर्षरोमाश्रितचपुरित्यूचे गद्गदाक्षरम् ॥३३॥

हे भागिन्यौ तव माता पूर्वं वीरपत्न्यासीत्, साम्प्रतं युवाभ्यां वीरसृजाता । कथं भूतौ युवाम् ? यामिनीपतिनिर्मलौ । यद्यपि
युवां वीरौ तथा वीरपुत्रौ च वर्तते तथापि पितृपितृव्याभ्यां रणं मा कृपाथाम् । यतो यस्याग्रे विश्वकण्ठको रावणः सद्भामे न स्थितः ।
तस्य पुरतः के युवाम् ? केऽन्ये ? के देवाः ? के दानवाः ? किं बहु कथ्यते ? अस्मिन्भरते स कोऽपि नास्ति यो रामलक्ष्मणौ प्रति-

योद्धुं समर्थो भवति । अतो युवां पितृपितृव्याभ्यां रणं मा कृपाथाम् । एवं भामण्डलेन स्नेहवशाद्द्वार्यमाणावपि तावृचतुः—यथा—
तावृचतुर्मातुलालं स्नेहभीरुतयाऽनया । त्वत्स्वसाऽप्यस्मदम्ब्वेयमूचेऽदः कातरं वचः ॥३४॥

एवं तयोर्ब्रुवाणयोरेव सैन्यानां रामसैनिकैः समं युद्धं प्रवष्टते संवर्तवर्तदर्शकम् । इतः कुमारावपि युद्धायोत्तस्थान्ते भामण्ड-
लेन सह । ततो रामलक्ष्मणावपि वानरराक्षससैन्यैः सहितौ लवाङ्कुशैः समं युयुधाने । सुग्रीवाद्या नभश्चरा रामलक्ष्मणाज्ञया युद्ध-
माना भामण्डलं ददर्श । ततः सुग्रीवाद्यैः पृष्टो भामण्डलः, इमौ लवाङ्कुशौ कौ, कस्य पुत्रौ? यौ रामलक्ष्मणाभ्यां सार्धं सद्भ्रामं कुर्वति ।
भामण्डलेन यथास्थिते प्रोक्ते हर्षितः सुग्रीवः सीतासमीपं गतः । सीतां नमस्कृत्य पुरः पृथिव्यां न्यपदत् । इतश्च तौ लवणाङ्कुशौ
दोष्मन्तौ रामसैन्यं दृष्टुवतुः । यत्र यत्र तौ भ्रमतुः सिंहसदृशपराक्रमौ, तत्र तत्र तयोः पुरतोऽन्यः कोऽपि स्थातुं नो शक्नोति । एवं
संग्रामे भ्रममाणौ न केनापि स्थलितौ, रामसौमित्रिपुरतः समागतौ । तौ प्रेक्ष्य रामसौमित्री परस्परमेवमृचतुः । आवयोर्विद्विषा-
वेतौ कौ कुमारौ कस्य पुत्रकौ । एवं रामसौमित्रिभ्यां चिन्त्यमाने सति श्रीरामं लवणोऽवोचत् । भो राम ! रावणेन तव रणश्रद्धा
नापूर्यत । तथा लक्ष्मणं प्रति चाङ्कुशोऽवोचत्—भो लक्ष्मण ! रावणेन तव रणश्रद्धानापूर्यत । एयोऽहं तव रणेच्छां पूरयिष्यामि ।

इत्युक्ते रामसौमित्री द्वौ तौ च लवणाङ्कुशौ । आस्फालयामासतुः स्वं स्वं घनुर्ध्वानिभीपणम् ॥३५॥

रामस्यन्दनसारथिः कृतान्तवदनोऽभवत् । लवराजस्य रथसारथिर्भ्रजङ्घोऽभवत् । लक्ष्मणरथस्य सारथिर्विशधोऽभवत् । अङ्कुश-
रथस्य सारथिः पृथुरभवत् । एवमन्योन्यं महारणं तयोर्भवत् । परं केनाऽपि न जितम्, न पराजितम् । ततस्तेऽग्रसारथयश्चतुरो रथा-
न्मृगं भ्रामयामासुः । पञ्चद्विविधं ते च चत्वारो द्वन्द्वयोधिनः ।

विज्ञातज्ञातिसम्बन्धौ सापेक्षौ लवणाद्दुकुशौ । युयुधाते निरपेक्षौ त्वज्ञानाद्रामलक्ष्मणौ ॥३६॥

रामलक्ष्मणौ विविधराधैर्युध्वा श्रीरामः कृतान्तवदनं प्रत्याह-भो कृतान्तवदन ! शत्रुं प्रति रथं बाहय । कृतान्तवदनेनोक्तम्-
स्वामिन् ! अमी हयाः खेदं प्राप्ताः । कथंभूता हयाः, लवणैर्भृशं विद्धाः । अतोऽमी तुरङ्गाः कशाभित्ताडिता अपि न च चेलुः । तथा
सुदूरघातप्रद्वारेण तव रथोऽपि जर्जरतामगमत् । तथैतौ मम दोर्दण्डौ द्विट्काण्डाघातजर्जरौ तावप्यश्वरङ्गिम् चालयितुमसमर्थौ वर्तते ।
पद्मनाभोऽप्यभापिष्ट ममापि शिथिलायते । धनुश्चित्रस्थितमिव यज्रावर्तं न कार्यकृत् ॥३७॥

अभ्रन्मुशालरत्नं च वैरिनिर्दलनाक्षमम् । कर्णकण्डनमात्रार्हमेवैतदपि सम्प्रति ॥३८॥

अनेकशोद्दुकुशीभूतं यद्दुष्टदुष्टन्तनाम् । हलरत्नं तदप्येतदभूद् भूपाटनोचितम् ॥३९॥

तथा विपक्षध्वकारिणां ममास्त्राणां केयमवस्थाऽऽजाता । न ज्ञायते किं भविष्यति । पुनश्चिन्तितं रामेण यथा ममाऽस्त्राणि लवं
प्रति मोघीभूतानि तथा लक्ष्मणस्याप्यद्भुशविषये मोघीभूतानि । अत्रान्तरेऽतितीक्ष्णेनाद्भुशवाणेन ताडितो लक्ष्मणो मूर्च्छाविधुरो
रथोत्सङ्गे न्यपवत् । ततो विराघो लक्ष्मणं रथोत्सङ्गे पतितं दृष्ट्वा रथमयोध्यां प्रत्यचालयत् । तावच्छब्दसंज्ञो लक्ष्मणः साक्षेपं विराघं
प्रत्यवोचत्-भो विराघ ! त्वमयोध्यां प्रति किं रथं प्रेरयसि ? यतो रामभ्रातुर्दशरथघ्नोरिदमनुचितम् । अतस्त्वं मम रथं तत्रैव प्रापय ।
यत्र ते मदैरिणौ वर्तते । एषोऽहं यथा तस्य शीर्षं चक्रेणच्छिनधि । एवं लक्ष्मणेनोक्ते विराघो रथमद्भुशं प्रत्यनैषीत् । ततो लक्ष्मणो-
ऽद्भुशं प्रति सद्दामसज्जो भूत्वा दधावे । अद्भुशोऽपि तथैव सज्जो भूत्वा लक्ष्मणं प्रति दधावे । एवं तयोः सद्दामो बभूव । तस्मिन्सद्दामे
तयोः पुरः स्यात्तुमन्यः कोऽपि न समर्थः । क्रुद्धो लक्ष्मणोऽद्भुशं दिव्यशरैर्युद्धा यावता जेतुं न शक्नोति तावता सुदर्शनचक्रं स्मृ-

तम् । सुदर्शनमपि तत्क्षणादेव करवले समागतम् । अथ लक्ष्मणेन चक्रमागतं दृष्ट्वा किं कृतम् ।
 श्राम्यदर्कत्रमकरं भ्रमयित्वा च तद्विवि । क्रुद्धो सुमोच सौमित्रिरङ्कुशायास्त्वलद्रयम् ॥४०॥
 आपत्तत्ताडयामासनिकशोऽखैस्तदङ्कुशः । सर्वात्मना लवणोऽपि न तु तत्प्रत्यहन्यत ॥४१॥
 वेगेनापत्य तच्चक्रमङ्कुशस्य प्रदक्षिणाम् । कृत्वा लक्ष्मणहस्तेऽगात्पुनर्नीड इवाण्डजः ॥४२॥
 तद्भूयो लक्ष्मणोऽमुञ्चत्कृत्वा तद्दत्प्रदक्षिणाम् । पुनस्तत्पाणिमेवागाच्छालां भग्न इव द्विपः ॥४३॥
 चिन्तयामासतुश्चैवं विपणौ रामलक्ष्मणौ । किं श्रीशार्ङ्गिणावेतौ न त्वावामिह भारते ॥४४॥

अत्रान्तरे नारदपिः सिद्धार्थेन समं तत्राऽऽगत्य खिन्नं रामलक्ष्मणमेवमवोचत्-भो रामलक्ष्मणौ ! युवयोर्हर्षस्थाने किं विपादः ?
 यतः पुत्रात्पराजयो वंशोद्योतनाय कस्य न स्यात् ? सीताकुक्षिसमुत्पन्नौ श्रीरामपुत्रौ लवणाङ्कुशौ युवां द्रष्टुमागतौ युद्धव्याजेन न तु
 असी । अत्रेदमभिज्ञानं यचक्रं गोत्रे न प्रभवति यथा भरतमुक्तं चक्रं बाहुयलौ सुधाऽभूत्, तथा लक्ष्मणमुक्तचक्रमङ्कुशे सुधाऽभूत्,
 एतदेवाभिज्ञानम् ।

त्यागात्प्रभृति सीताया दृत्तान्तं नारदोऽखिलम् । पुत्रयुद्धान्तमाचख्यौ विश्वविस्मयदायकम् ॥४५॥

रामोऽपि विस्मयव्रीडाखेदहर्षसमाकुलः । सुमूर्च्छं संज्ञां लेभे च संसिक्तश्चन्दनाम्भसा ॥४६॥

ततो लक्ष्मणेन सहितो रामो हर्षाञ्चितशरीरो विस्मयस्मेरमानसः साथुनयनः पुनवात्सल्यपूरितो लवणाङ्कुशयोः समीप जगाम ।
 ततो विनीतौ लवणाङ्कुशौ श्रीराममायान्तं दृष्ट्वा रथादवतीर्य सन्मुखमागत्य रामलक्ष्मणयोः पादेपु पेततुः । श्रीरामो लवणाङ्कुशावा-

लिङ्गय ततो निजोत्सङ्गे निवेश्य मूर्धनि चुम्बन् शोकलेहसमाकुल उच्चैरुरोद । ततो लक्ष्मणोऽपि रामोत्सङ्गाह्लावाङ्कुशौ निजोत्सङ्गे निवेश्य शिरसि चुम्बन्वाङ्कुभ्यां समालिङ्ग्याश्रुपूर्णदक्कुशलं पप्रच्छ । लवाङ्कुशावपि रामलक्ष्मणयोः पादौ पतित्वा सर्वं स्वं कुशलवृ-
चान्तमाचलयौ । शत्रुघ्नोऽपि तथैव लवाङ्कुशावप्यालिलिङ्ग ।

अपरेऽपि हि भूपालाः सेनयोः कथयोरपि । प्रमोदन्ते स्म सम्भूय विवाहमिलिताविव ॥४७॥

पुत्रयोर्विक्रमं दृष्ट्वा पित्रा च सह सद्गमम् । हृष्टा सीता विमानेन पुण्डरीकपुरं ययौ ॥४८॥

सदृक्षपुत्रलाभेन मुदितौ रामलक्ष्मणौ । जह्नुः स्वामिर्हर्षेण भूचराः खेचराश्च ते ॥४९॥

भामण्डलनृपाख्यातो वज्रजङ्घनृपोऽपि हि । ननाम रामसौमित्री विनीताश्चिरपत्तिवत् ॥५०॥

रामोऽपि वज्रजङ्घं नृपं वभाषे-भो वज्रजङ्घ ! त्वं मम भामण्डलसमोऽसि । येन त्वया मम पुत्रौ वद्वितौ । येन त्वया मम सीता रक्षिता । अतस्त्वं मम भ्रातृतुल्योऽसि । इत्युक्त्वा पुष्पकारुढः श्रीरामचन्द्रः सलक्ष्मणोऽर्थासनोपविष्टाभ्यां पुत्राभ्यां सहितोऽयोध्यापुरीं प्राविशत् । उद्ग्रीवपाणिभिः पौरलोकैर्मर्गे प्रेक्ष्यमाणो नागरिकैः स्तूयमानोऽयोध्यापुरीमगमत् । पुष्पकविमानाच्छ्रीरामो भ्रातृपुत्राभ्यां सहित उच्यतार । ततः श्रीरामो नगर्यामुत्सवं कारयामास । अथ श्रीरामं प्रति लक्ष्मणः, कपीश्वरविभीषणौ, हनुमानङ्गदाद्या विद्याधराः सम्भूय व्यजिज्ञपन् । हे स्वामिन् ! हे श्री रामचन्द्र ! सीतादेवी परदेशस्थिता त्वयैव रक्षिता विरहविधुरा कुमाराभ्यां रक्षिता चातिकष्टेन तिष्ठति । अतः स्वामिन् ! तमाज्ञया सीतादेव्यग्रानीयते । तच्छ्रुत्वा किञ्चिद्विचिन्त्य श्रीरामो वभाषे-भो विद्याधरेन्द्राः ! जानमी लोकापवादत्यात्कथमत्राऽऽनीयते । यतो लोकापवादो बलयान्, सुखान्तरायकृत् । राम ऊचे-अहं जाने एषा सीता महासती,

मुनिनाप्युक्ता एषा सती, साऽपि स्वं वेत्ति निर्मलम्, परं तथापि लोकापवादो बलवान् । अतः कथमानायते सीता । तदा लवाङ्कु-
शाभ्यामुक्तम्—राजन् ! सीताया दिव्यं देहि दिव्ये कृते शुद्धाशुद्धेति निर्णयो भवेत् सुवर्णवत् । रामेणोक्तम्—

प्रत्यक्षं सर्वलोकानां दिव्यं देवी करोतु सा । शुद्ध्या च तथा साद्धं गृहवासोऽस्तु मे पुनः ॥५१॥

ततो रामाज्ञयोत्थाय हनुमान्विभीषणौ सुग्रीवोऽन्येऽपि मन्त्रिमहामन्याद्या विधाधराः पुष्पकविमान आरूढ्य पुण्डरीकपुरे गत्वा
सीतां नत्वा कपीश्वर इत्यवोचत्—हे देवि ! त्वत्कृते रामेण वयं प्रेषिताः सन्ति, तथा त्वत्कृत इह पुष्पकं विमानं प्रेषितमस्ति । हे
देवि सीते ! त्वमस्मिन्विमान उपविश । यथा त्वां रामोषन्ते नयामि । सीताऽप्युचे—अद्यापि मेऽरण्यत्यागजं दुःखं न शाम्यति ।
ततो भूयो दुःखतरप्रदं रामसमीपं कथं यामि । नत्वा भूयोपि कपीश्वरो वभाषे—हे देवि ! तव शुद्धिकृते लवाङ्कुशाभ्यां तव पुत्राभ्यां
श्रीरामचन्द्राग्ने दिव्यं स्थापितं वर्तते । अतः स्वामिति ! अस्मिन्विमान आरूढ्य श्रीरामोपान्त एहि । तच्छ्रुत्वा शुद्धिकाङ्क्षिणी जानकी
विमानमारूरोह, अयोध्यां चाजगाम । ततः सा सीताऽयोध्यावहिरुद्याने माहेन्द्रोदयनाम्नि वने पुष्पकविमानानुत्तर । तत्र सर्वैर्वि-
धाधरैः सीता नमस्कृता । लक्ष्मणेनापि नमस्कृता । ततो लक्ष्मण उवाच—हे देवि सीते ! निर्जा पुरीमयोध्यां तथा निजं वेदम
प्रवेशादेव पावय ।

सीताऽप्युचे प्राप्तशुद्धिः प्रवेक्ष्यामि पुरीमिमाम् । गृहं च नान्यथा वत्साऽपवादो जातु शाम्यति ॥५२॥

इति सीताप्रतिज्ञान्तेऽंशसन् रामाय भूसुजः । रामोऽप्युपेत्य वैदेहीमित्यूचे न्यायनिष्ठुरम् ॥५३॥

हे देवि सीते ! अहं जाने त्वं शुद्धाऽसि परं तथापि सर्वलोकसमक्षमात्मनः शुद्धये दिव्यं कुरु । स्मित्या सीतैवमुवाच—हे

नाथ ! त्वचोऽपरः कश्चिद्विज्ञो नास्ति, अतः कथ्यते स्वामिन् ! त्वया किं कृतम्, आदौ दण्डं विधायथ दिव्यादिना मत्परीक्षणं कुरुषे ? सीतावचनं श्रुत्वा रामोऽप्यूचे-हे देवि ! अहं जाने तव कश्चिद्विदोपो नास्ति परं लोकोत्पादितदोषस्योच्चारणयेदं मयोच्यते । तच्छ्रुत्वा सीता रामं प्रति जगाद-यथा-

जलमग्निर्घटः कोशो विपं मापाश्च तण्डुलाः । फालस्तुला पुनः स्पर्शो दिव्यानां दशकं जगुः ॥५४॥

जगाद जानकी दिव्यपञ्चकं स्वीकृतं मया । विशामि बह्वौ ज्वलिते भक्षयाम्यथ तण्डुलान् ॥५५॥

तुलां समधिरोहामि तप्तकोशं पियाम्यहम् । गृह्णाति जिह्वया फालं किं तुभ्यं रोचते वद ॥५६॥ युग्मम् ॥

रामेणोक्तम्-प्रथममग्निदिव्यं कुरु, यथैते लोकाः सत्यासत्यं पश्यन्ति । सीतयोक्तम्-एवं करोमि दिव्यम् । अथ रामः स्वातिकां कारापयति । तस्या मानं, यथा-

रामेण तउ भणिया पासत्या किंकरा पण उवापी । तिन्नेव य हत्थ सया समचउरंसा समो गाढा ॥५७॥

एवंविधां वार्षीं कृत्वा खदिराङ्गारैः परिपूर्णां विधाय सीता समाहूता । सीताऽपि समागता स्नानं विधाय वायुपकण्ठे समागता । अत्रान्तरेन्तरिक्षस्थः सिद्धार्थो नारदोऽप्यथ । लोकः सर्वश्च तुमुलं निपिच्येदमभाषत ॥५८॥

भो भो राघव सीतेयं निश्चयेन सती सती । महासतीति मा कार्षीर्विकल्पमिह जातुचित्त ॥५९॥

रामोऽप्युवाच हे लोका मर्यादा कापि नास्ति वः । सङ्कल्प्य दोषं युष्माभिरेवेयं दृषिता पुरा ॥६०॥

भो भो लोकाः ! सीता पूर्वं सद्दोषा कथमासीत्, सम्प्रति निर्दोषा कथं जाता । युष्माकं वदने काऽप्यर्गला नास्ति । इति

लोकाग्निवार्य रामः सीतां प्रत्यूचे-हे सीते ! अस्मिन्ज्वलिताऽनले प्रवेशं कुरु । रामोक्तमिदं श्रुत्वा सीता कृतत्वाना कृतांगविलेपना
 कौ संयोज्य स्वर्वाभिमुखीभूय यावदुवाच तावदुवाच तावत्किं जातम् । अत्रान्तरे वैतादृश्यपर्वत उत्तरश्रेणिभूषणे जयपुरे नगरे हरिविक्रमो नाम
 राजा राज्यं करोति । तस्य राज्ञो जयमाला नाम राज्ञी । तयोः पुत्रो जयभूषणकुमारेण विद्याधरराजानां पुत्र्यः
 किरणमण्डलाप्रमुखा अष्टोत्तरशतकन्याः परिणीताः । तस्य कुमारस्य ताभिः कन्याभिः सार्द्धं वैपयिकं सुखं भुञ्जानस्यैवं कालो याति ।
 एकस्मिन्समये किरणमण्डलानाम्नीं निजपत्नीं हेमशिखरनाम्ना मातुलपुत्रेण समं सुप्तां दृष्ट्वा जयभूषणकुमारस्य द्वेषो जातः । तदा जय-
 भूषणकुमारेण निजपत्नीं किरणमण्डला यष्टिमुष्टयादिना हत्वा गृहान्निर्वासिता । स्वयं कुमारः सदुरुसमीपे गत्वा तेन वैराग्येण दिक्षां
 जगृहे । साऽपि किरणमण्डला कुमारपत्नीं गृहान्निर्वासिता ग्रामाद्रामान्तरं भ्रान्त्वा किञ्चिच्छुभध्यानेन मृत्वा विद्युद्दंष्ट्रेति नाम्ना
 राधसी जाता । अथ स जयभूषणो मुनिः कर्मधयार्थं विहारं कुर्वन्नयोध्याच्चहिरुघानेऽशोकवृक्षतले कायोत्सर्गेण स्थितः । तावता
 जयभूषणसाधुपूर्वभवपत्नी किरणमण्डला नाम्नी मुनिं दृष्ट्वा पूर्वभववैरं स्मृत्वा विद्युद्दंष्ट्रा राधसी मुनिसमीपे समागता । तया राक्षस्या
 तस्य मुनेरनेकोपसर्गा विहिताः । तेन मुनिनोपसर्गाः सम्यक्सोढाः, परं धर्मध्यानात्तस्य मनो न चलितम् । धनघातिकर्मक्षययात्तदा तस्य
 मुनेः केवलज्ञानमुत्पन्नम् । तत्केवलोत्सवकरणाय सौधर्मन्द्रप्रमुखा देवाः समाजग्मुः । अयोध्याया एरुस्मिन्पार्श्वे जयभूषणमुनेः केवल-
 महिमोत्सवो देवैः क्रियते । अयोध्याया अन्यस्मिन्पार्श्वे सीतादेव्या दिव्योत्सवः क्रियते । सौधर्मन्द्रो मनसि चिन्तयति । अहो
 अहो अकार्यं क्रियते । यल्लोकापवादेन सीता बहौ प्रवेश्यति, तर्हस्याः साहाय्यं करोमीति विचिन्त्य हरिणेगमेपिपदात्यनीकपति
 सीतासाहाय्यकृते प्रेषयामास । हरिणेगमेपी सीतादिव्योत्सवे गतः । स्वयमिन्द्रः केवल्युत्सवे गतः । अथ रामाज्ञया सीता वह्निसमीपे

गता । रामश्चिन्तयति ।

ज्वालाकरालं तं प्रेक्ष्य रामो दध्याविदं हृदि । अहो अत्यन्तचिपमं किं ममेदमुपस्थितम् ॥६१॥

इयं महासती निःशंकाऽग्नौ प्रवेक्ष्यति । पश्चाज्ज्ञायते किं भविष्यति । यतो दिव्यस्य दैवस्य च प्रायेण विपमा गतिः । एवं रामेण चिन्तिते सति सीता देवान्गुरुंश्च स्मृत्वैवमुवाच—हे लोकाः ! हे लोकपालाः ! गुर्यं मद्बचः शृण्वन्तु । यदहं रामादन्यं पुरुरूपं मनसा वाचा कायेनाभ्यलपम्, तदग्निर्मां दहतु । अन्यथा सुखस्पर्शो भवतु, तथाऽग्नेः स्थाने जलं भवतु । यतः—

मनसि वचसि काये जागरे स्वप्नमार्गं, यदि मम पतिभावो राघवादन्यपुंसि ।
तदिह दह ममाङ्गं पावकं पावकं देवं, सुकृतकृतभाजां येन लोकैकसाक्षी ॥६२॥

सीतया दुरपवादभीतया पावके स्वतनुराहुतीकृता ।

पावकस्तु जलतां जगाम यत्तच्छीलमहिमा विजृम्भितम् ॥६३॥

तत्सीताशीलमादात्म्यतोऽग्निस्थाने जलं जातम्, जलोपरि कमलं, कमलोपरि सिंहासनं, सिंहासनापरि सीतोपविष्टा शोभते । यथा पद्मसारसि पद्मे पद्मा शुशुभे । हरिप्रिपितहरिणैर्गमेपिदेवप्रभावतद्वाप्या जलं वारिधिवेलेबोच्छलद्बृधे ।

विद्याधरा भयोद्भ्रान्ताः समुत्पत्त्येयुरम्बरे । मूचराश्चुकुशुश्रुश्चैवं पाद्मि सीते महासति । ॥६४॥

सीताऽप्युत्तीर्णमम्भस्तत्स्वपाणिभ्यामवालयत् । पुनर्वापीप्रमाणं तदभूत्तस्याः प्रभावतः ॥६५॥

ततः सा जलपूर्णा दिव्यभूमिर्देवैः कृता स्तनवद्धोभयतटा वापी बभूव । कथंभूता वापी—कुमुदेः पद्मैः पुण्डरीकैर्निल्वरा

पुनरारफलद्वीचिनिचयमणिसोपानवन्धुरा । सीताश्रीलप्रशंसिनो नारदाद्या मुनयो बह्वपुः, तथा सुराः सन्तुष्टाः सीतोपरि पुष्पयष्टिं व्ययुः।

अहो शीलमहोशीलं रामपत्न्या यशस्करम् । इति लोकप्रयोपोऽभूद्रोदःकुक्षिम्भरिः क्षणात् ॥६६॥

तन्मातुः प्रभावं दृष्ट्वा लवाङ्कुशौ मुदितौ, हंसाविव तरन्तौ मातुः समीपमुपेयतुः । सीताऽपि तौ पुत्रौ मूर्ध्नाऽऽघ्रायोभयोः पार्श्वे

निवेश्य पुनः पुनः सौम्यदृष्ट्या विलीक्यामास ।

गत्या सौमित्रिशुघ्नभामण्डलविभीषणाः । सुग्रीवाद्याश्च वैदेहीं नमश्चक्रुः सभक्तयः ॥६७॥

तच्छ्रीरामः सीतां प्रत्युवाच-हे सीते ! त्वं मया लोकोक्त्या यस्यक्तासि तन्ममापराधं सहस्र । इदं पुष्पकं विमानमध्यास्र ।

मया सहिता स्ववेशमनि चल । अत्र कश्चिन्मम दोषो नास्ति । अथ—

सीताऽप्युचे न ते दोषो न च लोकस्य कश्चन । न चान्यस्यापि कस्यापि किन्तु मत्पूर्वकर्मणाम् ॥६८॥

तथा-मा गा विपादसुवनं सुवनैकवीर ! निष्कारणं च शुणिना किमियं मयेति ।

दैवेन केनचिदहं दहने निरस्ता निस्सारिता तु भवतैव हृदिस्थितेन ॥६९॥

पुनः सीता प्रोचे—

श्रीरामचन्द्र ! भवदीपहृदालवाल्ले, नाहं स्थिता शुचिगुणामृतपूरितेऽपि ।

यत्त्वं पुनर्मम वियोगदवाग्निदीप्ते, चित्ते चिरं निवसितोऽसि ततः कृतज्ञः ॥७०॥

तत्सर्वसमक्षं श्रीरामोऽवोचत्—

तातस्नेहः सती कान्ता पौरुषं पवनात्मजे । भरते भक्तिदोर्वीर्यं सेवा सौमित्रियान्धवे ॥७१॥
 इत्याद्युत्वा रामेण पुनः श्रोक्तम्-हे सीते ! दुतं विमान आरुह्य गृहे यावत्सद्वचनं श्रुत्वा श्रीरामं प्रति सीता श्रोत्रे-स्वामिन् ।
 जयभूपणो नाम्ना केवल्यस्ति, तत्समीपे गम्यते गत्वा मुनिवन्दनं विधाय ततः स्वेषितं करिष्यते । रामेणोक्तमेवम् । ततः श्रीरामो
 लक्ष्मणसीतादिभिः परिदृतो मुनिवन्दनाय पूर्ववने गतः । तत्र वने मुनिं वन्दित्वा श्रीरामो मुनिपुस्तो निषण्णः । मुनिना देशना
 चक्रे । यथा-

धर्मो जगतः सारः सर्वसुखानां प्रधानहेतुत्वात् । तस्योत्पत्तिर्मनुजाः सारं तेनैव मानुष्यम् ॥७२॥
 एवंविधं मानुष्यजन्म लब्ध्वा धर्मं प्रमादो न विधेयः । यतः-
 जिअं जलधिन्दुसमं सम्पत्तीओ तरंगलोलाओ । सुविणयसमं च पेम्मं जं जाणिसु तं करिज्जासु ॥७३॥
 असरणमरन्ति इन्दा यलदेवा चासुदेव चक्रहरा । ता एयं नायुणं करेह धम्ममुचमं तुरियं ॥७४॥
 भीसणभवाडवीए एगो जीवो सयाचि असहाओ । कम्महं तु अ भयालिं आहिंडइ विविहरवेहिं ॥७५॥
 अत्थो घरे नियच्छइ धन्धवसत्थो मसाणभूमिए । एगोअ जाइ जीवो न किंचि अत्थेण सयणेण ॥७६॥
 दीहजन्ति वलन्ति न हु जिउं गिरि निज्जरणाईं । नहु अ लंगि जिउ धम्मकरी सुइ न चि तु कांइ ॥७७॥
 जस्सत्थि मच्चुणा सक्कं जस्स अत्थि पलायणं । जो जाणे न मरिस्सामि सो हु कंते सुहेसिआ ॥७८॥
 इत्यादि धर्मदेशनां श्रुत्वा सीता चिन्तयति-धिकं संसारमिदम् ॥

जम्भदुःखं जरा दुःखं रोगा अ मरणाणि अ । अहो दुःखो भूसंसारो जतथ किसन्ति जंतूणो ॥७९॥
अहो अस्मिन्संसारे मया कानि कानि दुःखानि न सोढानि ? अतः संसारं त्यजामि । धिक् संसारसौख्यम् । यत्र खल्पं सुखं
प्रचुरं दुःखम् । अतः प्रज्यां ग्रहीष्यामीति विचिन्त्य सीतया किं कृतम् ? यत्कृतं तदाह—

इत्युक्तवा मैथिली केशानुचालान स्वमुष्टिना । रामस्य चार्पयामास शक्रस्येव जिनेश्वरः ॥८०॥
सगो मुमूर्च्छं काकुत्स्थो नोत्तस्थौ यावदेप च । तावत्सीता ययौ साधुजयभूषणसन्निधौ ॥८१॥

केवली स जयभूषणो मुनिमैथिलीं विधिवदप्यदीक्षयत् ।

सुप्रभाख्यगणिनीपरिच्छदे तां चकार च तपःपरायणाम् ॥८२॥

इति श्रीमत्तपागण्डे भट्टारक श्रीहीरविजयद्विराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनद्वरि यौवराज्ये पण्डितदेवविजय-
गणिविरचिते श्रीरामचरित्रे गद्यबन्धे सीताशुद्धिद्रव्यग्रहणो नाम नवमः सर्गः ॥

॥ अथ दशमः सर्गः ॥

अथ भीतां सीतां प्रव्रजितां दृष्ट्वा श्रीरामः प्रेमपरवशो मूर्च्छां गतः । शीतोपचारादिभिः पुनर्लब्धचैतन्यो व्यलपदिति हे सीते ! त्वं मां त्यक्त्वा क्व गताऽसि ? भो बान्धवलक्ष्मण क्वास्ति सीता ? लक्ष्मणेनोक्तम्—

सीतां यथा दोषभीतोऽत्याक्षीस्त्वं न्यायनैष्ठिकः । भवभीता स्वार्थनिष्ठा तथा सा सर्वमत्यजत् ॥८३॥

हे रामचन्द्र ! एषा सीता या जयभूषणश्रुतिसन्निधौ दीक्षां लात्वा सुखं तिष्ठति । तच्छ्रुत्वा श्रीरामः प्रकृतिमालम्ब्योवाच—हे त्रिये । त्वं घन्या, त्वं कृतपुण्या, सुलब्धं तव मानुष्यं जन्म, येन त्वया जयभूषणसमीपे दीक्षाऽङ्गीकृता । इत्यादि प्रशंसां कृत्वा श्रीरामो जयभूषणकेवलिनं पप्रच्छ—हे भगवन् ! अहं भव्यो वाऽभव्यः ? जयभूषणकेवलिनोक्तम्—त्वं भव्योऽसि । अस्मिन्नेव भवे समुत्पन्नकेवलो मोक्षं यास्यसि ।

रामः पप्रच्छ भूयोऽपि मोक्षः प्रव्रज्यया भवेत् । सर्वत्यागेन सा किन्तु लक्ष्मणो दुस्त्यजो मम ॥८४॥

शुनिराह्वयदवश्यं ते भोक्तव्या यत्सम्पदः । तदन्ते त्यक्तसङ्गः सन्प्रव्रज्य शिचमाप्स्यसि ॥८५॥

अथ विभीषणो मुनि नत्वेवमपृच्छत्—हे भगवन् ! केन प्राग्जन्मकर्मणा रावणः सीतां जहार ? तथा लक्ष्मणः सङ्ग्रामे रावण-महान् ? तथा सुग्रीवो मामण्डलस्त्वैयमौ लवणाङ्कुशावहं च केन कर्मणा श्रीरामेऽत्यन्तभक्ता वर्तमाने । भगवान्जयभूषणकेवत्याह—

हे विभीषण ! यस्त्वयापृष्टं तद्बुद्धान्तं सावधानो भूत्वा शृणु-यथा दक्षिणमरते क्षेमपुरे नगरे नयनदत्तो वणिगस्ति । तस्य सुनन्दा नाम्नी पत्न्यस्ति । तयोःपुत्रौ धनदत्तचसुदत्तनामानावभूताम् । तयोर्मित्रं याज्ञवल्क्यो नाम विप्रोस्ति । तस्मिन्नगरे सागरदत्तनामा वणिगस्ति । तस्य पत्नी रत्नप्रभानान्यस्ति । तयोः पुत्रो गुणधरो नाम । तयोः पुत्री गुणवती नाम्नी । सा गुणवती कन्या पित्रा सागरदत्तेन नयनदत्तवणिगुरुप्राय धनदत्ताय दत्ता । रत्नप्रभया मात्रा पुत्री गुणवती तस्मिन्नगरवासिने कस्मैचिच्छ्रीकान्तनाम्ने पृढ्यायार्यलोमतो दत्ता । तत्स्वरूपं याज्ञवल्क्यविप्रेण ज्ञातं, तेन गत्वा स्वमित्रधनदत्तवसुदत्ताग्रे निवेदितम् । वसुदत्तो रात्रौ गत्वा श्रीकान्तमवधीत् । श्रीकान्तेनाऽपि खड्गेन हत्वा वसुदत्तो निपातितः । तावुभावपि विन्ध्याटव्यां कुरङ्गकावभूताम् । गुणवत्यप्यपरिणीतैव मृता । तत्रैव बने मृग्यभवत् । तस्या मृग्याः कृते तत्राऽपि युद्धा द्वावपि तथैव मृत्वा वनमहिषो जातौ । एवं भूयांसं भवं श्रेमदुः । तदानीं धनदत्तोऽपि स्वभ्रातृवधपीडितोऽटन् निशि क्षुधितः साधून्दर्शे । साधून्द्वा तेभ्यः साधुभ्यो भोजनं ययाचे । तेष्वेको मुनिरत्रवीत् । साधूनां मत्तपानादिसद्ब्रह्मभावात् दिवाऽपि हि गृहस्थेभ्यो दानं दातुं न युक्तम् । तर्हि निशयान्तु नो दीयते । तवाऽपि रात्रौ भोक्तुं तथा पानं पातुं नोचितम् । यतो निशायां जीवसंसक्तिर्भक्तपानादौ सम्भाव्यते । तथा रात्रिभोजने महान्दोषोऽस्ति । यतः—

घोरान्धकाररुद्धाक्षैः पतन्तो यत्र जन्तवः । नैव भोज्ये निरीक्ष्यन्ते न तु सुञ्जीत को निशि ॥८६॥

मेघां पिपीलिका हन्ति यूका फुर्याञ्जलोदरम् । कुरुते मक्षिका वान्ति कुष्ठरोगं च कोलिकः ॥८७॥

कण्टको वारुण्डं च वितनोति गलव्यथाम् । व्यञ्जनान्तर्निपतितस्तालुर्विध्वयति घृथिकः ॥८८॥

विलग्नश्च गले बालः स्वरभङ्गाय जायते । इत्यादयो हृष्टदोषाः सर्वेषां निशि भोजने ॥८९॥
 नैवाहुतिर्न च स्नानं न श्राद्धं देवतार्चनम् । दानं वा विहितं रात्रौ भोजनं तु विज्ञेयतः ॥९०॥
 इत्याद्युक्त्वा मुनिना धनदत्तौ बोधितः । थावकीभूय क्रमेणायुःपर्यन्ते मृत्वा सौधर्मदेवलोके विदशोऽभवत् । आयुःपर्यन्ते
 सौधर्मदेवलोकाच्च्युत्वा महापुरे नगरे मेरुनन्दनस्य व्यवहारिणो धारिण्यां सहचारिण्यां पद्मरुचिर्नाम्ना श्रेष्ठिपुत्रो जातः । परं साधु-
 संसर्गाच्छ्रावकोऽभवत् । स पद्मरुचिरेकस्मिन्दिने वस्त्राद्यलंकृतोऽध्यासूढः स्वेच्छया गोकुलं गच्छन् मागं पतितं मरणतत्परं वृषभमद्रा-
 शीत् । दृष्ट्वा पद्मरुचिः श्रेष्ठिपुत्रोऽध्यादवरुह्य तस्य वृषभस्य कर्णमूले पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारं ददौ । नमस्कारप्रभावात्तन्नगराधिपश्चीदत्त-
 राजस्य पुत्रोऽभवद् वृषभध्वजो नाम्ना । स वृषभध्वजकुमारः स्वयं नगरेऽत्रमन्नन्यदा तां जरद्द्वृषभभुवं दृष्ट्वा स कुमारो जातिस्म-
 रणं लेभे । स वृषभध्वजकुमारस्तत्र वृषभस्थानभूम्यां श्रीऋषभदेवचैत्यमकारयत् । तत्रैत्यैकभित्तौ मर्तुकाभं वृषभं, तत्कर्णान्ते
 नमस्कारदायिनं पुरुषं, तत्समीपे सपर्याणमेकं सुरङ्गमालेखयामास । आलेखयित्वाऽऽरक्षकाः पुरुषाः स्थापिताः । तेषामुक्तं च-
 य एनमालेख्यं भिचावालेखितचित्रं विदन्पुनः पुनर्विलोकयति स शीघ्रमत्रानेतव्यः । इत्युक्त्या वृषभध्वजकुमारः स्वगृहं गतः ।
 स्वगृहे सुखान्यनुभवन्नास्ते । एकस्मिन्दिने श्रीऋषभदेवचैत्ये देववन्दनाय पद्मरुचिः श्रेष्ठिपुत्रस्तत्राऽऽगतः । तत्र देवाच्च नत्वा
 स्तुत्या स्वस्थमना यावता चैत्यं विलोकयति तावता चैत्यभित्तौ तच्चित्रं दृष्टम् । दृष्ट्वा विस्मितमनाश्चिन्तयति, किमेतत् ? चारंवारं
 भेयोऽभेपं यथास्यात्तथा विलोक्यमानं दृष्ट्वाऽऽरक्षकैः पृष्टम्—भो महाभाग ! त्वमेतस्य स्वरूपं किं वेत्सि ? श्रेष्ठिनोक्तम्—
 किञ्चिद्वेत्सि । आरक्षकैर्गत्वा राजकुमाराद्ये विज्ञप्तम् । वृषभध्वजकुमारेणागत्य श्रेष्ठिपुत्रः पद्मरुचिः पृष्टः । भो पद्मरुचे ! त्वं किं वेत्सि ?

किमेतन्निग्रम् ? श्रेष्ठिपुत्रेणोक्तम्—हे कुमारेन्द्र ! शृणु—एकस्मिन्दिनेऽस्यां भूम्यामहं तुरङ्गाल्लो यावद्यामि तावन्मर्यापो जरद्वृषभो मागे पतितो दृष्टः । तद् दृष्ट्वा मम करुणा जाता । ततोऽश्वादररा मया दृषभकणे नमस्कारो दत्तः, तद्रूपमिदम् । ययौ दृषभो, एषोऽहं मेपः मर्षयिणो ममाश्रयः । तच्छ्रुत्वा कुमारोक्तम्—एषोऽहं जरद्वयः । तव नमस्कारप्रभाषेण मृत्वा दृषभध्वजनामा राजपुत्रो जातः । समुत्पन्नजातिस्मरणेन मया तयोक्तं सर्वं दृष्टं करतलामलकवत् । कुमारोक्तम्—

सर्वथा त्वं गुरुः स्वामी दैवतं चासि मे गच्छ । सुरद्वय राज्यमिदं प्राज्यं त्वयाऽयत्तं ममाऽपि यत् ॥९१॥

इत्युचया पद्मरुचिना सहैव दृषभध्वजः । विजहारानुकृतद्वैधः पालयन्शूयकव्रतम् ॥ ९२ ॥

श्रायकृत्यं चिरं सम्यक् पालयित्वा विपन्न च । ईशानकल्पे जज्ञाते तौ देवौ परमधिकौ ॥ ९३ ॥

इत्थं पद्मरुचिश्रेष्ठिपुत्रजीवस्ततश्च्युत्वा वैताढ्यपर्वते । नंदावर्तनगरे नन्दीश्वरराजस्य कनकाभानाम्न्यां पट्टराश्यां पुत्रो जातो नयनानन्दनामा । क्रमेण राज्यं युज्वा परित्रज्यां लात्वा माहेन्द्रे त्रिदशोऽभवत् । ततश्च्युत्वा प्राग्विदेहेषु क्षेमायां नगर्यां विपुलवाहनस्य राशः पद्मावत्यां पत्न्यां श्रीचन्द्रनामा कुमारोऽभूत् । क्रमेण राज्यं युज्वाऽन्ते परित्रज्यां गृहीत्वाऽनशनेन मृत्वा ब्रह्मलोक इन्द्रोऽभूत् । ततश्च्युत्वा त्वं बलभद्रो जातः पद्मनामा महापलः रामेत्यपरनामा । दृषभध्वजराजपुत्रत्रैव एष वालिभ्राता सुग्रीवनामाऽभूत् ।

श्रीकान्तजीवो वसुदेत्तेन हतो मृत्वा भवं भ्रान्त्वा मृणालकन्दपत्तने वज्रकम्बुराजस्य हेमवतीराशीकुक्षुद्भवः शम्भुनामा राजपुत्रो जातः । वसुदेत्तोऽपि श्रीकान्तेन हतो मृत्वा भवं भ्रान्त्वा तत्रैव नगरे तस्यैव राज्ञो विजयस्य पुरोधसो रत्नचुडारुषयायाः पत्न्याः

कुक्षौ पुत्रत्वेनोत्पन्नः श्रीभृतिनाम्ना पुरोहितपुत्रो जातः ।

गुणवत्यपि भवं भ्रान्त्वा श्रीभृतेर्नन्दना जाता सरस्वतीकुक्षीसम्भवा वेगवती नाम्नी । सा वेगवती पुरोहितपुत्र्युद्यौवनैकस्मिन्दिने प्रतिमास्थ मुनिं दृष्ट्वा जनैः पूज्यमानं स्तूयमानं विलोक्य सोपहासमदोऽवदत्-अहोऽयं साधुर्महेलया सार्धं स्वयं क्रीडन्मया दृष्टः । सो जनाः ! यूयमसुं मुनिं कथं वन्दन्मम् ? तद्वचनं श्रुत्वा सर्वेऽपि लोको मन्दादरो जातः । सोऽपि ऋषिस्तज्ज्ञात्वैवमभिग्रहमग्रहीत् यावत्कालमयं कलंको नोत्तरिष्यति तावत्कालं मे कायोत्सर्गः । इत्यभिग्रहं गृहीत्वा कायोत्सर्गेणाऽऽस्थात् । ततः शासनदेवतया देवप्रभावाद्देगवतीमुखं श्यामं कृतं भ्रमरपत्रवर्णाभम् । श्याममुखं दृष्ट्वा पित्रा पृष्टम्-हे पुत्रि ! तव मुखं श्यामं किम् ? केन हेतुने-दृशं भयंकरं जातम् ? तयोक्तम्-साधुनिन्दातो ममेदृशं मुखं जातम् । पित्रा पुत्री भृशं निर्भत्सिता-हे पुत्रि ! त्वया किं कृतम् ? साधुनिन्दा कृता, साधुनिन्दातस्त्व महादुःखं भविष्यति । पुनरुक्तमतस्त्वं याहि साधुसमीपे । गत्वा सर्वलोकसमक्षं कथय-यन्मया साधोः कलङ्को दत्तोऽयं निष्कलङ्कः पुण्यवान् धर्ममूर्तिश्च । मया पापिन्याऽस्य कलङ्कोऽदायि । तत्रभावादहं श्याममुखी जाता । तच्छ्रुत्वा साऽपि तत्र गता, गत्वा तथैवोक्तम्-यथा पित्रा शिक्षितम् । प्रार्थयच्च-स्वामिन् ! मयि कृपां विधेहि सौम्यदृशा विलोक्य कायोत्सर्गं पारय । इति श्रुत्वा मुनिना कायोत्सर्गं पारयित्वा तस्या वेगवत्या धर्माशीर्दिता । सा मुनिं नत्वा स्वस्थचित्ता श्राद्धधर्मं गृहीत्वा श्राविका भूत्वा स्वगृहं गता । लोकोऽपि तथैव तं मुनिं पूजयति । मुनिरपि विद्वस्त्रन्त्र ययौ ।

अथ तां वेगवती विप्रपुत्रीमुद्यौवनां दृष्ट्वा शम्भुभूपतिर्ययाचे । वेगवतीपिता श्रीभृती राजानं प्रत्युवाच-अहं मम पुत्रीं तुभ्यं मिथ्यादृशे न दास्ये । राज्ञोक्तम्-अहं बलात्कारेणादास्ये । इत्युक्त्वा शम्भुना श्रीभृतिं निहत्य बलात्कारेण वेगवतीं श्रीभृतिपुत्रीं

लान्ता गान्धर्वनिगहनेन वाहयित्वा तां वेगवतीं बलात्कारेण द्रुमुले । तथा वेगवत्या राज्ञः शापोऽदायि अहं भवान्तरे ते यथाय भूया-
सम् । तद्वचनं श्रुत्वा मा वेगवती शम्भुनाऽपि विसृष्टा, याहि मम सकाशाद्यत्र तव रोचते तत्र याहि । सा वेगवती राज्ञा विसृष्टा
साधुसमीपे गत्वा दीक्षां लान्ता पूर्णयुः ब्रह्मदेवलोके गता ।

ततश्च्युत्वा शम्भुजीवरक्षोनाथस्य मृत्यवे । निदानवशतो जज्ञे सीतेय जनकात्मजा ॥ ९४ ॥

पूर्वमवे सुदर्शनमुनेर्गेगवत्या विप्रपुत्र्या कलङ्कोऽदायि तेन पापेनास्याः सीताया लोकेन कलङ्कोऽधिरोषितः ।

यतः-यो भूतेऽप्यभयं दद्याद् भूतेभ्यस्तस्य नो भयम् । यादृग्वितीर्यते दानं तादृगासाद्यते फलम् ॥ ९५ ॥

तिन्वयरेउपउसो सयगुणियोणित सयसहस्स कोड्डिगुणो । कोडाकोड्डिगुणो वा हुज्ज विवागो बहुत्तरो वा
अथ शम्भुराजस्य जीवो भवं भ्रान्त्वा क्षितिप्रतिष्ठे नगरे कुशध्वजनामा विप्रस्तस्य सावित्री पत्नी । तस्याः कुक्षौ प्रभासनामा
पुत्रोऽभूत् । स प्रभासविप्रो श्रीविजयसेनवृषिपादान्ते प्रव्रजितः क्रमेण परीपहान्सहमानस्तीव्रं तपस्तेपे । एकस्मिन्दिने प्रभासमुनिवरः
सम्मेतश्चिखरयात्रां कर्तुं कामान्विधाधारांन्विधाधारेःश्वरान्कनकप्रभनामानं चाद्राक्षीत् दृष्ट्वा निदानमकरोत्-यथाऽनेन तपसेदृशो वि-
धाधरो भूयासम् । ततोऽनशनं विधाय मृत्वा तृतीयकल्प उत्पेदे ।

ततश्च्युत्वा राधणोऽभूत्खेचरेन्द्रस्तवाग्रजः । कनकप्रभङ्गद्वैर्यो निदानमकरोत्तदा ॥ ९७ ॥

धनदत्तवसुदत्तमित्रं यस्तु द्विजोऽभवत् । याज्ञवल्क्यो भवं भ्रान्त्वा त्वमभूः स विभीषणः ॥ ९८ ॥

अथ श्रीभूतिविप्रः शम्भुराजेन हतो मृत्वा शुभघ्नानाद्देवलोके गतः । ततश्च्युत्वा सुप्रतिष्ठपुरे वसुनामा विधाधरोऽजनि । स व-

सुनामा विद्याधर एकस्मिन्दिने पुण्डरीके विजये पुण्डरीकिण्यां नगर्यां त्रिभुवनानन्दचक्रिणोऽनङ्गसुन्दरीकन्यां जहार । तवश्चक्रिणा-
प्रेणितैर्विद्यार्थैः सार्धं वसुविद्याधरो यावता युद्धं करोति तावताऽनङ्गसुन्दरी विमानादवरह्यैकस्मिन्वननिकुञ्जं प्रविष्टा । ते विद्याधरा-
श्चक्रवर्तिसेवका वसुविद्याधरमेकाकिनं दृष्ट्वा पश्चाद्बालित्वा स्वस्थानं गताः । तदा वसुविद्याधरोऽनङ्गसुन्दरीमलब्ध्वा तद्विराग्याद्ब्रतमा-
ददे । चिरकालं तीव्रं तपस्तप्त्वा प्राणान्तेऽनशनं कृत्वा निदानमकरोत् । यथा अस्य तपसः प्रभावतो भवान्तर एयाऽनङ्गसुन्दरी
मम पत्नी भूयादितिनिदानं कृत्वा स्वर्गं ययौ । ततश्च्युत्वास्यं लक्ष्मणोऽजायत । अनङ्गसुन्दर्यपि साध्वीसमीपे दीक्षां लात्वाऽत्यु-
श्राणि एकावली-कनकावली-श्रेणितपः-घनतपः-आचाम्लवर्धमानप्रभृत्यनेकतपांसि तेपे । अन्ते विहितानशना पर्वतगुहायां सुप्ता-
ऽजगरेण जगसे । तथापि समाधिना मृत्वेशानदेवलोके देवोऽभूत् । ततश्च्युत्वा विशल्या भूता । लक्ष्मणस्य महिष्यसौ । इति लक्ष्म-
णविशल्यापट्टराश्योः पूर्वभवकथा ॥

योऽभूद् गुणवतीआता नाम्ना गुणधरः स तु । भवं भ्रान्त्वाऽभवद्राजपुत्रः कुण्डलमण्डितः ॥९९॥

आवकत्वं पालयित्वा चिराय च विपद्य सः । सीतासोदर एषोऽभूद् भामण्डलनरेश्वरः ॥१००॥

इतोऽभूतां च काकन्यां वामदेवद्विजन्मनः । श्यामलाकुक्षिजौ पुत्रौ वसुनन्दसुनन्दनौ ॥११॥

एकदा तयोर्गेहे मासोपवासी कश्चिन्सुनिः ममाययौ । ताभ्यां वसुनन्दसुनन्दाभ्यां प्रतिलाभितः । मृत्वा तदानर्धमणोत्तरकुरुपु-
द्गवपि आतरो जातौ । ततोऽपि मृत्वाऽऽयुःपर्यन्ते सौधमे देवौ जातौ । ततोऽपि च्युत्वा काकन्यां नगर्यां रतिवर्धनभूपतेः सुदर्शना-
पट्टराज्ञीकुशुद्रवौ पुत्रौ जातौ प्रियङ्करशुभंकरनामानौ । तत्र पित्रापितं राज्यं भुत्त्वा दीक्षां लात्वा बहूनि तपासि तप्त्वाऽऽयुःपर्य-

न्तेज्जग्नेन मृत्ना त्रैवेपके देवौ भूत्वा युवां लवणाङ्कुशौ जातौ ।

सुदर्शना तपोः पूर्वभवमाता भवं चिरम् । भ्रान्त्वाऽभद्रूपे सिद्धार्थोऽध्यापको रामपुत्रयोः ॥२॥

एवं जयभूषणमुनिमचनं श्रुत्वा बहवो लोकाः सवेगमापन्नाः । तदैव कृतान्तवदनो रामसेनानीः प्राव्रजत् । अथ श्रीराम उत्थाय सीतासमीपं गत्वा चेतस्येवं चिन्तयामास—

असौ शिरीषमृद्धी राजपुत्री मम प्रिया । सीता शीतातपक्लेशं कथं नाम सहिष्यते ॥३॥

इदं संयमभार च सर्वभारतिशाचिनम् । उद्वक्ष्यति कथं नाम हृदयेनापि दुर्वरम् ॥४॥

यद्वा सतीघ्नतं यस्या नभंक्तुं रावणोऽप्यलम् । सा निर्व्यूढप्रतिज्ञैवं भाविनी संयमेऽपि हि ॥५॥

एवं विचार्य श्रीरामचन्द्रः सीतां नवन्दे । तथाऽन्येऽपि राजानो लक्ष्मणप्रमुखाः सीतां वन्दित्वा पुनः पुनः प्रशंसुः । सर्वेऽपि सीतां नत्वाऽयोध्यां पुरीं ययुः । सीता तथा कृतान्तवदनो मुनिश्च द्वावप्युग्रं तपस्तेपाते । एवंविधमुग्रं तपस्तप्त्वा कृतान्तवदनो मृत्वा ब्रह्मलोकं ययौ । सीताऽपि षष्ठि वर्षाणि विविधं तपस्तपैकमासमनशनं कृत्वाऽन्ते मृत्वा द्वाविंशतिसगरायुःस्थित्याऽभ्युतेन्द्रत्वेनोत्पन्ना ।

इत्थ वैतादये शैले काञ्चनपुरे नगरे कनकरथो नाम विद्याधरेन्द्रोऽस्ति । तस्य राज्ञो द्वे फल्गे अभूताम् । एका मन्दाकिनी, द्वितीया चन्द्रमुखी । पित्रा तयोः स्वयंवरः कृतः । तस्मिन्स्वयंवरेऽनेके राजानः समाहूताः । तथा रामलक्ष्मणादयः । तथा रामचन्द्रस्य पुत्रौ लवाङ्कुशावप्याकारितौ । तथा लक्ष्मणपुत्रा अप्याकारिताः सन्ति । श्रीधरादिकं सार्धं द्विशतं लक्ष्मणपुत्राणां समागतम् । सर्वे

राजान उचेषु मश्वेषु स्थिताः शुशुभिरे । तावत्सुखासनासीने द्वे अपि कुमारिके समागते तस्मिन्स्वयंवरे । मन्दाकिन्या लवो वव्रे,
चन्द्रमुख्याङ्कुशो वव्रे । द्वाभ्यां कन्यकाभ्यां लवाङ्कुशौ वृतौ दृष्ट्वा लक्ष्मणपुत्राणां साथं द्विशतं मत्सरतो लवाङ्कुशौ हन्तुं दधावे ।
तावता तयोः प्रधानेनोक्तम्-भो कुमाराः ! यथा रामलक्ष्मणयोर्न भेदस्तथा युष्माकममीपां च न भेदः । यूयं किमर्थं युध्यध्वे,
युवयोर्बुद्धं न युक्तमेवं उचवा सर्वेऽपि युद्धान्निषिद्धाः । ते लक्ष्मणपुत्रा लज्जिताः स्वं निनिन्दुः । ते सर्वेऽपि संवेगमापन्नाः पित्राऽनु-
ज्ञाता महाबलमुनिपादान्ते व्रतं जगृहुः । अथ तौ लवणाङ्कुशौ कृतोद्वाहौ सीरीशाङ्गिभ्यां सहायोध्यां पुरीमियतुः ।

इतश्चैकस्मिन्दिने हर्म्यमूध्न स्थितो भामण्डलश्चिन्तयति-मया श्रेणिद्वयस्य राज्यं कृतं तथा मयाऽनेके विद्याधराजानो वशी-
कृताः । अथ दीक्षादानेनात्मानं वशीकरोमि तदा वरम् । किमन्यैर्दमितैः । यतः—

खरकरहतुरयवसभा मत्तगयंदावि तामदम्मंती । इक्को नवरि न दम्मइ निरंकुसो अप्पणो अप्पा ॥६॥

वर मे अप्पा दंतो संजमेणतवेण य । माहंवरिहि दम्मंतो बंधणेहि वहेहिअ ॥७॥

अप्पावेव दमेयव्वो अप्पाहु खल्ल दुइमो । अप्पा दंतो सुही होइ अस्सिलोए परत्थय ॥८॥

एवं भावनां भावयतो भामण्डलस्य मूध्न्यांकाशतो विद्युत्पात । विद्युत्पातेन मृत्वा देवकुरुक्षेत्रे युग्मत्वेनोत्पन्नः ।

इतश्च हनुमान् चित्रपूर्णमास्यां चैत्यवन्दनहेतवे मेरुपर्वतं गतः । तन्मेरुपर्वते मार्गे सूर्यमस्तमृतमवेक्ष्य विचिन्तयति-धिग-

शाश्वतं सुखं यतः—

धि धि धि संसारे देवामरिउण जन्ति रि होई । मरिउण रायराया परिपव्वई नरयजालाप ॥९॥

सा नत्थि कला तं नत्थि ओसहं तं नत्थि किंपि विद्धानम् । जेण धरिज्झई काया खज्जन्ति काल सप्पेण ॥१०॥
जस्सत्थि मच्च्युणा सखवं जम्म अत्थि पलायणं । जो जाणि न मरिस्सामि सो ष्टु कंखे सुहे सिया ॥११॥
इत्यादि चिन्तयन्वैराग्यमापन्नो हनुमान्गृह आगत्य खसुते राज्यं न्यस्य धर्मस्नाचार्यसमीपे स्वयं परिव्रज्यामुपादे । तमनु-
गायं मत्त प्रदानि राधां प्राप्तवन् । हनुमत्पत्न्यो राश्यः सुज्येष्ठाद्या आर्यालक्ष्मीवतीपार्श्वे दीक्षां लात्वा तपस्तेपुः । हनुमान्मुनिरपि
वीत्र तपस्त्रया ध्यानानलेन क्रमात् कर्मणि निर्दह्य शैलेषीं प्राप्याव्ययं पदं जगाम ।

ततः श्रीगणपन्त्रो हनुमन्तं प्रव्रजितं तथा मोक्षं गतं च श्रुत्वा चिन्तयति-घन्य एष हनुमान् । यो दीक्षां लात्वा मोक्षं गतः ।
पुना रामेण चिन्तितमदो ! ईदृशा भोगा, ईदृशं राज्यं कथं त्यक्तम् ? ईदृशानि सौख्यानि किं त्यक्तानि ? एवं संयमवैषम्यं यावता
चिन्तयति तारसौधमेण ज्ञानं प्रयुक्तम् । रामः संयमवैषम्यं चिन्त्यमानो दृष्टः । तावतेन्द्रेण सभामध्ये सर्वदेवसमक्षं प्रोक्तम्-यथा-
रामदारमद्देहोऽपि यद्द्रुमं हसति स्वयम् । सौख्यं विषयसम्भूतं प्रत्युत्तैप प्रशंसति ॥१२॥

अपराजयो रामलक्ष्मणयोः कोऽपि स्नेहोऽत्यन्तदुस्त्यजः । ईदृशः स्नेहः कस्यापि नास्ति । अतः संसारोऽपि दुस्त्यजः ।
तदन्वमथदयानो द्वो देवौ यौतुः स्नेहपरीक्षाकरणार्थं तत्राऽयौ ध्यायां लक्ष्मणस्य निकेतन उपेयतुः । तौ देवौ मायया लक्ष्मणस्य
रामग्रानलध्वजं पृथग्यथं सर्वान्तःपुरासीणामाक्रन्दं दर्शयामातुः । यथा—

हा पद्म ! पद्मनग्न ! पन्धुपद्मदिवाकर ! । अकाण्डमृत्युः कोऽयं ते विश्वस्यापि भयंकरः ॥१३॥
पयं च रुदती यक्षांस्यामाना मुरुक्कुन्तलाः । अन्तःपुरवधूः प्रक्ष्य विपण्णो लक्ष्मणोऽवदत् ॥१४॥

ममासौ किं मृतो भ्राता जीवितस्यापि जीवितम् । पिशुनेन कृतान्तेन किं कृतं छलघातिना ॥१५॥
 एवं च भाषमाणस्य वचसा सह जीवितम् । सौमित्रेर्निर्ययौ कर्मविपाको दुरतिक्रमः ॥१६॥
 स्वर्णस्तंभमयष्टभ्य स्थितः सिंहासनेऽपि हि । सोऽथ प्रसारिताक्षो ऽस्थाल्लेप्यमूर्तिरिवाक्रियः ॥१७॥

लक्ष्मणं मृतं दृष्ट्वा तौ सुरो विषण्णौ मिथो जज्ञल्पतुः । अहो ! आवाभ्यां किमकार्यं कृतं येन विश्वाधारो विश्ववत्सलो महा-
 पुरुषो हवः । इति तौ सुरावात्मानं निन्दन्तौ स्वं कल्पं जग्मतुः । अथ लक्ष्मणं मृतं दृष्ट्वा सर्वा लक्ष्मणपत्न्यः सपरिवारा विलुल-
 न्मुन्तलाशक्रन्दुः । तदाक्रन्दमाकर्ण्य तत्र श्रीरामः समायौ, उवाच च-भो युष्माभिरविचार्यामङ्गलं किमारब्धम् । एषोऽहं जीवंस्ति-
 ष्ठामि, एष ममानुजोऽपि जीवति को वक्ष्ययं मृतः । य एनं मृतं वदिष्यति तमनेन खड्गेन हनिष्यामि । एवमुक्त्वा ताः सर्वा अन्तः-
 पुर्वो मौनं कारिताः । पुना राम उवाच हे बान्धव ! लक्ष्मण ! तव किं वाघते, त्वं किं मौनमाधाय स्थितोऽसि, इत्युक्त्वा रामो
 वेषान् ज्योतिषिकानप्याजूहवत् । मन्त्राणां तन्त्राणां च प्रतिक्रियां कारयामास । परं नैकोऽप्युपचारो लगति, अभव्ये गुरुवचनवत् ।
 मन्त्रतन्त्राणां वैकल्ये श्रीरामचन्द्रो मूर्च्छां प्राप । कथंचिच्छब्धसंज्ञः श्रीराम उच्चैःस्वरं विललाप । अथ ते विभीषणश्चतुस्रुग्रीवाद्याः
 श्रीरामसेरका हा हताः स्मेति भाषिणो विमुक्तकण्ठं रुरुदुः । कौशल्ययाद्या मातरो विशल्याद्याः पत्न्यो भूयो भूयो मूर्च्छां गत्वा
 करुणस्वरं चक्रन्दुः । तदा प्रतिमार्गं प्रतिगृहं प्रत्यष्टं विना शोकमन्यत्रिकमपि नामवत् । शोकस्य राजधानीव, दुःखस्य भाण्डा-
 गारमिव तरिमन्तमये सा नगरी दृश्यभृत् । अथ रामपुत्रो लयाद्भुग्री कनीयस्तातमृत्युना सम्प्राप्तवैराग्यौ भवाद्भ्रीतौ च श्रीराममूचते-
 हे वाव ! त्वं पश्य लक्ष्मणो लघुवातोऽरुस्मान्मरणं प्राप्तस्तर्हि का जीवितव्याशाऽन्येषामस्मादृशां प्राणिनाम् । अतोस्माकमनुमन्यस्य,

यथा दीक्षाऽङ्गीक्रियते । कनीयस्तातरहितानामस्माकं गृहे स्थातुं न युक्तम् । इत्युक्त्वा तौ द्वावपि श्रीरामं नत्वाऽमृतघोषमुनिपादान्त
उभावपि दीक्षां जगृहृतुः । क्रमादीक्षां परिपाल्य शिवभीयतुः । श्रीरामो भ्रातृविपण्या पुत्रवियोगाच्च भूयो भूयो मुमुञ्छ । लक्ष्मणमेवं
जगाद च-मया तव काचिदवमानना न कृतास्ति, तर्हि त्वमीदृशं मौनमालम्ब्य कथं स्थितोऽस्ति । एवमुन्मत्तभाषिणं श्रीरामं मत्स्येत्य
विभीषणाद्याः सेवका गद्गदस्वरं जगदुः—

धीरेष्वपि हि धीरस्त्वं वीरो वीरेष्विव प्रभो ! । लज्जाकरमिदं तस्मादधैर्यं मुञ्च सम्प्रति ॥१८॥

लोकप्रसिद्धमधुना सोमित्रैरौर्ध्वदैहिकम् । अङ्गसंस्कारपूर्वं हि कर्तव्यं समयोचितम् ॥१९॥

एवं श्रुत्वा श्रीरामः क्षुपितस्तान्प्रत्येवं वभाषे-मो खलाः । मे भ्राता किं मृतोऽस्ति ? मे भ्राता जीवन्नस्ति । परं ममोपरि क्षुपि-
तत्त्वान्न वक्ति । इत्युक्त्वा रामो लक्ष्मणं वभाषे-हे बान्धव ! लक्ष्मण ! त्वं किं मां खेदयसि ? एकवारं ब्रूहि यथा दुर्जनानां प्रवेशो
न भवति । इत्युक्त्वा राघवस्तमसे आरोप्यान्यत्र स्नानगृहे नीत्वा निर्मलजलेनास्नपयत् । ततो लक्ष्मणं चन्दनैर्विलिलेप । ततो
दिव्यमोज्ज्वलैर्भाजनं पूरयित्वा सहस्तेन पुरतो मुमोच । कदाचिदुत्सङ्गे करोति, कदाचिच्छय्यायां शाययति, कदाचिद्भोज्य-
मास्ये प्रक्षिपति, कदाचित् जलं पाययति, कदाचिच्छिरसि छत्रं विभर्ति, कदाचिद्यामरैर्वीजयति, कदाचिद्दामो नृत्यं करोति,
कदाचिद्वायति, कदाचिच्छ्मणं स्कन्ध आरोप्य परिभ्रमतीत्यादिचेष्टां कुर्वाणस्य रामस्य पणमासा व्यतिक्रान्ताः । एवंविधं
श्रीरामं दृष्ट्वेन्द्रजित्सुन्दरयोः धनवोऽन्येऽपि विद्विपत्स्वरा रामं जिघांसवोऽभ्येयुः । तथाऽयोर्घ्नां च हर्युः, । सुप्तसिंहं व्याधा
इव । रामोऽपि लक्ष्मणमासने निधाय वज्रावर्षं धनुसस्फालपन्निघाघातान् हन्तुं दधावे । तदा चासनकम्पेन देवैः सार्धं माहे-

न्द्रदेवलोकास्रटायुदेव आययौ । तेनाऽऽगत्य रामविद्विपो विद्याधरा भृशंस्तजिताः स्वस्थानं गताः । भीता लज्जिताश्च ते विद्याधराः संवेगमापन्ना दीक्षां जगृहुः । ततो जटायुरमरः श्रीरामप्रतिबोधार्थं पुरुरूपं कृत्वा शुष्कं वनं सिपेच । तथा दृपदि पद्मिनीं रोपयामास । तथा बालुकास्तैलार्थं पर्यपीलयत् । तद्दृष्ट्वा रामेणोक्तम्-भो मूर्ख ! शुष्कस्तरुः क्वापि पुष्प्यति ? तेनोक्तम्-यदि तव भ्राता जीविव्यति तदा शुष्कतरुरपि पुष्पिव्यति । इत्यादि सर्वत्राऽपि ज्ञेयम् । पुनस्तेन पुरुरेणोक्तम्-यदित्वमेवं वेत्सि दृपदि पद्मिनी न भवति, बालुकासु पीलितासु तैलं न भवति, निरसो वृक्षः सिन्धुमानोऽपि सरसो न भवति तथा मृतः कोऽपि पुमान्सज्जो न भवति, इति किं न वेत्सि ? यतस्त्वमतिनिपुणोऽपि स्वस्कन्धे मृतकं वहसि । रामेणोक्तम्-भो ! त्वं किममङ्गलं मापसे मदृष्टितो दूरं याहि ।

अथ कृतान्तवदनो देवस्तद्वोधार्थं रामसमीपमुपाययौ । पुरुरूपं कृत्वा स्त्रीमृतकं स्कन्धे निधाय रामाग्रे समाययौ । राम उवाच-भो पुमन् ! स्त्रीमृतकं स्कन्धे किं वहसि ? तेनोक्तं-भो महापुमन् ! स्वयं स्कन्धस्थितं मृतकं न वेत्सि, परं मम स्कन्धे स्थितां भार्यां मृतां जानासि । अहो ! मौढ्यमित्यादियुक्तिभिर्बोध्यमानो रामो दध्यौ-किमेतत्सत्यं ? लक्ष्मणो मृतः ? पुनारामेण लक्ष्मणमुखं विलोकितम्, मृतकं दृष्टम्, तदा श्रीरामः पण्मासपर्यन्ते सावधानोऽभवत् । प्रकृतिमापन्नो हाहा लक्ष्मणो मृत एवं प्रतिबुद्धः । ततः श्रीरामो राजलोकरूप-रिपुतो लक्ष्मणशरीरस्य चन्दनादिभिरग्निसंस्कारं चकार । उभावपि देवौ जटायुकृतान्तवदनौ निजं स्थानं जम्भतुः । ततः श्रीरामो दीक्षां गृहीतुकामो शत्रुसं प्रति राज्यदानायादिशत् । शत्रुभ्यो वभापे-हे चान्धव ! यदि त्वं दीक्षां प्रतिपत्स्ये तदाऽहमपि त्वया सह दीक्षामादास्ये । अहं राज्येन किं करोमि ? यथा मर्कटो नालिकेरेण किं करोति, वानरो मुक्तावल्या, विधवास्त्री कङ्कणेन, वणिक् स्वप्नेन, वधिरो वीणया, दरिद्रो लीलया, दिगम्बरो दुकूलेन, मुनिरामरणेन, मूर्खः पुस्तकेन, पापी सुकृतेन, अन्धोऽज्जनेन, पण्डो दयितया, दुर्जन उपकारेण,

शास्त्रः कमलेन, ग्रामीणः पण्डितगोष्ठ्या, राजकः क्षणकग्रामेण, मक्षिका यक्षकर्मनेन, कापुरुषः सद्ग्रामेण, पण्याङ्गना निर्धनेन, गतवयाः शृङ्गारेण तथाऽहं राज्येन किं करोमि । ततः श्रीरामो लवपुत्रायानङ्गदेवाय राज्यं ददौ । स्वयं मोक्षार्थसाधनाय मुनिसुव्रत-स्वामिवंशे श्रीसुव्रतमहासुनेः समीपेऽगमत् । तत्र शत्रुघ्नसुग्रीवविभीषणप्रभृतिभिरन्यैश्च राजभिः परिश्रुतः श्रीरामचन्द्रो देशनाश्रवणार्थं वन्दित्वोपविष्टः । मुनिनाऽपि देशना दत्ता । देशनां श्रुत्वा षोडशसहस्रैर्महीनाथैः सार्धं श्रीरामो दीक्षां ललौ । तथा श्रीरामेण सार्धम् सप्तत्रिंशत्सहस्राणि वरयोपितः प्राप्तजन् । एवं श्रीरामेण सार्धं त्रिपञ्चाशत्सहस्राणि राजराश्यः प्रव्रज्यां जगृहुः । यथा—

पष्ठधन्वीं गुरुपादान्ते चिविधाभिग्रहोद्यतः । तेपे तपांसि रामर्षिः पूर्वाङ्गश्रुतभाचितः ॥२०॥

अथ रामः प्रच्छन्नैकविहारो गुर्वनुज्ञया । एकाकी प्रययौ निर्भरिदृव्यां गिरिकन्दरे ॥२१॥

यस्मिन्दिने गुर्वनुज्ञैककिलविहारं प्रपन्नवांस्तस्यामेव रात्रौ श्रीराममहासुनेखधिज्ञानं समुदपद्यत । किंभूतस्य श्रीरामस्य, ध्यानशुपः । तेनावधिज्ञानेन चतुर्दशरज्जुप्रमितं क्षेत्रं कस्तलामलकवत्पश्यति । तत्र तुर्यनरके लक्ष्मणं स्वकर्मणा देवैः पीडय-मानमपश्यत् । यतः—

पश्यंश्चतुर्दशरज्जुप्रमं विश्वं करस्थवत् । देवाभ्यां हृतमज्ञासीत् गतं च नरकेऽनुजम् ॥२२॥

तदा श्रीरामभट्टारकश्चेतसीदं चिन्तयामास—अहं पूर्वजन्मनि घनदत्ताभिधोऽमवम् । एष लक्ष्मणः पूर्वभवे वसुदत्ताभिधानो ममालुजोऽभूत् । तस्मिन्जन्मन्यकृतपुण्यौ मरणं प्राप्य भवं आन्त्याऽस्मिन्भवे वसुदत्तजीवोऽपि ममालुजो लक्ष्मणनामाऽभूत् । तत्र कौमारत्वे शतवर्षाणि सुधा जग्मुः । घर्माभावात् शतत्रयं मण्डलित्वे वर्षाणि जग्मुः । चत्वारिंशद्वर्षाणि दिग्विजये मुधा जग्मुः । सार्ध-

कादशसहस्राष्टपि च राज्ये सुधा जग्मुः । सर्वमपि द्वादशवर्षसहस्रं लक्ष्मणायुक्तधर्मत्वान्मुधाऽगमत् । तेन हेतुना चतुर्थ-
नरके गतः ।

अय राममहासुनिश्चिन्तयति-देषयोर्न कोऽपि दीपः । ईदृगेव हि कर्मणां विपाको भवति । एवं चिन्तयित्वा श्रीराममहासुनिः
कर्मविच्छेदकृतेऽधिकोद्यतमनाः समभवत् । कथं भूतो सुनिः-निर्ममः, कर्मोन्मूलनतत्परः, समाधिनिष्ठश्च । अथैकस्मिन्दिने श्रीराम-
महासुनिः पष्टोपवासान्ते पारणकृते युगमात्रदत्तदृष्टिः सञ्चरन्त्यन्दस्थले नगरे प्राविशत् । तं महासुनिमागच्छन्तं दृष्ट्वा तद्रूपमोहितो
लोको मनसि चिन्तयति-अहो ! अम्बरादवतीर्णोऽयं किं चन्द्रः ? न हि, स तु कलङ्की वर्तते, अयन्तु निष्कलङ्को दृश्यते । तर्हि किं-
मूर्यः ? न हि, स तु तीक्ष्णाशुर्वर्तते, अयं शीतांशुर्दृश्यते । तर्हि किमिन्द्रः ? न हि स तु सहस्राक्षो वर्तते, अयं तु नेत्रद्वयसंयुक्तो
दृश्यते । तर्हि किं कामो वर्तते ? न हि स तु अनङ्गमात्र, अयन्तु अंगवान् दृश्यते । इत्यादि विकल्पैर्वीक्ष्यमाणः श्रीराममहासुनिर्वि-
हरति । प्रचुरसंमदाः पौराः संसुखीनाः समाययुः । तस्य महासुनेर्बिश्वादानाय नार्यः स्वस्वगृहद्वारे विचित्रमोज्यपूर्णानि भाजनानि
पुरो दधुः । तस्मिन्नगरे तस्मिन्मये श्रीवलमद्रसुनिसमागमनोद्भवमहोत्सवान्महान्कोलाहलो बभूव । तेन कोलाहलेन गजवरा आ-
लानस्तम्भानुमूल्योन्मत्ता इव नगरे भृशं पत्रमुः । हया उत्स्कीर्णा बभूयुः । तेन श्रीराममहासुनिः पौरलोकद्वौकितमाहारमशुद्धत्वादाने
पणीयत्वाच्च नाग्रहीत् । ततो रामसुनिः प्रतिनन्दीराजवेश्मन्यगात् । तत्र प्रतिनन्दी उज्ज्वलतर्षेणप्रादरेण भक्तपानेन तं बलदेवमहा-
सुनिं प्रत्यलामयत् । तत्र पञ्चदिव्यानि जातानि । यतः—

सदियं गंधोदयपुष्कदामं दिव्या तर्हि वसुहाराय उद्धा । पश्यदुन्दुभिओ सुरेर्हि आगासे अहो दाण च युद्धं ॥

अमरैचिदधे तत्र वसुधारादिपञ्चकम् । भगवात् रामभद्रोऽपि तदरण्यं ययौ पुनः ॥२४॥
 श्रीराममुनिना चिन्तितम्-माऽभूद्भूयो नगरक्षोभः । इति विचार्यत्रैवारण्ये यदा भिक्षा लप्स्यते तदानीं मया पारणकदिने
 पारणं कार्यमित्यभिग्रहं गृहीत्वा श्रीराममुनिविधिविध तपस्तप्यमानः समाधिमापन्नः प्रतिमाधरो वनं विचचार ।

एकस्मिन्दिने प्रतिनन्दीनरेश्वरो विपरीताश्वेन द्वियमाणस्तस्मिन्वने समागतः यत्र वने श्रीराममहासुनिर्वर्तते । ततः प्रतिनन्दी
 नरेश्वरस्यानुपदं राजसैन्यं समागतम् । सैन्यैस्तत्र शिनिर न्यस्तम् । तच्छिविरे प्रतिनन्दी समागतः । तत्र राजा खानं कृतवान् सपरि-
 च्छेदो बुभुजे च । भोजनानंतरं पर्यङ्कोपरिस्थितो गान्धर्वैर्यमानयशाः सुखमनुभवभूवे । इतथ श्रीराममुनिर्महासुनिः मासक्षपणपारणे
 पारणेच्छया यत्र प्रतिनन्दी राजाऽस्ति तत्राऽऽजगाम । स प्रतिनन्दी राट् राममहासुनिं दृष्ट्वा रोमाञ्चितशरीरो दानभूषणपञ्चकेन
 सहितं प्रासुरैपणीयान्नपानादिभिः प्रत्यलामयत् । दानभूषणपञ्चकं यथा—

आनंदाश्रूणि रोमाञ्चो बहुमानं प्रियं वचः । किञ्चानुमोदनापात्रं दानभूषणपञ्चकम् ॥२५॥

तत्र तदैव पञ्चदिव्यानि देवैः कृतानि । रामपिर्भोजनानन्तरं तस्य राज्ञोऽग्रे देशनां चक्रे । सोऽपि प्रतिनन्दी राट् मुनिपतेर्देशनां
 श्रुत्वा सम्यत्पद्मादशत्रुधरमो वभूव । ततः प्रभृति श्रीरामस्तत्रैव वने देवदेवीभिर्गीयमानयशास्तस्थौ । कदाचिन्मासान्ते कदाचि-
 त्पक्षान्ते एवं द्वित्रिचतुर्मासपर्यन्ते रामपिः पारणकं चक्रे । कदाचित्पर्यङ्के तस्थौ, कदाचित्प्रतिलम्बितभुजः, कदाचिदुत्कटिकासने,
 कदाचिदूर्ध्वबाहुः कदाचित्पादाङ्गुष्ठस्यः, कदाचित्पाणिस्थेति नानासनो ध्यानी मौनी च दुस्तपं तपस्तेपे । एकस्मिन्समये श्रीराम-
 महासुनिः पृथिव्यां विश्वस्कोटिशिलां शिलो ययौ, या शिला लक्ष्मणेन पूर्वं विद्याधरसमक्षं सुजाभ्यामुद्घृता । श्रीराममहासुनिस्तां

शिलामध्यास्य क्षपकश्रेणिसाश्रितः । निशायां प्रतिमाधरः शुक्लध्यानान्तरं भेजे । तदावधिज्ञानेन ज्ञात्वा सीतेन्द्रश्चिन्तयति-अहं श्री-
राममहाशुनिमनुहूलरुपसर्गेः क्षपकश्रेणिवर्तिनमप्युपद्रवं करोमि, यथाऽयं महाशुनिर्मममित्रं भवेत् । इति सञ्चिन्त्य सीतेन्द्रः साध्वी-
रूपं विधाय विद्याधारकुमारिकाभिः परिश्रुता श्रीरामशुनिसमीपं समापयौ । तत्राऽऽगत्य प्रथमं वसन्तर्तुविश्रुपितं महोद्यानं विचक्रे ।
चूतचम्पक कङ्केद्विपाटलावकुलादयः । दधुः सच्योऽपि पुष्पाणि नव्यास्त्राणि मनोभुवः ॥२६॥

शुक्रज फोकिलकुलं ववौ च मलयानिलः । रणन्तो ब्रमरा भ्रमुः कुसुमामोदमोदिनः ॥२७॥

सीतारूपं च सीतेन्द्रो चिहृत्य स्त्रीजनानपि । ऊचे प्रिय ! प्रिया तेऽस्मि सीतेह समुपस्थिता ॥२८॥

रक्तं त्यस्तवा तदानीं त्वामहं पण्डितमानिनी । प्राव्रजं नाथ ! पश्चाच्च पश्चात्तापो ममाऽस्त्यभूत् ॥२९॥

तथा च स्वामिन् ! एताः सानुरागा विद्यार्थयस्तव पाणिग्रहणं कर्तुंरामा विह्वलयन्ति-स्वामिन् ! अस्माकं पाणिग्रहणं कुर्विति ।
पुनः सीता प्रोचे-अहमपि तथादेशाचपस्यां त्यजामि, एव यावत्सीता प्रोचे, तावत्ता विद्याधर्यः स्मरोऽजीवनमेपजमेवंविधं विविधं
सद्गीतं चक्रुः । परं श्रीराममहाशुनिः सीतेन्द्रवचनैस्तेन सद्गीतयेन वसन्तेन च ध्यानान्न चलितः, तथा तस्य महाशुनेर्मनःसंय-
मान्न चचाल ।

माधस्य शुक्लद्वादश्यां तदा यामेऽन्तिमे निशि । उदपपयत रामर्षेः केवलज्ञानमुज्ज्वलम् ॥३०॥

रामस्य केवलज्ञानमहिमानं सभक्तिकः । सीतेन्द्रो नाकिनोऽन्ये च विदधुर्विधिपूर्वकम् ॥३१॥

दिव्यस्वर्णाम्बुजासीनो दिव्यचामरराजितः । दिव्यातपत्रवात्रामो चिदधे धर्मदेवानाम् ॥३२॥

देहे द्रव्ये कुटुम्बे च सर्वसंसारिणां रतिः । जिने जिनमते संघे पुनर्धर्माधिकारिणाम् ॥३३॥
 संवुज्जह किं न युज्जह संबोही खलु तेच दुल्लहा । नो ह्यु वणमंति राइओ नो सुलहं पुणराविज्जिचिअं ॥३४॥
 इत्यादिदेशनां श्रीराममहाप्रनिष्ठुवाच्छ्रुत्वा देशनान्ते सीतेन्द्रः धामयित्वा लक्ष्मणरावणगतिं पृष्टवान् । ततः श्रीराममहाप्रनि-
 श्यधाव-श्रूयतां भो सीतेन्द्र ! अधुना चतुर्थं नरके शम्भूको दशाननः लक्ष्मणश्रेति । यतः-कर्माधीना हि देहिनां गतयः । तत्र नरके
 नरकायुधानुभूय विजयापुर्यां तौ दशाननलक्ष्मणौ प्राग्बिदेहे विजयावत्यां नगयो सुनन्दरादुरोहिणीपुत्रौ जिनदाससुदर्शननामानौ
 श्रावकौ भविष्यतः, अर्हद्भर्मं च पालयिष्यतः । ततो विपद्य सौधर्मं प्रिदशौ भविष्यतः । ततोऽपि च्युत्वा विजया पुर्यां श्रावकौ भाविनौ ।
 ततोऽपि मृत्वा हरिवर्षक्षेत्रे पुरुषौ भविष्यतः । ततस्तौ द्वावपि मृत्वा देवलोकं गमिष्यतः । ततश्च्युत्वा विजयापुर्यां जयकान्तजयप्र-
 भनामानौ कुमारपार्तराह्लक्ष्म्योस्तौ कुमारौ भविष्यतः । जिनोक्तं संयमं तत्र पालयित्वा मृत्वा च लान्तके कल्प उभावपि देवौ भवि-
 ष्यतः । तदा स्वमन्युतदेवलोकाच्च्युत्वाऽवैव भारते सर्वतन्मतिनिष्ठा चक्रवर्ती भविष्यसि । अथ तौ लान्तकाच्च्युत्वेन्द्रायुषमेधया-
 भिधानौ तत्र पुरौ भविष्यतः । ततस्त्वं चक्रवर्ती राज्यं परिपाल्य संयमं लात्वा तीर्थं तपस्तप्त्वा वैजयन्ते विमाने प्रजिष्यसि ।

इन्द्रायुषः स तु जीवो रावणस्य भवन्नयम् । शुभं भ्रान्तवा तीर्थकरगोत्रकर्मर्जियिष्यति ॥३५॥

ततो रावणजीवः स तीर्थनाथो भविष्यति । वैजयन्ताच्च्युतस्तस्य भाषी गणधरो भवान् ॥३६॥

ततो द्वावपि तीतारावणजीवौ मोक्षं यासतः । लक्ष्मणस्य जीवो भवत्सुमेधस्यः प्रव्रजिष्यति । प्रव्रज्यां पालयित्वा देवो भवि-
 ष्यति । ततश्च्युत्वा लक्ष्मणजीवो पुष्करवल्लीवो प्राग्बिदेहे रत्नचित्रायां नगयां जयनामा चक्रवर्ती भविष्यति । चक्रवर्तित्रियं भुत्वा

परिव्रज्यां लाल्वा क्रमेण च तीर्थनाथो भविता, निर्वाणं च प्रपस्यते । श्रीराममहासुनिमुखात्सीतेन्द्रो रावणलक्ष्मणचरित्रं श्रुत्वा श्रीराममुनिं प्रणम्य प्राक्स्नेहवशतो यत्र लक्ष्मणस्तत्र ययौ । तत्र शम्भूकरावणौ सिंहादिरूपं विकृत्य लक्ष्मणेन सह संग्रामं क्रियमाणौ ददर्श । तथा परमाधार्मिकाः क्रुद्धास्तानत्रिकुण्डेषु न्ययुः । ततस्ते त्रयोऽपि दह्यमाना गलिताङ्गका उच्चै रटन्तो दृढशिरे । सीतेन्द्रेण चिन्तितम्-आः कर्मणां विपाकः । इत्यादिकं तेषां बहुदुःखं श्रेष्ठ्य परमाधार्मिकसुरेभ्यः प्रोक्तम्-किं रे एतान्महापुरुषान्दुःखं ददध्वे ? तैरुक्तम्-अस्माभिर्दुःखं न दीयते, तथापि क्षेत्रवेदनादिदुःखं परस्परकृतं च दुःखं न याति पूर्वकर्मवशतः । ततः सीतेन्द्रो रावणलक्ष्मणौ युद्धं कुर्वाणौ दृष्ट्वावाच-भो किमर्थं युज्येथे ? अथ पूर्वैरं विमुञ्चतम् । युवाभ्यां पूर्वभवे तत्पापं कृतं येन पापेन नरक उत्पन्नौ, अद्यापि पूर्वैरं किं न मुञ्चतम् ? एवमुक्त्वा तौ रामलक्ष्मणौ युद्धान्निवार्य सन्तोषितौ । तथा रामकेवलिना ख्याताननयोरेग्रतनभवान्प्रतिबोधार्थं सीतेन्द्रोऽरुथयत्-तथा भो रावणलक्ष्मणौ ! युवां प्राग्जन्मोपाजितैः क्रूरकर्मभिर्नरकं प्रत्यपितौ सम्यक् सहेधाम् । सुरयोर्दोषसंमारो नास्ति । एवमुक्त्वा तौ रावणलक्ष्मणजीवौ सन्तोषितौ ।

अथ तेषां सीतेन्द्रः कथयति-अहं त्रीनपीतो नरकात्सुरलोके नेष्यामि, युष्माभिः काचिच्चिन्ता न विधेया, इत्युक्त्वा ते त्रयोऽपि स्वेन पाणिनोदधिरे । ततस्ते त्रयोऽपि क्षियमाणाः पारदवत्करतलात्कणशो भृत्वा पेतुः । भूयोऽपि भिलिताङ्गास्तानुदध्रे । पुनस्तथैव पेतुः । एवं द्विधिवारान् कृत्वा सीतेन्द्रो विषणः, तदा ते प्रोचुः-हे सीतेन्द्र ! त्वमस्मान्मुञ्च, यतोऽस्माकमुद्विगयमाणानां महदुःखं जायते । यतः-

कृतकर्मक्षयो नास्ति कल्पकोटिशतैरपि । अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥३७॥

पुनस्तैस्त्रिभिः प्रोक्तम्-त्वमस्मान्मुक्त्वा स्वस्थानं याहि । ततस्तांस्तथैवमुक्त्वा श्रीराममहाशुनिं नत्वा नन्दीश्वरेऽष्टादिकां कृत्वा
सीतेन्द्रो देवः कुरुप्रदेशे भामण्डलराजजीवं प्रतिबोध्य ततः स्वयमच्युतदेवलोके गतः ।

उत्पन्ने सति केवले स शरदां पञ्चाधिकां विंशतिं, मेदिन्यां भविकान्प्रबोध्य, भगवाञ्छ्रीरामभट्टारकः ।
आयुश्च व्यतिलङ्घ्य पञ्चदशचाब्दानां सहस्रान्कृती, शैलेपीं प्रतिपद्य शाश्वतसुखानंदं प्रपेदे पदम् ॥३८॥

इति श्रीमत्तपागच्छे भट्टारकश्रीहीरविजयश्वरिराज्ये आचार्यश्रीविजयसेनश्वरियौवराज्ये पण्डितदेवविजय-
गणिविरचिते गद्यबन्धे श्रीरामचरित्र श्रीरामनिर्वाणगमनो नाम दशमः सर्गः ॥

॥ समाप्तश्चेदं रामायणम् ॥

इदं रामायणं प्रायेण श्रीहेमाचार्यकृतरामायणमुपजीव्य मर्या कृतमिति संस्कृत भाष्यैव लिखितम् । सत्यपि प्राकृतपद्यबन्ध
चरिते तथा सत्यपि संस्कृतपद्यबन्धचरिते मयाऽऽत्मविनोदार्थं कर्मक्षयार्थं गद्यबन्धेन कृतमिति ।

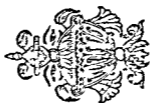
स्वस्ति श्रीमत्तपागच्छे भट्टारक युगप्रधान श्रीविजयदानश्वरिशिष्याचार्य-श्रीराजविजयश्वरि-शिष्यपण्डितदेवविजयगणिभिवि-
चितं समाप्तं चेदं रामायणम् । विक्रमसंवत्-१६५२ वर्षे आश्विनमासे कृष्णपक्षे दशम्यां तिथौ गुरुपुण्ययोगे श्रीमन्मरुत्सल्यां ज्येष्ठ-
स्थित्यां स्थितेन पं० श्रीदेवविजयेन श्रीमालपुरनगरे श्रीमदकम्बराज्ये विरचितं रामायणम् ।

प्रत्यक्षरं निरूप्यास्य ग्रन्थमानं विनिश्चितम् । सम्यग्गणनया ज्ञेयं श्लोकपञ्चसहस्रकम् ॥
यदक्षरपरिअष्टं मात्राहीनं च यद्भवेत् । क्षन्तव्यं तद्वुधैः सर्वं कस्य न स्वलना भवेत् ॥
अक्षरमत्ताहीणं जं चिअ पढिययाणमाणेण । तं खमह मज्झसब्बं जिणवयण विणिग्गया वाणी ॥

श्रीवाचकाद्येसरथर्मसागरकामाब्जभृगैर्बुधपद्मसागरैः ।

एतचरित्रं स्वधिया सुशोधितं वचस्विवाच्यं भवतु श्रियांपदम् ॥

इति प्रशस्तिः ॥ शुभं भवतु ।

॥ श्रीरामायणं समाप्तम् ॥